

**УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ БАЊА ЛУКА**

Јадранка Петровић

**УТИЦАЈ ПОЛИТИКА ПОДРШКЕ ЈАВНОГ СЕКТОРА НА
РАЗВОЈ ПРЕДУЗЕТНИШТВА И МАЛИХ И СРЕДЊИХ
ПРЕДУЗЕЋА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Бања Лука, 2018. године

**UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF ECONOMICS**

Jadranka Petrović

**THE IMPACT OF PUBLIC SECTOR SUPPORT POLICIES ON
THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP AND
SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES**

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2018

ИНФОРМАЦИЈА О МЕНТОРУ И ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Ментор: проф. др Јово Атељевић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци

Наслов докторске дисертације: Утицај политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа

Резиме: Неолибералне политике приватизације, либерализације трговине и тржишта капитала, дерегулације и минимализовања улоге државе довеле су у земљама у транзицији до пропасти великих привредних система, великог броја стечаја и ликвидација предузећа и, посљедично, до деиндустријализације, стагнације или опадања БДП-а и до високе незапослености. Након имплементације неолибералних политика, у многим земљама у транзицији готово цијелу структуру привреде чине мала и средња предузећа (МСП). Уколико желе да развијају властиту привреду, такве земље заправо и немају другог избора него да развијају постојећу привредну структуру, односно своја мала и средња предузећа. Како, у таквим условима, држава може да помогне малим и средњим предузећима да опстану и да јачају? Које су то јавне политике које највише утичу на развој? Истраживања у оквиру ове дисертације су покушала дати одговор на ова питања. У циљу тестирања хипотеза рада обављена су два емпиријска истраживања: 1) анкетно истраживање субјективних утисака, односно ставова и мишљења МСП и предузетника о политикама и инструментима јавне подршке предузетништву и МСП и 2) истраживање утицаја државне финансијске подршке, односно кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске на успјешност пословања МСП: укупног прихода, добити и запослености. За обраду прикупљених података кориштено је више статистичких метода и тестова: анализа временских серија помоћу базних индекса и линеарног тренда, Колмогоров-Смирнов тест, Шапиро Вилк тест, Мен-Витни У тест те корелационе и регресионе анализа помоћу статистичког програма SPSS. И теоријско и емпиријско истраживање је указало на значајну улогу државе, односно ефикасних политика јавног сектора на економски развој, тиме и на развој предузетништва и малих и средњих предузећа.

Кључне ријечи: економски развој, државне развојне политике, предузетништво, мала и средња предузећа

Научна област: Друштвене науке

Научно поље: Економија и пословање

Класификациона ознака научне области: S 180

Тип одабране лиценце Креативне заједнице: CC BY-NC-ND

INFORMATION ABOUT THE MENTOR AND DOCTORAL DISSERTATION

Mentor: Professor Jovo Ateljević, PhD, University of Banja Luka, Faculty of Economics

The Title of the Doctoral Dissertation: The impact of public sector support policies on the development of entrepreneurship and small and medium-sized enterprises

Abstract: The neoliberal policies of privatization, trade and capital markets liberalization, deregulation and minimization of the role of the state have led in transition countries to the collapse of large corporations, a large number of bankruptcies and liquidations of enterprises and, consequently, to de-industrialization, stagnation or declining of GDP and to a high unemployment rate. After implementation of neoliberal policies, in many transition countries almost the entire structure of economy is made up of small and medium enterprises. If such countries want to develop their own economy, they have no choice but to develop the existing economic structure, i.e. their small and medium-sized enterprises. How, under such conditions, the state can help SMEs to survive and strengthen? What are the public policies that have the greatest impact on development? The research within this dissertation tried to answer these questions. In order to test the hypothesis of the dissertation, two empirical research were conducted: 1) survey research of subjective impressions, attitudes and opinions of SMEs and entrepreneurs on policies and instruments of public support to entrepreneurship and SMEs, which represent a qualitative dimension of empirical research, and 2) research on the impact of public financial support, i.e. the loans from the Investment Development Bank of the Republic of Srpska to the performance of SMEs: sales, profit and employment, which makes the quantitative dimension of empirical research. Several statistical methods and tests were used, such as: analysis of time series, Kolmogorov-Smirnov test, Shapiro-Wilk test, Man-Whitney U test, as well as correlation and regression analysis by statistical program SPSS. Both, theoretical and empirical research, found the important role of the state i.e. of the efficient public sector policies on economic development, and consequently on the development of entrepreneurship and small and medium-sized enterprises.

Key words: economic development, public development policies, entrepreneurship, small and medium-sized enterprises

Scientific area: Social science

Scientific field: Economics and business

Classification cod: S 180

Type of the selected licence Creative commons: CC BY-NC-ND

*Синовима
Душану, Лазару и Стефану*

*Ментору, проф. др Јови Атељевићу,
искрено захваљујем на несебичној подршци*

САДРЖАЈ

ПОГЛАВЉЕ 1: Увод у тезу.....	11
1.1. Увод	11
1.2. Проблем истраживања.....	12
1.3. Предмет истраживања.....	15
1.4. Циљеви истраживања	16
1.5. Методологија истраживања.....	18
1.6. Дефиниција и предмет изучавања економије као науке.....	21
1.7. Структура рада.....	25
ПОГЛАВЉЕ 2: Улога државе у економском развоју – кратки историјат економске мисли.....	27
2.1. Увод у поглавље.....	27
2.2. Меркантилизам.....	27
2.3. Физиократизам.....	28
2.4. Британска класична економска школа (либерализам)	29
2.5. Фридрих Лист (Friedrich List) и њемачка историјска школа.....	33
2.6. Институционализам.....	37
2.6.1. Карл Гунар Мирдал (Karl Gunnar Myrdal)	39
2.7. Џон Мејнارد Кејнс (John Maynard Keynes) и „кејнзијанизам“	42
2.8. Јозеф Шумпетер (Joseph Alois Schumpeter) и аустријска економска школа.....	46
2.9. Милтон Фридман (Milton Friedman) и монетаризам.....	48
2.10. Неокласична економска школа или неолиберализам	49
2.11. Џозеф Стиглиц (Joseph Stiglitz)	52
ПОГЛАВЉЕ 3: Модели развојних политика	54
3.1. Протекционистичке политике у Великој Британији до средине XIX вијека.....	54
3.2. Протекционистичке политике у САД од kraja XVIII вијека до завршетка Другог свјетског рата.....	58
3.3. Интервенционистичке (кејнзијанске) економске политике у западним економијама након Другог свјетског рата.....	61
3.3.1. Студија случаја: Улога државе у привредном развоју Италије.....	62

3.4. Улога јавних политика у развоју земаља источне Азије	68
3.5. Имплементација неолиберализма и политика Вашингтонског консензуса	76
3.5.1. Политике неолиберализма у развијеним западним економијама....	76
3.5.2. Неолиберална политика развоја у транзиционим земљама и земљама у развоју - политика Вашингтонског консензуса.....	77
3.5.3. Критика неолиберализма и развојне политике Вашингтонског консензуса.....	81
ПОГЛАВЉЕ 4: Политике подршке јавног сектора развоју предузетништва и малих и средњих предузећа.....	85
4.1. Дефиниција малих и средњих предузећа.....	85
4.2. Улога јавног сектора у развоју МСП и предузетништва	87
4.3. Оцјена ефеката подршке јавног сектора малим и средњим предузећима и предузетништву.....	90
4.4. Финансијска подршка јавног сектора предузетништву и МСП	91
4.4.1. Улога државних развојних банака у развоју МСП.....	92
4.4.1.2. Кратка историја државних развојних банака.....	92
4.4.1.3. Образложење постојања државних развојних банака и њихове подршке малим и средњим предузећима	95
4.4.1.4. Оцјена утицаја државних развојних банака.....	97
ПОГЛАВЉЕ 5: Методологија истраживања.....	99
5.1. О теорији знања и методологији у друштвеним наукама	99
5.1.1. О теорији знања	99
5.1.2. Методологија у савременим друштвеним наукама	104
5.1.3. Критика савремене науке и научне методологије	108
5.1.4. Методологија у економској науци	109
5.1.5. Дискусија.....	115
5.2. Методологија истраживања и емпиријски контекст.....	117
5.2.1. Основна и помоћне хипотезе.....	117
5.2.2. Емпиријски контекст.....	119
5.2.2.1. Емпиријски контекст Босне и Херцеговине.....	119
5.2.2.2. Емпиријски контекст Републике Српске.....	127
5.2.2.2.1. Инвестиционо-развојна банка Републике Српске	138
5.2.3. Методологија истраживања.....	139

5.2.3.1. Дизајн анкетног истраживања.....	140
5.2.3.1.1. Истраживачки узорак.....	141
5.2.3.2. Дизајн истраживања утицаја кредита ИРБРС на развој МСП	151
5.2.3.2.1. Истраживачки узорак.....	152
ПОГЛАВЉЕ 6. Резултати истраживања.....	155
6.1. Резултати анкетног истраживања.....	155
6.1.1. Административно окружење за оснивање нових пословних субјеката.....	155
6.1.1.1. Оцјена процедуре оснивања нових пословних субјеката.....	155
6.1.1.2. Оцјена побољшања процедуре оснивања нових пословних субјеката.....	160
6.1.1.3. Оцјена подршке јавног сектора оснивању нових пословних субјеката.....	164
6.1.2. Политике финансијске подршке јавног сектора малим и средњим предузећима и предузетништву	165
6.1.2.1. Видови финансијске подршке јавног сектора МСП и предузетништву.....	168
6.1.2.2. Оцјена услова и процедуре одобрења јавне финансијске подршке.....	169
6.1.2.3. Оцјена побољшања пословних показатеља као резултат јавне финансијске подршке.....	172
6.1.2.4. Унапређење финансијске подршке јавног сектора.....	174
6.1.2.5. Фактори ограничења развоја МСП и предузетништва	175
6.1.3. Политике подршке јавног сектора извозу.....	178
6.1.3.1. Видови подршке јавног сектора извозу.....	181
6.1.3.2. Повећање извоза као резултат подршке јавног сектора.....	183
6.1.3.3. Извозне баријере.....	185
6.1.3.4. Оцјена јавне подршке извозу.....	186
6.1.3.5. Упознатост са институцијама и програмима подршке јавног сектора извозу.....	188
6.1.3.6. Начини побољшања подршке јавног сектора извозу.....	190
6.2. Резултати истраживања утицаја кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске на развој МСП.....	192

6.2.1. Резултати анализе временских серија помоћу базних индекса.....	192
6.2.1.1. Утицај кредита ИРБРС на укупан приход.....	192
6.2.1.2. Утицај кредита ИРБРС на нето добит.....	194
6.2.1.3. Утицај кредита ИРБРС на број запослених.....	196
6.2.2. Резултати корелационе и регресионе анализе.....	198
6.2.2.1. Испитивање нормалности расподјеле варијабли.....	198
6.2.2.1.1. Колмогоров – Смирнов тест на неподијељеном узорку	199
6.2.2.1.2. Колмогоров-Смирнов и Шапиро Вилк тест за два независна узорка.....	201
6.2.2.2. Мен-Витни У-тест.....	203
6.2.2.3. Резултати корелационе анализе.....	206
6.2.2.4. Резултати регресионе анализе	211
6.2.2.4.1. Анализа утицаја кредита ИРБРС на укупан приход	211
6.2.2.4.2. Анализа утицаја кредита ИРБРС на број запослених.....	215
6.2.2.4.3. Анализа утицаја кредита ИРБРС на нето добитак...	218
ПОГЛАВЉЕ 7: Дискусија	222
7.1. Улога државе у економском развоју кроз историју.....	222
7.2. Административно окружење за оснивање нових пословних субјеката....	234
7.3. Политике финансијске подршке јавног сектора МСП и предузетништву	242
ПОГЛАВЉЕ 8: Закључак.....	246
8.1. Главни закључци истраживања.....	246
8.2. Научни допринос истраживања и примјена резултата истраживања.....	250
ЛИТЕРАТУРА.....	251
ПРИЛОЗИ:	264
Прилог број 1. Образац анкетног упитника.....	264
Прилог број 2. Списак пословних субјеката који су учествовали у Анкетном испитивању.....	274
Прилог број 3. Подаци кориштени у корелационој и регресионој анализи	276
ПОПИС ТАБЕЛА.....	279
ПОПИС ГРАФИКОНА.....	282

ПОГЛАВЉЕ 1: Увод у тезу

1.1. Увод

Неолибералне политике приватизације, либерализације трговине и тржишта капитала, дерегулације и минимализовања улоге државе довеле су у земљама у транзицији до пропasti великих привредних система, великог броја стечаја и ликвидација предузећа и, посљедично, до деиндустријализације, што је довело до високе стопе незапослености и пада животног стандарда становништва. Минимализована улога државе водила је смањењу социјалне заштите становништва, а приватизација до концентрисања богатства у рукама малог броја људи (олигарха, тајкуна), често иностраних инвеститора.

Преживјела предузећа и нејаки приватни сектор који се развија треба да се носи са снажним сектором малих, средњих али и великих предузећа из развијених земаља који је имао непрекинут развој, као и са великим мултинационалним компанијама, не само на иностраним тржиштима него и на домаћем тржишту. Иако од 1980-тих година расте значај малих и средњих предузећа у већини привреда, доминантне привредне структуре и даље су углавном олигополске (Стiglić, 2016). У САД нпр. „неколико стотина највећих корпорација доминира економијом“ (Samuelson & Nordhaus, 2015:119). У ЕУ, такође, велика предузећа и даље имају значајан удио у стварању додатне вриједности и у запослености¹.

Земље у транзицији, као што је Република Српска и БиХ, где готово цијелу структуру привреде чине мала и средња предузећа², уколико желе да развијају властиту привреду заправо и немају другог избора него да развијају постојећу привредну структуру, односно своја мала и средња предузећа. Како, у таквим условима, држава може да помогне малим и средњим предузећима да опстану и да јачају? Које су то јавне политике које највише утичу на развој? Како да јавна подршка буде ефикасна и да се са уложеним средствима добије максималан резултат? Истраживања у оквиру овог рада покушаће дати одговор на ова питања.

¹ Према Годишњем извјештају о европским малим и средњим предузећима (Annual Report on European SMEs), велика предузећа су у ЕУ у 2016. години учествовала са 43,2% у додатној вриједности и са 33,4% у укупној запослености.

² У Републици Српској су у 2015. години МСП и предузетници чинили 99,82% пословних субјеката, од чега су 94% микро субјекти који запошљавају до 10 радника. У 2015. год. МСП су учествовала са 75% у пословним приходима свих предузећа у Републици Српској, са 66% у приходима од продаје на иностраном тржишту и са 80% у добити (Извор: Стратегија развоја МСП Републике Српске за период 2016-2020)

У БиХ 99% предузећа спада у микро, мала и средња (Извор: Извјештај Централне банке БиХ за 2015. годину)

1.2. Проблем истраживања

До 1970-тих година привредама су доминирале велике корпорације које су користиле предности економије обима у производњи, дистрибуцији, менаџменту те истраживању и развоју (OECD, 2010). На тржишту се успостављају олигополске и монополске структуре које још 30-тих година XX вијека у својим радовима обрађују Пигу (Arthur Cecil Pigou), Срафа (Piero Sraffa), Чемберлен (Edward Chamberlin), Робинсон (Joan Robinson) и други (Шошкић, 1986).

Од 1980-тих година, међутим, долази до јачања сектора малих и средњих предузећа (МСП) и оживљавања предузетништва у западним економијама, што се објашњава са више разлога.

Неки аутори сматрају да је макроекономска криза током 1970-тих година те дерегулација и приватизација која је услиједила 1980-тих година у западним економијама (реганомика у САД, тачеризам у Великој Британији, серија приватизација у Француској, Италији и другим земљама ЕУ) разлог јачања сектора МСП. Тако Филипс (Phillips, 1985) наводи да су мале фирме биле доминантне у стварању нових предузећа и нових радних мјеста у дерегулисаним индустриским секторима, као што су транспорт и финасијске услуге, у САД почетком 1980-тих година. Венекерс (Wennekers, 2006) говори о широкој тенденцији ка дерегулацији тржишта као једном од фактора помака у нагласку од корпоративног управљања према предузетничким формацијама.

Турик (Thurik, 2009) наводи дерегулацију, као један од фактора, поред технолошких промјена, глобализације, промјене у понуди радне снаге, разноврсности у потражњи и, из тога проистеклог, вишег нивоа несигурности, који је довео до помјерања индустриске структуре од веће према мањој концентрацији те од централизације према децентрализацији, тј. од великих према мањим предузећима.

За потврду овог гледишта може да послужи примјер Италије, која је након Другог свјетског рата имала снажно учешће државног сектора у привреди. Тако је Италијански Институт за индустриску обнову (итал. Istituto per la Ricostruzione Industriale - ИРИ), холдинг предузећа са државним учешћем у власништву, 1982. године у свом саставу имао око 1000 предузећа из разних сектора привреде, са преко 550.000 запослених, што

је представљало 3% укупне запослености у Италији.³ Правила наметнута од стране Европске уније и нова оријентација италијанске Владе довели су до покретања свеобухватног програма приватизације предузећа са учешћем државног власништва 1992. године, који је завршен у периоду од 8 година, тј. до 2000. године, када ИРИ улази у фазу ликвидације и престаје са својим активностима 2002. године.⁴

Други аутори виде посљедњу четвртину XX вијека као период развоја нових индустрија те информационих и комуникационих технологија, као што су софтвери и биотехнологија, сматрајући да мала предузећа играју важну улогу у овим новим индустријама. Јенсен (Jensen, 1993) говори о "Трећој индустријској револуцији".

Екс и Одреч (Acs and Audretsch, 1987) пружају емпириски доказ да мале фирме имају релативну иновативну предност над великим предузећима у тако високо иновативним индустријама. Такође, Пруса и Шмиц (Prusa and Schmitz, 1991) дају доказ за компаративну предност малих фирм у проналаску радикално нових производа. Повећање прихода и богатства довело је до повећања потражње за разноликошћу производа и услуга. Мале фирме често су добављачи нових и специјализованих производа. Смањење диверзификације код великих фирм сугерише да велике фирмe нису биле у стању да уђу у такве тржишне нише (Јовановић, 1993).

Такође, контекст глобалног економског и социјалног реструктурисања узрокованог интернационализацијом финансијског сектора, уклањањем трговинских баријера, дислокацијом, односно измјештањем традиционалних радно-интензивних индустрија из западних економија у земље са јефтинијом радном снагом, чиме је дошло до опадања производног сектора у развијеним економијама, створило је простор за развој услужних дјелатности као што су туризам, маркетинг, дистрибуција, медији, комуникација и сл., који обезбеђују плодно тло за стварање малих фирм (Атељевић, 2002).

Дакле, упоредо са оживљавањем сектора малих и средњих предузећа у посљедње четири деценије, много истраживачке пажње придобија питање значаја предузетништва и МСП, као и посљедица раста сектора МСП на економски развој. Студије аутора као

³ Извор: History of Istituto per la Ricostruzione Industriale S.p.A., <http://www.referenceforbusiness.com/history2/98/Istituto-per-la-Ricostruzione-Industriale-S-p-A.html>, приступ 4.7.2017.

⁴ Извор: L'IRI – Istituto per la Ricostruzione Industriale – Una storia di quasi 70 anni, <http://www.archiviostoricoiri.it/index/pagina-80.html>, приступ 4.7.2017.

што су Бирч (Birch, 1979), Стори и Џонсон (Storey & Johnson, 1987), Екс и Одрич (Acs & Audretsch, 1988), Венекерс и Турик (Wennekers & Thurik, 1999) су нагласиле значај МСП у стварању нових радних мјеста и богатства те привредном опоравку. Бројна истраживања новијег датума такође показују да сектор МСП има потенцијал да игра важну улогу у подстицању одрживог економског раста и смањењу сиромаштва, као Ван Праг и Верслот (Van Praag & Versloot, 2007), Ајагари и други (Ayyagari et al, 2007), Кари и Турик (Carree and Thurik, 2010).

Док су МСП главни извор запошљавања и прихода за све земље, она су посебно значајна за земље у развоју где МСП имају највећи удио у запослености и БДП. Према истраживањима IFC-а, МСП представљају више од 90 одсто свих фирми, учествују са више од 60 одсто у укупном броју запослених и више од 60 одсто у БДП-а у привредама у развоју (IFC, 2010).

Као одговор на растући значај малих и средњих предузећа расла је улога државне подршке сектору МСП. Истраживање OECD-а (1998) показује да већина земаља OECD има програме који подржавају МСП. Једна четвртина свих програма јавне подршке која је пријављена OECD-у првенствено има за циљ мала и средња предузећа. Њемачка, Исланд, Јапан и Нови Зеланд посвећују више од 50 одсто својих цјелокупних државних програма подршке малим и средњим предузећима.

Бројна истраживања показују да је приступ финансијским средствима једна од најважнијих препрека за раст и развој МСП (Ferranti and Ody, 2007; Storey, 2008; Beck et al., 2008; IFC, 2010), из чега произилази да је политика финансијске подршке једна од главних политика усмјерених на подршку сектора МСП.

Упоредо са развојем политика и инструмената државне подршке малим и средњим предузећима и предузетништву врше се истраживања о ефикасности разних типова подршке МСП и разних организација, као Бенет и Меккошен (Bennett & McCoshan, 1994), Стори и Вестхед (Storey & Westhead 1996), Бенавенте и други (Benavente et al. 2007). Сматрало се да ако се јавни новац троши на подршку МСП, онда је веома важно да се спроведе процјена утицаја ових иницијатива. Тражене су одговарајуће методологије процјене које тачно идентификују стварне ефекте одређене политику подршке МСП.

Проблематика подршке јавног сектора предузетништву и МСП је доста истраживана у развијеним привредама. Већина истраживања се креће у оквиру неолибералне развојне

парадигме, која је ступила на сцену 1980-тих година XX вијека и замијенила тада владајућу кејнзијанску парадигму развоја. У циљу постизања веће објективности у истраживању, и настојећи да се избјегне притиску владајућих интереса и предрасуда (Myrdal, 1973), истраживање ће се, поред неолибералне, усмјерити и на друге развојне парадигме из ближе и даље прошлости, као што су историјализам, институционализам и кејнзијанизам, са посебним освртом на улогу државе и јавних политика, и истражити какве су резултате у пракси имале економске политике засноване на тим развојним парадигмама.

Такође, далеко мање истраживања се односи на ово питање у земљама у развоју и земљама у транзицији, а нарочито питање ефеката политика јавног сектора које су усмјерене на подршку предузетништву и МСП, што даје простор за даља истраживања. У том контексту, главни *научни проблем* којим ћемо се бавити у овом истраживању можемо дефинисати кроз истраживачка питања:

„Да ли, и са каквим ефектима, политике подршке јавног сектора утичу на развој предузетништва и малих и средњих предузећа?“;

„Које су то политике јавног сектора које највише утичу на развој предузетништва малих и средњих предузећа?“.

1.3. Предмет истраживања

Предмет истраживања је теоријско-емпириска анализа утицаја политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и МСП. Пажња ће бити усмјерена на историјско-теоријско истраживање развојних политика и улоге државе у развојним процесима, са једне стране те улоге и значаја предузетништва и МСП у развојним процесима, са друге стране. Такође, биће анализиране успјешне политике развоја у сијету (САД и Велике Британије у периоду индустријализације, кејнзијанске интервенционистичке политике у западним привредама након Другог свјетског рата, са студијом случаја Италије те политике земаља Источне Азије), са нагласком на политике усмјерене на развој предузетништва и МСП. Истраживање ће се фокусирати на двије политике јавног сектора усмјерене на развој предузетништва и МСП: политике усмјерене на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових

пословних субјеката и политике финансијске подршке малим и средњим предузећима и предузетништву.

Такође, предмет истраживања биће ефикасност политика, односно биће истражене методологије оцјене ефикасности политика јавног сектора усмјерених на развој предузетништва и МСП. Такође, кроз два емпиријска истраживања, квалитативно и квантитативно, биће истражен утицај: 1) политика усмјерених на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката на развој предузетништва и МСП, као и 2) утицај политика финансијске подршке јавног сектора на развој предузетништва и МСП.

Научну подлогу за ово истраживање чиниће досадашњи научни доприноси у области развојних политика и предузетништва истакнутих свјетских аутора. Првенствено ће се изучавати дјела аутора који су се бавили теоријом и политикама развоја (List, Keynes, Myrdal, Stiglitz, Chang) те проучавањем утицаја политика јавног сектора на предузетништво и мала и средња предузећа (Storey, Smallbone, Welter, Bennett, Hart, Roper, Wennekers, Thurik, Carree, Wicks, McCoshan, Robson и други). Основу за стицање нових научних сазнања у овој области чиниће емпиријска истраживања која ће се провести на репрезентативном узорку МСП и предузетника који послују у Републици Српској и БиХ.

1.4. Циљеви истраживања

Научне циљеве истраживања дефинишемо кроз четири категорије:

- 1) Истражити, проучити и анализирати релевантне теоријске и емпиријске налазе везано за развојне политике јавног сектора усмјерене на подршку предузетништву и малим и средњим предузећима те их затим *описати* заједно са кључним појмовима и концептима (развојне политике, развој предузетништва и МСП, политика стварања повољног административног окружења за настанак нових привредних субјеката, политика финансијске подршке предузетништву и МСП, методологије оцјене ефикасности јавних политика и сл.)
- 2) Класификовати теорије о улози јавног сектора у подршци развоју предузетништва и малих и средњих предузећа;

- 3) Обликовати истраживачки модел утицаја изабраних политика јавног сектора на развој предузетништва и МСП тестирати модел спровођењем емпиријског истраживања те утврдити и *објаснити*:
- повезаност између политика усмјерених на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката и развоја предузетништва и МСП,
 - смјер и јачину везе између политика финансијске подршке јавног сектора и показатеља успешности пословања малих и средњих предузећа: укупног прихода, добити и броја запослених.
- 4) На основу стечених теоријских и емпиријских спознаја пружити конкретне препоруке и смјернице за ефикасније политике и инструменте подршке јавног сектора предузетништву и МСП, на пољу стварања повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката те финансијске подршке малим и средњим предузећима и предузетништву.

Прагматични циљеви истраживања су:

- унапређење знања државних органа у Републици Српској и БиХ тј. владиних дужносника о ефектима политика и инструмената јавне подршке предузетништву и малим и средњим предузећима;
- пружање доприноса академској заједници у објашњењу утицаја одређених политика и инструмената јавне подршке на развој предузетништва и МСП у привредама у транзицији.

1.5. Методологија истраживања

Економија као друштвена наука која изучава „понашање људи“ (Robins, 1935; Myrdal, 1973; Ekelund & Hébert, 1997), односно која је „дио студије о човјеку“ (Маршал, 1961⁵, вол. 1, стр. 1, цитирано у Caldari 2002) је нераскидиво повезана са другим друштвеним научним дисциплинама: социологијом, психологијом, политиком те са филозофијом и религијом. Такође, комплексна природа предузетништва и малих и средњих предузећа, као и комплексност окружења у коме дјелују МСП и у коме се формирају јавне политике, захтијева *интердисциплинарни приступ*, асимилирају знања из више дисциплина како би се побољшало разумијевање, омогућио шири хоризонт и развила дубља перцепција.

Значајан дио у дисертацији је посвећен методологији, у оквиру које су истраживане филозофске, односно епистемолошке и онтолошке претпоставке које су утицале на научну методологију уопште, као и на различите правце у економској науци и, у оквиру њих, на различите погледе на утицај државе и јавних политика у економији и економском развоју, што је предмет истраживања. У раду је такође истраживана методологија у економској науци кроз историју.

У дисертацији је кориштен методолошки приступ познат као *триангулатација* (engl. Triangulation) који се односи на различите методе како би се генерисали разноврсни подаци који мјере посматрани друштвени феномен који се истражује (Denzin & Lincoln, 1994). Кориштена је и квантитативна и квалитативна емпиријска метода, сматрајући их комплементарним. Тако су слабости сваког појединачног метода компензоване јаким странама другог метода (Mason, 2002).

У теоретском истраживању кориштена је историјска метода и анализа случаја (Case study), истраживане су развојне теорије и политике развоја у прошлости, као и њихови резултати, како би се проширила перспектива и стекао дубљи увид, настојећи да се изbjегне притиску владајућих интереса, предрасуда и идеологија (Myrdal, 1973), и тако постигне већа објективност истраживања.

⁵ Цитат из: Alfred Marshall, 1961. *Principles of Economics*, Variorum Edition, 2 vol., edited by Guillebaud Claude W. London: Macmillan

У циљу тестирања хипотеза рада обављена су два емпириска истраживања: 1) анкетно истраживање субјективних утисака, односно ставова и мишљења малих и средњих предузећа и предузетника о политикама и инструментима јавне подршке предузетништву и МСП, које је обухватило 101 пословни субјекат - микро, мала и средња предузећа те самосталне предузетнике из 28 општина и градова Босне и Херцеговине, што представља квалитативну димензију истраживања, и 2) истраживање утицаја јавне финансијске подршке, односно кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске (ИРБРС) на успешност пословања малих и средњих предузећа на узорку од 178 МСП из Републике Српске, при чему су прикупљени и обрађени стварни тј. објективни подаци о кретању одабраних показатеља успешности пословања предузећа: укупног прихода, добити и запослености, што чини квантитативну димензију истраживања.

Анкетни упитник, као истраживачки инструмент квалитативног емпириског истраживања, се састојао од четири целине и садржавао је 27 питања, од чега 7 питања о општима подацима о пословном субјекту те 20 питања којима су обухваћени ставови и мишљења МСП и предузетника о:

- политикама усмјеренима на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката,
- политикама финансијске подршке јавног сектора МСП и предузетништву те о
- политикама подршке извозу МСП.

Подаци о ставовома испитаника засновани су на Ликертовој мјерној скали (од оцјене 1 као најлошије оцјене, до оцјене 5 као најбоље оцјене). За обраду података кориштена је описна статистика, средње оцјене тј. средње вриједности (Mean) те графички и табеларни прегледи.

У оквиру истраживања утицаја финансијске подршке јавног сектора, односно кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске прикупљени су и анализирани емпириски подаци из финансијских извјештаја о укупном приходу, нето добити и броју запослених у периоду 2003-2013. године за предузећа која су користила кредите ИРБРС, као и за предузећа из контролне групе (не-корисници кредита ИРБРС). Истраживање је засновано на поређењу пословних показатеља у петогодишњем периоду прије кориштења кредита ИРБРС (2003-2007) са подацима из петогодишњег периода након кориштења кредита ИРБРС (2009-2013). Такође, поредили смо кретање

одабраних показатеља корисника кредита ИРБРС са показатељима контролне групе, односно не-корисницима ИРБРС кредита.

За обраду прикупљених података кориштено је више статистичких метода: анализа временских серија помоћу базних индекса и линеарног тренда, графички прикази, Колмогоров-Смирнов (Kolmogorov-Smirnov) тест, Шапиро Вилк (Shapiro-Wilk) тест, Мен-Витни У тест (Man-Whitney U test) те корелациона и регресиона анализа, помоћу којих смо истражили да ли постоји статистички значајна повезаност између јавне финансијске подршке у виду кориштења кредита ИРБРС и показатеља успешности пословања МСП у периоду након кориштења ИРБРС кредита: укупног прихода, добити и броја запослених те јачину и смјер повезаности између варијабли. За извођење горе наведених статистичких тестова те корелационе и регресионе ализе кориштен је статистички програм SPSS (engl. *Statistical Package for the Social Sciences*), Version 22.

Емпиријска истраживања су, дакле, усмерена на својеврсну оцјену ефеката одређених политика и инструмената јавног сектора усмерених на подршку предузетништву и МСП у Републици Српској и БиХ.

При анализи примарних и секундарних података примијењено је више општих научних метода, као што су: *аналитично-синтетичка метода* (анализа је кориштена у интерпретацији података и тестирању хипотезе, док је синтеза примјењивана у извођењу и уопштавању закључака), *историјска метода* за приказ научних коријена, развоја и тренутног стања научне мисли релевантне за развојне теорије и политике, *метода дескрипције* (поступак описивања чињеница и процеса, њихових законитости, узрочних веза и односа), *компаративна метода* (поређење појмова, појава, чињеница ради утврђивање сличности и разлика међу њима) те *студије случаја* (*Case-studies*) за приказ стварних примјера политика, стратегија и инструмената.

У циљу поређења политика и података са другим земљама кориштени су статистички подаци и извјештаји, као што су подаци Еуростат-а⁶ и Годишњи извјештај о европским МСП (Annual Report on European SMEs) који обезбеђује преглед значаја, величине и структуре МСП у земљама Европске Уније и њихов утицај на раст и запосленост, као и извјештаји Свјетске банке о лакоћи пословања „Doing Business”.

Секундарне изворе података чинила је релевантна литература везана за подручје истраживања.

⁶ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

1.6. Дефиниција и предмет изучавања економије као науке

„Економија је *морална наука* што је, у принципу, било препознато од стране наших претходника прије стотину и дviјe стотине година, али је данас углавном заборављено“.

(Gunnar Myrdal, 1973:233)

Ријеч економија је грчког поријекла и долази од Ксенофонт (око 427.-355. п.н.е.), Сократовог ученика, и његовог списка „О економији“ (старогрчки: οἰκονομικός). Ксенофонт је користио ријеч економија у значењу управљања домаћинством⁷ (Бенић, 2016).

Економија је након средњег вијека сматрана *дијелом моралне филозофије*. Тако је Адам Смит (Adam Smith, 1723-1790), који се сматра оцем модерне економије као научне дисциплине, студирао чисту филозофију и математику те на универзитету у Глазгову држао катедру моралне филозофије, где је предавао теологију, етику, право и политику, која је обухватала и економску политику, као и дијелове економске теорије. За Смита, предмет политичке економије је богатство народа, тј. проучавање природе и узрока богатства народа, дакле фактора који утичу на формирање, обим и кретање богатства (Шошкић, 1986).

Док Смит узима проблем богатства народа и факторе који утичу на његово формирање, тј. макроекономску проблематику као предмет свог свестраног изучавања, дотле Дејвид Рикардо (David Ricardo, 1772-1823), сматрајући да је то питање ријешено Смитовим дјелом, сматра да је главни задатак политичке економије да одреди законе који управљају *расподјелом* друштвеног производа на три друштвене класе: раднике, капиталисте и земљовласнике тј. на наднице, профит и закупнину (Ибид).

Симонд д Сисмонди (J.C.L. Simonde de Sismondi, 1773-1848), швајцарац, један од првих критичара британске класичне економије, сматра да је економија *морална наука*, док је наука која се бави једино средствима увећања богатства а не изучава *серху* таквог богатства, према њему, „лажна наука“ (Ekelund & Hébert, 1997).

⁷ старогрчки „οικος“= кућа, домаћинство и „номос“= закон, правило, ред

Значајан критичар класичне британске школе био је њемачки економиста и политичар Фридрих Лист (Friedrich List, 1789-1846), који се сматра главним идеологом капиталистичког развоја Њемачке (Шокић, 1986). Лист сматра да теоретски систем Жана Батиста Сеја (Jean-Baptiste Say), Адама Смита, Дејвида Рикарда и њихових сљедбеника, има три основна недостатка: 1) *космополитизам*, који не узима у обзир националне интересе, 2) потпуни *материјализам* који свуда посматра само размјенљиву вриједност ствари, не узимајући у обзир ни морал нити политичке интересе и 3) *сепаратизам* или неорганизовани *индивидуализам*“ (List, 1856:262).

У америчком издању Листовог дјела (List, 1856) налазимо вриједан пажње коментар Стефана Колвела (Stephen Colwell)⁸ о томе да ли је економија тј. стицање богатства циљ или је само средство људског благостања. Колвел каже:

„Сеј⁹ је почeo са богатством и завршио са богатством. Ако се богатство у потпуности апстрактује од разматрања људског благостања, оно постаје апсурдност. Ниједна наука или систем не може бити заснован на богатству одвојеном од његовог кориштења, као средства људског благостања. Ако је, онда, богатство само средство користи човјеку, оно не може бити сматрано за нешто више од једног од средстава овог циља, и оно мора, у својој производњи, дистрибуцији и потрошњи, бити држано стриктно у подређености том циљу. Богатство је онда тек другостепено по својој природи. Прави елемент политичке, друштвене или јавне економије је људско благостање. Сваки систем мора почети од ове тачке. Систем чији је Сеј оснивач, којег Лист назива Школом, не почива на овој основи. Он има погрешну почетну тачку, и зато су његове разраде или погрешне или погрешно примијењене“ (Stephen Colwell, наведено у List, 1856:200).

Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill, 1806-1873), британски филозоф и економиста је увиђао дубоку испрелепленост економије са другим друштвеним наукама. У својим „Начелима политичке економије“ објављеним 1848. године, Мил каже:

„Што се тиче практичних сврха политичка је економија неодвојиво испрелепена с многим другим гранама друштвене филозофије. Осим у стварима пуких детаља, вјероватно нема практичних питања, чак ни међу онима који се најближе примичу чисто економском значају, о којима би се могло одлучивати само на темељу економских премиса.“

(Mill, 1848:27, наведено у Ekelund & Hébert, 1997:174)

По Алфреду Маршалу (Alfred Marshall, 1842-1924), познатом британском економисти, економија је са једне стране - дио студије о човјеку, а са друге стране - проучавање богатства. Своје схватање економске науке Маршал је изразио у првој глави своје књиге „Начела економике“: „Политичка економија или економика је студија човјечанства у обичној активности живота; она испитује онај дио индивидуалне и друштвене акције која је најближе повезана са постизањем и употребом материјалних потреба благостања. Стoga, она је са једне стране *проучавање богатства*; а са друге, још

⁸ Иницијатор америчког издања Листовог дјела из 1856. године, писац Уводној есеја и коментара

⁹ Jean-Baptiste Say

важније стране, она је дио *студије о човјеку*.“ (Маршал, 1961¹⁰, вол. 1, стр. 1, цитирано у Caldari 2002:4). Према Маршалу "раст човјечанства у бројкама, здрављу и снази, у знању, способности и богатству карактера је циљ свих наших студија "(Marshall, 1961:139 цитирано у Caldari 2002:2). Према америчким историчарима економије Екелунду и Хеберу (Ekelund & Hébert, 1997), Маршал је посљедњи велики британски економиста са снагама широког замаха. Разлог томе они виде у затварању економске теорије у себе у временима након Маршала.

Слично томе, шведски нобеловац Гунар Мирдал (Karl Gunnar Myrdal, 1898-1987) сматра да је након Првог свјетског рата дошло до великог сужавања, односно смањења обучености, интереса и знања обичног економисте. До тада, практично нико није започињао каријеру као економиста, него је био човјек праксе као Рикардо, који се окренуо економији у зрелим годинама, или је имао претходно образовање као математичар, историчар, филозоф, правник, и обично је долазио до изучавања економских питања преко својих занимања за друштвена питања. По Мирдалу, резултат тога је да данас студент започиње студије економије у ранијем добу и има само дјелимичне увиде у друштво које студира (Myrdal, 1973:61).

Дефиниција економске науке, која је данас углавном општеприхваћена и највише се користи, потиче од дугогодишњег руководиоца Одсјека економских наука Лондонске школе економије (London School of Economics), професора Лајонела Робинса (Lionel Charles Robbins, 1898–1984). Он је у једном свом познатом есеју из 1932. године¹¹ написао: „Економика је наука која проучава *људско понашање* као однос између циљева и ограничених средстава која имају алтернативне намјене“. Из тога је изведен скраћени назив по којем је „рационална алокација ресурса“ предмет изучавања економске науке (Милаковић, 2013).

Пол Самуелсон (Paul Samuelson, 1915-2009), добитник Нобелове награде за економију 1970. године, у свом уџбенику „Економија“ даје сљедећу дефиницију: „Економија је изучавање како друштва користе оскудне ресурсе да би произвела вриједна добра и расподијелила их различитим људима.... Суштина економије је спознати реалност

¹⁰ Цитат из: Alfred Marshall, 1961. *Principles of Economics*, Variorum Edition, 2 vol., edited by Guillebaud Claude W. London: Macmillan

¹¹ Robins, Lionel: "An Essay on the Nature and Significance of Economic Science"

оскудности и тада одгонетнути како организовати друштво на начин који резултира најефикаснијом употребом ресурса” (Samuelson and Nordhaus, 2015: 4).

При крају XVIII вијека, економска дисциплина је попримила главнину свог савременог облика под именом *политичка економија*. Од 1890. године тј. од објаве „Принципа економије“ британског економисте Алфреда Маршала, назив „економика“ (енгл. *Economics*) све више потискује традиционални назив „политичка економија“, нарочито у англосаксонској литератури (Ekelund and Hébert, 1997).

Велики класични економисти, попут Адама Смита, Џона Стјуарта Мила и Алфреда Маршала сматрали су економију друштвеном науком у најширем могућем смислу (Myrdal, 1973; Ekelund and Hébert, 1997). Политичка економија бавила се проучавањем и анализом људског понашања, институција и политика. Међутим, током XIX и XX вијека постепено се сужавао обим истраживања економије. Тако се на неким постдипломским студијима економија сматра више граном примијењене математике него друштвеном науком. У настојању да се предмет формализује, брига о политичким и институционалним питањима често има другоразредни значај унутар наставних програма економије (Ekelund and Hébert, 1997).

По ријечима америчких историчара економије Екељунда и Хебера, економија је била и јесте живи облик интелектуалне расправе: “Једноставна је истина да је економија све само не срећена цјелина мисли. Чак и међу економистима главне струје трају мучна питања о природи и дometу економије, као и о њеној вриједности и мјесту међу научним дисциплинама“ (Ибид:4).

1.7. Структура рада

У уводном дијелу дисертације приказани су проблем и предмет истраживања, циљеви истраживања, методологија истраживања и структура рада. Такође, разматране су дефиниције и предмет изучавања економије као науке.

У другом поглављу је теоретски истраживана улога државе у економском развоју кроз разне правце у економској науци, почевши од схватања меркантилиста и физиократа, преко британске класичне економске школе, Фридриха Листа (Friedrich List) и њемачке историјске школе, главних представника институционализма међу којима је и шведски нобеловац Карл Гунар Мирдал (Karl Gunnar Myrdal), до Џона Мејнарда Кејнса (John Maynard Keynes) и кејнзијанизма, монетаризма те неокласичне економске школе или неолиберализма, као и савремених критичара неолибералне развојне парадигме, као што је нобеловац Џозеф Стиглиц (Joseph Stiglitz).

У трећем поглављу су теоретски разматрани различити модели развојних политика, као што су протекционистичке политике у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама у периодима индустријализације, интервенционистичке (кејнзијанске) економске политике у западним земљама након Другог свјетског рата, са студијом случаја (Case Study) улоге државе у привредном развоју Италије. Затим је истраживана улога јавних политика у развоју земаља источне Азије те политике неолиберализма и Вашингтонског консензуса.

У четвртом поглављу је истраживана улога јавног сектора у развоју предузетништва и малих и средњих предузећа, са нагласком на финансијску подршку јавног сектора, односно на државне развојне банке.

У петом поглављу је разматрана методологија. У првом дијелу поглавља је разматрана теорија знања и генеза научне методологије, у оквиру којих су истраживане филозофске, односно епистемолошке и онтолошке претпоставке које су утицале на научну методологију уопште, али, исто тако, и на различите правце у економској науци и, у оквиру њих, на различите погледе на утицај државе и јавних политика у економији и економском развоју, што је предмет истраживања дисертације. У овом дијелу је такође истраживана методологија у економској науци кроз историју. У другом дијелу петог поглавља је приказана методологија истраживања у дисертацији и емпиријски контекст Републике Српске и БиХ, који је послужио за два емпиријска истраживања,

квантитативно и квалитативно. Представљене су основна и помоћне хипотезе те приказан дизајн емпиријских истраживања и истраживачки узорци.

У шестом поглављу су приказани резултати истраживања. У првом дијелу овог поглавља су приказани резултати квалитативног емпиријског истраживања, односно анкетног истраживања ставова и мишљења предузетника и малих и средњих предузећа о политикама јавног сектора усмјереним на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката, о политикама финансијске подршке и подршке извозу. У другом дијелу шестог поглавља приказани су резултати квантитативног емпиријског истраживања, односно истраживања утицаја кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске на развој малих и средњих предузећа.

У седмом поглављу рада су дискутовани добијени резултати у контексту постављених хипотеза и истраживачких питања. Закључак, као завршни дио дисертације приказан је у осмом поглављу, и он представља синтезу спознаја, научних теорија и чињеница које су елабориране у претходним поглављима, а којима су доказане/оповргнуте постављене хипотезе.

ПОГЛАВЉЕ 2: Улога државе у економском развоју – кратки историјат економске мисли

2.1. Увод у поглавље

Предмет истраживања дисертације је теоријско-емпириска анализа утицаја политика јавног сектора, односно државних политика на развој предузетништва и малих и средњих предузећа. У овом поглављу истраживаћемо каква су кроз историју економске мисли била гледишта на економски развој и улогу државе у њему.

Иако почеци писане економске мисли сежу дубоко у прошлост, као што су закони вавилонског цара Хамурабија из XVIII вијека п.н.е., зборник закона Асирије из XIV-XIII вијека п.н.е. те економска мисао старе Индије, Кине и античке Грчке (Шошкић, 1986), оvdje ћемо дати кратки историјски преглед важнијих правца економске мисли од XV вијека до данас, са нагласком на улогу државе у економском развоју, почевши од меркантилизма и физиократизма, преко британске класичне економске школе или либерализма, Фридриха Листа (Friedrich List) и њемачке историјске школе или историцизма, представника институционализма, међу којима је и шведски нобеловац Карл Гунар Мирдал (Karl Gunnar Myrdal), који је својим идејама и политичким ангажманом имао велику улогу у стварању шведског модела државе благостања, затим Кејнзове (John Maynard Keynes) макроекономске теорије, Јозефа Шумпетера (Joseph Alois Schumpeter) и аустријске школе, монетаризма, до владајуће неокласичне економске теорије или неолиберализма.

2.2.Меркантилизам

Меркантилизам се јавља од XV до XVII вијека у европским државама. Предмет економске анализе меркантилиста је трговина. Основни теоретски принципи меркантилиста су да се: богатство изражава у новцу тј. племенитим металима; да се до богатства, односно новца долази кроз спољну трговину и да извоз роба доводи до прилива новца (племенитих метала) у земљу тј. до повећања богатства, а увоз доводи до одлива новца, тј. до смањивања богатства државе. Меркантилисти упућују на државну регулацију у спољној трговини, увођење царинских и других баријера за увоз, а предвиђају олакшице за извоз роба. Циљ је да се обезбиједи позитиван спољнотровински биланс. Најпознатији меркантилистички писци су Италијан Антонио Сера (Antonio Serra, 1580), Француз Антоан Монкретјен (Antoin Montchretien, 1576-1621) и Енглез Томас Ман (Thomas Mun, 1571-1641) (Шошкић, 1986).

Сажет приказ меркантилистичких начела дао је Филип Вилхелм вон Хорник (Philip Wilhelm von Horneck), аустријски правник који је 1684. године објавио меркантилистички манифест у девет тачака:

- Искористити сваки педаљ тла земље за пољопривреду, рударство или прерађивачку дјелатност,
- Све домаће сировине употребити у домаћој прерађивачкој дјелатности, јер прерађена добра имају већу вриједност од сировина,
- Подстицати настајање бројног радног становништва,
- Забранити сваки извоз злата и сребра, а сав домаћи новац држати у циркулацији,
- Дестимулисати сваки увоз иностраних добара,
- Где се без одређених увозних добара не може, њих добављати из прве руке, и то у замјену за друга домаћа добра, а не за злато и сребро,
- Ограничити увоз на оне сировине које се могу прерадити код куће,
- Стално тражити прилике да се вишак домаћих прерађевина, у мјери у којој је то нужно, прода у иностранство за злато и сребро,
- Не допустити никакакав увоз добра чија је понуда на домаћем тржишту довољна и примјерена (Ekelund and Hébert, 1997: 44).

Нека од схватања меркантилиста ће поново актуализовати познати британски економиста Џон Мејнард Кејнс (John Meynard Keynes), као што ћемо видјети у дијелу 2.7., чије идеје су имале великог утицаја на економску теорију и праксу у тзв. златном периоду капитализма након Другог светског рата, од 1950-тих до средине 1970-тих година.

2.3. Физиократизам

Физиократе су француски економски писци XVIII вијека који се окупљају око Франсоа Кенеа (Francois Quesnay, 1694-1774). За разлику од меркантилиста који су истраживали област трговине, предмет анализе физиократа је пољопривредна производња. Богатство се, по њима, не састоји у новцу тј. племенитим металима, као што су тврдили меркантилисти, већ у употребним вриједностима. Пољопривреда је, према Кенеу, једини извор богатства, а не трговина. Кене посматра новац само као прометно средство, чија је једина сврха да олакша размјену плодова земље, а није никако коначна сврха размјене (Шошкић, 1986).

2.4. Британска класична економска школа (либерализам)

Какви су били погледи британске класичне економске школе на привредни раст и улогу државе у њему? Овдје ћемо, укратко, споменути схватања неких од главних представника ове школе: Адама Смита (*Adam Smith*, 1723-1790), Дејвида Рикарда (*David Ricardo*, 1772-1823), Џона Стјуарта Мила (*John Stuart Mill*, 1806-1873) и Алфреда Маршала (*Alfred Marshall*, 1842-1924).

У англоамеричкој литератури Адам Смит (*Adam Smith*, 1723-1790) се сматра оцем економије као научне дисциплине, тј. оснивачем класичне економске школе, као први који је дао један изграђен и цјеловит систем политичке економије¹² (Ekelund and Hébert, 1997:99). Смит је студирао чисту филозофију и математику на Универзитету у Глазгову, а затим на Оксфорду. На универзитету у Глазгову држао је катедру моралне филозофије, где је предавао теологију, етику, право и политику, која је тада обухватала и економску политику, као и дијелове економске теорије (Шошкић, 1986:52). Адам Смит је био пријатељ и ученик познатог енглеског филозофа, емпиристе Дејвида Хјума, и у свом раду се знатно ослањао на њега (Ekelund and Hébert, 1997:100). Смитова економска теорија је извршила јак утицај на каснију економску мисао. Она је, прије свега, послужила као основица Рикардове економске теорије (Шошкић, 1986:51). Смит је створио темеље класичне теорије вриједности и дао значајан нацрт привредног раста. Дјело „Истраживање о природи и узроцима богатства народа“ познато под скраћеним називом „Богатство народа“ Смит је објавио 1776. године. Средишња тема Смитовог „Богатства народа“ је *привредни раст тј. раст националног богатства*. Бит богатства по Смиту је једино *производња* физичких добара. Основни фактор привредног раста, према Смиту, је подјела рада. Подјела рада, наиме, води до повећања знања и спретности сваког радника, уштеде времена и изума стројева. Ланац привредног раста, по Смиту, тече на следећи начин: подјела рада утиче на повећану продуктивност, она на већу производњу, која узрокује веће наднице. Веће наднице узрокују повећање доходка по становнику, који узрокује више нивое годишње потрошње и веће богатство народа, које онда утиче на повећану акумулацију капитала (Ekelund and Hébert, 1997:121).

За државу је Смит резервисао три важне улоге: правосуђе, бригу за националну

¹² Насупрот томе, француски писци обично истичу физиократе као осниваче економске науке.

одбрану и одржавање неких предузећа у јавном интересу која не би могла бити профитабилна у приватним рукама (тј. питање „јавних добара“).

Смит изражава захтјев за слободном трговином и конкуренцијом, и сматра да су људска бића вођена личним интересом. Међутим, лични интерес није нужно синоним за себичност. Наиме, у Смитовој „Теорији моралних осјећаја“ објављеној 1759 године, по којој је постао познати филозоф свог времена, *саосјећање* је људска особина која обуздава лични интерес, и *моралност* заправо надилази себичност, док је у његовом „Богатству народа“ *конкуренција* (насупрот монополу) економско својство које ограничава лични интерес. Монопол, с друге стране, представља неспутан лични интерес и посљедично уништавање економског благостања (Иbid:103). Да би се разумио Смитов захтјев за конкуренцијом и слободном трговином, потребно је разумјети улогу коју су монополске повластице имале у Великој Британији тог времена. Смит заговара слободну трговину тј. конкуренцију као средство ограничења легалних монополских повластица које су додјељивали владари тог времена. Наиме, концесијом су се додјељивала искључива права трговања поједином трговцу или удружењу трговаца, какво је била нпр. Источно-индијска компанија. Меркантилизам је био савезништво моћи монарха и монополисте (трговца-капиталисте), што је било чврсто укоријењено у енглеској пракси већ у XIV вијеку, а могуће и раније. Монарху је била потребна економска активност трговца да му пуни ризницу, а трговцу је била потребна власт монарха да заштити његове интересе (Ekelund and Hébert, 1997).

Иако је, дакле, Смит у дјелу „Богатство народа“ заговарао економску слободу појединца, што је, а то се најчешће губи из вида, било у првом реду уперено против тада практикованих легалних монополских повластица, Смит је од стране неолиберала узет као ослонац за главну неолибералну теорију познату под именом “теорија рационалних очекивања“, односно теорија „*homo economicusa*“, који има за циљ да максимализује своју личну корист. Идући за личном користи, *homo economicus* ће истовремено, по волшебном механизму невидљиве руке, креирати опште добро (Милаковић, 2013).

Док Смит узима проблем богатства и факторе који утичу на формирање, обим и кретање богатства тј. укупне друштвене производње, дакле макроекономску проблематику као предмет свог свестраног изучавања, дотле Дејвид Рикардо (David Ricardo, 1772-1823), сматрајући да је то питање ријешено Смитовим дјелом, сматра да је главни задатак политичке економије да одреди законе који управљају *расподјелом*

друштвеног производа на три друштвене класе: раднике, капиталисте и земљовласнике тј. на наднице, профит и закупњину (Шошкић, 1986). Лични интерес је код Рикарда, као и код Смита, врховно начело које влада у економским односима људи. Међутим, за разлику од Смита код кога саосјећање влада у етици а егоизам у економији, за Рикарда је *егоизам* општеважеће начело. По њему, приватном интересу и приватној иницијативи треба препустити потпуну слободу дјеловања. Он одбацује пројекте о реорганизацији друштва који би се руководили начелом општих, друштвених интереса а не приватних, као што су пројекти великог енглеског социјалисте утописте Роберта Овена (Robert Owen, 1771-1851) (Иbid). У свом дјелу „Принципи политичке економије“ 1817. године Рикардо даје нацрт привредног раста по коме наднице изнад нивоа потребног за одржавање егзистенције доводе до повећања становништва, што зауврат захтијева интензивнију пољопривреду или обраду земљишта лошег квалитета. Проширење обраде земљишта доводи до нижих профита и виших закупнина; и цијела прича о економском развоју води до мрачног стационарног стања у којем су профити сувише ниски да би довели до било каквих нето улагања, наднице се враћају на ниво неопходан за одржавање егзистенције, а само власници земље постају богатији (Hausman, 2013). Процес који је Рикардо описао може се изразити парадоксом да је логичан резултат привредног раста стагнација. Међутим, „Срећом по свијет, а на жалост економских теоретичара тог времена, стварност је била другачија од трендова које је предвиђала теорија“ (de Marchi 1970, наведено у Hausman, 2013).

Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill, 1806-1873) је био филозоф, економиста и логичар. Милово дјело „Начела политичке економије“ служило је као уџбеник готово шездесет година, све док га није замјенила књига Алберта Маршала. Својим додиром са француским филозофом Огистом Контеом (Auguste Comte) и сенсимоновцима, Мил је доспио до доказивања разлике између економских закона производње и друштвених закона расподјеле. Закони производње су, према Милу, непромјењиви; њима управљају природни закони. Ти закони својствено су подручје економије као посебне науке. Али закони расподјеле, по Милу, нису одређени само економским силама. Они су, напротив, готово у потпуности ствар људске воље и институција, који су и сами производ вриједности, обичаја, друштвених филозофија и укуса, који се мијењају. На законе расподјеле се, стoga, може дјеловати (Ekelund and Hébert, 1997:174). Пресудне варијабле у економском расту за Мила су *акумулирање капитала, раст становништва и технологије*. Улогу и утицај државе Мил је обрадио у петој књизи својих Начела. Он

разликује нужне од изборних функција државе. Нужне функције државе су по њему: моћ опорезивања, ковања новца и стварања јединственог система тежина и мјерења, заштиту против присиле и преваре, правосуђе и осигурање поштовања уговора, утемељење и заштиту имовинских права, што укључује и одређивање начина кориштења природног окружења, заштиту интереса малолjetника и ментално неспособних, као и снабдијевање одређеним јавним добрима и услугама као што су путеви, канали, насипи, мостови, пристаништа, свјетионици те здравство. Такође, Мил је навео неколико изузетака од доктрине слободне трговине (*laissez-faire*), као што су државна интервенција у подручјима заштите потрошача, општег образовања, чувања окружења, регулисања јавних услужних дјелатности и јавног добротворства. По Милу, основна улога државе је утемељити социјалну и економску политику која доводи до једнакости прилика (Ибид:189).

Алфред Маршал (Alfred Marshall, 1842-1924), дугогодишњи професор економије на Универзитету у Кембриџу, уводи назив „економика“ (енгл. „economics“) као ново име за економску науку које постаје опште прихваћено у англосаксонској литератури, уместо дотадашњег назива „политичка економија“. Своје главно дјело „Принципи економике“ објављује 1890. године. Оно и данас добрим дијелом служи као основица тзв. микроекономске анализе тј. анализе цијена и расподјеле на најамнине, профите, камате и ренте. Маршал у својој анализи полази од услова слободне конкуренције. Мада увиђа постојање монопола, он сматра конкуренцију доминантном појавом свог доба. Његов непосредни сљедбеник Пигу (Arthur Cecil Pigou) износи извјесне критике монополистичког капитализма и указује да појава монопола и непотпуне конкуренције доводи до нерационалног коришћења привредних ресурса тј. фактора производње. Анализу монопола и непотпуне конкуренције настављају Пјеро Срафа (Piero Sraffa), Едвард Чемберлен (Edward Chamberlin) и Џоан Робинсон (Joan Robinson) 30-тих година XX вијека (Шошкић, 1986).

Каква су Маршалова схватања о економском развоју? Према Калдари (Caldari, 2002) тема економског напретка је основна тема већине његових спisa, као и предмет његове посљедње, недовршене књиге „Прогрес и идеали“. По Маршалу, прогрес има еволутивну димензију која се изражава више у квалитативним него у квантитативним промјенама. Маршал не поистовjeђује напредак само са повећањем "богатства", него он укључује и друге, важније факторе: "производња богатства је само средство одржања човјека; подмирења његових потреба; и развоја његових физичких, менталних и

моралних активности" (Marshall 1961:173, наведено у Caldari, 2002:4), док је прави циљ човјечанства "уздизање људског живота, чинећи га потпуним и снажним (свег живота, личног и друштвеног, моралног и вјерског, физичког и интелектуалног, емоционалног и умјетничког)" (из Маршалове заоставштине: Red Box 1 (3), Identity Code: Marshall 5/9, наведено у Caldari 2002:21).

Улагање у људски капитал, по Маршалу, је основни корак према прогресу. У том циљу, држава треба имати активну улогу да помогне сиромашним породицама у подизању дјеце (Caldari, 2002).

2.5. Фридрих Лист (Friedrich List, 1789-1846) и њемачка историјска школа

Њемачки економиста и политичар Фридрих Лист сматра се главним идеологом капиталистичког развитка Њемачке (Шошкић, 1986:122). С обзиром на каснији успјех њемачке привреде, свакако је вриједно пажње проучити његова схватања.

У првој половини XIX вијека Њемачка је била подијељена на 39 различитих државица, од којих су већина биле монархије, економски и политички изоловане једна од друге. Између држава је постојао сложени систем међудржавних царина који је ометао размјену добара. Истовремено, међутим, није било увозних царина па су британски вишкови производа, као тада најразвијеније привреде, налазили пут на њемачка тржишта, где су нуђени по крајње ниским цијенама, чиме су били угрожени интереси њемачких произвођача и трговаца. У таквим околностима 30-тих година XIX вијека се међу њемачким државама јавља покрет за привредним јединством и једнообразним царинама. Фридрих Лист је 1819. године постао вођа Општег удружења њемачких фабриканата и трговаца, и душа покрета за конфедерално повезивање њемачких држава (Ekelund and Hébert, 1997).

Према Листу, крајњи циљ економске активности би требао бити *национални развој и јачање економске моћи*, односно што бржи индустриски развој Њемачке. Његово главно дјело које је објавио 1841. године носи назив „Национални систем политичке економије“ (Шошкић, 1986). У својој анализи националних система политичке економије Лист је примијерио методу која разматра историјске стадије развоја привреде тј. идеју да нека привреда мора проћи кроз неколико стадијума прије него што достигне „зрело“ стање. Према Листу, историјски стадијуми развоја привреда су: 1) дивљаштво 2) пастирски стадијум, 3) пољопривредни, 4) пољопривредно-прерађивачки, и 5) пољопривредно-прерађивачко-трговачки (List, 1856). Лист је

сматрао да су привредама само у четвртом стадијуму тј. пољопривредно-прерађивачком, потребна економска заштита све док не досегну последњи стадиј. На том степену развоја су се у том периоду, према Листу, налазиле Њемачка и Сједињене Америчке Државе. Међутим, након доспијевања у последњи стадиј, слободна трговина поново постаје оправдана јер „...нација која је достигла надмоћ у производњи, може задржати своје произвођаче и трговце од неактивности, назадовања и немара, само уз конкуренцију стране индустрије“ (List, 1856:276).

Према Листовој класификацији и његовим доказима, само је Велика Британија тога времена достигла коначан стадиј привредног развоја, пољопривредно-прерађивачко-трговински. Док су се нације Европе и Америке бориле да досегну тај врхунац, јефтини им је увоз британске робе ометао развој домаће производње. Лист је сматрао да не може бити равноправне међународне конкуренције докле год све нације не достигну коначни стадиј у своме развоју (Ekelund and Hébert, 1997).

Према томе, да би Њемачка постала равноправан партнер Енглеској, тј. да би се индустријски развила, њој су, према Листу, били потребни јединствено царинско подручје и заштитне царине у односу на иностранство. Насупрот томе, по Листу: „земља као Енглеска, која је далеко напреднија од свих својих конкурентата, не може боље сачувати и проширити своју производњу и трговину него трговином слободном од свих ограничења. За такву земљу, космополитски и национални принцип је једна те иста ствар“ (List, 1856:79).

Његови списи обилују примјерима из историје и искуства који показују да је *економска заштита* једини начин којим ће се учврстити нација у настајању. Посвећујући први дио своје књиге прегледу економског развоја појединих нација, Лист указује на то да се и Енглеска индустријски развила захваљујући заштитним мјерама своје економске политike, које су штитиле енглеску индустрију и поморску пловидбу од иностране конкуренције (Шошкић, 1986).

Лист критикује класичне економисте и њихово извођење начела за која затим претпостављају да вриједе за све нације и сва времена. Он сматра да је недостатак класичне економије у препознавању и промишљању разноликости услова који постоје у различитим земљама па тако и у Њемачкој тог периода (Ekelund and Hébert, 1997).

Теоретски систем Жана Батиста Сеја (Jean-Baptiste Say), Адама Смита, Дејвида Рикарда и њихових слједбеника, Лист назива „Школом“. По њему, систем Школе има три основна недостатка: „прво, химеријски космополитизам, који не разумије националност, и који не узима у обзир националне интересе, друго потпуни

материјализам који посматра свуд размјенљиву вриједност ствари, не узимајући у обзир ни морал нити политичке интересе садашњости ни будућности, као ни производну снагу нације; треће, *сепаратизам*, неорганизовани *индивидуализам*; који занемарујући природу друштвеног рада и функционисање моћи удружилаца према својим највишим резултатима, само описује или приказује појединачну индустрију, како би се могла развити ако не би била ничим ограничена у друштву, то јест у цијелом човјечанству, као да оно није подијељено на различите нације“ (List, 1856: 262).

Нација је за Листа важна категорија у економском и сваком другом смислу. Он каже: „Али између појединца и цијеле људске расе постоји нација са својим посебним језиком и литературом, са својим поријеклом и историјом, са својим начинима и навикама, законима и институцијама, са својим захтјевима за постојањем,.... способна да одржи своју независност само својом властитом снагом и ресурсима“ (List, 1856: 263).

Лист, дакле, британску класичну школу назива „космополитском економијом“, насупрот политичкој економији. Ову прву, Лист назива теоријом размјенљиве вриједности, а другу теоријом производне снаге. Ове доктрине се разликују по својој суштини. По њему „производна снага нација не зависи само од рада, штедње, моралности и интелигенције појединача, или од посједовања природних предности и материјалног капитала; она такође зависи од институција и закона, друштвених, политичких и грађанских али, изнад свега, од сигурности њеног трајања, од њене независности и њене снаге као нације“ (List, 1856: 74).

Лист је подређивао економију политици. Тако, државнику нијеовољно знати да ће слободна размјена добра повећати богатство, као што су то показали класични економисти, него он мора познавати посљедице такве активности по властиту земљу. Економски либерализам на међународном плану, који су заговарали британски класици, може по Листу бити користан само ако је ријеч о двије нације које се налазе на истом степену индустријског развоја (Шошкић, 1986). Лист је, тако, тврдио да је *непожељна слободна трговина која истискује било домаћу индустрију, било становништво* и каже: „Нације су чак губиле своју независност и своју политичку егзистенцију, јер њихова трговинска политика није помогла развој и консолидацију нације“ (List, 1856:61).

Лист сматра да теорија слободне трговине има улогу Тројанског коња: „... да створи страхове да је наша нација у опасности да ишчезне због грешке у теорији, као болестан човјек који, повинујући се рецепту, умре због грешке у њему: да пробуди сумњу да је

ова хвалисава теорија постигла свој велики успех само због улоге Тројанског коња за скривање оружја и војника, и да нас наведе да сами својим рукама скинемо зидове који нас штите“ (List, 1856:62).

Систем увозних царина Лист посматра као средство помоћи економском развоју нације које регулише њену спољну трговину, али нација мора константно имати за правило принцип индустријског образовања земље, тј. индустријског напредовања (List, 1856:77). Лист је сматрао да америчко искуство тог доба поткрепљује његова гледишта о протекционизму. Амерички протекционисти су га спремно подржали, посебно Александар Хамилтон (Alexander Hamilton) и Хенри Кереј (Henry Carey) (Ekelund and Hébert, 1997).

Лист је индустрију сматрао друштвеном силом која сама ствара и побољшава капитал и рад тј. даје садашњу производњу, али такође даје замах и смјер будућој производњи. Због тога је Лист препоручивао увођење индустрије у неразвијене земље чак и по цијену привременог губитка у садашњости. По Листу, за сваки народ је важно да развије и пољопривреду, и индустрију и трговину, јер ће народ који се бави само пољопривредом, у слободној размјени са производним и трговачким нацијама изгубити значајан дио своје производне снаге и природних извора, који морају остати неискориштени и незапослени. Његова интелектуална и политичка култура, као и његова средства одбране ће на тај начин бити ограничени (List, 1856).

Такође, по њему: “Свака земља би требала посједовати своје властито тржиште за своју властиту индустрију, барем што се тиче предмета опште потрошње....“ (List, 1856:280).

Листова оригиналност у економској теорији и методи се састојала у његовој системској употреби историјског упоређивања као средства доказивања ваљаности економских поставки. Проширио је динамичку грађу класичног схватања привредног раста, представљајући привредни развој као слијед историјских стадијума. Тиме је Лист пружио методолошку тачку окупљања економистима њемачке историјске школе. Лист се сматра претечом те школе, чији су представници: Вилхелм Рошер (Wilhelm Roscher), Карл Книс (Karl Knies), Бруно Хилдебранд (Bruno Hildebrand) и Густав Шмолер (Gustav Schmoller) (Ekelund and Hébert, 1997).

Идеје Листа нашле су примјену у политици њемачког канцелара Ота вон Бизмарка (Otto von Bismarck, 1815 – 1898) (Chang, 2003).

2.6. Институционализам

Основна претпоставка на којој почива институционализам је да се економија не може одвојити од политичког и социјалног система у који је утврђена. Такође, настоји се разумјети улога институција у обликовању економског понашања.

Овдје ће бити представљени погледи неких од важнијих представника институционализма: аустријанца Фридриха вон Визера (Friedrich von Wieser), американаца Торстеина Веблена (Thorstein Bunde Veblen) и Џона Кенета Галбрајта (John Kenneth Galbraith) те шведског нобеловца Карла Гунара Мирдала (Karl Gunnar Myrdal).

Фридрих вон Визер (Friedrich von Wieser, 1851-1926), професор економије на универзитетима у Прагу и Бечу, залагао се за *ширу улогу државе у привреди*. По њему држава мора бити призната као пријеко потребан фактор у националној економији. Визер је био, дакле, склон енергичном државном регулисању и/или контроли у ситуацијама несавршене конкуренције између предузећа. Визер је увидио да идеализовни класични и неокласични модели не узимају у обзир неке врло важне и темељне развоје у привреди, а то је настајање моћних, великих предузећа, која нису нужно окарактерисана моделом чистог монопола (Ekelund and Hébert, 1997:339-340). Визер је дао велики значај институцијама које обилежавају својим печатом свако доба, као што су системи имовинских права, уговора, закона, морала, финансијске структуре те обрасци понашања и навике друштвених класа, као и промјенама у тим институцијама. Он је вођство државе схватао као неку врсту економског, политичког и моралног „предузетништва“. Вођење подразумијева промјене у свим институцијама, али ће добре вође донијети повољне промјене, а лоше вође неповољне. (Иbid)

Торстейн Веблен (Thorstein Bunde Veblen, 1857-1929) је био амерички економиста норвешког поријекла. На универзитету Јеил (енгл. Yale University) је 1884. године стекао докторат из филозофије. Предавао је економију на Универзитету у Чикагу, где је био и уредник часописа *Журнал политичке економије* (енгл. Journal of Political Economy) те на универзитетима Станфорд и Мисури.

Веблен је био најуочљивији друштвени и економски критичар свога времена. Његово гледиште о људској природи је било у оштром контрасту према рационалистичким и утилитаристичким схватањима класичних и неокласичних економиста, који су

стављали људе у улогу рационалних рачунција ужитака и болова. Према Веблену, људи су значајно сложенија створења, стваралачки знатижељна те вођена и обиљежена одређеним инстинктима и навикама. Такође, Веблен је проучавао праксе потрошње и обликовања укуса. Он је тврдио да је обликовање укуса и образца потрошње битан дио економског процеса (Ekelund and Hébert, 1997:455). Веблен је настојао утврдити културне и психолошке основе одређених врста институција, као и институционалних промјена. Он разликује технолошке институције (машински процес, изуми, методи производње технологије и итд.) од тзв. „церемонијских институција“ (скуп имовинских права, друштвене и економске структуре, финансијске институције итд.). Динамичком силом у друштву је сматрао технолошке институције (Ибид:460).

Џон Кенет Галбрајт (John Kenneth Galbraith, 1908-2006) је био један од најпознатијих америчких друштвених критичара XX вијека. Још 1952. године у својој књизи „Амерички капитализам“ је тврдио да неједнакост доходака „искривљује употребу ресурса“ јер их „одвраћа од потреба многих ка езотеричним потребама малобројних...Непотребна неједнакост дохотка - непотребна у смислу да не награђује разлике у интелигенцији, марљивости или вольности прихватања ризика - може такође штетити економској стабилности“ (Galbraith, „Амерички капитализам“, 1952:104-105, цитирано у Ekelund and Hébert, 1997:474).

Галбрајт је оптужио традиционалну, маршалијанску економску теорију да је нереалистична, јер би и најмање упознавање са чињеницама стварног свијета негирало релевантност конкуренцијског модела – главног аналитичког средства маршалијанске економије. Конкуренција се сломила, према Галбрајту, стварајући концентрацију и монопол (Ибид).

У књизи „Друштво обиља“ (Affluent Society, 1958) приговара америчком друштву на погрешно усмјереним вриједностима. Тврди да владајућа економска теорија не допушта ваљаност „ма какве представе о *потребним* добрима за разлику од непотребних, или о *важним* добрима за разлику од неважних“ (Galbraith, 1958:147, наведено у Ekelund and Hébert, 1997:476).

Галбрајт је такође тврдио да је сувереност потрошача мит и усмјерава се на пресудну улогу рекламирања у стварању потреба и манипулисању потребама за новим потрошачким добрима, која се пружају на штету друштвених добара. По Галбрајту, посљедице слома економских сила конкуренције и стварања вриједносног система који подстиче расипничку приватну потрошњу на штету обезбеђења јавних добара, доводи

до друштвене неравнотеже. Ради поновног успостављања друштвене равнотеже Галбрајт предлаже *повећано државно опорезивање на свим нивоима и преусмјеравање неких државних издатака као што су она за војне сврхе*. Он је био мишљења да ће „у отсустви друштвене интервенције, приватна производња монополисати све ресурсе“ (Друштво обиља, 1958:310 цитирано у Ekelund and Hébert, 1997:477). Због тога држава мора преузети активнију улогу како би се побринула за истовремено стварање и очување друштвене равнотеже.

2.6.1. Карл Гунар Мирдал (Karl Gunnar Myrdal, 1898-1987)

Карл Гунар Мирдал, шведски економиста, добитник Нобелове награде за економију 1934. године за свој рани рад из монетарне теорије, дао је велики допринос на пољу макроекономске теорије, економије развоја, међународне економије, економске методологије те социјалне и економске политике. Гунар Мирдал и његова супруга Алва Мирдал (Alva Myrdal), добитница Нобелове награде за мир 1982. године, су својим истраживањима, идејама и политичким ангажманом имали главну улогу у стварању шведског модела државе благостања.¹³

Мирдал је био критичар владајуће неокласичне економије и заступник тзв. институционалног приступа. Дајући институцијама централну улогу у својим анализама, Мирдал-ов приступ је наглашавао улогу и значај не-економских фактора у развоју. Он је наглашавао да су анализе развојних процеса које се фокусирају само на економске факторе ирелевантне и погрешне због значајног утицаја и не-економских фактора као што су историјски, институционални, друштвени и културни фактори. Мирдал-ово схватање развојних процеса је увелико различито од неокласичног: економије се посматрају као "социјални организми", који кроз искуство могу задобити већу способност да рјешавају сложене колективне проблеме и подићи ниво друштвеног и економског развоја. У том смислу друштвени и политички фактори, као што су: друштвена кохезија и интеграција, узајамно повјерење, здравље и образовање становништва, владавина закона и демократија, значајно доприносе успјеху процеса развоја и утичу на потенцијал раста економија. Оно што је важно је да се успоставе интензивни односи и везе између појединача и институција како би се идентификовали заједнички проблеми и формулисале стратегије за њихово рјешавање. За Мирдала је,

¹³International Encyclopedia of the Social Sciences. About Gunnar Myrdal, http://www.encyclopedia.com/topic/Gunnar_Myrdal.aspx, (2008),. преузето 15септембар 2015

дакле, економска теорија социјална теорија и он постаје главни представник институционалистичке школе након Другог свјетског рата (Panico and Rizza, 2009).

Мирдал се, такође, залагао за примјену концепта *државе благостања*, где држава игра кључну улогу у заштити и промоцији економског и социјалног благостања становништва.¹⁴ Дакле, у тзв. државама благостања нагласак је стављен на "социјализацију потрошиће" тј. на интервенције при расподјели, за разлику од социјалистичких политика социјализације великих индустријских предузећа и финансија. Резултат социјалдемократске владавине у Шведској су биле социјалне реформе великог обима, али практично без национализације индустрије и трговине, иако је било јачања контрола заштите јавног интереса у развоју индустрије и трговине (Myrdal, 1973:42).

Мирдал се залагао за промјене у циљу постизања веће друштвене правде. Он посматра друштвене реформе као инвестицију у привредни развој. По њему постоје политike промјена у расподјели, које утичу на раст производње. „Мудро планиране друштвене реформе могу имати карактер "инвестиција", које воде не само до веће "правде", него такође и до веће производње. Такве "инвестиције" често захтјевају доста времена прије него што сазрију и почну да доносе поврат, али не би због тога требале бити занемарене више од других дугорочних улагања“ (Иbid:193). Дакле, друштвене реформе, уместо да се сматрају скупим за друштво, су заправо постављање темеља за стабилнији и бржи економски раст. То, по њему, потврђује историјско искуство Шведске која је од 30-тих година XX вијека почела спроводити *реформе прерасподјеле доходка* усмјерене на добробит породица са дјецима, на пољу стамбеног збрињавања, исхране и много шире, здравља и образовања (Иbid:40).

Мирдал говори о "створеној хармонији" у друштву уз активно учешће државе, као супротност либералистичкој претпоставци о „претходном постојању хармоније интереса, које је било основа мисли о природном закону и утилитаризму“ (Myrdal, 1973:36).

По Мирдалу, нарочито у земљама у развоју, пажња треба да буде посвећена факторима које економисти зову "не-економским", као што су друштвена структура, политичке снаге и институције, који су од много већег значаја не само за развој, него првенствено за раст производње него у развијеним земљама (Иbid:195).

За разлику од класичних британских економиста, а нарочито Рикарда, који је егоизам

¹⁴ International Encyclopedia of the Social Sciences. *About Gunnar Myrdal*, http://www.encyclopedia.com/topic/Gunnar_Myrdal.aspx, (2008), преузето 15септембар 2015

сматрао владајућим начелом у свим односима људи, економским и другим (Шошкић, 1986), код Мирдала је важна људска солидарност и саосjeћање према онима којима је помоћ потребна (Мирдал 1973:49).

Мирдал разликује економски раст (енгл. growth) од развоја (енгл. development). Економски раст, дефинисан као повећање бруто домаћег производа, мјери само раст производње, док развој представља ширу категорију. Мирдал схвата развој као кретање унапријед цијelog друштвеног система. Другим ријечима, у развој су укључени не само производња, расподјела произведеног и начини производње, него и нивои живљења, институција, ставова и политика. Између свих ових чинилаца друштвеног система постоје узрочне везе. По Мирдалу је проблем развоја као кретања друштвеног система бескрајно сложен, у њему је производња повезана са свим другим факторима, а такође и зависна од њих. За Мирдала је, dakле, важан концепт *друштвеног система*. Сви фактори у том систему па и производња, су међузависни. Са друге стране, конвенционални концепт БДП не узима у обзир расподјелу (дистрибуцију) и однос између производње и расподјеле (Myrdal, 1973).

Радови и идеје Мирдала су, поред великог утицаја на шведски модел државе благостања, имали и снажан утицај на Јужну Кореју, односно њеног предсједника, генерала Парк Чунг Хи-а (Park Chung Hee), под чијим је вођством, у периоду 1961-1979. године, Јужна Кореја доживјела изузетан развој и из "болесника Азије" се трансформисала у снажну економију (Brazinsky, 2005).

2.7. Џон Мејнард Кејнз (John Maynard Keynes, 1883-1946) и „кејнзијанизам“

"Идеје економиста и политичких филозофа, и када су правилне и када су погрешне, су моћније него што се обично схвата...Практични људи, који верују да су сасвим ослобођени од било каквих интелектуалних утицаја, су обично робови неког бившег економисте".

Џон Мејнард Кејнз (1936:241)

Џон Мејнард Кејнз, британски економиста, политичар и математичар, убраја се у најзначајније економисте десетог вијека. „Кејнзијанизам“ је изведен из његових идеја и имена. Кејнзове идеје у погледу економске политике су нашле примјену у водећим западним економијама у периоду послије Другог свјетског рата, током 1950-тих и 1960-тих година (Шошкић, 1986), који се назива и „златно доба капитализма“. Најважније Кејнзово дјело је „Општа теорија запослености, камате и новца“ (engl. The General Theory of Employment, Interest and Money) објављена 1936. године. Ово дјело се сматра прекретницом у развоју дотадашње економске мисли, о чему се говори као о „кејнзијанској револуцији“ (Шошкић, 1986:398). Ту Кејнз доказује да слободан тржишни механизам не успоставља спонтано економску равнотежу, поготово да не доводи до пуне запослености фактора производње, већ баш обрнуто, спонтано тежи неравнотежама које се манифестишу великом незапосленошћу, кризама и привредним циклусима. Кејнз је тврдио да у основи свега тога стоје поремећени односи између штедње и инвестиција. По њему, у условима нерегулисаног тржишта, штедња има тенденцију да расте, а инвестиције тенденцију да падају. Под штедњом је подразумијевао свако суждржавање од потрошње и инвестиција, тиме, наравно, и нереинвестиони профит код свих оних који га посједују (Милаковић, 2013).

Кејнз је дошао до закључка да је проблем недовољног улагања могуће ријешити јавним инвестицијама, тј. инвестицијама државе. Држава, и кад нема средстава прикупљених у буџету, може и треба потребан ниво инвестиција обезбиједити дефицитарним финансирањем. По Кејнзу, дефицитарно финансирање државе, у условима опште депресије, не доводи до инфлације. То су потврдила и најновија искуства након кризе 2008. године, када су и Америчке Федералне резерве и Европска централна банка емитовале билионске износе долара и евра, не изазивајући инфлацију (Ибид).

Кејнз је био први који је отворено изразио сумњу у самодовољност тржишта и у спонтани механизам понуде и потражње и, након заборављених меркантилистичких

теоретичара током периода владавине класичне економије, био први заговорник државног интервенционизма. Тек је након Кејнза легализована државна интервенција у економске токове, данас позната као фискална економска политика (Милаковић, 2013). Кејнз је сматрао да монетарна политика (путем дјеловања преко каматне стопе) није предвидиво употребљива због постојања потражње за новцем ради шпекултивних сврха. Кејнз је сматрао да би држава требала користити своје моћи прогресивног опорезивања и трошења, као директне ињекције јавног улагања, како би утицала на пословни циклус. По Кејнзу, потребан је цјеловит и планиран програм фискалне политике, као и јачање уграђених стабилизатора попут прогресивног опорезивања. Држава мора бити спремна за осигурање услова пуне запослености (Ekelund and Hébert, 1997).

Кејнз назива своју теорију *општотом* теоријом. Он је заинтересован за „*понашање* економског система као цјелине, са укупним приходом, укупним профитом, укупном производњом, укупном запосленошћу, укупним инвестицијама, укупном штедњом, а не приходима, профитом, производњом, запосленошћу, инвестицијама и штедњом одређених индустрија, предузећа или појединача“ (Keynes, 1936:9).

Он оспорава идеје британске класичне економије да тржишни механизам обезбеђује пуну запосленост фактора производње, и залаже се за *државну интервенцију*. Он сам каже да његова „*Општа теорија*“ представља отклон од енглеске класичне традиције: „У мојој сопственој мисли и развоју ова књига представља реакцију, прелазак од енглеске класичне (или ортодоксне) традиције“ (Keynes, 1936:6). У „*класичну школу*“ Кејнз убраја слједбенике Рикарда (David Ricardo), тј. оне који су прихватили и развијали његову теорију, укључујући Мила (John Stuart Mill), Маршала (Albert Marshall), Еџвортса (Francis Ysidro Edgeworth) и Пигуа (Arthur Cecil Pigou) (Keynes, 1936:12). Класична економија је, по Кејнзу, идеализован модел. Кејнзов битни разлаз са класичном економијом био је у погледу схватања Сеј-овог закона (Jean Baptiste Say, 1767–1832), према коме, исказано поједностављено, понуда ствара себи потражњу. Вјеровање у Сеј-ов закон подразумијева да незапосленост није могућа, барем не као дугорочни проблем, као и да се привреда сама прилагођава, тј. да су поремећаји у којима долази до одступања од равнотеже пуне запослености и пуне производње, само привремени (Ekelund and Hébert, 1997). Кејнз се не слаже са гледиштем Рикарда и његових слједбеника да не постоји могућност претјеране производње (Keynes, 1936: 229-230).

Кејнз сматра да је класична теорија дала допринос економској мисли који не може да се спори, ако се она посматра као теорија појединачне фирме и дистрибуције производа као резултат запослености одређене количине ресурса. Међутим, он је мишљења да су класични економисти занемарили оно што је било вриједно код њихових претходника. Кејнз је, наиме, гледишта да су, као допринос државништву, које је заинтересовано за економски систем у цјелини и за обезбеђење оптималне запослености цјелокупних ресурса система, методе пионира економске мисли из XVI и XVII вијека, тј. меркантилиста, достигле до дијелова практичне мудрости, које су „нереалне апстракције Рикарда прво заборавиле а онда избрисале. Било је мудрости у њиховој интензивној бризи за снижавањем каматне стопе помоћу закона о зеленаштву, за одржањем домаће залихе новца и за обесхрабривањем раста платне јединице; и у њиховој спремности, у посљедњој инстанци, да обнове залихе новца девалвацијом, ако су оне постале недовољне преко одлива у иностранство, раста платне јединице или из било ког другог разлога“ (Keynes, 1936:211-212).

Кејнз, dakле, налази своје узоре у меркантилистима. Он каже: “Неких двије стотине година и економски теоретичари и практични људи нису имали сумње да је земља која има повољан спољнотрговински биланс у значајној предности, а у озбиљној опасности уколико има неповољан биланс, нарочито ако то доводи до одлива племенитих метала. Али у задњих стотину година дошло је до значајне разлике у мишљењу...“ (Keynes, 1936:208). Старије мишљење је означено као меркантилизам, а новије мишљење као слободна трговина, које сматра да је „механизам спољне трговине самоподешавајући и покушаји да се мијеша у њега нису само бескорисни, него увек осиромашују оне који га практикују јер они заборављају предности међународне подјеле рада“ (Keynes, 1936:208). Кејнз наводи да у првој четвртини XX вијека није било економисте који би тврдио да заштита домаћег тржишта може повећати домаћу запосленост. Он тако цитира свој навод из 1923. године када, као вјерни ученик класичне школе није сумњао у оно чemu је научен нити је имао било какве резерве: “ако постоји једна ствар коју Заштита не може учинити, то је да излијечи Незапосленост захтјев да излијечи незапосленост укључује Протекционистичку заблуду у свом највећем и најгрубљем облику“ (Keynes, 1923, цитирано у Keynes, 1936:208). „Што се тиче раније меркантилистичке теорије, није постојало разумљиво објашњење; и ми смо васпитани у увјерењу да је она мало боља од бесмислице. Тако је апсолутно надмоћна и потпуна била доминација класичне школе“ (Keynes, 1936:209).

Кејнз сматра неодговарајућим теоретске основе слободне трговине: „Тежина мог критицизма је усмјерена против *неадекватности теоретских основа доктрине слободне трговине* уз коју сам одрастао и коју сам дуги низ година изучавао; против појма да су каматна стопа и обим инвестиција самоподешавајући на оптималном нивоу, тако да је брига око биланса трговине губљење времена. Јер ми, факултет економиста, доказујемо да смо криви за дрску грешку сматрајући дјетињастом опсесијом оно што је вијековима било главни предмет практичног државништва“ (Keynes, 1936:211).

Кејнз даље наводи: „Политика аутономне каматне стопе, неометана међународним преокупацијама, и политика националног инвестиционог програма усмјереног на оптималан ниво домаће запослености, су те које су двоструко благословене, у смислу да помажу нама и нашим сусједима у исто вријеме. И истовремена примјена ових политика од стране свих земаља је та која је у стању обновити економско здравље и снагу на међународном нивоу, било да их мјеримо домаћом запосленошћу или обимом међународне трговине (Keynes, 1936:217).

У закључку свог рада Кејнз говори о томе да ће централне контроле неопходне да би се обезбиједила пуну запосленост укључити „*велико проширење традиционалних функција владе*“ (Keynes, 1936: 239).

Кејнз и кејнзијанизам су извели праву револуцију, како у економској теорији, тако и у економској пракси. У двадесет пет година дугом периоду након Другог свјетског рата (1945-1970), кејнзијанизам је представљао доминантну парадигму за разумијевање економије. Ово је била ера у којој су развијени савремени алати монетарне (контрола каматних стопа) и фискалне политике (контрола пореза и државне потрошње). То је био и период снажних синдиката и развоја институција социјалне заштите (Palley, 2004).

Током 1970-тих година почиње опадати утицај кејнзијанизма као владајуће економске теорије и политike, и јавља се тзв. неолиберализам. Опадање утицаја Кејнза и кејнзијанизма објашњава се на више начина. Сматра се да је један од узрока проблем са инфлацијом у САД, која се доводи у везу са ратом у Вијетнаму, завршеним 1975. године, кога су САД финансирале претежно дефицитно, што је водило великим стопама повећања количине новца. Ти догађаји довели су до конфронтације са кејнзијанском економијом, и до оживљеног занимања за „монетаризам“ (Ekelund and Hébert, 1997:537).

Галбрајт (Galbraith, 1975), наспрот, проблем инфлације у САД објашњава одустајањем

администрације предсједника Никсона (која је дошла на власт у јануару 1969. године) од контролисања моћи великих корпорација и синдиката. Ниме, напушта се контрола цијена у САД, која је постизана „службеним границама или смјерницама за утврђивање надница и цијена“ (Galbraith, 1975:334), које су налагале синдикатима да своје годишње захтјеве за повећањем надница држе на нивоу годишњег раста продуктивности, тј. на отприлике 3% годишње. Такво повећање надница углавном није изазивало повећање трошкова производње па се и од фирмама захтијевало да цијене држе на стабилном нивоу.

Такође, сматра се да је нафтна криза 1970-тих година и велико повећање цијена нафте узроковало стагфлацију, тј. истовремену појаву инфлације и стагнације у САД и другим развијеним привредама, и појављује се сумња у дјелотворност кејнзијанизма, који је прилично брзо напуштен у пракси неких најразвијенијих западних земаља (реганомика, тачеризам) (Милаковић, 2013).

Напуштање кејнзијанизма објашњава се и идеолошким разлозима, тј. појавом хладног рата и *либералним теоријама као хладноратовским оружјем* (Palley 2004, Милаковић 2013). „Хладни рат је обезбиједио плодно тло за популаризацију економске реторике која је говорила о "природним" слободним тржиштима независним од влада и у којима државна регулација смањује благостање“ (Palley 2004:3). „Управо од тада почину да се акумулирају фактори кризе која данас потреса свијет. За све то вријеме, у економској теорији доминирала је идеологија над науком“ (Милаковић, 2013:9). Наступ глобалне финансијске кризе 2007–2008. године узроковао је поновни успон Кејнзовог гледишта (Giles et al., 2008).

2.7. Јозеф Шумпетер (Joseph Alois Schumpeter) и аустријска економска школа

Аустријска школа је настала у Бечу под утицајем Карла Менгера (Carl Menger, 1840-1921), а истакнути представници ове школе су: Фридрих фон Визер (Friedrich von Wieser, 1851-1926), Еugen фон Бем-Баверк (Eugen von Bohm – Bawerk, 1851-1914), Јозеф Шумпетер (Joseph Alois Schumpeter, 1883-1950), Лудвиг фон Мизес (Ludwig von Mises, 1881-1973), Фридрих фон Хајек (Friedrich Hayek, 1899-1992), Оскар Моргенштерн (Oskar Morgenstern, 1902-1977), Пол Розенштајн-Родан (Paul Rosenstein-Rodan, 1902-1985) те Израел Кирзнер (Israel Meir Kirzner, 1930-), као савремени припадник ове школе (Пауновић, 2017).

У аустријској школи је широк простор дат предузетништву. Њени припадници су сматрали да је тржиште вођено предузетничким активностима и да, захваљујући предузетницима, на тржишту влада динамичка конкуренција, која значи да се учесници на тржишту, умјесто да прихватају цијене као дате, како то претпоставља неокласична теорија, међусобно надмећу цијенама, бољим квалитетом производа и услуга и сл. Заједничко им је да су предузетника сматрали катализатором економских промјена и покретачем економског развоја (Пауновић, 2017).

Карл Менгер, зачетник аустријске економске школе, је сматрао да је основна функција предузетника трансформација одређених добара у друга добра, оперишући при томе различитим информацијама и економским калкулацијама. Према Менгеру, предузетник је неопходан елемент у процесу производње, поред капитала, машина и људског рада (Петковић и Берберовић, 2013).

Један од најзначајнијих представника аустријске школе био је Јозеф Шумпетер (Joseph Alois Schumpeter, 1883-1905). Шумпетер је био студент Бем-Баверка на бечком универзитету, а касније је био универзитетски професор на Универзитетима у Черновицу и Бону те на Харварду од 1932. године. Шумпетер сматра неадекватним статичко схватање опште привредне равнотеже¹⁵, какво налазимо код Валраса (Шошкић, 1986). Он наглашава важност предузетника или иноватора, као особе која уводи „нове комбинације“ у облику нових производа или метода организације. Иновације резултирају привременим великим профитом, који временом смањују имитатори (Samuelson & Nordhaus, 2015:194). Иновације, односно нове комбинације на којима почива економски развој, према Шумпетеру, обухватају: 1) стварање новог добра или новог својства неког добра, 2) стварање нове методе производње, 3) отварање новог тржишта, 4) освајање новог извора понуде и 5) нову организацију привредне гране (нпр. стварање или разарање монопола) (Ekelund & Hebert, 1997:569). Уводећи иновације на тржиште предузетници нарушају успостављени поредак на тржишту, што доводи до смањења прихода и губитка тржишног удјела постојећих предузећа која производе застарјеле производе, а нека од тих предузећа и пропадају. Истовремено, долази до раста тражње за новим или иновираним производима, што омогућава предузетницима да остваре профите веће од нормалних. Успјех

¹⁵ Основна карактеристика тог модела привреде је да се тржиште састоји од великог броја купаца и продаваца чији међусобни односи доводе до изједначавања понуде и тражње, односно до стања тржишне равнотеже, преко промјене цијена (Пуновић, 2017).

предузетника утиче на даљи раст тражње, јер предузетници запошљавају нове раднике, повећавају тражњу за сировинама и материјалима и сл. Тако предузетници, уводећи на тржиште нове производе и друге иновације, доприносе расту друштвеног богатства, што им омогућава да присвоје дио тако створене нове вриједности. Овај процес стварања и расподјеле вриједности Шумпетер назива „креативна деструкција“, јер претпоставља уништавање постојећег поретка на тржишту (Пауновић, 2017). Неравнотежа на тржишту изазвана појавом иновација, поново се успоставља у дугом року, будући да високи профити предузетника стимулишу развој конкуренције, чиме се повећава понуда, што доводи до пада профита. Када се понуда изједначи са тражњом а профити постану нормални, успоставља се нова равнотежа, али на вишем нивоу од равнотеже прије појаве иновације (Ибид).

Израел Кирзнер (Israel Meir Kirzner, 1930-), савремени припадник аустријске школе схвата предузетника као особу која је стално на опрезу, спремна да уочи пословне могућности. Предузетник препознаје пословне могућности у размјени тако што идентификује носиоце понуде и тражње на тржишту и повезује их. Извор пословних могућности је несавршена информисаност учесника на тржишту. Наиме, посједујући информације које немају други учесници у размјени, предузетник искориштава профитабилне пословне могућности (Пауновић, 2017).

Однос представника аустријске школе према улози државе у економском развоју је различит, и креће се од залагања за значајну улогу државе као пријеко потребног фактора у националном економском процесу, што налазимо код Визера (Ekelund & Hebert, 1997:339), до потпуног либерализма Хајека.

2.9. Милтон Фридман (Milton Friedman, 1912-2006) и монетаризам

Милтон Фридман, амерички економиста, је тврдио да је инфлација, увијек и свуда, монетарни феномен, и ту је поставку демонстрирао великим емпиријским проучавањем на примјеру САД које су заједно обавили он и Ана Шварц (Anna Schwartz) под називом „Монетарна историја Сједињених Држава 1867-1960“. У наведеној студији Фридман открива да је Одбор Федералних резерви допустио током велике депресије 1930-тих година смањење количине новца у САД за једну трећину (Ekelund and Hébert, 1997:547).

Дубље познавање монетарних чињеница САД и других земаља навело је Фридмана на

тврђу да су тешке депресије увијек биле здружене с оштрим смањењем количине новца. На другој страни, Фридман налази да су жестоке инфлације увијек биле здружене са великим повећањима количине новца. Фридман види у независности монетарне власти Одбора Федералних резерви у САД пријетњу индивидуалној слободи, јер новац је тај који, више него ишта друго, утиче на ниво цијена и запосленост. Фридман стога подржава алтернативу: да независну монетарну власт земље замијене автоматска правила. Он предлаже да Одбору Федералних резерви буде законом прописано повећање количине новца из мјесеца у мјесец по годишњој стопи између 3 и 5%, која је, према Фридману, у складу са достижним привредним растом у САД и релативном стабилношћу цијена. Монетаристичко тумачење је да инфлацију стварају хировите дискрецијске промјене стопа раста новца (Ибид).

Монетаристи сматрају да је привреда у основи стабилна и саморегулацијска те је улога државе (а нарочито Система Федералних резерви) осигурати предвидиво и стабилно окружење унутар кога би неспутани економски процеси могли дјеловати најефикасније на максимирању економског благостања. Стога су дијелови „пакета“ монетаристичке политike: минимална улога државе, уравнотежени буџети, дерегулација предузећа и привредних грана те правило монетарног раста, према коме новчана маса треба да расте у истој мјери у којој расте БДП (Ekelund and Hébert, 1997:551).

2.10. Неокласична економска школа или неолиберализам

Неокласична економска школа или неолиберализам је владајућа економска теорија и из ње изведена економска политика од почетка 80-тих година XX вијека. Неокласична школа почива на претпоставкама да: а) људи имају рационална очекивања; б) појединци максимизирају корист, а предузећа максимизирају профит и ц) људи дјелују независно, на основу потпуних и релевантних информација (Weintraub, 2007).

Неолиберализам је везан за тзв. чикашку школу економије (енгл. Chicago School of Economics), чији су најзначајнији представници: Милтон Фридман (Milton Friedman), Џорџ Стиглер (George Stigler), Роналд Коас (Ronald Coase) и Гери Бекер (Gary Becker). Школа одбацује регулацију тржишта као неефикасну, изузев регулације понуде новца од стране централне банке, заступа слободну трговину и отворена тржишта, приватизацију, дерегулацију и ограничење контроле државе у економији. Улога државе у економији види се само у обезбеђењу заштите имовинских права (Palley, 2004).

Преокрет од кејнзијанске интервенистичке економске политику до неолибералне економске политику у САД је дошао почетком 80-тих година XX вијека са економском политиком администрације Роналда Регана (Ronald Reagan), тзв. реганизам. Милтон Фридман је био неслужбени савјетник Роналда Регана током предсједничке кампање 1980. године, а потом је био савјетник за економску политику у савјетодавном одбору Реганове администрације¹⁶.

У Великој Британији, неолиберална економска политика се веже за политику Маргарет Тачер (Margaret Thatcher), тзв тачеризам, од њеног избора 1979. године.

Према Палеју (Palley, 2004), неолиберализам се може разумјети у смислу његових теорија расподјеле дохотка и одређивања запослености. Према тој теорији, тржиште обезбеђује да се производним факторима плати онолико колико они вриједе, чиме престаје потреба за институцијама социјалне заштите и синдикатима. Што се тиче радне снаге, неолиберали инсистирају да прилагођавање цијена обезбеђује аутоматску тенденцију ка пуној запослености па би интервенције државе у циљу повећања запослености или узроковале инфлацију или повећале незапосленост дестабилизацијом тржишног процеса. У пракси је, што се тиче расподјеле дохотка, неолиберална политика настојала да дерегулише тржиште рада преко смањења стварне вриједности минималне зараде, подривања синдиката и стварања климе несигурности запослења на тржишту рада. Резултат такве политике је био повећање неједнакости зарада и прихода. Док неолиберали овај пораст неједнакости објашњавају тиме да тржиште плаћа људима онолико колико вриједе, дотле је за пост-кејнзијанце разлог у томе што се равнотежа моћи на тржиштима рада помјерила у корист пословног сектора.

Што се тиче макроекономске политике, неолиберализам се примјењивао недослиједно у односу на своју теорију. Наиме, почетком 1980-тих година, неолиберални политичари у САД су покушали да примјене рецепте монетариста Чикашке школе, који су напустили кејнзијанско фино подешавање каматне стопе и замијенили га одређивањем циљаних количина новчане масе. Резултат је био велики раст реалних каматних стопа на глобалном нивоу и значајне нестабилности финансијског тржишта те раст стопа незапослености у развијеним земљама до највиших нивоа од периода велике депресије.

¹⁶ Википедија, https://en.wikipedia.org/wiki/Milton_Friedman#CITEREFEbenstein2007 извор Ebenstein, Lanny (2007). *Milton Friedman: a biography*. St. Martin's Press.

То је довело до напуштања монетаристичког експеримента и повратка на макроекономску политику засновану на каматним стопама (Ибид).

Међутим, упркос овом повратку на коришћење циљане каматне стопе и активистичке кејнзијанске стабилизације, циљ економске политике је промијењен. Концепт пуне запослености замијењен је појмом "природни степен незапослености" који је, наводно, одређен снагама тражње и понуде на тржишту рада. Усвајање реторике природне стопе незапослености служило је, према Палеју (Palley, 2004), у двије сврхе: 1) она је обезбиједила политичко покриће за више просјечне стопе незапослености, што је угрозило преговарачки положај радника и 2) понудило је разлог за одржавање реалних каматних стопа на вишем нивоу, у корист богатих појединача и финансијског сектора. Стога, иако су каматне стопе прилагођаване контрациклиично како би ублажавале пословне циклусе, оне су биле више од просјека.

Исто тако, фискална политика је такође прилагођавана контрациклиично како би се уједначио пословни циклус, али се такође користи за подршку елитама и посебним политичким интересима. Ово је најочигледније у пореским олакшицама које су намијењене групама са високим приходима. Тако је у САД 2001. године искориштена рецесија како би се смањили порези, али су ова смањења пореза била усмјерена претежно према богатим појединцима и била су тако структурисана да буду трајна, иако је борба против рецесије захтијевала само привремено смањење пореза. Сама потреба за прибегавањем стабилизационој политици говори о неадекватности неолибералног теоријског модела економије јер би, према њему, тржишне економије требало да се брзо аутоматски самоподешавају до пуне запослености (Ибид).

Неолибералне идеје су примјењиване како у развијеним земљама, тако и у земљама у развоју. У међународној економској политици доминирао је "Вашингтонски консензус", који се залагао за приватизацију, слободну трговину, економски раст вођен извозом, мобилност финансијског капитала, дерегулисана тржишта рада и макроекономске политике штедње. У поређењу са периодом 1945-1980. године, у периоду 1980-2000. године забиљежен је знатно спорији привредни раст и повећана неједнакост у приходима, како унутар тако и између земаља. (Mishel et al., 2001; Weisbrot et al., 2002)

Више о имплементацији неолиберализма и политици Вашингтонског консензуса биће ријечи у дијелу 3.5.

2.11. Џозеф Стиглиц (Joseph Stiglitz, 1943-)

„Успјешан развој и успешна трансформација морају доћи из саме земље, а да би се то постигло, она мора имати институције и вођство да катализују, апсорбују и управљају процесом промјене и трансформисаним друштвом“

(Stiglitz, 1998)

Амерички нобеловац Џозеф Стиглиц посматра развој као трансформацију друштва, као кретање од традиционалних односа, традиционалног начина размишљања до „модернијих“ начина. Карактеристика традиционалних друштава је прихватање свијета таквог какав јесте. Насупрот томе, „модерна“ перспектива препознаје *промјену*, препознаје то да ми, као појединци и као друштва, можемо предузети *акције* које ће довести до побољшања, нпр. повећати продуктивност, смањити морталитет дјеце, продужити животни вијек и сл. У срцу развоја је промјена у начинима размишљања (Stiglitz, 1998).

Према Стиглици, развој је процес који обухвата сваки аспект друштва, стављајући у погон напоре свих. Стубови успешне развојне стратегије су: држава, тржишта, појединци и заједнице. Развојне стратегије се требају фокусирати на повећање животног стандарда становништва, а не само на економију мјерену БДП-ом. Доходак је важан дио животног стандарда, али то су и здравље и образовање. Раст, такође, мора бити одржив. БДП се може повећати и уништавањем животне средине, исцрпљивањем природних ресурса као и узимањем зајмова из иностранства, али та врста раста није одржива (Stiglitz, 2009).

Стиглиц (Stiglitz, 1998) сматра да, иако се приоритети развојне стратегије разликују од земље до земље, постоје неки заједнички елементи:

- Образовање је у сржи развоја јер оно оспособљава људе да уче, да прихвате и помогну да се трансформација изазове;
- Инфраструктура, нарочито комуникације и транспорт, јер је она од виталног значаја за пословање у савременом свијету;
- Здравље, јер нездрава популација не може бити продуктивна радна снага и јер основни стандард здравља треба посматрати као основно људско право;
- Знање јер, као и образовање, оно обогаћује људски дух и води до продуктивнијег друштва. Моћ знања је огромна: са повећаним знањем, резултат

- који се може произвести са ограниченим ресурсима може бити увелико мултипликован;
- Изградња капацитета, јер успешан развој и успешна трансформација морају доћи из саме земље, а да би се то постигло, она мора имати институције и вођство да катализују, апсорбују и управљају процесом промјене и трансформисаним друштвом.

Према Стиглицу: „Људи чине срж развоја“ (Stiglitz, 2009:71). Развој захтијева затварање јаза не само у људском и физичком капиталу, него и у знању. Инкорпорисање знања у развојну стратегију захтијева стварање капацитета да се знање апсорбује и прилагоди (кроз инвестиције у људски капитал и у истраживачке институције), захтијева улагање у технологије и стварање знања на локалном нивоу (Stiglitz, 2004).

Стиглиц сматра да је: „Глобализација подручје на којем се одигравају наки од наших главних друштвених сукоба, укључујући и оне око темељних вриједности. Сукоб око улоге државе и тржишта један је од најважнијих таквих сукоба“ (Stiglitz, 2009:14).

По њему, скоро сви успешни примјери економског развоја, као што су земље источне Азије, били су случајеви у којима су владе имале веома јаку улогу. Успешан развој захтијева активно учешће владе, али је важно да се унаприједе јавне интервенције тако да оне промовишу благостање (Stiglitz, 2001). Влада треба да створи климу која омогућава предузећима да напредују и стварају радна мјеста. Она мора изградити физичку и институционалну структуру. Али, оно што развијене земље раздаваја од мање развијених земаља није само јаз у ресурсима него и јаз у знању, због чега су улагања у образовање и технологију, увелико од стране државе, тако важна (Stiglitz, 2009).

Говорећи о улози државе у развојном процесу Стиглиц користи метафору позајмљену из хемије: влада као катализатор. Важна особина катализатора је што они изазивају сет хемијских реакција а да сами не учесвују у њима. Влада може да буде катализатор за раст без неопходног обезбеђења великих средстава (Stiglitz, 1996).

ПОГЛАВЉЕ 3. Модели развојних политика

„Historia magistra vitae est“

(Историја је учитељица живота)

Латинска пословица

Трагајући за успешним развојним моделима, истражићемо различите моделе развојних политика примјењиване у прошлости, као и последице тих политика на развој земаља у којима су примјењене: интервенционистичке и протекционистичке политике у периодима индустријализације данас развијених западних земаља: Велике Британије до средине XIX вијека и САД од краја XVIII вијека до завршетка Другог свјетског рата, затим интервенционистичке (кејнзијанске) економске политике у западним економијама након Другог свјетског рата, са примјером, односно студијом случаја Италије те интервенционистичке државне политике у земљама источне Азије у периоду од Другог свјетског рата до 80-тих година XX вијека. Истражићемо, такође, и неолибералне политике развоја од 80-тих година XX вијека, примијењене како у развијеним западним економијама тако и у земљама у развоју.

3.1. Протекционистичке политike у Великој Британији до средине XIX вијека

Ха Јун Чанг (Ha - Joon Chang, 2002, 2003, 2005, 2007), јужнокорејски економиста, професор на Универзитету у Кембриџу, истраживао је британске протекционистичке политике, почевши од оних под енглеском монархијом Тјудора у XV и XVI вијеку, све до средине XIX вијека тј. 1860. године када Велика Британија укида царине и усваја слободну трговину. Чанг (Chang, 2003, 2007) описује како је Велика Британија до времена Тјудора била релативно заостала економија зависна од извоза сирове вуне у данашњу Белгију и Холандију, нарочито у градове Bruges, Ghent и Ypres Bruges, како би финансирала увоз. Тјудорски монарси, нарочито Хенри VII (Henry VII) крајем XV вијека и Елизабета I (Elizabeth I) у другој половини XVI вијека су користили протекционизам, субвенционисање, подјелу монополских права, индустријску шпијунажу и друга средства интервенције како би развили британску индустрију вуне, која је тада била индустрија високе технологије у Европи. Хенри VII доводи обучене раднике из данашње Белгије и Холандије, повећава порез на извоз сирове вуне и чак привремено забрањује њен извоз како би охрабрио прераду сировине у Енглеској.

Године 1489. он такође забрањује извоз недовршене одјеће. Његов син Хенри VIII наставио је такву политику. Елизабета I године 1578. забрањује извоз сирове вуне у потпуности, након што је Британија стекла доволно прерађивачких капацитета да преради своју вуну. Забрана извоза сирове вуне уништила је британску конкуренцију у Белгији и Холандији. Прерада вуне постала је најважнија извозна индустрија Британије. Она је обезбиједила већину средстава којом се финансирао увоз сировина и хране потребних за Индустриску револуцију. Извоз одјеће (углавном вунене) је представљао 70% енглеског извоза 1700. године.

Истовјетно се поступало и послије Тјудора. Роберт Валпол (Robert Walpole), први британски премијер, увео је након 1721. године политику које су биле усмјерене на развој прерађивачких индустрија. Основа тих политика је било схватање да „ништа тако не доприноси унапређењу јавне добробити као извоз произведених роба и увоз страних сировина“ (Walpole, цитирано у Chang 2007:26). Законодавство које је увео Валпол је, у суштини, имало за циљ да заштити британске прерађивачке индустрије од иностране конкуренције, субвенционише их и охрабри за извоз. Царине на увоз иностране робе су значајно повећане, док су царине на сировине кориштене за производњу смањене или чак потпуно укинуте. Такође, уведено је регулисање контроле квалитета произведених производа, нарочито текстилних производа, како би се спријечила могућност нарушавања репутације британских производа на страним тржиштима (Chang, 2007).

Британија је остала високо протекционистичка земља до средине XIX вијека. Године 1820-те, просјечна царина на увоз индустриских производа у Великој Британији била је 45-55%, у поређењу са 6-8% у Белгији и Холандији и 8-12% у Њемачкој и Швајцарској. Истовремено су и САД биле високо протекционистичка земља са просјечним царинама од 35-45% 1820. године (Chang, 2003).

Просјечне царинске стопе на индустриске производе одређених развијених земаља у њиховим раним фазама развоја су приказане у Табели 3.1.

Табела 3.1. Просјечне царинске стопе на индустријске производе одређених развијених земаља у њиховим раним фазама развоја
 (пондерисани просјек; у проценту од вриједности)

Година:	1820	1875	1913	1925	1931	1950
Аустрија	R	15-20	18	16	24	18
Белгија	6-8	9-10	9	15	14	11
Данска	23-35	15-20	14	10	n.a.	3
Француска	R	12-15	20	21	30	18
Њемачка	8-12	4-6	13	20	21	26
Италија	n.a.	8-10	18	22	46	25
Јапан	R	5	30	n.a.	n.a.	n.a.
Холандија	6-8	3-5	4	6	n.a.	11
Русија	R	15-20	84	R	R	R
Шпанија	R	15-20	41	41	63	n.a.
Шведска	R	3-5	20	16	21	9
Швајцарска	8-12	4-6	9	14	19	n.a.
Велика Британија	45-55	0	0	5	n.a.	23
САД	35-45	40-50	44	37	48	14

Извор: Bairoch (1993), p. 40, Table 3.3., приказано у Chang (2003), стр. 2, табела 1

Објашњење: R=постојање бројних и значајних рестрикција на увоз индустријских производа па из тог разлога просјечне царинске стопе нису од значаја.

Дакле, Велика Британија је имала високе царинске баријере око 140 година, од 1721 до 1860. године. Тек 1860. године Британија је потпуно укинула царине и усвојила слободну трговину. Она је усвојила слободну трговину "тек када је стекла технолошко вођство над својим конкурентима помоћу високих и дуготрајних царинских баријера" (Paul Bairoch, наведено у Chang, 2007:30).

Према Чангу (Chang, 2007) прва епизода глобализације, тј. слободно кретање роба, људи и новца које се развило под британском хегемонијом између 1870. и 1913. године, било је могуће великим дијелом помоћу војне силе, а не тржишта. Земље које су практиковале слободну трговину за вријеме овог периода биле су углавном слабије земље које је нису прихватале својевољно, него су биле приморане на слободну трговину као резултат колонијалне владавине или неравноправних трговинских споразума који су их, између остalog, лишили права да одређују царине и наметнули

им ниске царине у износу од 3-5%. Такав један неравноправан споразум је био Споразум из Нанкинга 1842. године којим је, након опијумског рата (1839-1842) и војног пораза од стране Велике Британије, Кина била приморана на уступање Хонг Конга Британији и на одустајање од свог права да слободно одређује царине. Серија споразума је резултирала потпуним губитком царинске аутономије Кине, и Британцем на челу царинске управе Кине 55 година, од 1863. до 1908. године. Сличне споразуме Британија је била наметнула Персији тј. данашњем Ирану 1836. и 1857. године, Отоманском царству 1838. и 1861. године и Јапану након његовог отварања 1853. године. Јапан је вратио своју царинску аутономију 1911. године, Турска 1923. године, а Кина тек 1929. године (Chang, 2005).

Међутим, царине нису биле једино средство британске трговачке политике. У својим колонијама Британија је охрабривала само примарну прераду, чиме се жељело постићи да колоније не постану конкуренти британским произвођачима. Тако је Walpole обезбиједио извозне подстицаје за сировине произведене у америчким колонијама, као што су конопља и дрвени трупци, док је у Британији укинуо увозне царине на сировине из америчких колонија. Британија је такође забрањивала извоз из својих колонија оних производа који су представљали конкуренцију њеним властитим производима. Тако је, на пример, забранила увоз памучног текстила из Индије који је био квалитетнији од британског текстила. Такође, 1699. године Британија је забранила извоз вунене одјеће из својих колонија у друге земље (тзв. Закон о вуни, енгл. The Wool Act), и тако уништила ирску индустрију прераде вуне и гушила појаву индустрије вуне у Америци (Chang, 2007).

3.2. Протекционистичке политике у САД од краја XVIII вијека до завршетка II свјетског рата

Чанг (Chang, 2003, 2005, 2007) је истраживао и протекционистичке политике Сједињених Америчких Држава од краја XVIII вијека до краја Другог свјетског рата.

Под британском управом, САД су имале третман британске колоније. Било им је оспорено да користе царине у циљу заштите своје младе индустрије, и да извозе производе који су били конкурентни британским производима. С друге стране, давани су им подстицаји за производњу сировина. Постављана су ограничења на то шта може да се произведе у САД, а неке индустријске активности (производња високо-технолошких производа тог времена) су чак биле забрањене (Chang, 2003, 2007). Послије рата за независност (1775-1783), када се 13 британских колонија на тлу сјеверне Америке ослободило зависности од Велике Британије, први министар финансија САД, у периоду од 1789. до 1795. године, постаје Александар Хамилтон (Alexander Hamilton). Хамилтон је био интелектуални вођа покрета који је сматрао да САД треба да развију прерађивачку индустрију и да користе заштиту владе и подстицаје у том циљу. Он 1791. године подноси Конгресу „Извештај о питању производње“ (енгл. Report on the Subject of Manufactures) у којем излаже свој поглед да је земљи потребан велики програм за развој властите индустрије. Суштина његове идеје је да би заостала земља, за шта су сматрали САД тог времена, требала заштитити своје „младе индустрије“ (енгл. „industries in their infancy“) од иностране конкуренције, и да их његује док не постану способне да стоје на својим властитим ногама. У свом Извештају, Хамилтон је предложио серију мјера у циљу индустријског развоја САД, укључујући заштитне царине и увозне забране, субвенције, забрану извоза кључних сировина, либерализацију увоза и царинске олакшице на индустријске репроматеријале, регулацију стандарда производа те развој финансијске и транспортне инфраструктуре (Ибид).

Конгрес САД није прихватио већину његових препорука, добрим дијелом из разлога што су политиком у то вријеме доминирали власници плантажа са југа САД који нису имали интерес за развој америчких прерађивачких индустрија. Они су жељели да и даље увозе високо квалитетне индустријске производе из Европе по најнижој могућој цијени са приносима које су зарадили од извоза пољопривредних производа.

Слиједећи Хамилтонов Извјештај, просјечна царина на увоз иностраних индустријских производа је повећана са око 5% на око 12,5%, али то није било ни издалека доволно да подржи америчку индустрију у настању. Хамилтон је поднио оставку као министар финансија четири године касније, 1795. године. Међутим, одмах по избијању англо-америчког рата (1812-1816), Конгрес САД је повећао царине са просјечних 12,5% на 25%. Рат је такође направио простор за настанак и развој нових индустрија прекидајући увоз индустријских производа из Британије и остатка Европе. Након завршетка рата 1816. године царине су даље повећане са 25% у просјеку на 35%. До 1820. године, просјечна царина је достигла 40%, у потпуности испуњавајући Хамилтонов програм (Chang, 2007).

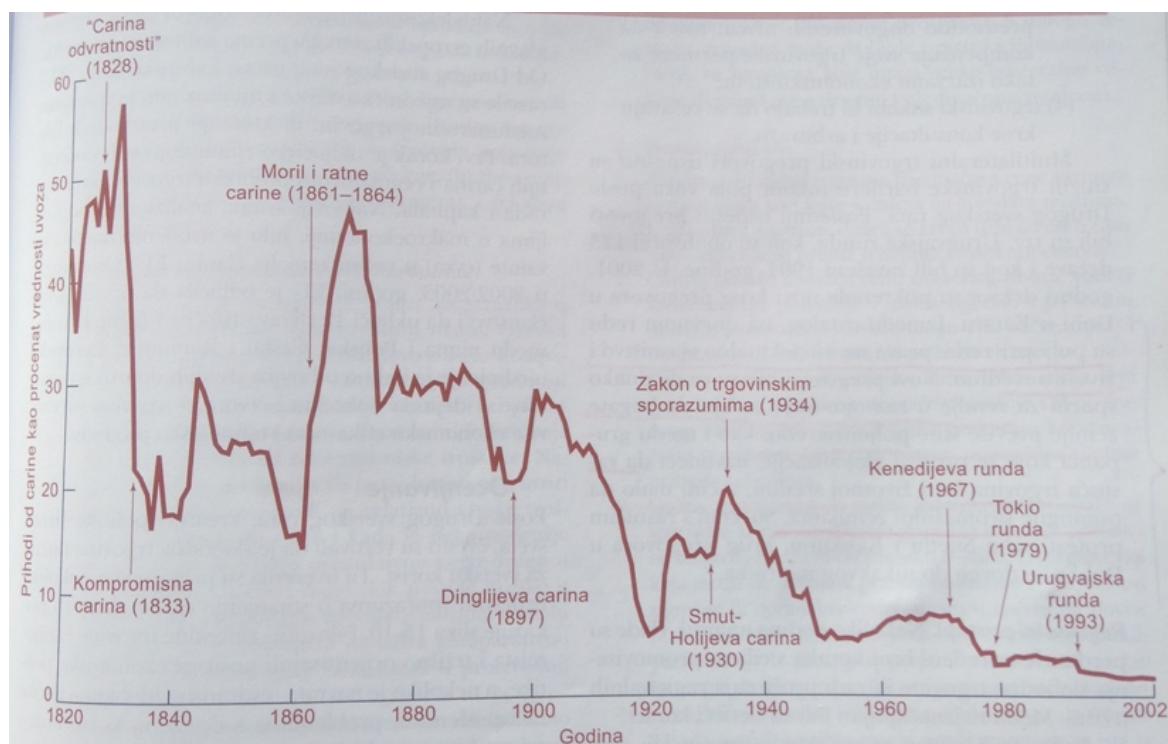
Хамилтон је, дакле, обезбиједио план за економску политику САД до краја Другог свјетског рата. Његов програм младе индустрије створио је услове за брз индустријски развој. *Царине на увоз индустријских производа остале су на нивоу од 40-50% у САД готово 100 година, све до 1913. године, и биле су највише на свијету* (Ибид). Године 1913., након изборне побједе Демократа, смањена је просјечна царина на увоз индустријских производа са 44% на 25%. Али ускоро, након враћања Републиканаца на власт 1921. године, царине су повећане. До 1925. године просјечне царине на увезену индустријску робу су износиле 37%, да би 1930. године, у периоду Велике депресије, повећане на чак 48%. (Ибид)

САД су биле најзаштићенија економија на свијету кроз читав XIX вијек, све до 20-тих година XX вијека, али су истовремено биле и најбрже растућа економија. Тек након Другог свјетског рата, када су достигле неприкосновену индустријску надмоћ, САД су либерализовале своју трговину и почеле заступати политику слободне трговине (Chang, 2007).

Познати амерички економиста Пол Самјуелсон, први Американац добитник Нобелове награде за економију 1970. године, у свом такође познатом и широко кориштеном уџбенику „Економија“ наводи да: „Током дужег периода америчке историје, САД су представљале нацију с високим царинама“ (Samuelson & Nordhaus, 2015:313). Самјуелсон и Нордхаус објашњавају протекционизам у САД сљедећим ријечима: „Историјски посматрано, снажан мотив за протекционизмом била је жеља за повећањем запослености током раздобља рецесије или стагнације. Заштита ствара радна мјеста подижући цијену увезених добара и усмјеравајући тражњу према домаћој производњи. Како се повећава домаћа тражња, домаћа предузећа запошљавају више радника и незапосленост опада“ (Samuelson & Nordhaus, 2015:312).

На сљедећем графикону дат је историјски преглед царина у САД од 1820. до 2002. године.

Графикон 3.1. Историјски преглед царина у САД

Извор: Samuelson & Nordhaus, 2015, слика 15-10, стр. 313.

Међутим, САД нису никад имале потпуно бесцарински режим као Британија за вријеме свог периода слободне трговине (1860-1932). Такође, САД су биле много агресивније у кориштењу не-царинских заштитних мјера кад је то било потребно, као што су пољопривредне субвенције, квоте на увоз текстила и одјеће, антидампиншке царине, државно финансирање истраживања и развоја и др. Између 1950-тих и средине 1990-тих година Федерална влада САД је финансирала 50-70% укупних средстава за истраживање и развој у САД, што је далеко изнад износа од око 20% средстава у земљама попут Јапана и Кореје, које су познате по високом учешћу државе у привреди. Без државног финансирања истраживања и развоја (Федерална влада), САД не би биле у стању да задрже своје технолошко вођство над остатком света у кључним индустријама, како што су производња рачунара, полупроводника, природне науке, интернет и ваздухопловство (Chang, 2007).

3.3. Интервенционистичке (кејнзијанске) економске политике у западним економијама након Другог светског рата

„Тржишта су одличан начин за организацију економске активности, али им је потребан надзор одраслих“.

Дејвид Весл (David Wessel)¹⁷

Кејнзове идеје у погледу економске политике су нашле примјену у водећим западним економијама у периоду након Другог светског рата, током 1950-тих и 1960-тих година (Шошкић, 1986) у тзв. златном добу капитализма (1950-1973). Кејнз и кејнзијанизам су извели праву револуцију, како у економској теорији, тако и у економској пракси. Након заборављених меркантилистичких теоретичара и доминације британске класичне школе у економији, Кејнз је био први који је отворено изразио сумњу у самодовољност тржишта и у спонтани механизам понуде и тражње, и био први заговорник државног интервенционизма (Милаковић, 2013).

По Кејнзу, држава мора бити спремна за осигурање услова пуне запослености, што постиже „политиком аутономне каматне стопе... и политиком националног инвестиционог програма усмјереног на оптималан ниво домаће запослености...“ (Keynes, 1936:217).

Теорије раста и модели и других економиста који су се бавили економским развојем 1950-тих и 1960-тих година, као што су Луис (Arthur Lewis), Мирдал (Gunnar Myrdal), Розенстајн-Родан (Paul Rosenstein-Rodan), Ростов (Walter Rostow) и Гершенкрон (Alexander Gerschenkron), наглашавале су значај инвестиција и заговарале директну државну интервенцију у високо-приоритетне економске секторе. Ове теорије су нагласиле потребу за специјалним институцијама, укључујући државне развојне банке, у сврху каналисања потребног капитала према циљним индустријама (Bruck 1998).

Дакле, након 1945. године државе су преузеле много активнију улогу у привреди и развоју националних индустрија. Многе европске економије, као што су Аустрија, Финска, Француска, Норвешка и Италија, су имале снажан државни сектор економије након Другог светског рата све до 1980-тих година (Chang, 2007). Тако је, на пример, Француска покренула "индикативно" планирање, преузела кључне индустрије кроз национализацију, и усмјерила инвестиције у стратешке индустрије преко државних

¹⁷ Наведено у Samuelson & Nordhaus, 2015:341

банака. Како би створила простор за раст нових индустрија, индустриске царине су одржаване на релативно високом нивоу до 1960-их година. Ова стратегија је добро функционисала. До осамдесетих година XX вијека, Француска је постала технолошки вођа у многим областима (Ибид).

У Јапану, чувени МИТИ (Ministry of International Trade and Industry-Министарство међународне трговине и индустрије) руководио је индустриским развојним програмом који је постао легендаран. Царине на индустриске производе у Јапану након Другог свјетског рата нису биле нарочито високе, али је увоз био чврсто контролисан кроз државну контролу над девизним пословањем. Извоз је подржаван како би се максимализовало снабдијевање страним валутама потребним за набавку нових технологија (за куповину машина или за плаћање технолошких лиценци). Подршка је укључивала директне и индиректне извозне субвенције, као и подршку у виду информација и маркетинга коју је пружала државна трговачка агенција J E T R O (Japan External Trade Organisation - Јапанска организација за спољну трговину) (Chang, 2007). Јапан је предузимао и друге мјере како би подржао развој својих младих индустрија. Јапанска влада је каналисала субвенционисане кредите у кључне секторе кроз „усмјерене кредитне програме“. Јапан је такође у великој мјери регулисао стране инвестиције транснационалних корпорација. Стране инвестиције су једноставно биле забрањене у већини кључних индустрија. Чак и када су дозвољаване, постављана су строга ограничења страног власништва, обично до максималних 49%. Од страних компанија је захтијевано да пренесу технологију и купују одређени дио сировина и репроматеријала од јапанских добављача. Јапанска влада је такође регулисала прилив технологија, како би осигурала да се не увозе застарјеле или прецијењене технологије (Ибид).

3.3.1. Студија случаја: Улога државе у привредном развоју Италије након Другог свјетског рата

Италија је земља која је имала снажну улогу државе у привредном развоју у периоду од завршетка Другог свјетског рата до 1970-тих година. Важну улогу у изузетном привредном развоју Италије тог периода је имала државна институција под именом Институт за индустриску обнову (итал. Istituto per la Ricostruzione Industriale-IRI), познат под називом тј. скраћеницом ИРИ.

Институт за индустријску обнову (ИРИ) је основан 1933. године као привремени државни орган који је требао да се бави кризом у банкарству и индустрији италијанске привреде тог времена погођених свјетском депресијом 1930-тих година. ИРИ је створен са задатком санације банака и, у исто вријеме, реорганизације предузећа која су била у власништву банака¹⁸. ИРИ је тако дошао у посјед више од 40% акционарског капитала у Италији (Amatori, 2013). ИРИ је у почетку био замишљен као привремени орган, који је рехабилитоване компаније требало да приватизује. Међутим, ово није било могуће, јер је ИРИ преузео компаније у тзв. основним секторима друге индустријске револуције: индустрију жељеза и челика, бродоградњу, машинску, електро-машинску и електро индустрију. Радило се, како о капитално интензивним секторима, тако и скупим за управљање. У Италији није било ни расположивог капитала за инвестиције ове врсте нити довољно храбрих капиталиста у могућности да се задуже у великим износима и преузму ризик у име националног интереса. Из тог разлога је 1937. године ИРИ проглашен сталним државним органом те је италијанска држава постала највећи власник индустрије у Европи, послије Совјетског Савеза (Ибид).

ИРИ постаје државна холдинг компанија под 100% контролом Министарства финансија Италије. ИРИ је контролисао предузећа која су, међутим, била привредна друштва приватног права, подвргнута истим законима као и приватна предузећа. Ова предузећа су у неким случајевима имала значајно учешће приватног сектора у свом капиталу, а нека предузећа су била котирана и на берзи (Amatori, 2013).

Први предсједник ИРИ-а, у периоду од 1933. до 1939. године био је Алберто Бенедуче (Alberto Beneduce, 1877-1944). Бенедуче је имао неколико основних идеја које је ригорозно примијенио. Прва је била да држава треба да преузме своје одговорности као власник и да не продаје своје компаније. Друга велика идеја Бенедучеа била је увођење политike индустријске рационализације засноване на секторима. Наиме, у оквиру суперхолдинга ИРИ, у 100%-ном власништву државе, основане су секторске финансијске институције које је ИРИ контролисао са најмање 51% и које су дјеловале као инвеститори за поједине индустрије, као што су: Финсидер (Finsider - Società Finanziaria Siderurgica) за финансирање индустрије челика, Финмаре (Finmare) за финансирање бродоградње и Стет (Stet) за телефонске услуге. Трећа идеја Бенедучеа се односила на управљање компанијама, тј. да компаније требају бити повјерене способним руководиоцима. Бенедуче се окружио врхунским сарадницима, као што су

¹⁸ Извор: Archivio Storico IRI (Историјски архив ИРИ-а), <http://www.archiviostoricoiri.it/index/pagina-80.html>, приступ 4.7.2017.

били Донато Меникела (Donato Menichella, 1896-1984), Франческо Ђордани (Francesco Giordani, 1896-1961), Ђузепе Чензато (Giuseppe Cenzato, 1882-1969) и Паскуале Сарачено (Pasquale Saraceno, 1903-1991), и тако брилијантно ријешио историјски чвор земље која је жељела да се индустиријализује, али којој је недостајало капитала и предузетника (Иbid).

У току Другог свјетског рата, велика индустијска постројења ИРИ-а су била увека девастирана, јер су била мета савезничких бомбардовања са циљем да се заустави доток оружја из италијанских фабрика. Тако су, на примјер, капацитети за производњу челика смањени за 80-99%, капацитети бродоградње за 60%, а капацитети за производњу авиона потпуно уништени¹⁹. Међутим, упркос овим проблемима, ИРИ је извршио реорганизацију и 1948. године оснива холдинг компанију Финмеканика (Società Finanziaria Meccanica – Finmeccanica) за финасирање машинског и електро-машинског сектора, који је доприњео оживљавању економије Италије 1950-тих година.

ИРИ је одиграо значајну улогу у изузетном расту италијанске привреде у периоду након Другог свјетског рата до почетка 1970-тих година, који је називан привредним чудом. Након што су санирана ратна разарања, италијанска привреда је имала изузетан раст. Између 1952. и 1970. године италијански БДП је растао по просјечној годишњој стопи између 5,6% и 5,8 %. У истом том периоду, раст ИРИ-а је био још већи: док је италијански БДП порастао за 130% између 1948. и 1962. године, производња ИРИ-а је порасла за скоро 350%. До 1962. године сам ИРИ је чинио скоро 4% италијanskог БДП. У то доба, многе европске земље су гледале на "ИРИ формулу" као на модел ефикасне сарадње између приватног и држavnог сектора²⁰.

Током 1950-тих година ИРИ је био ангажован на пројектима од националног значаја. Међу најважнијим било је стварање модерних капацитета за производњу челика, који су имали и политички и друштвени значај. Такође, 1956. године, ИРИ је иницирао изградњу аутопута Милано-Рим-Напуљ, обезбиједио потребна средстава на финансијским тржиштима, и надгледао изградњу. Године 1959. ИРИ рационализује индустирију бродоградње и ствара посебну холдинг компанију у области бродоградње-

¹⁹ Извор: Istituto per la Ricostruzione Industriale S.p.A., <http://www.referenceforbusiness.com/history2/98/Istituto-per-la-Ricostruzione-Industriale-S-p-A.html>, приступ 4.7.2017.

²⁰ Иbid

Финкantiери (итал. Fincantieri). Такође, италијанска влада је 1952. године пренијела на ИРИ апсолутну већину акција националне радиодифузне компаније RAI. Осим тога, 1957. године ИРИ је преузео контролу над националним авиопревозником Alitalia.²¹ Године 1953. је основана Национални агенција за угљоводонике (ENI - Ente Nazionale Idrocarburi).

Године 1956. основано је Министарство државног учешћа (Ministero delle partecipazioni statali) које је било надлежно за надзор и управљање државним капиталом у италијанској економији. Законом о национализацији електро индустрије 1962. године успостављена је Национална агенција за електричну енергију (итал. *Ente Nazionale per l'Energia Elettrica – ENEL*)²².

ИРИ је служио интересима државе и профит није био основни циљ његових активности. ИРИ је својим инвестицијама, у нпр. индустрију челика и мрежу аутопутева, стварао тржишта на којима ће се онда моћи такмичити друге компаније и тиме јачати привреду у целини. ИРИ је стварао тржишта у областима за које се сматрало да су најкориснија за земљу у целини или у областима које су имале стратешки значај²³.

ИРИ је такође избегао проблеме за које се често оптужују државна предузећа, као што су лоше управљање, превелико запошљавање те мањак подстицаја за унапређење продуктивности и ефикасности. То је успио стварањем одређене дистанце између себе и својих подређених холдинг компанија. Предузећа у оквиру ИРИ-а су била подстицана да се понашају предузетнички, као да су предузећа у приватном власништву, док је језгро ИРИ-а дјеловало као инвеститор, подржан финансијском моћи италијанске владе. Иако је ИРИ био 100% у државном власништву, предузећа у оквиру ИРИ-а су била регистрована као привредна друштва приватног права па су она могла привлачiti и приватне инвестиције²⁴.

ИРИ је комбиновао динамичност предузетничког капитализма са предностима најсавременијег социјализма. Успјех који је ИРИ имао у педесетим и шездесетим годинама XX вијека ускоро га је учинило моделом успешне државне интервенције у

²¹ Ибид

²² Извор: Archivio Storico IRI (Историјски архив ИРИ-а), <http://www.archivistoricoiri.it/index/pagina-80.html>, приступ 4.7.2017.

²³ Извор: Istituto per la Ricostruzione Industriale S.p.A., <http://www.referenceforbusiness.com/history2/98/Istituto-per-la-Ricostruzione-Industriale-S-p-A.html>, приступ 4.7.2017.

²⁴ Ибид

привреду. Током 1960-тих година Велика Британија, Француска, Аустралија, Канада, Шведска и Западна Немачка су иницирале програме који су били бар дијелом засновани на ИРИ формули мјешовитих државно-приватних инвестиција. Остале европске земље, посебно лабуристичке владе у Великој Британији, гледале су на "формулу ИРИ" као на позитиван примјер државне интервенције у привреду, бољи од саме "национализације" јер је омогућавао сарадњу између јавног и приватног капитала²⁵.

Предсједник ИРИ-а Ђузепе Петрили (Giuseppe Petrilli) који је био на тој позицији готово 20 година, од 1960. до 1979., у својим радовима²⁶ је објаснио идеје које су довеле до позитивних резултата „формуле ИРИ“. Кроз ИРИ предузећа су кориштена за друштвене циљеве, и држава је морала да сноси све трошкове и неефикасности које су генерисале инвестиције. То значи да ИРИ није морао нужно да слиједи пословне критеријуме у својим активностима, него да инвестира према критеријима који су били у интересу заједнице, то јест чак и у неекономичне инвестиције²⁷.

Двије значајне карактеристике су обиљежиле активности ИРИ-а су:

- капацитет да мобилише приватну штедњу прикупљањем финансијских средстава, са ограниченим доприносом Министарства финансија Италије (на 10 јединица доприноса Министарства, било је мобилисано 100 јединица за инвестиције). Поред банака у већински државном власништву, ИРИ је емитовао обvezнице за финансирање својих предузећа и тако прикупљао слободна новчана средства.
- развој професионалног менаџмента за управљање савременим индустријским предузећима, који је подржаван кроз државне интервенције у обуку таквих какдрова, међу којима је стварање једне од првих школа менаџмента у Италији 1960. године - IFAP²⁸.

Слиједећи циљеве државе - одржавање пуне запослености и развој неразвијеног југа, ИРИ је концентрисао своје инвестиције на југ државе и повећавао запосленост преко својих предузећа. Тражен је "трети пут" између либерализма и комунизма преко мјешовитог економског система, са државним учешћем у виду ИРИ-а.

²⁵ Ибид

²⁶ Петрили је 1967. године објавио књигу под називом „Држава као предузетник“ (*Lo Stato imprenditore*, Cappelli, Bologna 1967)

²⁷ Извор: википедија, ИРИ, https://it.wikipedia.org/wiki/IRI#cite_ref-10, приступ 4.7.2017. (наведено из Massimo Pini, *I giorni dell'IRI*, Arnaldo Mondadori, 2004.)

²⁸ Извор: Archivio Storico IRI (Историјски архив ИРИ-а), <http://www.archivistoricoiri.it/index/pagina-80.html>, приступ 4.7.2017

ИРИ је достигао свој врхунац крајем 1960-их година, када је био присутан у скоро свим гранама италијанске привреде: производњи челика (Finsider), бродоградњи (Fincantieri), аутомобилској индустрији (Alfa Romeo), хемијској, машинској и електро-машинској индустрији (Finmeccanica), прехранбеној индустрији (група SME), банкарству (Banca Commerciale Italiana, Banco di Roma, Credito Italiano), грађевинарству (Italstat), телекомуникацијама (STET), производњи и преносу електричне енергије (ENEL), транспорту (поморском-Finmare, копненом-Autostrade, ваздушном-Alitalia), издаваштву, радио и ТВ емитовању (RAI), итд.

Свјетска рецесија почетком 1970-тих година донијела је проблеме у функционисању ИРИ-а. Током 1970-их година ИРИ је био приморан да предузима све теже и различитије задатке: развој слабије развијеног југа Италије, улагање као мјера против рецесије, одржавање запошљавања и надзор над областима од виталног значаја за националну економију. ИРИ је достигао максимум своје величине 1982. године, када се састојао од 1.000 компанија са преко 550.000 запослених, што је представљало 3% укупне запослености у Италији, и стварао око 110 милијарди US\$ прихода.²⁹

Табела 3.2. Број запослених у ИРИ-у

Година	1938	1950	1960	1970	1980	1985	1995
Запослени	201.577	218.529	256.967	357.082	556.659	483.714	263.000

Извор: Википедија, ИРИ, https://it.wikipedia.org/wiki/IRI#cite_ref-10, приступ 4.7.2017. (наведено из Р. Bianchi, *La rincorsa frenata-L'industria italiana dall'unità nazionale all'unificazione europea*, Il Mulino, 2002)

Како је ИРИ постајао све оптерећенији непрофитабилним предузећима за које приватни индустријалци више нису имали ресурса или склоности за подршку, приватне инвестиције су опале, а удио државе у власништву је повећан са 51% на 80%-100%. Државне компаније су постале оптерећене великим количином скупог банкарског дуга. Криза у Италији и ИРИ-у убрзана је почетком 1990-их година под притиском Европске уније, чији су планови за успостављањем монетарне уније захтијевали драстичне промјене у италијанској економији. Пријем у Европску унију захтијевао је да јавни дуг не буде већи од 60% годишњег БДП-а и да фискални дуг не буде већи од 3% БДП-а. Године 1992. те бројке су износиле 103% и 10%. У настојању да испуни ове услове, италијанска држава је окончала субвенције за ИРИ, присиљавајући компанију да тражи приватне инвестиције након вишегодишње зависности од владе. Међутим, приватни

²⁹ Извор: Istituto per la Ricostruzione Industriale S.p.A., <http://www.referenceforbusiness.com/history2/98/Istituto-per-la-Ricostruzione-Industriale-S-p-A.html>, приступ 4.7.2017.

инвеститори били су опрезни према ИРИ-овим непрофитабилним компанијама, а компанија је ишла даље у дуг. Први задатак тадашњег предсједника ИРИ-а Романа Продија (Romano Prodi) био је продаја банака Кредито Италиано (Credito Italiano) 1993. године и Комерцијалне банке Италије (Banca Commerciale Italiana) 1994. године. Током 1993. године отпочела је продаја предузећа из прехрамбене индустрије транснационалним компанијама, као што су Нестле (Nestle) и Унилевер (Unilever) те италијанским компанијама, као што су Барила (Barilla), Фереро (Ferrero), Пармалат (Parmalat) и друге³⁰.

Правила наметнута од стране Европске уније и нова оријентација италијанске Владе довели су до покретања свеобухватног програма приватизације предузећа са учешћем државног власништва 1992. године. Овај велики програм приватизације завршен је изузетно брзо с обзиром на обим, у периоду од 8 година, тј. до 2000. године, када ИРИ улази у фазу ликвидације и престаје са својим активностима 1. децембра 2002. године. По димензијама и брзини радило се о најширем процесу приватизације икада реализованом на западу³¹.

3.4. Улога јавних политика у развоју земаља источне Азије

Земље источне Азије (Јапан, четири азијска тигра: Хонг Конг, Република Кина, Сингапур и Тајван те Индонезија, Малезија и Тајланд) су у периоду између 1960. и 1990. године имале изузетно високе стопе раста³². Према нобеловцу Џозефу Стиглицу Азија је “најуспјешнији примјер економског развоја што га је свијет икада видио” (Stiglitz, 2009:51). У том смислу, многи истраживачи су настојали да открију тајну источноазијског успјеха и њену релевантност за друге земље у развоју. У овом дијелу рада ћемо тражити одговор на питање: Каква је била улога државе, односно јавних политика у изузетном развоју ових земаља?

Стиглиц сматра да су кроз своје индустриске политike, источно-азијске владе имале предузетничку улогу: "Предузетништво захтијева комбиновање технолошких и

³⁰ Ибид

³¹ Извор: Archivio Storico IRI (Историјски архив ИРИ-а), <http://www.archiviostoricoiri.it/index/pagina-80.html>, приступ 4.7.2017

³² БДП по становнику у периоду 1965-1990. је у овим привредама растао просјечно око 5,6% годишње, док је нпр. у OECD привредама у истом периоду растао по стопи од око 2,4% годишње (World Bank, 1993:2).

маркетинских знања, визију будућности, спремност на преузимање ризика, и способност да се прикупи капитал. У раним фазама развоја, ови састојци обично недостају. Владе у источној Азији су ускочиле да попуне ту празнину, али на начин да су промовисале уместо да су онемогућавале развој приватног предузетништва" (Stiglitz, 1996:162).

Истражујући источно-азијски модел економског развоја Парк (Park, 2002) сматра да је најважнија карактеристика ових привреда значајна и проактивна улога владе у процесу индустријализације и економског развоја. Парк наводи да су заједнички елементи економског успјеха ових земаља следећи: (1) извозно оријентисане развојне стратегије; (2) одржавање високе стопе штедње и инвестиција; (3) посебан нагласак на промоцију општег образовања и инвестиције у људски капитал, како би се боље апсорбовале и прилагодиле најнапредније технологије; (4) индустријске политике као важан дио стратегије раста.

Пољопривреда је играла важну улогу у земљама источне Азије. Висока улагања у технологију у области пољопривредне производње, у инфраструктуру села и ограничено директно и индиректно опорезивање пољопривреде омогућило је бржи раст руралних прихода и продуктивност у источној Азији него у другим регионима (World Bank, 1993).

Торбеке и Ван (Thorbecke & Wan, 2004) сматрају да су источноазијске владе схватиле много прије већина других земаља у развоју да је главни механизам за прибављање потребних средстава за индустријализацију, међусекторски трансфер из пољопривреде. Улога сектора пољопривреде је да створи пољопривредни вишак који може финансирати процес индустријализације. Они тврде да су земље Источне Азије биле изузетно успешне у дефинисању политика и формирању институција за преузимање и усмјеравање пољопривредног вишка у започињање процеса раста. Торбеке и Ван закључују да су кључни елементи стратегије развоја које су усвојиле земље источне Азије и неке од земаља југоисточне Азије следећи: 1) у раној фази развоја нагласак на пољопривредни развој како би се генерисао пренос пољопривредног вишка и образовање, како би се створили људских капитални ресурси потребни за почетни индустријски сектор; 2) макроекономско управљање и макроекономска стабилност; 3) отвореност и оријентација према извозу; 4) имитирање технолошког лидера и 5) везе између земаља источне и југоисточне Азије.

Изучавајући привредни развој Кореје, Чои (Choi, 2009) сматра да случај корејског привредног развоја снажно подупире идеју да држава треба да игра водећу улогу у

разбијању окова неразвијености и генерисања крупних економских промјена те да је држава важна и у ери глобализације. Међутим, јака држава и државна интервенција не доноси аутоматски економски развој. Случај Кореје показује да оно што је важно је капацитет државе и квалитет интервенције.

Обимна и утицајна студија Свјетске банке под називом „Источно-азијско чудо: привредни раст и јавне политике“ (World Bank, 1993) истражује осам азијских привреда са високим перформансама у периоду између 1960. и 1990. године: Јапан, четири азијска тигра: Хонг Конг, Републику Кореју, Сингапур и Тајван, те Индонезију, Малезију и Тајланд. Циљ студије је био да се истражи улога јавних политика у земљама источне Азије тј. однос између јавних политика те брзог и одрживог економског раста. Студија је показала да су владе имале веома снажну улогу у обликовању и урављању растом у овим, у основи тржишно-оријентисаним системима. Владе земаља источне Азије су посједовале прагматизам и флексибилност у формулатији политика које су за резултат имале: макроекономску стабилност привреде, високе стопе домаће штедње, високе стопе домаћих инвестиција и изузетно брзи раст извоза производа.

„*Приватне домаће инвестиције и брзо растући људски капитал* су били главни мотори раста. *Високи нивои домаће штедње* одржавали су високе нивое инвестиција“ (World Bank, 1993:5).

Ове земље је карактерисало *одговорно макроекономско управљање*. Оне су ограничиле фискалне дефицитите на нивое који се могу финансирати без повећања инфлаторних притисака. У периоду од тридесет година, између 1960. и 1990. године, годишња инфлација је у просјеку износила око 9 процената у овим привредама у поређењу са 18 процената у другим привредама са ниским и средњим приходима (World Bank, 1993).

Владе су подстицале штедњу па је новац за улагања долазио од властитих грађана те земље нису морале зависити од непостојаног прилива капитала из иностранства. Тако нпр. у Јапану штедне институције које је створила влада и које су продрле дубоко у сеоска подручја, пружају сигуран и прикладан начин да људи штеде (Stiglitz, 2009). Готово све земље у тој регији су штедиле 25% или више БДП-а. *Високе стопе домаће штедње* се објашњавају макроекономском стабилношћу што је, у комбинацији са чврстим регулисањем надзора над финансијским институцијама те ниском до умјереном инфлацијом стабилних и предвидивих стопа, створило окружење у којем су штедни улози били сигурни и задржавали своју вриједност

Такође, владе су имале ниже текуће расходе у односу на друге земље. Тако је нпр. просјечна јавна потрошња као проценат БДП између 1970. и 1988. год. за Јапан, Кореју, Сингапур, Тајланд и Индонезију износила испод 15% БДП (Ибид).

Један од најупечатљивијих аспеката источно-азијских земаља су њихове неуобичајено високе стопе приватних инвестиција које су у просјеку износиле око 7% БДП више од других привреда са ниским и средњим приходима. Два услова су била посебно важна за инвестиције: сигурност имовинска права и комплементарне јавне инвестиције у инфраструктуру као два кључна елемента институционалног окружења (Ибид). Владе су много улагале у инфраструктуру као што су луке, путеви и мостови, што је све олакшало превоз робе и тако смањило трошкове пословања и отпреме робе изван земље (Stiglitz, 2009).

Већина земаља источне Азије је створила *развојне банке* како би ублажиле ограничења на тржиштима дугорочног капитала, као и специјализоване институције за финансирање пољопривреде те малих и средњих предузећа. Ови напори су били много успешнији у источно-азијским земљама него у другим земљама у развоју које су, углавном, доживјеле неуспјех у стварању развојних банака. Тако нпр. развојне банке у Јужној Азији, Латинској Америци и Субсахарској Африци имају ниске стопе отплате кредита. Репрезентативни узорак од осамнаест развојних банака у земљама у развоју је показао да су оне имале у просјеку готово 50% вриједности кредита у доцњи (World Bank, 1989). Најчешћи узроци неуспјеха развојних банака су политички притисак да се финансирају лоши пројекти и слаба иницијатива и способност за оцењивање и надгледање пројекта. С друге стране, успешне развојне банке у источној Азији су примјењивале комерцијалне критерије за избор пројекта и предузећа. Већина источно-азијских влада је пронашла начин да се заштити од политичког уплитања у развојним банкама (World Bank, 1993). Кључна је била истинска воља и опредијељеност политичког вођства у овим земљама за убрзање економског развоја те за ефикасно управљање ресурсима.

Према Хагарду (Haggard, 2004) све земље Источне Азије са високим растом су имале јаке “делегативне институције”, тј. кључна економска министарства и/или специјализоване агенције са моћи одлучивања које су биле засноване на меритократским начелима и које су имале јаке унутрашње системе како награда (плате конкурентне онима из приватног сектора те могућност дугорочне каријере), тако и контрола, односно санкција за корупцију.

Ограничење одлива капитала је један од контроверзнијих механизама које су користиле ове земље у циљу повећања домаћих инвестиција. Јапан, Кореја, Тајван и Кина су користили таква ограничења у периодима формирања раста. Образложење за ту мјеру је једноставно: ако је људима забрањено изношење капитала у иностранство, они ће штедити и инвестирати у својој земљи. Иако су све економије либерализовале контроле токова капитала у различитим степенима, постојање ограничења у вријеме када су ове привреде постизале високе стопе штедње и раста доводи у питање претпоставку да су слободна и отворена финансијска тржишта увијек најбоља за раст (World Bank 1993).

Ипак, најуспешнија интервенција влада Источне Азије која се највише одразила на раст је *стратегија промоције извоза*. Све земље (осим Хонг Конга) су почеле са периодом супституције увоза, али су прво Јапан 1950-тих и раних 1960-тих година, а онда и четири тигра касних 1960-тих година трговачку политику помјерили ка подршици извозу. У Јапану, Кореји и Тајвану владе су успоставиле про-извозне подстицаје који су коегзистирали са умјереном заштитом домаћег тржишта. Кориштени су разни инструменти подстицаја извоза, као што су приступ извозним кредитима, бесцарински увоз за извознике и њихове добављаче те пореске олакшице (Ибид).

Тако су нпр. у Јужној Кореји владини извозни кредити одиграли важну улогу у убрзавању раста националног извоза. Свако предузеће које би представило извозни акредитив је могло добити кредит у износу од 90% вриједности акредитива, по каматној стопи знатно испод нормалне. Ова мјера промоције извоза је у великој мјери допринијела расту извозних индустрија Јужне Кореје (Mukoyama, 1999).

Постепена либерализација увоза је комбинована са снажним усмјерењем на извоз и активним промовисањем извоза. Готово све владе су препознале потешкоће са којима се суочавају мала и средња предузећа приликом изласка на страна тржишта те су бирале различите инструменте за превазилажење ових препрека, као што су директно субвенционисање извоза (директне пореске олакшице), субвенционисање МСП извозника или стварање међународних трговачких компанија. Један од важнијих инструмената државне подршке извозу били су субвенционисани кредити за извознике, при чему је постављено јасно мјерило за приступ овим кредитима: остварени извоз. Спровођење ових селективних интервенција је, поред постојања јасног мјерила перформанси, захтијевало непристрасне, способне и поштене државне службенике

изоловане од политичког уплитања, што је постигнуто нарочито у Јапану и Кореји (World Bank 1993).

Дакле, иако су се азијске владе усмјериле на раст заснован на извозу, оне су, нарочито у раним фазама развоја, ограничавале увоз који би поткопавао домаћу индустриску производњу и пољопривреду. Иако се већи дио регије либерализовао, отварајући тржишта и умањујући државну регулативу, то је чинио полако, темпом који је био у складу са способношћу привреде да се носи с тим (Stiglitz, 2009).

Неки аутори сматрају да су за раст извоза важну улогу имали и повољни међународни политички односи. Наиме, САД су отвориле своје тржиште за источноазијске производе у контексту Хладног рата. Тако нпр. Чои (Choi, 2009) наводи да су САД биле најзначајније тржиште за Кореју и да је извоз роба у САД чинио 1970.-те године 46,8% од укупног корејског извоза, 26,3% 1980. године и 29,8% 1990. године. У овој повољној међународној ситуацији укупни извоз Кореје је порастао драматично, са 0,03 милијарде \$ у 1960. на 129,72 милијарди \$ у 1996. години. Такође, укупан спољнотрговински промет је порастао са 0,37 милијарди \$ у 1960. на 280,06 милијарди \$ у 1996. години.

Важан фактор успеха источно-азијских земаља је улагање у *образовање* и *развој технологије*. Владе су улагале како у квалитетно основно тако и у више образовање јер су схватиле да успјех захтијева и свеопшту писменост, али и кадар високообразованих појединача способних за апсорбовање напредне технологије. Тако је, на примјер, у Јужној Кореји упис ђака у основне школе порастао са око 60% средином педесетих година на 85% 1960. год. и 100% до 1970. године. Упис у средње школе је порастао са 20% средином педесетих година, преко 53% 1960. године на више од 95% до 1980. године. Терцијарни упис је порастао са незнатног процента на почетку посматраног периода на 20% 1980. године и на око 50% средином 90-тих година (Thorbecke & Wan, 2004). Између 1970. и 1989. године стварни трошак по ученику у примарном образовању, као мјера квалитета образовања, порастао је за 355% у Кореји. Насупрот томе, у истом периоду, у Мексику је нпр. тај трошак порастао за 64%, а у Кенији за 38% (World Bank, 1993).

Владе у источној Азији играле су велику улогу у планирању и развоју технологије. Тако је улагање у високотехнолошки сектор помогло Тајвану, Кореји и Малезији да постану велики произвођачи електронике, рачунара и чипова (Stiglitz, 2009). У неким секторима, посебно оним са много предузећа, влада је промовисала технолошке програме, укључујући научне центре који су нудили разне услуге, од идентификовања

нових производа до обезбеђења истраживања и развоја за предузећа која нису имала властите ресурсе (Stiglitz, 1996). Владе су охрабривале *трансфер технологије* кроз различите механизме, као што су лиценце, увоз капиталних производа и обуке. Неке земље су, такође, биле велики увозници образовних услуга, нарочито у технолошки софистицираним дисциплинама (World Bank, 1993).

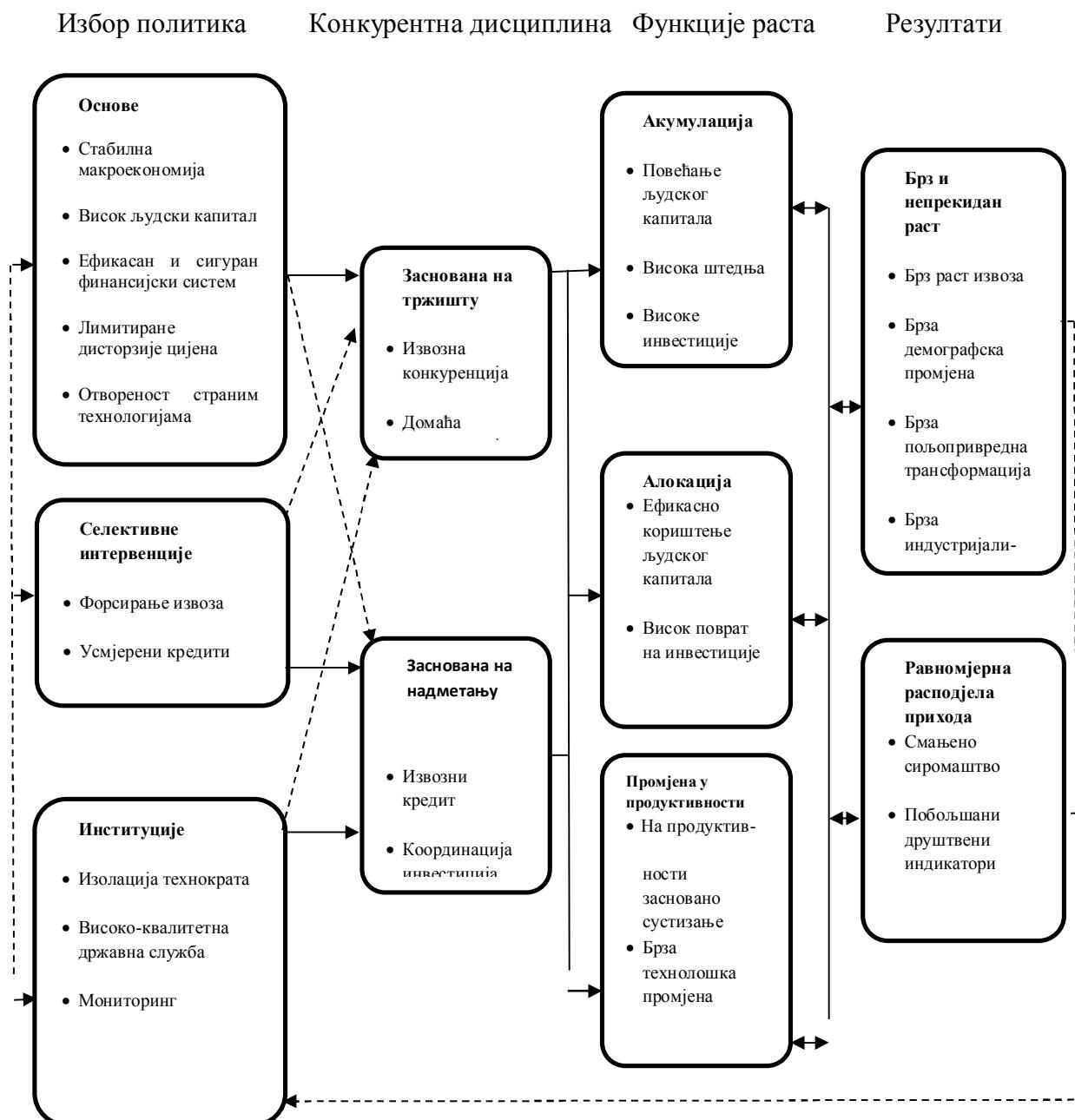
Земље источне Азије имале су различите политике и ставове према *директним страним улагањима*. Неке земље, као Кина, Малезија и Сингапур, су настојале да привуку страна улагања, која су један од механизама трансфера технологије, док су нпр. Јужна Кореја и Јапан ограничавали директна страна улагања, али су и даље економски расли (Stiglitz 2009). Јапан и Јужна Кореја су ограничавали директна страна улагања ограничавањем иностраног власништва у појединим индустријама и пружањем разних фискалних подстицаја за заједничка улагања. Такве рестриктивне политике су настале из жеље за развојем аутономних фирм, као и из забринутости за могућност иностране контроле над домаћом индустријом, која је могла представљати потешкоће у спровођењу развојних стратегија. У исто вријеме је, међутим, пренос и прилагођавање страних технологија препознато као критична карика у процесу индустријског развоја те је Кореја ставила нагласак на промоцију апсорпционог капацитета и имитирање страних технологија. С друге стране, Сингапур, Малезија и Тајланд су настојали да привуку страни капитал и охрабривали су директна страна улагања (Park, 2002).

Јапан, Кореја, Тајван и Кина су користили *ограничење одлива капитала* у циљу повећања домаћих инвестиција у периодима формирања раста. Међутим, током осамдесетих година двадесетог столећа земље источне Азије су, подлијежући притиску ММФ-а и америчког министарства финансија, отвориле своја тржишта слободном току капитала. Једно вријеме је капитал притицаш, а онда се клима промијенила и дошло је до великог одлива капитала. Тако је, нпр. у 1996. години дошло до рекордног прилива капитала од 93 милијарде долара у Тајланд, Малезију, Индонезију, Филипине и Кореју. Али сљедеће, 1997. године, дошло је до одлива капитала у износу од 105 милијарди долара што је представљало 11% комбинованог БДП-а наведених пет азијских земаља. Ово је био највећи преокрет у токовима приватног капитала који је икад забиљежен у свијету (Park, 2002). Источноазијска криза 1997. године довела је до банкрота многих банка и предузећа те затварања радних мјеста. Према Стиглицу, тржишни фундаментализам Вашингтонског консензуса изложио је земље разорним

шпекулативним токовима и донио економско пустошење. По њему, велики се дио Азије опоравио, но криза је била штетна и непотребна (Stiglitz, 2009).

На графикону 3.2. приказан је функционални приступ расту у земљама источне Азије. Кроз четири колоне, дијаграм приказује међудјеловање политика, метода конкурентне дисциплине, централних функција економског менаџмента те резултате раста.

Графикон 3.2. Функционални приступ расту у високоперформанским земљама источне Азије

Извор: World Bank (1993), The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy, дијаграм 2.1., стр. 88

3.5. Имплементација неолиберализма и политика Вашингтонског консензуса

Избори Маргарет Тачер (Margaret Thatcher) 1979. у Великој Британији и Роналда Реагана (Ronald Reagan) 1980. године у САД могу се сматрати као увођење формалног периода доминације неолибералне економске политике. Неолибералне идеје су примјењиване како у развијеним земљама, тако и у земљама у развоју (Palley, 2004).

У поглављу 3.5.1. биће приказане политике неолиберализма примијењене у развијеним западним привредама, у поглављу 3.5.2. политике неолиберализма и Вашингтонског консензуса примијењене у земљама у развоју и транзиционим земљама, а у поглављу 3.5.3. критика неолиберализма и развојне политике Вашингтонског консензуса.

3.5.1. Политике неолиберализма у развијеним западним економијама

У оквиру развијених индустријских земаља, доминирала је неолиберална економска политика повезана са "моделом САД". То је укључивало: дерегулацију финансијских тржишта, приватизацију, слабљење институција социјалне заштите, слабљење синдиката и заштите радника, смањење утицаја државе, смањење пореских стопа, отварање међународних тржишта добара и капитала те напуштање циљева пуне запослености, под маском природне стопе запослености. Његове слабости у односу на тзв. европски модел су: већа неједнакост прихода, која се стално погоршава, веће стопе сиромаштва, дуже радно вријеме и стагнација зарада за запослене у доњој половини расподјеле плате (Palley, 2004).

Тако је нпр. у Италији, која је имала снажно државно учешће у привреди након Другог свјетског рата³³, у периоду од 1992-2002 године услиједила приватизација предузећа са државним учешћем. По димензијама и брзини радило се о најширем процесу приватизације икада реализованом на западу.³⁴

У Француској, која је такође имала снажан државни сектор у привреди након Другог свјетског рата, државна предузећа која су водила технолошку модернизацију и индустријски развој Француске, као што су Renault (производња аутомобила), Alcatel

³³ Италијански Институт за индустријску обнову (ИРИ), холдинг компанија која је управљала предузећима са државним учешћем се, на свом врхунцу 1982. године, састојао од око 1.000 компанија са око 110 милијарди US\$ прихода и преко 550.000 запослених, што је представљало 3% укупне запослености у Италији. Видјети поглавље 3.3.1.

³⁴ Извор: Archivio Storico IRI (Историјски архив ИРИ-а), <http://www.archivisticoiri.it/index/pagina-80.html>, приступ 4.7.2017

(телекомуникациона опрема), St Gobain (стакло и други грађевински материјал), Usinor (производња челика), Thomson (електроника), Thales (војна електроника), Elf Aquitaine (нафта и гас), Rhone-Poulenc (фармацеутска компанија), приватизована су у периоду од 1986. до 2000. године (Chang, 2007).

У пракси развијених земаља није примјењивана политика заснована на чистој неолибералној теорији. Тако су САД слиједиле пут експанзивне макроекономске политике засноване на великом буџетском дефициту, контрацикличним каматним стопама и урушавању социјалне заштите. Резултат је био релативна пуна запосленост и погоршана расподјела дохотка. Насупрот томе, Европа је спроводила контракционе макроекономске политике усмјерене на високе каматне стопе и фискалну штедњу, уз одржавање својих институција социјалне заштите. Резултат је висока незапосленост и само скроман напредак у ублажавању неједнакости у расподјели дохотка (Palley, 2004).

3.5.2. Неолиберална политика развоја у транзиционим земљама и земљама у развоју - политика Вашингтонског консензуса

Неокласична школа и неолиберализам у земљама у развоју и транзиционим земљама су се имплементирали кроз политику тзв. Вашингтонског консензуса. Израз "Вашингтонски консензус" је првобитно сковао Џон Вилиамсон (John Williamson)³⁵ 1989. године као описни термин за листу од десет реформских политика за које је постојала сагласност финансијских институција са сједиштем у Вашингтону (Међународног монетарног фонда - ММФ, Свјетске банке и америчког министарства финансија), као политика које би најбоље промовисале развој у земљама Латинске Америке. Вашингтонски консензус је обухватао сљедеће политике (Williamson, 2004):

- Буџетски дефицити довољно мали да се могу финансирати без пријегавања инфлацији;
- Преусмјеравање јавне потрошње од политички осјетљивих подручја која примају више средстава него што је њихов економски поврат на подручја са високим економским повратима и потенцијалом да се побољша дистрибуција дохотка;

³⁵ Економиста Института за међународну економију (Institute for International Economics) из Вашингтона

- Пореска реформа, како би се проширила пореска основица и смањиле маргиналне пореске стопе;
- Финансијска либерализација са крајњим циљем тржишне каматне стопе;
- Уједињен девизни курс на нивоу довољно конкурентом да подстакне брзи раст не-традиционалног извоза;
- Квантитативна трговинска ограничења би се брзо требала замијенити царинама које би, опет, требало прогресивно смањити док се не постигне јединствена ниска стопа од 10 до 20 процената;
- Баријере које спречавају улазак директних страних инвестиција би требале бити уклоњене;
- Приватизација државних предузећа;
- Стављање ван снаге прописа који спречавају улазак нових фирм или ограничавају конкуренцију;
- Правни систем би требао осигурати имовинска права без прекомјерних трошкова.

Овај оквир је примијењен 1990-тих година не само у земљама Латинске Америке, него је проширен на земље у транзицији из социјалистичког у капиталистички систем (Русију и друге земље бившег Совјетског Савеза те земље централне и источне Европе) механизmom условљавања кредита ММФ-а и Свјетске банке прихваташем реформи у духу Вашингтонског консензуса. Међутим, искуство примијењених политика и тржишних реформи је показало да су резултати били различити од онога што су економетријски модели ММФ-а и Свјетске банке предвиђали, политичари обећавали, а становништво очекивало (Naím, 2000).

Резултат ове политike у већини земаља је била деиндустријализација, пад животног стандарда становништва, високе стопе незапослености, смањење социјалне заштите становништва и концентрисање богатства у рукама малог броја људи (олигарха, тајкуна), често иностраних инвеститора.

У транзиционим земљама централне и источне Европе почетком 1990-тих година примијењена је неолиберална развојна политика у духу Вашингтонског консензуса. Какви су били резултати примјене ове политike?

Боул и Грековиц (Bohle & Greskovits, 2007) разликују четири врсте режима који су се

појавили у централној и источној Европи, као резултат транзиције из социјалистичких у капиталистичке економије.

Прва група земаља су Балтичке државе (Естонија, Литванија и Летонија), које су у транзицији ка капиталистичкој економији слиједиле неолиберални рецепт у складу са доминантном идеологијом Вашингтонског консензуса: радикално либерализовано тржиште, ниску контролу капитала и значајно смањена социјална давања. Економски приоритет је била макроекономска стабилност, односно стабилност цијена, тј. ниске стопе инфлације и ниско учешће јавне потрошње у БДП-у. С друге стране, велики дефицити текућих биланса су финансирали огромним дуговима према иностранству (Ибид). Тако је укупан спољни дуг овог региона који броји око 6,2 милиона становника 2014. године износио 90,2 милијарди долара³⁶. Индустриске политике биле су минималистичке, с ниским порезима без циљаних протекционистичких мјера. Ове земље су се интегрисале у глобалну економију углавном кроз радно-интензивне традиционалне индустрије под контролом транснационалног капитала заинтересованог за флексибилно тржиште рада, ниске плате, минималну јавну интервенцију у пракси запошљавања и условима рада те кроз извоз ресурса и пратеће услуге (Bohle & Greskovits, 2007). Економске реформе су проузроковале деиндустријализацију, пад животног стандарда становништва, високе стопе незапослености и високе стопе исељавања становништва. Тако је, нпр. Естонија у посљедњих 20 година изгубила 18% становништва, дијелом због исељавања, дијелом због пада наталитета³⁷. У Летонији је, у периоду од 2004-2014. године, дошло до смањења броја становника за 12,08%, а у Литванији за 13,4%³⁸. Такође, велика рецесија је највише погодила балтичке републике. У 2009. години, Естонија је забиљежила негативну стопу раста од 14,7 процената, Летонија 14,2 процената, а Литванија 14,8 процената³⁹. Балтик је у том смислу свјетски рекордер.

³⁶ Извор:<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2079rank.html>, External debt on 31 December 2014, estimation

³⁷ Christoph Kersting, Nenad Kreizer "Естонија-гospодарско чудо које напуштају становници", <http://www.dw.de/estonija-gospodarsko-%C4%8Dudo-koje-napu%C5%A1taju-stanovnici/a-16311051>, приступ 17.10.2012.

³⁸Извор: Eurostat, Population on 1 January, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00001&plugin=1>, преузето 24.12.2014.

³⁹ Извор: Eurostat, Real GDP growth rate - volume, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1>, преузето 24.12.2014.

Друга група земаља, којој припада Русија и земље Заједнице независних држава, је такође до раних 2000-тих година увела либералне тржишне економије. Као и група Балтичких земаља, ове земље су имале врло ограничена државна социјална давања, нису успјеле да изграде институције, али су задржавале макроекономску стабилност у виду стабилности цијена. Деиндустријализација је била много озбиљнија у овој групи земаља, и њихова интеграција у светску трговину се већином базирала на извозу сировина и увозу индустријске робе. Главна разлика у односу на нове чланице ЕУ из централне и источне Европе су биле њихове релативно слабе државе, које су чиниле ове земље много изложенијим директном утицају међународних снага и фактора (Bohle & Greskovits, 2007).

У Русији је тзв. "транзициона криза" или обнављање тржишне економије трајала од 1992. до 1996. године. Тада је назван је и Други талас Велике руске депресије. За ових пет година индустријска производња је смањена за 50%, сточни фонд је смањен за 48%, жељезнички теретни саобраћај опао је за 47%, а високоградња државних предузећа је смањена за 45%. У исто вријеме дошло је до брзог пада животног стандарда становништва и до огромног раслојавања (Smirnov, 2015). Транзициона криза у Русији је била озбиљнија чак и од велике америчке депресије 1930-тих година јер је нпр. у Русији у периоду од 1988. до 1996. године максималан пад индустријске производње (користећи годишњу статистику) био 56%, док је у САД у периоду од 1929. до 1932. године био 47% (Ибид).

Трећу групу земаља чине Польска, Мађарска, Чешка и Словачка које су користиле стране инвестиције за стимулисање извозних индустрија, али су задржале режиме социјалне помоћи и значајну моћ владе за спровођење индустријских политика. Уз институције и политике усмерене ка привлачењу директних страних инвестиција, транснационални капитал је постао покретачка снага реструктурисања. Уместо домаћих капиталиста, страни власници доминирају овим економијама (Bohle & Greskovits, 2007).

Четврти модел је Словенија, коју Боул и Грековиц сматрају најуспјешнијим примјером транзиције од свих земаља централне и Источне Европе. Словенија је, по њима, изузетна међу свим земљама источне Европе по томе што је успјела у трансформацији у највећој мјери заснованој на националним институцијама и актерима. Трансформација Словеније је изграђена на консензусу свих главних снага друштва,

послодаваца, запослених, стручњака, главних политичких странака, који је био институционализован у нео - корпоративним тијелима. Иако је Словенија прихватила општи оквир макроекономске стабилности, било је такође јасно за реформаторе да само то не би омогућило успешну транзицију у капиталистичку економију. Либерализација трговине и приватизација су извршене постепено, а словеначке реформске елите су се углавном ослањале на домаће снаге у процесу приватизације, укључујући и раднике. Словенија је отварала своју економију врло опрезно и постепено страном власништву и контроли, посебно у стратешким секторима, нпр. банкарству. Словенија је прихватила само ограничена директне стране инвестиције у своје стратешке извозне секторе, на тај начин контролишући зависност од транснационалних компанија (Ибид).

3.5.3. Критика неолиберализма и развојне политike Вашингтонског консензуса

Један од главних критичара неолиберализма и политике Вашингтонског консензуса је амерички нобеловац Џозеф Стиглиц (*Joseph E. Stiglitz*), професор економије и финансија на Универзитету Колумбија у Њујорку. У периоду од 1997. до 2000. године Стиглиц је радио као виши потпредсједник и главни економиста Свјетске банке. У Бијелој кући је у периоду од 1993. до 1995. године био члан, а од 1995. до 1997. године предсједник Вијећа економских савјетника у администрацији предсједника САД, Била Клинтона (*Bill Clinton*). Године 2001. Стиглиц је добио Нобелову награду за економију, за ранији теоретски рад о економици информација.

Стиглиц се, између остalog, бави питањима привредног развоја, глобализације, редефинисања модерне улоге државе те транзиције комунистичких привреда ка тржишној привреди. Познат је по својим критичким виђењима теорија слободног тржишта, глобализације и неких од значајних међународних институција, попут Међународног монетарног фонда (ММФ) и Свјетске банке.

Политички оквир назван „Вашингтонски консензус“, формиран 1989. године између финансијских институција са сједиштем у Вашингтону (америчког министарства финансија те међународних финансијских институција - Међународног монетарног фонда (ММФ) и Свјетске банке) одредио је шта улази у скуп политика које би најбоље промовисале развој. Овај оквир је ставио нагласак на минимализовање улоге државе, дерегулацију, либерализацију трговине и тржишта капитала те приватизацију (Stiglitz, 2001).

Стиглиц критикује политику Вашингтонског консензуса, како њене теоријске основе тако и негативне посљедице у пракси. Политички оквир Вашингтонског консензуса заснован је на неолиберализму или „тржишном фундаментализму“, увјерењу да тржишта сама по себи доводе до економске ефикасности. Према Стиглици, препоруке Вашингтонског консензуса у виду минимализовања улоге државе, дерегулације, либерализације трговине и тржишта капитала те приватизације, почивају на препоставкама савршене информисаности, савршене конкуренције и савршених тржишта ризика, што је идеализовање стварности које је од малог значаја, нарочито за земље у развоју (Stiglitz, 2009). Насупрот „невидљивој руци“ Адама Смита, предоცби да ће тржишта и слијеђење властитих интереса довести, као невидљива рука, до економске ефикасности, Стиглицова истраживања о економици информација, за која је добио Нобелову награду, су показала да „кад год су информације несавршене, нарочито онда када постоје информацијске асиметрије где неки појединци знају нешто што други не знају (другим ријечима увијек), разлог због којег се 'невидљива рука' чини невидљивом јест то што је нема. Без одговарајуће државне регулације и интервенције, тржишта не доводе до економске ефикасности“ (Stiglitz, 2009:14).

Према Стиглици, иако је тржиште у средишту привреде, владе морају да играју важну улогу. Оно што је важно је равнотежа, баланс између државе и тржишта (Stiglitz, 2013). Стиглиц сматра да препоруке политика Вашингтонског консензуса, његов концепт развоја и схватање улоге државе, имају сувише уске перспективе (Stiglitz, 2001). Према тој политици, држава има улогу у одржавању макростабилности, али је пажња усмерена само на стабилност цијена, а не на стабилност производње, запосленост или раст. Тако су, на пример, препоруке ММФ-а и америчког министарства финансија у виду брзе приватизације и либерализације 1990-тих година имале важну улогу у неуспјеху транзиције у тржишну привреду у Русији. То показује и пример земаља Латинске Америке где је политика Вашингтонског консензуса знатно допринијела рецесији и стагнацији, као и пример источноазијске кризе 1997. године након финансијске либерализације у овим земљама (Stiglitz, 2009). С друге стране, скоро сви успешни примери економског развоја, као што су нпр. земље источне Азије, били су случајеви у којима је влада имала веома јаку улогу. По Стиглици, влада је преузела главну одговорност за промовисање економског раста у овим земљама (Stiglitz, 1996). Насупрот томе, у земљама Латинске Америке које су досљедно слиједиле рецепте Вашингтонског консензуса, економски раст је пао на нешто више од половине онога који је био у данима прије реформе, у педесетим, шездесетим и седамдесетим годинама

двадесетог стόљећа. Такође, јаз између САД и Латинске Америке је порастао (Stiglitz, 2004).

Према Стиглицу, основна начела Вашингтонског консензуса се могу оспорити. По њему:

- Стабилизационе политike не осигурују привредни раст. Земље које су заузеле независан курс, као Кина, или оне које су биле селективне у примјени рецепата Вашингтонског консензуса, имају много боље резултате;
- Стабилизационе политike, дефинисане као фискална строгост и „здрава“ монетарна политика, не обезбеђују стабилност, пошто изненадне промјене у понашању инвеститора могу, са отвореним тржиштима капитала, водити масивним одливима, остављајући траг економске пустоши, чак и у привредама са умјерено јаким институцијама, а нарочито у оним земљама у којима је регулација финансијског сектора слаба и где недостају сигурносне мреже;
- Либерализација тржишта капитала остварена прерано не води бржем привредном расту, али излаже земљу високим нивоима ризика, што је ризик без награде;
- Користи слободне трговине су упитне, нарочито када је слободна трговина асиметрична, као што је случај сада у свијету, са развијеним земљама које инсистирају да земље у развоју уклоне баријере робама које производе развијене земље, док исте задржавају баријере за производе из земаља у развоју;
- Приватизација, изведена на погрешан начин, може водити вишим цијенама комуналних услуга те на тај начин даље подривати конкурентност земље и, кроз виши ниво корупције који је често прати, може даље отежати политичке процесе и повећати неједнакост, што је Русија јасно демонстрирала (Stiglitz, 2004).

„Шок терапија“ коју су заговарали ММФ и америчко министарство финансија у Русији, што је подразумијевало брзу приватизацију и либерализацију, је имала важну улогу у неуспјеху транзиције у тржишну привреду у Русији (Stiglitz, 2001). Резултат „шок терапије“ је био разочарајући: БДП је пао за 50%, приходи владе су пали, а тиме су се значајно смањили расходи за здравство, образовање и инфраструктуру. Посљедица тога је било огромно повећање сиромаштва, са 2% на 50% (Stiglitz & Ellerman, 2000). Брза и корумпирана приватизација у Русији, прије увођења адекватних система прикупљања пореза и регулисања новоприватизованих предузећа, довела је, уместо до раста, до

одлива капитала у иностранство. Искуство транзиције у Русији је показало да је потребно много више од приватног власништва да би тржишна привреда добро функционисала. Приватизација прије успостављања институционалне структуре водила је одливу средстава а не стварању богатства (Stiglitz, 2001).

Насупрот Русији, Кина и Вијетнам, иако су задржали комунистички политички режим, такође су се почели кретати према тржишној привреди, али је супротност била очита. Док су дохоци у Русији брзо падали, за једну трећину у периоду од 1990. до 2000. године, дохоци у тим земљама су расли – за 135% у Кини и 75% у Вијетнаму. Те земље су одбациле шок терапију у корист спорије и блаже транзиције у тржишну привреду (Stiglitz, 2009).

Политике Вашингтонског консензуса нису успјеле да обезбиједе бржи раст у земљама у развоју, него су, штавише, узроковале спорији раст, што је значајно дискредитовало ове политике. Насупрот тим политикама, постоји широко распрострањено признање да међународна финансијска тржишта могу бити склона нестабилности, да привредни раст вођен извозом није довољан за домаћи развој те да може промовисати глобалну дефлацију, да су за развој неопходне институције које промовишу социјалну укљученост, и да је заштита тржишта рада потребна за спречавање експлоатације (Palley, 2004).

Препоруке и политику Вашингтонског консензуза оповргава и Извјештај Комисије за раст и развој Свјетске банке (World Bank, 2008), под вођством нобеловца Мајкла Спенсера (Michael Spenser). Комисија је, у периоду 2006-2008. године, проучила искуство и развојне моделе 13 економски најуспешнијих држава у периоду од 1950. до 2005. године, које су имале просјечан годишњи раст од 7% и више у периоду од 25 година, с циљем да земљама у развоју понуди препоруке за дугорочно одрживу стратегију развоја. Закључак комисије, у Извјештају објављеном 2008. године, био је да нема јединствене формуле за развој, јер свака земља има своје специфичне карактеристике и историјско искуство које мора бити узето у обзир у развојној стратегији. Даље, Извјештај одбацује неолиберални рецепт „стабилизуј, приватизуј, либерализуј“, односно принцип минимализовања улоге државе као непотврђен у пракси најуспешнијих земаља. Насупрот томе, оно што је заједничко за анализиране земље јесте да су кључну улогу у развоју економије имале активне, прагматичне владе. Извјештај наглашава културу честите јавне управе, коју треба подржавати и унапређивати.

ПОГЛАВЉЕ 4: Политике подршке јавног сектора развоју предузетништва и малих и средњих предузећа

4.1. Дефиниција малих и средњих предузећа

Према Закону о развоју малих и средњих предузећа („Службени гласник Републике Српске“, број 50/13) мала и средња предузећа обухватају сва привредна друштва, друга правна лица и предузетнике који испуњавају сљедеће критеријуме: а) просјечно годишње запошљавају мање од 250 радника, б) независни су у пословању и в) остварују укупни годишњи приход мањи од 8.000.000 КМ или имају вриједност пословне имовине до 4.000.000 КМ.

Према Закону о рачуноводству и ревизији у Федерацији БиХ („Службене новине ФБиХ“, бр. 83/09, члан 4.) правна лица се разврставају на мала, средња и велика зависно од висине прихода, вриједности имовине и просјечног броја запослених током пословне године. Мали субјекти су они који испуњавају најмање два од сљедећа три услова: просјечан број запослених је мањи од 50, просјечна вриједност пословне имовине на крају пословне године је мања од 1,000.000,00 КМ и укупан годишњи приход је мањи од 2,000.000,00 КМ. Средња правна лица су она која испуњавају најмање два од сљедећих услова: просјечан број запослених током године је од 50 до 250, просјечна вриједност пословне имовине на крају пословне године износи од 1,000.000,00 КМ до 4,000.000,00 КМ и укупан годишњи приход износи од 2,000.000,00 КМ до 8,000.000,00 КМ.

Према броју запослених, у БиХ 99% предузећа спада у микро, мала и средња, док је само 1% великих предузећа која имају више од 250 запослених. Прецизније, 74,7% предузећа у БиХ су микро предузећа (0 – 9 запослених), 18,1% су мала предузећа (10 – 49 запослених) и 6,1% су средња предузећа (50 – 249 запослених) (Централна банка БиХ, 2016).

У Европској унији микро, мала и средња предузећа су предузећа која запошљавају мање од 250 радника и чији укупни годишњи приход не прелази 50 милиона евра и/или чији укупни годишњи биланс не прелази 43 милиона евра⁴⁰. Према Годишњем извјештају о европским малим и средњим предузећима (Annual Report on

⁴⁰ „Official Journal of the European Union“ L 124/03, Commission Recommendation 2003/361/EC, 6. May 2003

European SMEs 2016/2017) у 2016. години МСП су чинила 99,8% свих предузећа у ЕУ-28. Она су запошљавала 66,6% радника и стварала 56,80% додатне вриједности, док је 45 000 великих предузећа (иако чини само 0,2% од укупног броја свих предузећа) учествовало са 33,4% у укупној запослености и стварало 43,2% додане вриједности.

Табела 4.1. Учешће малих, средњих и великих предузећа у ЕУ-28 у 2016. години (без финансијског сектора)

	МСП	Велика предузећа	Укупно
Број предузећа	23,849,000	45,000	23,894,000
%	99.80%	0.20%	100%
Број запослених	93,049,000	46,665,000	139,714,100
%	66.60%	33.40%	100%
Додана вриједност (у трилионима ЕУР-а)	4,030	3,065	7,095
%	56.80%	43.20%	100%

Извор: Annual Report on European SMEs 2016/2017, Табела 2, стр. 12

У Сједињеним Америчким Државама мала и средња предузећа се дефинишу као фирме које запошљавају мање од 500 запослених (USITC, 2010). Према извјештају Међународне трговачке комисије Сједињених држава 99,9% приватних предузећа (искључујући регистроване фарме) су МСП која запошљавају мање од 500 радника. Од 6 милиона предузећа која имају пријављене запослене раднике, 18.000 предузећа или 0,3 одсто су имала 500 или више запослених и класификована су у велика предузећа (Ибид). Мала и средња предузећа значајно доприносе америчкој економији у смислу запошљавања и учешћа у економији САД, мјерено бруто домаћим производом. У 2004. години, МСП су учествовала са око 50% у америчком не-пољопривредном БДП-у. МСП у САД су концентрисана у сектору услуга, производњи, рударству и грађевинарству. Удио предузећа са мање од 500 запослених је остао на приближно истом нивоу у периоду од 1998. до 2006. године. МСП су 2006. године учествовала са 50,2% у запослености, у поређењу са 50,9 посто у 1998. години. МСП су, у периоду од 1997. до 2007. године, учествовала са око 30% у америчком робном извозу (USITC, 2010).

Дефиниција малих и средњих предузећа у Јапану зависи од врсте дјелатности. За производне дјелатности МСП су она која имају мање од 300 милиона јена капитала и

имају мање од 300 запослених. За дјелатности у области трговине на велико МСП су она која имају мање од 100 милиона јена капитала и мање од 100 запослених, за малопродају МСП су она која имају мање од 50 милиона јена капитала и мање од 50 запослених, а за услужне дјелатности МСП су она која имају мање од 50 милиона јена капитала и мање од 100 запослених.

У Јапану МСП чине 99,7% од 3,86 милиона предузећа, и запошљавају скоро 70% радника (Izumi, 2015). Мала и средња предузећа у Јапану су дugo имала важну улогу у обезбеђењу дијелова и компоненти за велика јапанска предузећа кроз подуговарање (Uchikawa, 2009).

Студија Организације за економску сарадњу и развој (The Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD о малим и средњим предузећима (OECD, 2000) је показала да МСП чине преко 95% привредних субјеката и запошљавају 60%-70% радника те да генеришу велики дио нових радних мјеста у OECD привредама.

Истраживање Свјетске банке, при чему је кориштена база података за 99 земље у развоју, показало је да мале фирме значајно доприносе укупној запослености и отварању нових радних мјеста, али да мале фирме имају нижи раст продуктивности од великих предузећа (Ayyagari, Demirguc-Kunt and Maksimovic, 2011). Раст у сектору МСП може потенцијално смањити изложеност привреде међународним економским циклусима кроз јачање домаће привреде у секторима који су мање изложени међународним факторима, укључујући робу и девизна тржишта, као и циклусима међународних токова приватног капитала (Ocampo et al., 2010).

4.2. Улога јавног сектора у развоју малих и средњих предузећа и предузетништва

Као одговор на растући значај малих и средњих предузећа, расте улога државне подршке сектору МСП. Зашто државни сектор помаже развој МСП и предузетништва?

Стори (Storey, 2008) оправдава државну подршку сектору МСП постојањем тзв. мањкавости или недостатака тржишта (енгл. Market failure). Пошто тржишта нису савршена, а купци нису у потпуности информисани, мале фирме трпе негативне посљедице како због њиховог вишег нивоа ризика тако и због несавршених информација о пословању. Због тога владе сматрају оправданим "интервенцију" у

обезбеђењу јавног финансирања у виду кредита и капитала. Такође, Стори наводи да широк спектар политика владе (нпр. безбедност, имиграција, опорезивање, социјалне политике, образовање и макро-економске политике) врше било позитиван било негативан утицај на МСП и предузетнике. Бирајући коме да дају свој глас, власници малих бизниса узимају у обзир утицај владиних политика на њихова предузећа. Владе због тога морају да воде рачуна о овом значајном дијелу изборног тијела.

Холберг (Hallberg, 1999) истражује економске разлоге за подршку МСП на теоријској и емпириској основи, и налази да оправдање за подршку МСП лежи у тржишним и институционалним недостатцима који имају негативан утицај на мале фирме, више него на економским користима које обезбеђују мале фирме. Улога државе је да обезбиједи повољно пословно окружење које отвара приступ тржиштима и смањује политиком створене предрасуде према малим фирмама. Према истом аутору (Hallberg, 2000) аспекти пословног окружења посебно важни за МСП обухватају следеће факторе: баријере уласка и неконкурентна понашања на тржиштима где су МСП потенцијално конкурентна; скупи и дуготрајни регулаторни захтјеви, као што су издавање дозвола и регистрације; намети који ометају раст малих предузећа; правни оквир за комерцијалне трансакције и рјешавање спорова; закони који регулишу заштиту пословне и интелектуалне својине и коришћење имовине као залога; пореске структуре које дискриминишу мале фирме те владине процедуре јавних набавки које обесхрабрују успјешно надметање МСП.

Неки од водећих аутора који су се бавили проблематиком подршке јавног сектора предузетништву и МСП у земљама у транзицији су нобеловац Џозеф Стиглиц (Joseph Stiglitz), затим Дејвид Смолбоун (David Smallbone) и Фридрике Велтер (Friederike Welter). Када се анализирају проблеми везани за привредни развој и привреде у транзицији Стиглиц (Stiglitz, 2001) сматра да је потребно ставити много већи нагласак на значај институционалне инфраструктуре. Искуство транзиције у Русији је показало да је потребно много више од приватног власништва да би тржишна привреда добро функционисала. Приватизација прије успостављања институционалне структуре водила је одливу средстава, а не стварању богатства. Као један од четири „моста“ према тржишној привреди у Русији и земљама у транзицији Стиглиц види препознавање значаја обнове привреде "одоздо на горе" (engl. „from the bottom up“) са МСП као новооснованим предузећима и као сателитима великих предузећа (Stiglitz & Ellerman, 2000). Везано за савремену улогу државе у привреди, Stiglitz сматра да, иако је

тржиште у средишту привреде, владе морају да играју важну улогу. Оно што је важно је равнотежа, баланс између државе и тржишта (Stiglitz, 2013).

Смолбоун (David Smallbone) је истраживао улогу влада у развоју предузетништва и малих и средњих предузећа у земљама које су у различитим фазама тржишне реформе, као што су Белорусија, Украјина, Молдавија и Польска (Smallbone & Welter, 2001), Албанија и Естонија (Xheneti & Smallbone, 2008), Украјина (Smallbone et al., 2010), бивше Совјетске републике, земље централне и источне Европе и Кина (Smallbone & Welter, 2012). Смолбоун и Велтер (Smallbone & Welter, 2010) истражују улогу влада у развоју предузетништва и МСП у земљама у транзицији и закључују да процес тржишне реформе захтијева фундаменталну промјену у улози државе у привреди, од улоге планера алокације ресурса и одређивања цијена, власника и финансијера активности предузећа путем субвенција и трансфера, до улоге регулатора активности приватних предузећа. Џенети и Смолбоун (Xheneti & Smallbone, 2008) указују на потребу да пост-социјалистичке владе ојачају своје капацитете на различитим нивоима власти, који ће омогућити да се боље одговори потребама предузећа. Рад такође има важне импликације за теорију предузетништва, јачајући потребу да се призна значајна улога државе у развоју предузетништва. Као дизајнер формалних институција, држава има кључну улогу у утицају на степен развоја предузетништва и облике које оно има.

Политике подршке јавног сектора предузетништву и малим и средњим предузећима показале су се веома значајним у недавној глобалној економској кризи када су јавне банке, нарочито оне развојног карактера, биле једине банке које су се фокусирале на финансирање малих и средњих предузећа (Griffith-Jones et al., 2011).

4.3. Оцјена ефеката подршке јавног сектора малим и средњим предузећима и предузетништву

Са развојем политика и инструмената јавне подршке МСП и предузетништву, врше се истраживања о ефикасности разних типова подршке МСП и разних организација (Bennett et al. 1994, Storey & Westhead 1996, Bennett & Robson, 2001, Hart & Roper, 2003; Mole et al., 2008). Сматрало се да ако се јавни новац троши на подршку МСП, онда је веома важно да се спроведе процјена утицаја ових иницијатива. Тражене су одговарајуће мемтодологије процјене које тачно идентификују стварне ефекте одређене политике подршке МСП.

Стореј (Storey, 1998) даје свеобухватан преглед проблема у вези са студијама процјене подршке јавног сектора малим и средњим предузећима. Он наводи двије фазе процеса процјене подршке јавног сектора МСП (мониторинг и евалуацију) и, у оквиру њих, кораке који су потребни за процјену ефеката политике подршке МСП. Мониторинг је прикупљање информација о фирмама које учествују у програму подршке, заједно са финансијским информацијама о новцу који је потрошен на подршку. У фази мониторинга тражи се само мишљење прималаца подршке. С друге стране, евалуација настоји да упореди учинке прималаца подршке са другим групама појединача или предузећа. Storey је тврдио да већина процјена утицаја владине подршке у земљама OECD потпада под категорију мониторинга, а не под истинску евалуацију.

Бенет и Робсон (Bennett & Robson, 2001) анализирају фирме у Великој Британији између 1991. и 1997. године како би поредили ниво кориштења вањских пословних савјета од стране МСП. Студија је показала да је дошло до повећаног кориштења владине подршке МСП кроз агенције и регионална развојна тијела. Даље поређење у 1999. години сугерише пад у кориштењу услуга Бизнес линка и јачи фокус на кориштењу владиних услуга подршке МСП.

Бизнес Линк (енгл. Business Link) у Великој Британији је једна од главних иницијатива за подршку МСП. Успостављен је 1992. године и замишљен као one-stop-shop тј. као цјеловита подршка МСП на једном мјесту. Доста аутора се бавило оцјеном ефеката Бизнес линка у Великој Британији (Bennett & Robson, 2000; Hart & Roper, 2003; Mole et al., 2008).

Бенет и Робсон (Bennett & Robson, 2000) на узорку предузећа која су користила услуге Бизнес линка током 1997. године анализирају како су на кориштење услуга Бизнес

линка, на ефекат услуга и задовољство услугама утицале карактеристике фирмe корисника, локални географски контекст, интензитет услуга и друге варијабле.

Харт и Ропер (Hart & Roper, 2003) истражују утицај подршке „Бизнис линка“ на продуктивност предузећа која су користила његове консултантске услуге у току 1996. године и резултате пореди са контролном групом која није користила наведене услуге. Моул и други (Mole et al., 2008) у емпиријском истраживању које је обухватило преко 3000 малих бизниса из Енглеске истражују ефекат кориштења услуга Бизнис линка у току 2003. године на запосленост и приход од продаје предузећа у наредне две године. Резултати студије показују позитиван и значајан раст запослености као резултат „интензивне“ помоћи Бизнис линка, док није пронађен значајан ефекат од неинтензивне или тзв. „остале“ помоћи.

4.4. Финансијска подршка јавног сектора предузетништву и МСП

Бројна истраживања показују да је приступ финансијским средствима једна од најважнијих препрека за раст и развој МСП (De Ferranti and Ody, 2007; Beck et al. , 2008; Storey, 2008, IFC, 2010).

Стори (Storey, 2008) сматра побољшање приступа финансијским средствима кључном области политike јавне подршке малим бизнисима из разлога што мале фирме трпе негативне посљедице постојања „тржишног неуспјеха“, како због вишег нивоа ризика, тако и због несавршених информација о пословању. Због тога владе сматрају оправданим „интервенцију“ у виду обезбеђења јавног финансирању у облику кредита и капитала.

Студија OECD-а (2000) је указала на то да владе треба да побољшају приступ финансирању малих и средњих предузећа, приступ информацијама и међународним тржиштима.

Бек и остали (Beck et al., 2008), користећи податке из анкете која је укључила 91 банку из 45 земаља, анализирају банкарско финансирање малих и средњих предузећа широм свијета. Резултати су показали да банке сматрају сегмент МСП профитабилним, али као главне препреке за финансирање овог сегмента виде макроекономску нестабилност у земљама у развоју и конкуренцију у развијеним земљама. Банке су мање изложене малим предузећима, у поређењу са великим фирмама, наплаћују им више каматне стопе

и таксе, и имају више ненаплативних зајмова. Ове карактеристике банкарског система стварају неповољне услове кредитирања за МСП.

Традиционално, интервенција влада у циљу промоције МСП је усмјерена на обезбеђење кредита, било директим кредитирањем преко развојних банака, било кредитним олакшицама каналисаним преко банака и других финансијских институција те кредитно-гарантним шемама (Hallberg, 1999).

У наставку ћемо истражити утицај државних развојних банака на пословање и раст малих и средњих предузећа. Пажња ће бити усмјерена на историјско и теоретско истраживање државних развојних банака и њихове улоге у економији и развоју МСП, на образложение постојања државних развојних банака и њихове подршке сектору малих и средњих предузећа те на оцјене утицаја државних развојних банака на пословање и развој МСП.

4.4.1. Улога државних развојних банака у развоју малих и средњих предузећа

Шта су то државне развојне банке? Иако нема опште прихваћене дефиниције, државне развојне банке се често описују као финансијске институције које се првенствено баве обезбеђењем дугорочног капитала у циљу финансирања пројеката са позитивним екстерналијама тј. споредним утицајима, а које не би у доволној мјери финансирали приватни кредитори (Yeyati et al., 2004:16). Де Олокви (De Olloqui 2013:xiv) даје дефиницију државне развојне банке као “државне финансијске институције чији је задатак да промовише социоекономски развој финансирајући посебне економске активности, секторе или сегменте”.

4.4.1.1. Кратка историја државних развојних банака

У развоју државних развојних банака постојало је неколико фаза. Свака фаза је повезана са преовлађујућом теоријом економског развоја тог времена.

Брза индустријализација у многим земљама у XIX вијеку, као што су Њемачка, Јапан, Француска и Холандија, постигнута је захваљујући томе што је преко развојних банака држава обезбеђивала дугорочне зајмове за ризичне пројекте (Ozturk et al., 2010).

Захтјеви за реконструкцијом након Другог свјетског рата изазвали су још један талас државних финансијских институција. Њемачки KfW и Јапанска развојна банка су два главна примјера. Иако су првобитно биле замишљене да усмјеравају спољна средства за реконструкцију, ове институције су касније израсле у дугорочне државне финансијске институције (Yeyati et al., 2004).

У 1950-тим и 1960-тим годинама теорије раста и модели економиста који су се бавили економским развојем, као што су Артур Луис (Arthur Lewis), Гунар Мирдал (Gunnar Myrdal), Пол Розентајн-Родан (Paul Rosenstein-Rodan), Волтер Ростов (Walter Rostow) и Александер Гершенкрон (Alexander Gerschenkron), наглашавале су значај инвестиција и заговарале директну државну интервенцију у високо-приоритетне економске секторе. Ове теорије су нагласиле потребу за специјалним институцијама, укључујући развојне банке, у сврху каналисања потребног капитала према циљним индустријама (Bruck, 1998). Владе су дјеловале увјелико у складу са овим схватањем, тако да је до 1970-тих година држава посједовала 40 процената активе највећих банака у индустријским земљама и 65 процената активе највећих банака у земљама у развоју (Yeyati et al., 2004).

По многим ауторима изузетан раст источно-азијских земаља може се приписати успешним истервенцијама влада у тим земљама. Тако Амсден (Amsden, 1989) анализира брзи економски раст Јужне Кореје и налази да су створене компаративне предности кроз обимне владине интервенције у индустрјализацију. Стиглиц (Stiglitz, 1996) истражује источно-азијске економије и проналази да су у овим економијама владе преузеле активну улогу у стварању финансијских институција, њиховом регулисању, и усмјеривању кредита, на начин да обезбиједи стабилност економије и перспективе раста.

Касних 1980-тих и 1990-тих година дошло је до преокрета у схватањима улоге државе у привреди, слиједећи преовлађујућу нео-либералну економску политику кодификовану у Вашингтонском консензусу. Економска политика се сада усмјерава према либерализацији тржишта, приватизацији и ограничењу улоге државе у економији. То је довело до таласа приватизација и ликвидација државних банака у многим земљама. Такође, развојним банкама су постављана ограничења на расположиве изворе средства услед забринутости у вези са њиховом успешношћу пословања (Gutierrez et al., 2011). Тако је од 1987. до 2003. године приватизовано више од 250 државних развојних банака

(Yeyati et al., 2004). Остале банке су реструктурисане или ликвидиране на основу претпоставке да висок степен политичког уплитања у финансијском одлучивању неминовно води до неефикасне расподјеле ограничених расположивих извора. Тако је нпр. у Латинској Америци, као посљедица тог процеса, чланство Латино-америчког удружења развојних финансијских институција (Latin American Association of Development Financing Institutions - ALIDE) опало са 171 институције у 1988. години на само 73 институције у 2003. години (De Olloqui, 2013).

Међутим, финансијска криза касних 1990-тих година, која је услиједила након либерализације међународних финансијских токова, у многим земљама је нагласила потребу за поновним промишљањем улоге државе у економији. Финансијска либерализација и пратећи међународни токови капитала су били оптужени за честе финансијске кризе и за одвајање финансијског сектора од производних дјелатности. Тако је превласт нео-либералне политike у обликовању међународних тржишта капитала дошла у питање (Ozturk et al., 2010). Такође, Свјетска банка (the World Bank, 1997) аргументује потребу за преиспитивањем улоге државе у економији.

Крајем 1990-тих година и почетком XXI вијека, поново су се појавиле државне развојне банке, како би олакшале ситуацију ограничености кредитних средстава. Државна интервенција је овог пута оправдана теоријама институционалне економије, по којој јавна интервенција може бити корисна под одређеним околностима, нарочито кад допуњава или олакшава активности приватног сектора на трошковно-ефикасан начин (De Olloqui, 2013). Овај обновљени интерес није био видљив само у земљама у развоју у Африци, Азији и Латинској Америци, него такође и у развијеним земљама Европе и Сјеверне Америке, нарочито захваљујући антицикличној улози коју су државне развојне банке имале за вријеме глобалне кредитне кризе која је почела 2008. године. У периоду 2007–2009, кредитни портфолио државних развојних банака у свијету повећан је за 36 процената, док је кредитни портфолио комерцијалних банака у истом периоду повећан за 10 процената (De Luna-Martínez and Vicente, 2012).

Године 2004. било је 550 развојних банака широм свијета (Yeyati et al., 2004). Према Шмиту (Schmit, 2011) државне развојне банке учествују са 25 процената укупне активе банкарског система на глобалном нивоу, достижући 30 процената у Европској Унији и 19,4 процента у Латинској Америци.

Како што можемо видjetи из ове кратке историје државних развојних банака, гледишта која се тичу улоге и потребе за развојним банкама су се у XX вијеку развијала од јасног става за њиховом потребом 1950-тих година до гледишта да развојне банке стварају више не-ефикасности и дисторзија, до обновљеног занимања и потребе за државним развојним банкама на почетку XXI вијека.

4.4.1.2. Образложение постојања државних развојних банака и њихове подршке малим и средњим предузећима

Иако се оправдање интервенције државних развојних банака развијало током времена у складу са промјенама у гледиштима политичке економије, оно је данас углавном засновано на класичном оправдању постизања јавних политичких циљева исправљањем тзв. „неуспјеха“ или „мањкавости тржишта“ (енгл. “market failures”), који воде до кредитних ограничења (Gutierrez et al., 2011). „Неуспјеси тржишта“ су дефинисани као ситуације у којима тржиште обезбеђује мање од оптималног нивоа одређених роба или услуга. Улога развојних банака је да ублажи неуспјехе тржишта који произилазе из различитих извора, укључујући присуство скупих и асиметричних информација које, на пример, ометају приступ финансијама за зајмопримце који траже први зајам те да ублажи постојање екстерналија које резултирају недовољним финансирањем друштвено вриједних пројеката, пошто финансијска профитабилност не одражава укупну вриједност пројекта (Ибид).

Према Стиглицу (Stiglitz 1994) један од најважнијих задатака влада у земљама у развоју је стварање финансијских институција које треба да попуне јаз у врстама кредита које обезбеђују приватне финансијске институције. Држава има своју улогу на финансијским тржиштима, и она је мотивисана неуспјесима тржишта. Тржишни неуспјеси су један од чинилаца који ометају приватне посреднике у процјени истинске кредитне способности одређених економских сектора или сегмената, што води ка ограничењу кредита.

Традиционално, циљни сектори државних развојних банака су слједећи:

- Инфраструктура. Инфраструктурни пројекти су обично великог обима, захтијевају дуг период доспјећа и присуство институција које могу предузети дугорочнији ризик и приступ одговарајућем финансирању.

- Пољопривреда. У овом сектору, посебно у случају малих производића, постоји виши ризик везан за временске прилике, маркетинг и несигурност цијена, концентрацију ризика према дјелатности и географском подручју, као и већа ограничења која се тичу обезбеђења кредита и његовог извршења те високи трансакциони трошкови везани за географску распорастрањеност и малу величину типичне производне јединице.
- Мала и средња предузећа. Овај социоекономски сегмент представља високи кредитни ризик због слабости у погледу капитала, обезбеђења кредита, квалитета финансијских информација и менаџмента (De Olloqui, 2013).

Такође, економска литература сматра значајном антицикличну улогу државних развојних банака. На примјер, Јејати и остали (Yeyati et al., 2004) дискутују да у периодима економских криза приватне банке ограничавају одобравање зајмова. Ово даје оправдање државним развојним банкама да осигурају континуирано обезбеђење потребних кредита економији суоченој са смањењем кредитирања од стране приватног сектора. Де ла Торе и остали (De la Torre et al., 2011) такође сматрају да овај тип „тржишног неуспјеха“ даје најбоље образложение за дјеловање развојних банака. Исто тако, према Стореју (Storey 2008) унапређење приступа финансирању је кључно подручје политика државне подршке малим бизнисима, из разлога што мали бизниси пате од негативних посљедица постојања „неуспјеха тржишта“, као резултат виших нивоа ризика и због несавршених информација о њиховим бизнисима. Због тога, владе сматрају легитимном „интервенцију“ у обезбеђење државног финансирања у виду зајмова и капитала.

Државне банке су играле значајну улогу у финансирању малих и средњих предузећа у многим земљама, као што је приказано у двије студије Свјетске банке, једној проведеној глобално (Beck et al., 2008) и другој усмјереној на регион Средњег Истока и сјеверне Африке (Roche et al., 2011).

Грифит-Џоунс и остали (Griffith-Jones et al, 2011) су истраживали улогу Европске инвестиционе банке (European Investment Bank - ЕИБ) у финансирању МСП. Они закључују да главна улога коју је ЕИБ имала у финансирању МСП у Европи показује значај улоге коју јавни сектор треба и може имати у обезбеђењу директне финансијске подршке малим и средњим предузећима, као и да помогне у катализовању приватног финансирања за МСП због великих тржишних несавршености приватних финансијских

тржишта за МСП, нарочито кредитних тржишта. Ово је постало посебно очигледно у кризама, када је група ЕИБ играла важну контрацикличну улогу у обезбеђењу кредита пред наглим опадањем приватног кредитирања МСП. Драгоценја улога коју имају јавне финансијске институције односи се такође и на националне развојне банке.

4.4.1.3. Оцјена утицаја државних развојних банака

Државне развојне банке се суочавају са комплексним изазовом, пошто оне треба да сачувају финансијску одрживост институције, а уједно да постигну јавне политичке циљеве који проистичу из њиховог мандата да исправе ситуацију ограничености кредита на тржишту. Кључни институционални фактори који могу помоћи државним развојним банкама у превазилажењу овог изазова су јасан мандат у складу са државном политиком циљних економских сектора или сегмената, добро корпоративно управљање, одговарајући оквир управљања ризиком, маркетинг стратегија за производе и услуге у складу са њиховим мандатом те одговарајући надзор и процјена њиховог развојног утицаја (De Olloqui, 2013). Према Рудолфу (Rudolph, 2009), државне банке могу играти корисну комплементарну улогу у обезбеђењу кредита малим и средњим предузећима. Предуслови за успјешност таквог кредитирања су: законодавство које јасно специфицира мандат, здраве управљачке структуре са независним одборима, јасни критеријуми учинка, обавеза да се каматна стопа кредита одређује према ризику, обавеза да се генерише позитиван поврат као и способност да се регрутује и задржи квалификовано особље.

Суштински корак у процесу јачања оцјене државних развојних банака је јасно дефинисање резултата и показатеља утицаја који требају бити мјерени и надгледани. Није доволно мјерити само директне резултате државних развојних банака (нпр. број опслужених предузећа, број и износ одобрених и исплаћених кредита), него је такође важно размотрити друштвене и економске користи од њихових активности (De Olloqui, 2013).

Различите студије су покушале пронаћи одговарајуће методологије оцјене које тачно идентификују стварне учинке одређених политика подршке државних развојних банака. Бенавенте и остали (Benavente et al., 2007) су истраживали чилеански Национални фонд за технолошки и производни развој (Fondo Nacional de Desarollo

Tecnológico y Productivo, скраћено FONTEC), и пронашли значајно повећање прихода од продаје и извоза код предузећа корисника кредита, али не и продуктивности радне снаге.

Де Негри и остали (De Negri et al., 2011) су испитивали утицај државних кредитних линија којим је управљала највећа државна развојна банка у Бразилу, Banco Nacional de Desenvolvimento (BNDES), на раст бразилских предузећа у смислу запослености, продуктивности радне снаге и извоза. Резултати су показали да је приступ државним кредитима имао значајно позитиван утицај на раст запослености и извоза, али нису уочени значајни ефекти на продуктивност.

Еслава и остали (Eslava et al., 2012) су анализирали утицај кредитне активности колумбијске Банке за предузетнички развој (Banco de Desarrollo Empresarial, скраћено Bancoldex) на пословне показатеље предузећа. Они су пронашли значајно повећање производње, запослености, инвестиција и продуктивности у периоду од четири године након првог Bancoldex зајма.

ПОГЛАВЉЕ 5: МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Први дио овог поглавља је посвећен теорији знања, односно истраживању филозофских, тј. епистемолошких и онтолошких претпоставки које су утицале на научну методологију уопште, а тиме и на методологију у економској науци. Различите епистемолошке и онтолошких претпоставке, и различити методолошки приступи проистекли из њих, довели су, видјећемо, до различитих праваца у економској науци и, у оквиру њих, до различитих погледа на утицај државе и јавних политика у економском развоју, што је предмет истраживања.

У другом дијелу поглавља биће приказана методологија примијењена у два емпиријска истраживања дисертације, квалитативном и квантитативном. Такође, биће приказан истраживачки контекст Републике Српске и БиХ, у оквиру којих су спроведена емпиријска истраживања.

5.1. О теорији знања и методологији у друштвеним наукама

5.1.1. О теорији знања

Тренд ка уском „професионализму“ код савремених етаблираних економиста везано за обуку, читање и, наравно, свјесност о свему оному изван ограниченог поља на којем они раде..., штити их од узнемирања знањем о модерној психологији и филозофији“.

(Gunnar Myrdal, 1973:149)

Питања о знању, предмету знања и начинима спознаје присутна су у историји људске мисли од далеке прошлости па све до данас. Природом и дометима знања бави се област филозофије зvana епистемологија⁴¹ или теорија знања. С њом у близкој вези је и онтологија⁴², филозофска дисциплина која расправља о битку, бићу, ономе што јесте, што постоји⁴³.

Овдје ћемо у кратким цртама навести неке од важнијих представника и праваца западноевропске филозофске мисли са становишта онтологије и епистемологије. Значај

⁴¹ грч. επιστήμη (епистими) - знање и λόγος (логос) - учење, ријеч, закон

⁴² грч. τὸ οὐντως ὄν (то онтос он) - биће, битак

⁴³ Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/>

прегледа ових филозофских погледа и идеја, односно онтолошких и епистемолошких претпоставки, је у томе што се оне налазе *у основи како научне методологије уопште, тако и праваца у друштвеним наукама* (Morgan & Smircich, 1980), а тиме и у *економској науци*.

Нагласак ће, зато, бити стављен на два филозофска правца, и то на: а) енглеску емпиристичку и рационалистичку филозофију (од краја XVI вијека до краја XVIII вијека) која је утицала на емпиранизам и рационализам у науци, а у економији нарочито на британску класичну економију (Шошкић, 1986; Ekelund & Hébert, 1997) и б) њемачку идеалистичку филозофију (XVIII вијек до почетка XIX вијека), која је имала утицај на њемачку историјску школу у економији и на институционализам (Ekelund & Hébert, 1997).

Прије тога ћемо се кратко осврнути на преглед онтолошких и епистемолошких погледа неких од старогрчких филозофа, како бисмо боље разумјели како су се кроз историју кретала схватања о знању, предмету знања и начинима достизања знања.

Хераклит (540-480. п.н.е.) назива *логосом* оно „једно у свему“, вјечно, које је и закон, ред, поредак, сталан ритам догађаја, свеопшта законитост (Калин, 1990). Ипак, Хераклит сматра да већина људи не схвата логос, не спознаје га. „Зато ваља ићи за оним што је заједничко. Али премда је логос заједнички, ипак већина живи тако као да сваки има своју властиту памет“ (Хераклит „Фрагменти“, цитирано у Калин, 1990:206). Сократ (469-399. п.н.е.) изједначава знање *са врлином, односно врлину са знањем*. Човјека понаприје одређује ум те осjeћај дужности, морална свијест и савјест. Мјера свега за човјека јесте умни увид (Калин, 1990). По Сократу, смисао човјековог живота је *у врлини: умјерености, самосавладавању, усавршавању*. Стога истиче стару мудрост „*Спознај самог себе!*“. Забринут је због опадања морала својих суграђана: они теже богатству, задовољствима ичастима, а не истини и бризи за душу: „*Предобри мој човјече, Атењанин си, из града највећега, и с мудrosti и с моћи најгласовитијега, а није те стид бринути се за благо како ћеш га што више имати па за славу и част, а за разбор, за истину и душу, да буде што болја, не бринеш се и не мариш?*“ (Платон „Одбрана Сократа“, цитирано у Калин, 1990:216).

Платон, Сократов ученик (427-347. п.н.е.), разликује умну *спознају (noesicis)* која је усмјерена на битак, оно што јесте, истину и то је право знање, од *миџења (докса)*, које је усмјерено на појаве видљивог свијета. По Платону, спознаја је сјећање, присјећање

душе на садржаје које је она знала. Душа тако налази знање сама у себи (Калин, 1990). О правој науци и правом знању Платон каже сљедеће: „Оно безбојно и безоблично и недодирљиво биће, које стварно постоји, може да угледа само крмилар душе, ум; а око тога бића пребива на том месту *права наука*. Божји дух, дакле, који се храни умом и чистим знањем, а и свака душа, којој је стало до тога да прими оно што јој доликује, кад види за неко време *оно што јесте*, радује се и гледањем истине храни се и ужива, док га обртање у кругу не донесе на исто место. А на томе путу наоколо посматра он праведност по себи, посматра разборитост, посматра знање, не оно које бива и постаје, а ни оно које је некако различично према различитости ствари што их ми сада називамо бићем, него оно што представља *право знање о ономе што само собом јесте....*“ (Платон, 1996:39).

У средњевјековној западноевропској хришћанској филозофији која се назива сколастика (од scolasticus = учитељ), филозофија је постала предмет поучавања, а не истраживања. Циљ сада није више наћи истину, него схватити и оправдати већ дану, објављену истину. Католичка црква у западној Европи оштро се обрачунавала са онима који су излазили изван оквира њеног учења. Један такав примјер је италијански научник Ђордано Бруно (Giordano Bruno, 1548-1600) кога је инквизиција јавно спалила 1600. године под оптужбом да научава науку о бесконачности свемира и мноштву светова (Калин, 1990).

Утемељивачима нововјековне филозофије сматрају се Френсис Бејкон (Francis Bacon, 1561-1626) и Рене Декарт (René Descartes, 1596-1650). Они постављају *проблем методе* као средишњег питања филозофије, и постављају темеље главним методолошким концепцијама на почетку новог вијека: *емпиризму и рационализму* (Иbid).

Енглеска емпиристичка филозофија се јавља крајем XVI вијека. То је период слабљења феудализма и јачања грађанског сталежа. Поред Френсиса Бејкона главни представници енглеског емпиризма су Томас Хобс (Thomas Hobbes), Џон Лок (John Locke) и Дејвид Хјум (David Hume).

Френсис Бејкон (Francis Bacon, 1561-1626) тражи ново оруђе науке (нови органон), и сматра да је права и једина метода индукција, јединство експерименталне и рационалне способности. По њему циљ науке и филозофије је снабдјети људски живот новим проналасцима и доброма, овладати природом, повећати човјекову моћ над природом, јер „знање је моћ“ (Калин, 1990).

По Томасу Хобсу (Thomas Hobbes, 1588-1679) филозофија је рационална спознаја. Почетно емпиристичко гледиште да је чуло почетак и главни извор спознаје Хобс је рационалистички допунио. Филозофију је зато одредио као рационалну спознају посљедица из узрока, и обратно: узрока из посљедица (Ибид).

Џон Лок (John Locke, 1632-1704) се сматра једним од најважнијих утемељивача британског емпиризма⁴⁴. По њему, сва наша спознаја потиче из искуства, а оно је двојако: спољно - чулно искуство које за свој извор има предмете чула и унутрашње искуство-рефлексија, које свој извор има у радњама нашег духа. По Локу, нема ничега у разуму што прије тога није било у чулима. Разум мора бити наш највиши судац и водич у свему (Калин, 1990). Џон Лок се такође сматра оцем просвјетитељства, али и оцем класичног либерализма⁴⁵.

Дејвид Хјум (David Hume, 1711-1776) је био шкотски филозоф, историчар и економиста познат по свом филозофском емпиризму и скептицизму. Хјум посматра филозофију као индуктивну, експерименталну науку о људској природи. Узимајући научни метод енглеског физичара Исака Њутна као свој модел, и ослањајући се на епистемологију Џона Лока, Хјум покушава да опише како ум стиче знање. Његов закључак је да не може бити сазнања ни о чему што је изван искуства⁴⁶. Хјум је имао велики утицај на савременике. Тако се његов утицај види у моралној филозофији и економским списима његовог пријатеља и ученика Адама Смита (Adam Smith). Хјум и Смит су „заједно створили филозофски оквир који је служио као критериј новог поља политичке економије“ (Ekelund & Hébert, 1997:127). Хјум је имао утицај и на Џереми Бентама (Jeremy Bentham), док је Чарлс Дарвин (Charles Darwin) сматрао Хјумов рад од централног утицаја на његову теорију еволуције. Хјумови конзервативнији савременици осуђивали су његова дјела као дјела скептицизма и атеизма⁴⁷.

Просвјетитељство почиње револуцијом у Енглеској 1688. године, али је најснажније изразе постигло у Француској, револуцијом 1789. године, а затим се шири на Њемачку и готово све народе и земље Европе. Просвјетитељи проводе духовну револуцију и тако припремају друштвену. Трећи сталеж грађана, трговаца и индустријалаца захтијева

⁴⁴ Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/locke/>, приступ 20.6.2017.

⁴⁵ Ибид

⁴⁶ Thomas Edmund Jessop, Maurice Cranston “ David Hume”, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/David-Hume>, приступ 25.6.2017.

⁴⁷ Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/entries/hume/>, приступ 25.6.2017.

политичка права и утицај у складу са својом економском моћи. Под утицајем Џона Лока и енглеских емпириста искључен је сада сваки интерес за оно што би могло бити с оне стране граница људског искуства. Проширујући своју рационалистичку анализу на сва подручја искуства, просвјетитељство одбија питања о метафизичкој бити стварности и људског духа. Битне одлике просвјетитељства су *антиметафизичка оријентација и материјализам* (Калин, 1990).

Насупрот британским емпиристима, представници континенталне, тзв. њемачке идеалистичке филозофије критикују рационализам и емпиранизам, и у средиште спознајног проблема стављају *човјека, етички проблем, човјекову свијест и савјест*. Главни представници њемачке идеалистичке филозофије су Имануел Кант (Immanuel Kant), Јохан Готлиб Фихте (Johann Gottlieb Fichte) и Георг Вилхелм Фридрих Хегел (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) (Ибид).

Имануел Кант (Immanuel Kant, 1724-1804), универзитетски професор у Кенигсбергу, у источној Прусији, је дао примат спознајном проблему. Кант критикује како рационализам, тако и емпиранизам. Сматра да се некритичност и докматичност рационализма састоји у томе што он, прије него што је истражио изворе и моћ спознаје, тврди да је разум једини (или бар темељни и пресудни) извор спознаје. С друге стране, Канту је исто тако неприхватљив и емпиранизам у „наивном и некритичком самопоуздању својих покушаја да спознају свијета заснује искључиво на емпирерији, а отклањајући сваку стваралачку активност и улогу субјекта, сводећи га на пасивну функцију примања и комбиновања онога што је примљено од објекта спознаје“ (Калин 1990:125). У спознаји, по Канту, учествују и субјекат и објекат, тако да је *спознаја синтеза субјекта и објекта*. У средиште спознајног процеса код Канта доспијева *човјек и етички проблем*. „Двије ствари испуњавају душу увијек новим и све већим дивљењем и страхопоштовањем што се више и устрајније размишљање бави њима: звјездано небо нада мном и *морални закон у мени*“ (Кант „Критика практичног ума“, наведено у Калин, 1990:310).

Јохан Готлиб Фихте (Johann Gottlieb Fichte, 1762-1814) је био професор и први ректор Берлинског универзитета. Исходиште његовог система јесте свијест, схваћена као апсолут, надиндивидуална свијест. У средишту филозофије је *етички проблем и човјекова савјест*. Човјек слуша глас своје савјести, која га упућује у животу и тражи од њега активност у духу његове слободе (Калин, 1990:131).

Георг Вилхелм Фридрих Хегел (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770-1831), универзитетски професор у Јени, Хајделбергу и Берлину, везано за спознајни проблем каже: „Појмити оно што јест задатак је филозофије, јер оно што јест – јест ум“ (цитирано у Калин 1990:135). По Хегелу је, дакле, идеја, ум, умност оно основно, бит и битак свега. Човјек је највише природно биће, највише дјело природе, али он је и дух. Бит духа је слобода. Хегел тежи томе да оствари идеал да филозофију доведе до саме науке: „Сарађивати на томе да се филозофија више приближи науци – циљу да би могла одбацити своје име љубави према знању и да би била истинско знање - јест оно што сам ја себи поставио...Дошло је вријеме да се филозофија уздигне до науке“. „Истинито је цјелина“ (Хегел, цитирано у Калин, 1990:138).

Хегелова филозофија је прожела све аспекте њемачке друштвене мисли у XIX вијеку. Хегел је утицао на њемачку историјску школу у економији и њен организистички приступ (Ekelund & Hébert, 1997:251), који се увек разликује од приступа британске класичне школе, као што ћемо видјети у дијелу 5.1.4. под називом „Методологија у економској науци“.

5.1.2. Методологија у савременим друштвеним наукама

Шта је то наука? Код дефинисања науке можемо поћи од гесла дјеловања Лондонске школе економике и политичких наука (London School of Economics and Political Science–LSE), једног од водећих светских универзитета у области правних, економских и друштвених наука. Њен мото гласи „Препознати, разумјети и схватити узроке ствари“ (лат. „Rerum cognoscere causas“). Према томе, наука у свакој области треба прво да утврди шта се догађа и зашто се догађа, шта су узроци, а шта последице, а затим да то систематизује и на јасан начин учини доступним јавности (Милаковић, 2013).

Које су савремене методе истраживања у друштвеним наукама? У друштвеним наукама се користе углавном методе изведене из природних наука. Сматра се да је 60-тих и 70-тих година XX вијека у друштвеним наукама доминирао *емпиранизам* заснован на кориштењу квантитативних метода, док се 80-тих година XX вијека уводи и *емпиранизам* заснован на квалитативним методама. Међутим, ове методе постају све више нездовољавајуће као основа за друштвена истраживања и систематска пажња је посвећена трагању за дјелоторним алтернативама (Morgan & Smircich, 1980).

Многи угледни и свјетски познати економисти говоре о дихотомији која постоји између природних и друштвених наука те о томе да методе природних наука не одговарају друштвеним наукама. Међу њима су шведски нобеловац Гунар Мирдал (Gunnar Myrdal, 1898-1987), као и Џоан Робинсон (Joan Robinson, 1903-1983), професорица на Универзитету у Кембриџу (Cambridge) и прва жена финалиста за Нобелову награду из економије.

Гунар Мирдал сматра да је оно чиме се баве све друштвене науке, у крајњој линији, *људско понашање*. „А понашање људи није константа као што је кретање небеских тијела или молекула. Оно зависи, и одређено је, комплексом животних услова и институција у којима постоје људи, као и њиховим ставовима. Ове појаве се увек разликују од мјеста до мјеста и од групе до групе. Оне нису стабилне у времену, него показују различите и промјенљиве комбинације. Тешко их је дефинисати, посматрати и мјерити као чињенице чак и у одређеној тачки времена и у специфичној ситуацији“ (Myrdal, 1973:139,140).

Џоан Робинсон је мишљења да, пошто економија није природна наука, методе природних наука, као што су нпр. експерименти у контролисаним условима, се не могу примијенити на проучавање људских бића: „Не кажем да би економисти требали напустити научну методу...Они, међутим, морају бити свјесни да њихова дисциплина има већи политички и идеолошки садржај од природних наука. Као дисциплина, економија мора пливати између метафизичких, моралних и научних трвдњи“ (Joan Robinson, наведено у Pizano, 2015:93).

Бурел и Морган (Burrell & Morgan, 1979) су становишта да су сви приступи друштвеним наукама засновани на међусобно повезаном сету претпоставки које се тичу онтологије, људске природе и епистемологије.

Табела 5.1. даје општи преглед односа између онтологије, људске природе, епистемологије и методологије у савременим друштвеним наукама, тј. показује како различите претпоставке о онтологији и људској природи дефинишу различите епистемолошке и методолошке позиције.

Табела 5.1. Мрежа основних претпоставки које карактеришу субјективистички наспрот објективистичком приступу друштвеним наукама

Субјекти- вистички приступи друштве- ним наукама							Објективи- стички приступи друштве- ним наукама
Основне онтолошке претпоставке	Стварност као пројекција људске имагинације	Стварност као социјална конструкција	Стварност као област симболичког дискурса	Стварност као контекстуално поље информација	Стварност као конкретан процес	Стварност као конкретна структура	
Претпоставке о људској природи	Човјек као чисти дух, свјесност, постојање	Човјек као социјални конструктор, креатор симбола	Човјек као учесник, корисник симбола	Човјек као прерађивач информација	Човјек као неко ко се прилагођава	Човјек као неко ко одговара на захтјеве	
Основни епистемолошки став	Добити феномено-лошки увид, откровење	Разумјети како је створена друштвена стварност	Разумјети обрасце симболичког дискурса	Мапирати контексте	Судирати системе, процес, промјену	Изградити позитивистичку науку	
Неке омиљене метафоре	Трансцендентално	Језичке игре, постигнуће, текст	Позориште, култура	Кибернетика	Организам	Машина	
Методи истраживања	Истраживање чисте субјективности	Херменеутика	Симболичке анализе	Контекстуалне анализе	Историјске анализе	Лабораторијски експерименти, анкете	

Извор: Morgan & Smircich 1980, Табела 1

На лијевој страни табеле су дате онтолошке и епистемолошке претпоставке крајње субјективистичког приступа друштвеним наукама, док су на десној страни дате претпоставке крајње објективистичког приступа друштвеним наукама.

Како идемо од претпоставке до претпоставке дуж линије субјективно-објективно у табели 5.1., мијења се природа онога што чини адекватно знање, као и одговарајуће методе истраживања. Тако нпр. крајње објективистичко гледиште на друштво као на конкретну структуру даје епистемолошки став који наглашава значај изучавања природе односа међу елементима који сачињавају ту структуру. Знање о друштву са ове тачке гледишта имплицира потребу за разумијевањем и мапирањем друштвене структуре, и доводи до епистемологије *позитивизма*, са нагласком на *емпиријским анализама* конкретних односа у спољашњем друштвеном свијету. То доводи до занимања за „објективну“ форму знања која одређује прецизну природу закона, правилности и односа између друштвених „чињеница“ (Morgan & Smircich, 1980).

Квантитативне методе које се користе у друштвеним наукама и које су засноване углавном на методама природних наука, су прикладне за сагледавање друштва као конкретне структуре. Манипулисањем „података“ кроз софистициране квантитативне приступе, као што је мултиваријациона статистичка анализа, научници, у ствари, покушавају да замрзну друштвени свијет у структурисану непокретност и да смање улогу људских бића на елементе подложне утицају више или мање детерминистичког скupa снага. Они претпостављају да је друштвени свијет подложен објективној форми мјерења, и да научник може открити природу тог свијета истражујући закономјерне односе између елемената који, ради тачног дефинисања и мјерења, морају бити извучени из свог контекста. Велика емпиријска истраживања и лабораторијски експерименти који доминирају већином друштвених истраживања су примјери главних типова метода које дјелују на претпоставкама карактеристичним за објективистичку крајност приступа друштвеним наукама (Иbid).

Са друге стране, на супротном крају линије, крајње субјективистичко гледиште на стварност као пројекцију људске имагинације, и човјека као чистог духа или свијести, би оспорило позитивистичке темеље знања у корист епистемологије која наглашава значај разумијевања процеса кроз које људска бића остварују свој однос према свом свијету. Дакле, када се релаксира онтолошка претпоставка да је свијет конкретна структура, и када се призна да људска бића, уместо да само одговарају на захтјеве друштва, могу активно допринијети његовом стварању, доминантне методе постaju увек незадовољавајуће. Јер, ако се прихвати да се друштво састоји од неког вида отворених процеса, сваки метод који затвара предмет истраживања унутар граница

лабораторије, или се задовољава производњом усих емпириских снимака изолованих феномена у одређеној тачки времена, не одговара природи предмета (Morgan & Smircich, 1980).

Из горе наведеног произилази да квантитативне технике могу имати важну, али само дјелимичну улогу у анализи и разумијевању процеса друштвених промјена. Насупрот квантитативним методама, у основи квалитативних метода лежи онтолошка претпоставка да се знање ствара кроз размјену између субјеката, тј. да знање не постоји прије него што су га заједно створила два (или више) спознавајућих људских бића. Ова претпоставка се значајно разликује од онтолошких претпоставки позитивизма, које тврде да је „стварност“ коју треба истражити „негдје изван“, одвојена од људских бића који је истражују (Swanson & Holton, 2005).

Неке од техника квалитативног истраживања су: историјске технике компаративне анализе за разумијевање процеса и промјена, етногеографски приступи, заједничко истраживање (енгл. collaborative inquiry), дубински интервјуи и сл. (Morgan & Smircich, 1980).

5.1.3. Критика савремене науке и научне методологије

Неки од критичара савремене науке и научне методологије, којој су у основи рационализам и позитивизам, су њемачки филозофи Карл Јасперс (Karl Jaspers, 1883-1969) и Макс Хоркхаймер (Max Horkheimer, 1895-1973).

По Јасперсу, наука је нужна филозофији, али он уочава границе науке: научна спознаја је партикуларна, то није спознаја битка. Она не може дати одговор на питања о властитом смислу, нити може одредити циљеве живота. Научна и уопште рационална анализа не може схватити егзистенцију. По Јасперсу, егзистенција се може схватити једино проницањем, непосредним – интуитивним разумијевањем: „Немоћ рационалног у оном што је за нас истински важно: у постављању циљева и крајњих сврха, у спознаји највишег добра, у спознаји бога и људске слободе, буди оно мишљење које се служи средствима разума, али је више од разума. Стога филозофирање тежи ка границама разумске спознаје да би се разбуктало...Онај ко мисли да све може прозрети, тај више не филозофира. Ко научно знање сматра за спознају битка као таквог и у цјелини, запао је у неку врсту научног празновјерја. Ко се више не чуди, тај више не пита. Ко више не

зна ни за једну тајну, тај више не тражи. Уз темељну уздржаност на границама могућности знања филозофирање познаје и пуну отвореност за оно што се на границама знања показује као нешто што се не може знати“ (Jaspers, 1967 наведено у Калин, 1990:364).

Макс Хоркхаймер анализира кризу савремене цивилизације и *кризу њене вјере у ум*. Он констатује да је технички и научни напредак праћен процесом дехуманизације: аутономија појединца се смањује, а апарат масовне манипулације јача све више (Калин, 1990). Хоркхаймер критикује позитивизам. Сматра да је просјечном модерном интелектуалцу блиско гледиште позитивизма: њему је једини ауторитет наука „схваћена као класификација чињеница и израчунавање вјероватноће“ и критички примјећује да се наука као и свака вјера „може употребити у служби најдијаболичнијих друштвених снага, а сцијентизам није ништа мање ускогрудан од милитантне религије“ (Horkheimer, наведено у Калин, 1990:193).

5.1.4. Методологија у економској науци

„Као дисциплина, економија мора пливати између метафизичких, моралних и научних тврдњи“

Џоан Робинсон⁴⁸

У овом поглављу биће дат кратки преглед методологије у економској науци кроз историју, почевши од XVII и XVIII вијека као периода рађања модерне економије као научне дисциплине.

Један од најранијих економских теоретичара је био Вилијам Пети (Sir William Petty, 1623-1687), универзитетски наставник, оснивач и активан члан Краљевског друштва Лондона (Royal Society of London), основаног 1662. године ради унапређења научних расправа. Пети је био позитивист прије него што је то начело постало преовлађујуће у природним наукама. Његов је приступ представљао превласт материјално-механичких схватања, у чему је највише био под утицајем Френсиса Бекона (Francis Bacon), који је

⁴⁸ Џоан Робинсон (Joan Robinson, 1903-1983), професорица на Универзитету у Кембриџу (Cambridge), прва жена лауреат за Нобелову награду из економије, цитат из Pizano, 2015:93

„предложио индуктивну методу, стапање емпиризма и рационализма“ (Ekelund and Hébert, 1997:74). Још један важан елемент Петијевог методолошког приступа је његов покушај *одвајања морала од науке*. Према Петију, наука не постоји ради бављења моралним проблемима – она је напротив средство неког циља (Ибид).

На методолошком плану сматра се да је Рикардо (David Ricardo, 1772-1823) примјер *апстрактног, дедуктивног расуђивања*. Он је засновао аналитички систем који се темељио на релативно мало основних начела, често на једној јединој доминантној варијабли. Тако је нпр. сматрао да је главна детерминанта релативне вриједности робе количина рада потребна за производњу те робе, што је основа његове радне теорије вриједности (Ekelund and Hébert, 1997:151). Модел друштва који истражује, Рикардо апстрахијује од свих по њему небитних појава које могу да помуте разумијевање унутрашњих законитости. Његови модели су били везани за низ претпоставки. Прилазећи анализи појединачних проблема, Рикардо је обично почињао са погодбеном реченицом „Ако претпоставимо...“ (Шошкић, 1986:100).

Као што ћемо касније видјети, Рикардови критичари, као што је Швајцарац Симонд д Сисмонди, Њемци Фридрих Лист, Густав Шмолер и други припадници њемачке историјске школе те велики британски економиста Џон Мејнард Кејнз, нападају баш те Рикардове претпоставке као нереалне, и тиме доводе у питање и сву изведену теорију из таквих претпоставаки.

Један од првих и најистакнутијих критичара класичне економске теорије и методе у XIX вијеку је Симонд д Сисмонди (J.C.L. Simonde de Sismondi, 1773-1848), швајцарац који је писао на француском језику. Његово неслагање са класичном економском школом се односило на њену методу, циљеве и закључке. Економија је, према Сисмондију, *морална наука*. Наука која се бави једино средствима повећања богатства, а која не изучава *сврху* таквог богатства је, према њему, „лажна наука“ (Ekelund and Hébert, 1997:239). Сисмонди је нарочито напао апстрактну, дедуктивну методу рикардијанске школе те дао предност компаративној, историјској методи. У свом дјелу „О трговинском богатству“ (De la richesse commerciale) пише, између остalog, о методи и каже да се политичка економија не заснива на сухим калкулацијама нити на математичком ланцу теорема, изведених из неких опскурних аксиома који су дана као непобитна истина:

„Политичка економија се темељи на изучавању човјека и људи; мора се познавати људска природа а исто тако стање и живот друштва у разним временима и на разним мјестима. Мора се посавјетовати с историчаром и путницима; мора се погледати унутар самога себе; не само проучавати законе него и знати како се они извршавају; не само испитивати таблице увоза и извоза, него такође познавати изглед земље, уђи у душу породице, судити о удобности или патњама већине људи, верификовати значајна начела посматрањем детаља и упоређивати непрестано науку с дневним практичним животом“ (Сисмонди „О трговинском богатству“ вол. I, стр. 4, наведено у Ekelund and Hébert, 1997:240).

Сисмонди је сматрао британске класичне теоретичаре кривим што су црпили сувише непоузданых опажања само у Британији, уз занемаривање других земаља. Стога је закључке класичне економске теорије, која су сматрана апсолутним начелима, Сисмонди сматрао нелегитимним. Он је, такође, сматрао да неспутана конкуренција, уместо да повећа друштвену добробит, води свеопштем супарништву, производњи у великим размјерама и вишку понуде, који је убрзавао настанак економских криза и депресија (Ибид). То се, заиста, показало исправним, што је показати велика економска криза 30-тих година XX вијека.

Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill, 1806-1873), британски филозоф и економиста, је увиђао дубоку испрелепленост економије са другим друштвеним наукама. Према Милу, у друштвеној арени се не може ослањати само на емпиријску или индуктивну методу зато што су узроци друштвених појава често сложени и испрелепетени. Мил је дедукцију сматрао пожељном заштитом од грешака емпиранизма вођеног случајевима, али је такође сматрао да дедукција не би смјела водити догматском прихваташњу идеја и теорија које не могу бити поткријељене чињеницама (Ekelund and Hébert, 1997:173).

Алфред Маршал (Alfred Marshall, 1842-1924), познати британски економиста, изразио је своје схватање економске науке у предговору првог издања својих „Начела економике“:

“Сматра се да је задаћа науке - у складу са енглеском традицијом - да прикупља, сврстава и анализира економске чињенице и да знање, стечено посматрањем и искуством, примијени код одређивања која ће вјероватно бити непосредни и коначни учинци различитих група узрока; а сматра се да су закони економике изричите тврђење о тенденцијама, а не задани етички прописи. Економски закони и начин размишљања, у ствари су тек дио материјала кога се морају латити савјест и здрав разум рјешавајући практичне проблеме и одређујући правила која би могла помоћи у животу“ (Marshall 1890, наведено у Ekelund and Hébert, 1997:378).

Економска наука, према Маршалу, има за сврху употребу стеченог знања у рјешавању практичних проблема, тј. теорија је средство бављења практичним друштвеним и економским проблемима. Његов пут до економије водио је, према ријечима Маршала, од метафизике, преко етике до политичке економије (Ибид:375) Иако је био

математичар⁴⁹, Маршал је у својој популарној и утицајној књизи „Начела економике“ (1890) ограничио употребу дијаграма и осталог математичког означавања на фусноте и додатке, како не би допустио математици да одвлачи пажњу од економије. Према проф. Пигуу (Pigou), Маршал је био свјестан да би нас претјерано ослањање на математику „могло одвести у потрагу за интелектуалним играчкама, имагинарним проблемима који не одговарају условима стварног живота; могло би нам, даље, искривити осјећај за пропорције, чинећи да занемаримо факторе које није лако потпуно обрадити у математичком строју“ (Pigou, „Memorials of Alfred Marshall“, наведено у Ekelund and Hébert, 1997:377).

Историјска метода у економији или историцизам се јавља у XIX вијеку као облик критике енглеске класичне школе. Писци историјске школе се супротстављају апстрактној и дедуктивној методи енглеских класика и инсистирају на *историјском карактеру економских анализа* (Шошкић, 1986:122). Најприје се јавља у Њемачкој, где полази од основних идеја Фридриха Листа, а затим се јавља и у Великој Британији, где је имала утицај на неокласичну британску економију, на Вилијама Џевонса и Алфреда Маршала, као и на амерички институционализам (Ekelund and Hébert, 1997).

Историци су сматрали да се друштво и друштвене чињенице не могу проучавати без њихове прошлости, историје која је, према томе, покретачка сила из које би настала економска наука. Историцисти су, такође, сматрали да се економија не може изучавати одвојено од политичког, историјског и друштвеног миљеа. Континентална, а нарочито њемачка филозофија је увијек наглашавала „органски“ наспрот индивидуалистичком приступу филозофским и друштвеним проблемима (Ибид).

Представници историјске методе у економији у Њемачкој су: Фридрих Лист (Friedrich List), Вилхелм Роше (Wilhelm Roscher), Карл Книс (Karl Knies), Бруно Хилдебранд (Bruno Hildebrand) и Густав Шмолер (Gustav Schmoller).

По историцистима, политичка економија не треба да буде апстрактна наука, као што је у дјелима британских класика, посебно Рикарда, него *национална* наука, тј. она не треба да истражује опште економске законе, већ да изучава привредни живот и специфичности сваке поједине земље (Шошкић, 1986).

Највећи критичар енглеске класичне школе био је Густав Шмолер (Gustav Schmoller, 1838-1917). Он је чак предложио потпуно одбацивање рикардијанске теорије због

⁴⁹ Алфред Маршал је студирао математику на Кембриџу

нереалности претпоставки, степена теоријске апстракције и због занемаривања међусобно повезаних и релевантних чињеница. Шмолер је, наспрот, користио историјски, етнолошки и органски приступ. Економска питања нису по њему напросто логичка питања, већ су она попримала најшири могући контекст (Ekelund and Hébert, 1997:254).

И у Великој Британији у XIX вијеку јавила се методолошка критика класичне или рикардијанске економије. Неки од њених представника су Волтер Баџет (Walter Bagehot) – уредник часописа Економист, Џон Келс Инграм (John Kells Ingram) и Арнолд Тојнби (Arnold Toynbee).

Волтер Баџет (Walter Bagehot, 1826-1877) је економску теорију окривљавао за умишљено и погрешно својатање опште примјењивости. Та теорија, сматрао је он, посебно је бескорисна при разматрању привредног развоја у земљама изван Велике Британије, јер је институционални амбијент у другим земљама ријетко бивао исти као онај у Британији. Такође, сматрао је да главне претпоставке економске науке нису верификоване, и да су теорије које из њих произилазе превише апстрактне да би биле од практичне вриједности. Његово је писање испуњено тежњом ка узајамном повезивању институционалних структура и економске теорије (Ekelund and Hébert, 1997:451).

Арнолд Тојнби (Arnold Toynbee, 1889-1975) напушта настојање да се открије универзални скуп економских истине, сматрајући да је економија неизbjежно релативистичка. Економске теорије би се требале изводити стављањем политичке економије на ширу основицу, тј. као огранак социологије (Ибид).

Сличних схватања је и Џон Инграм (John Kells Ingram, 1823-1907), који је поткријепио то схватање занимљивом аналогијом у којој је упоредио друштво са људским тijелом, а економисту са љекаром: „Љекар који је проучио само један орган и његову функцију био би врло непоуздан чак и у лијечењу тог органа. Онај ко третира сваку болест као чисто локалну, без обзира на општу конституцију, је надриљекар; а ко занемарује узајамно дјеловање физичког и духовног у болести, није заправо љекар него ветеринар. Ова разматрања су једнако примјењива на проучавање друштва...“ (Ingram, наведено у Ekelund and Hébert, 1997:453).

Иако нису успјела настојања британских историциста да се економија учини огранком шире науке о друштву и да се изведе одређена теоријска ћелина из историјских процеса, њихови радови су позитивно утицали на тадашње главне британске

теоретичаре, као што су Стенли Џевонс (W. Stanley Jevons), Алфред Маршал (Alfred Marshall) и Џон Невил Кејнз⁵⁰ (John Neville Keynes), најистакнутији методолог тог времена (Ибид).

Џон Мејнард Кејнз, велики британски економиста, такође критикује Рикарда и класичне економисте, сматрајући да су они занемарили оно што је било вриједно код њихових претходника, раних пионира економске мисли из шеснаестог и седамнаестог вијека, тј. меркантилиста, које су, по ријечима Кејнза: „нереалне апстракције Рикарда прво заборавиле а онда избрисале“ (Keynes, 1936:211-212). Класична економија је, по Кејнзу, идеализован модел.

Гунар Мирдал (Gunnar Myrdal, 1898-1987), шведски нобеловац, разматрајући проблем објективности у друштвенима наукама, наводи да на објективност економије као науке дјелују: особине личности, традиција те доминантни интереси и предрасуде у друштву. Најважнијим од свих ових фактора он сматра снаге у друштву које врше притисак на економисте да усмјере свој рад на начин да долазе до закључака у складу са доминантним интересима и предрасудама у друштву (Myrdal, 1973:62). По Мирдалу, економисти се баве само оним што се назива „економским факторима“, за разлику од „не-економских фактора“. Међутим, изолација једног дијела друштвене стварности означавајући је „економском“, по њему, није логички изводљива: „У стварности нема "економских", "социолошких" или "психолошких" проблема, него постоје само проблеми, и они су сви сложени. Једина разлика која је научно валидна је она између више значајних и мање значајних фактора“ (Ибид:142).

Милаковић (2013:16) говори о потреби стварања нове интегралне економске науке, која ће бити спој економије, психологије, социологије и политичке филозофије: „Хумано друштво није неумитност и до њега неће доћи спонтано, већ се за њега треба изборити. У противном, реално су могући дуги периоди друштвене агоније. Да до тога не би дошло, нужно је, прије свега, да се афирмише нова интегрална економска наука, нова „политичка економија“ као спој економије, психологије, социологије и политичке филозофије, ослобођена и лијеве и десне идеологије. Нова наука треба да за свој основни предмет изучавања има становништво, његове потребе и жеље“.

⁵⁰ Отац познатог британског економисте Џона Мејнарда Кејнса (John Maynard Keynes).

5.1.5. Дискусија

Човјекова потрага за знањем траје од давнина. Старогрчки филозофи истинско знање и спознају везују за битак, апсолут, истину. Тако, на примјер, Хераклит назива *логосом* оно „једно у свему“, вјечно. Сократ изједначава знање са врлином тј. са моралом, етиком и као главни циљ човјековог живота сматра бригу за истину и душу. Платон разликује умну спознају (ноесис) која је усмјерена на битак, оно што јесте, истину, и која представља право знање, од мнијења (докса) које је усмјерено на појаве видљивог свијета (Калин, 1990).

Преовлађујући утицај на савремену науку и њену методологију имала је *британска емпиристичка и рационалистичка филозофија* од краја XVI до краја XVIII вијека (Шошкић, 1986; Ekelund & Hébert 1997), чији су главни представници Френсис Бејкон, Томас Хобс, Џон Лок и Дејвид Хјум (Калин, 1990).

Велика промјена до које је дошло у поимању знања, предмета знања, циља и начина сазнавања биће видљива ако упоредимо схватања старогрчких филозофа са схватањима британских емпиристичких и рационалистичких филозофа.

Док Платон трага за битком, истином, оним што јесте, и то сматра правим знањем, дотле Бејкон (Francis Bacon, 1561-1626) сматра да је циљ науке и филозофије снабдјети људски живот новим проналасцима и добрима, овладати природом и повећати човјекову моћ над природом (Калин, 1990). Док Сократ изједначава знање са врлином тј. са моралом, дотле Пети (Sir William Petty, 1623-1687), оснивач и активан члан Краљевског друштва Лондона (Royal Society of London) основаног 1662. године ради унапређења научних расправа, тражи *одвајање морала од науке* јер, према њему, наука не постоји ради бављења моралним проблемима, него је она напростио средство неког циља (Ekelund & Hébert, 1997).

Под утицајем енглеских емпириста искључује се сваки интерес за оно што би могло бити с оне стране граница људског искуства, а рационалистичка анализа се проширује на сва подручја, одбијајући питања о метафизичкој бити стварности и људског духа (Калин, 1990).

Насупрот британским емпиристима, представници континенталне, тзв. њемачке идеалистичке филозофије у XVIII и почетком XIX вијека критикују рационализам и

емпирисам, и у средиште спознајног проблема стављају *човјека, етички проблем, човјекову свијест и савјест* (Ибид).

Иако је њемачка идеалистичка филозофија имала великог утицаја на све аспекте њемачке друштвене мисли у XIX вијеку, као и на њемачку историјску школу у економији, у научној методологији су превагу однијели *емпирисам, рационализам и позитивизам*, који су своје основе имали у енглеској емпиристичкој филозофији.

Знање губи етичку компоненту тј. одваја се од етике, морала и схвата се само као интелектуално усавршавање, класификација чињеница, док је нпр. код старих Грка, као и у њемачкој идеалистичкој филозофији, оно подразумијевало и морално усавршавање тј. *спознаја је имала битно етички карактер*. Наука сада постаје усмјерена само на оно што је по Платону „докса“ тј. на појаве видљивог свијета, а губи занимање за умну спознају која је усмјерена на битак, истину, оно што јесте, коју Платон назива „ноесис“. Наука такође губи цјеловитост, постаје исцјепкана. Долази до изолације научних дисциплина и њихове уске специјализације (Myrdal, 1973; Jaspers, 1967).

У економској теорији, британска емпиристичка и рационалистичка филозофија је утицала на британску класичну економију (Шошкић, 1986; Ekelund & Hébert, 1997). Она је полазила од претпоставки о човјеку као рационалном бићу, који иде за својим личним интересом, тј. од рационалистичких и утилитаристичких схватања људске природе. С друге стране, њемачка идеалистичка филозофија, која је полазила од другачијих онтолошких и епистемолошких претпоставки о човјеку као свијести, самосвијести, духу, и наглашавала „органски“ наспрот индивидуалистичком приступу филозофским и друштвеним проблемима, имала је утицај на њемачку историјску школу у економији те на институционализам (Ekelund & Hébert, 1997:251), којима је у основи схватање да се друштво и друштвене чињенице не могу проучавати без њихове прошлости, историје, као и да се економија не може изучавати одвојено од политичког, историјског и друштвеног миљеа.

Овај кратки преглед онтолошких и епистемолошких питања у оквиру западноевропске мисли указује нам на генезу методологије у савременој науци, тиме и у економији као друштвеној науци. У овом поглављу приказани су и неки од проблема савремене науке тј. критика савремене науке, која дијелом наводи на могуће начине превладавања тих проблема. Трагање за истинским знањем упућује на *неопходност поновног стварања цјеловите слике свијета тј. поновног обједињавања науке, филозофије и етике*.

5.2. Методологија истраживања и емпиријски контекст

5.2.1. Основна и помоћне хипотезе

На основу дефинисаног проблема, предмета те циљева истраживања приказаних у Поглављу 1, постављена је главна истраживачка хипотеза, која гласи:

H1: Ефикасне политике подршке јавног сектора позитивно утичу на развој предузетништва и малих и средњих предузећа.

Помоћне хипотезе:

H2: Ефикасна политика усмерена на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката позитивно утиче на поједностављење и убрзање процеса регистрације са циљем повећања броја новооснованих привредних субјеката.

У оквиру ове хипотезе постављамо двије подхипотезе:

H 2.1: Ефикасна политика усмерена на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката позитивно утиче на поједностављење и убрзање процеса регистрације.

H 2.2: Поједностављен и убрзан процес регистрације пословних субјеката утиче на повећање броја новооснованих пословних субјеката.

H3: Ефикасна политика финансијске подршке јавног сектора позитивно утиче на развијеност малих и средњих предузећа мјерену кроз повећање њиховог укупног прихода, добити и броја запослених.

У оквиру ове хипотезе постављамо три подхипотезе:

H 3.1: Кредити Инвестиционо-развојне банке Републике Српске (ИРБРС) су имали позитиван утицај на раст укупног прихода МСП корисника кредита.

H 3.2: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст нето добити МСП корисника кредита.

H 3.3: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст броја запослених МСП корисника кредита.

H4: Успешни примјери политика развоја у свијету могу послужити као примјери добре праксе за привреде у транзицији.

Главну и помоћне хипотезе ћемо настојати да потврдимо кроз теоријско и емпириско истраживање.

Независна варијабла је:

Y- Политика подршке јавног сектора предузетништву и МСП

Зависна варијабла је:

F(x) - Развијеност предузетништва и МСП

Иако бројни фактори у теорији и пракси утичу на развијеност сектора МСП, како интерни тако и екстерни, ми ћемо у оквиру овог истраживања посматрати утицај двије политике подршке јавног сектора на развој предузетништва и МСП, као *подваријабле*, на зависну варијаблу:

- Политику усмјерену на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката и
- Политику финансијске подршке јавног сектора предузетништву и малим и средњим предузећима.

Кроз истраживање у дисертацији испитаћемо утицај наведених политика подршке јавног сектора предузетништву и МСП (као независних варијабли) на развијеност предузетништва и МСП (као зависне варијабле) мјерену кроз: кретање броја новооснованих привредних субјеката, броја МСП, броја запослених у њима те кретање укупног прихода и добити које остварују МСП, што представља индикаторе за квантификање варијабли и подваријабли.

5.2.2. Емпириски контекст

Два емпириска истраживања у оквиру дисертације, квалитативно и квантитативно, спроведена су на подручју БиХ и Републике Српске. Анкетно истраживање ставова и мишљења МСП и предузетника о политикама подршке јавног сектора малим и средњим предузећима и предузетницима је спроведено на подручју БиХ, док је емпириско истраживање утицаја кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске на развој МСП корисника кредита спроведено на подручју Републике Српске. Стoga ћe, u наставку, бити приказан истраживачки контекст БиХ и Републике Српске кроз преглед главних макроекономских показатеља и показатеља пословања МСП.

5.2.2.1. Емпириски контекст Босне и Херцеговине

У периоду након Другог свјетског рата у Босни и Херцеговини (БиХ) дошло је до значајне индустријализације. Нарочито су развијане дрвопрерађивачка индустрија, производња електричне енергије те хемијска, металопрерађивачка и аутомобилска индустрија. Такође, напредовале су пољопривреда и прехранбена индустрија, са значајним произвођачима прехранбених производа, као што су били „Витаминка“ из Бање Луке, „Упи“ из Сарајева и „Босанка“ из Добоја, који су откупљивали и прерађивали пољопривредне производе од домаћих пољопривредних произвођача. Индустријализација је водила значајном економском напретку и повећању животног стандарда становништва у БиХ, нарочито у периоду између 1970 и 1991. године. БиХ је била једна од три бивше југословенске републике која је имала позитиван трговински биланс између 1985. и 1991. године. Три од пет највећих извозника у бившој Југославији су били из БиХ: „Енергоинвест“, конгломерат који је у свом саставу имао рафинерију нафте, производњу нафтних деривата, производњу глинице и алуминијума, производњу електро опреме и пројектовање, затим предузеће „Унис“, Сарајево које се бавило ауто-индустријом, металургијом и војном индустријом, и које је било највећа фабрика аутомобила на Балкану 1980-тих година, са производњом од 32000 аутомобила марке Голф, као резултат заједничког улагања са њемачким Фолксвагеном (Volkswagen) те Шипад, дрвопрерађивачки кластер са 80000 запослених широм БиХ (Зупчевић и Чаушевић, 2009).

Распад Југославије и грађански рат у БиХ у периоду 1992-1995 године довео је до великих ратних разарања те губитка како становништва тако и инфраструктуре и

постројења. Такође, дошло је до великих унутрашњих миграција, као и исељавања становништва у иностранство. Штете од ратних разарања су процењене на 30 до 50 милијарди долара а, према процјени Спољнотрговинске коморе БиХ, изгубљени БДП у току рата је 40 милијарди долара. Због ратних дејстава и разарања, БДП је значајно смањен. На крају рата, 1995. године, БДП у БиХ је, према процјенама Свјетске банке и ММФ-а, износио око 1,2 милијарде америчких долара у поређењу са 10,25 милијарди долара 1991. године. Такође, према процјенама демографских стручњака, дошло је до смањења броја становника са 4,45 милиона према попису из 1991. године на 3,35 милиона 1995. године, тј. за око 25% (Ибид).

Између 1996. и 2000. године на донаторским конференцијама које је координисала Свјетска банка прикупљен је дио средства за послијератну обнову. Највећи дио средстава обезбиђен је за обнову стамбеног фонда, производњу и пренос електричне енергије, транспортну инфраструктуру и водоснабдијевање.

„Транзициони пакет“ уведен у БиХ након рата био је заснован на тзв. Вашингтонском консензусу⁵¹ (Зупчевић и Чаушевић, 2009:5-6). Исти такав рецепт примијењен је нешто раније, касних 1980-тих година и у другим земљама Балкана, када су „главне западне силе и развојне институције под њиховом контролом (Свјетска банка, EuropeAid и Европска банка за реконструкцију и развој-ЕБРД) наметнуле транзициони програм у земљама југоисточне Европе, заснован на кључним императивима неолиберализма: комерцијализацији, либерализацији, приватизацији и минимализовању државе“ (Batemen, 2015).

Ове политike су формирале окосницу БиХ Стратегије помоћи земљи (енгл. BiH Country Assistance Strategies-CAS), коју су имплементирале Свјетска банка, Европска Унија, Агенција Сједињених Држава за међународни развој (United States Agency for International Development-USAID) и друге међународне организације и агенције, у сарадњи, мањим дијелом, са домаћим властима. Ове међународне организације су такође финансијски подржале горе наведену Стратегију, и тиме одлучујуће утицале на политike у односу на домаће институције. Овакав приступ садржавао је један главни недостатак. Наиме, „док су међународне институције имале стварну моћ, домаће институције су сматране одговорним за развој, што је постало главна противречност модела“ (Зупчевић и Чаушевић, 2009:6).

⁵¹ Вашингтонски консензус је детаљније разматран у дијелу 3.5.

Обећана динамичка улога приватног сектора у БиХ није се никад материјализовала у периоду након грађанског рата у БиХ. По мишљењу професора Милфорда Бејтмена (Milford Batemen), који је дуго година радио као консултант локалног развоја у БиХ након грађанског рата, један од главних разлога је тај што су „власти БиХ биле спријечене од стране међународне донаторске заједнице, а нарочито од стране Свјетске банке, да инвестирају у највећа предузећа како би их учинила спремним (или барем спремнијим) за глобалну утакмицу. Многа од тих предузећа су се једноставно урушила, или су распродана у бесцијење страним инвеститорима, који су обично били више заинтересовани за продају имовине предузећа него за изградњу локалних капацитета“ (Batemen, 2015a). Професор Бејтмен даље сматра да су све данас развијене земље и земље у развоју које су оствариле успјех у извозу у скорашњој прошлости, у томе успјеле примјењујући управо супротно од онога што је Свјетска банка савјетовала Босни и Херцеговини крајем 1990-тих година. Наиме, сви успешни извозници су развијали индустријску политику, успостављали националне и локалне техничке и савјетодавне институције под државним покровитељством, користили усмјерене субвенције, финансирали истраживачке и развојне програме, ангажовали државне развојне банке, итд. (Иbid).

У периоду од 2000. до 2003. године, БиХ је потписала трговачке споразуме са свим земљама источне Европе, укључујући Турску, који су замијењени 2006. године регионалним трговачким споразумом о слободној трговини, CEFTA. Јуна мјесеца 2008. године потписан је Споразум о стабилизацији и придрживању са Европском унијом, којим је либерализована трговина са земљама чланицама Европске уније.

У условима либерализоване спољне трговине, тражња за доброма широке потрошње је расла много брже од потражње за капиталним добрима, што је разлог великог трговинског дефицита БиХ (Зупчевић и Чаушевић, 2009).

Закон о политици директних страних улагања у БиХ дозволио је нерезидентима да инвестирају са 100% капитала у све дјелатности, изузев производње оружја и војне опреме, игара на срећу и јавних медија. Почетни резултат, у периоду 2000-2003. године, је био снажно улагање страних банака у комерцијално банкарство. До 2004. године банкарски систем је био увек под контролом страних банака. У периоду од 2002-2008. године дошло је до директних страних улагања у трговину на велико и на мало (Иbid). Ова симбиоза директних страних улагања у банкарски и трговачки сектор довела је до повећања трговачког дефицита (IMF, 2006).

Табела 5.2. Главни макроекономски показатељи БиХ у периоду 2004-2016.

	1991	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Номинални БДП (у милијардама КМ)	17,8	15,8	17,7	20,1	22,6	25,5	24,8	25,4	26,2	26,2	26,8	27,4	28,6	29,9
Реалне стопе раста БДП-а		6,31	4,26	5,41	5,85	5,43	-3,0	0,87	0,96	-0,83	2,35	1,15	3,7	3,5
Инфлација/ Дефлација ⁵²		0,3	3,6	6,1	1,5	7,4	-0,4	2,1	3,7	2,1	-0,1	-0,9	-1,0	-1,1

Извор: Агенција за статистику БиХ⁵³

У горњој табели су дати главни макроекономски показатељи за БиХ у периоду од 2004. до 2016. године: номинални БДП, реалне стопе раста БДП-а и стопе инфлације или дефлације. Из табеле је видљиво да је пријератни ниво БДП-а, из 1991. године када је износио 17,75 милијарди КМ, достигнут тек 2005. године тј. 10 година након завршетка ратних сукоба на подручју БиХ.

Просјечна реална стопа раста БДП у периоду 2004-2008. године је била 5,5%, а просјечна годишња стопа инфлације 3,78%. Након 2008. године долази до изразитог пада реалне стопе раста БДП, која је у наредном периоду од 2009. до 2016. године износила просјечно годишње свега 1,1%, док је просјечна годишња стопа инфлације износила 0,55% годишње. Највиша инфлација у посљедњем деветогодишњем периоду, од 2008. до 2016. године, била је у 2008. години, када је износила 7,4%. У години највише стопе инфлације, дошло је до високе стопе раста реалног БДП од 5,5%, што потврђује тезу да је за привредни раст корисна умјерена инфлација (Chang, 2007).

У посљедње четири године посматраног периода (2013-2016) биљежи се дефлација, која се кретала од -0,1% у 2013. години до -1,1% у 2016. години. Дакле, постигнута је стабилност цијена, али је она плаћена стагнацијом економских активности и депресијом.

Према Централној банци БиХ (2016) један од основних узрочника дефлације, мјерене индексом потрошачких цијена, је притисак ниских увозних цијена пољопривредних и других прехранбених производа, с обзиром на висок трговински дефицит ових категорија.

⁵² Мјерена стопом раста потрошачких цијена

⁵³ Подаци из следећих извештаја Агенције за статистику БиХ: Бруто домаћи производ за БиХ 2005-2015 (ESA 2010), Статистика националних рачуна - Саопштење број 8/2007 и Саопштења за 2016. годину

Табела 5.3. Одабрани макроекономски показатељи БиХ у периоду 2009-2015. године

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Незапосленост (%)	29,2	36,4	27,6	28,0	27,5	27,5	27,7
Индустријска производња (дец.текуће/дец.претходне године)	95,5	108,7	100,4	95,2	107	98,7	101,7
Салдо робне размјене (у милијардама КМ)	-7,63	-7,43	-8,08	-8,00	-7,32	-8,1	-7,42

Извор: Централна банка БиХ, Агенција за статистику БиХ

У табели 5.3. су приказани подаци о незапослености, индустијској производњи и салду робне размјене са иностранством БиХ у периоду од 2009. до 2015. године. Из табеле се види да је незапосленост у БиХ висока и да она стагнира. У задњих 5 година незапосленост је на нивоу од **27,7%** просјечно годишње.

Индустријска производња такође стагнира. У периоду 2009-2015 долазило је до наизмјеничног пада и раста индустијске производње из године у годину. Међутим, просјечни раст индустијске производње у периоду 2009-2015. године је свега **1,03%** годишње.

Босна и Херцеговина има висок трговачки дефицит. Негативан салдо робне размјене са иностранством у периоду 2009-2015. године је износио просјечно годишње 7,7 милијарди КМ. У 2012. години трговачки дефицит је износио 8 милијарди КМ, што је представљало 30,5% БДП, у 2013. години трговачки дефицит је износио 27,33% БДП, у 2014. години 29,6% БДП-а, а у 2015. години 25,9% БДП-а. То значи да је у БиХ потрошња већа од производње за око 25-30%, зависно од године.

Табела 5.4. Стане јавног дуга (вањског и унутрашњег) БиХ на дан 30.06.2016.
 (у милијардама КМ)

	Укупно БиХ	ФБиХ	%	Реп. Српска	%	Брчко Дистр.	%	Инсти- туције БиХ	%
Спљни дуг	8,36	5,21	62,35	3,07	36,75	0,021	0,25	0,054	0,65
Унутрашњи дуг	3,57	1,32	36,98	2,25	62,90	0,004	0,12	0	0
УКУПНО јавни дуг	11,93	6,53	54,76	5,32	44,57	0,025	0,21	0,054	0,46

Извор: Информација о стању јавне задужености БиХ на дан 30.06.2016. године, Министарство финансија и трезора БиХ, септембар 2016. године, Табела 12, стр. 14

Табела 5.5. Спљна задуженост БиХ у периоду 2007-30.06.2016.

(у милијардама КМ)

	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	30.6. 2016.
Укупно	3,96	4,24	5,23	6,29	6,66	7,16	7,41	8,22	8,41	8,36

Извор: Информација о стању јавне задужености БиХ на дан 30.06.2016. године, Министарство финансија и трезора БиХ, септембар 2016. године, Графикон 1, стр. 6

Спљна задуженост БиХ је у периоду од 2007. до 2016. године расла са 3,96 милијарди КМ у 2007. на 8,36 милијарди КМ у 2016. години.

Табела 5.6. Број становника у БиХ

	1991	30.06.2016.
Број становника	4.377.033	3.363.747

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске и Федерални завод за статистику

Број становника у БиХ се стално смањује. Према попису из 1991. године у БиХ је живјело 4.377.033 становника. Према подацима Републичког завода за статистику

Републике Српске на дан 30.6.2016. било је 1.157.516 становника⁵⁴, док је према подацима Федералног завода за статистику на дан 30.6.2016. у Федерацији БиХ било 2.206.231 становника, што даје укупно 3.363.747 становника у БиХ на дан 30.06.2016. године, што је за 23,15 % становника мање односу на 1991. годину.

Табела 5.7. Живорођени у БиХ

	1997	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Живорођени у БиХ	48397	34176	34550	33528	31811	32547	30684	30268	29770

Извор: Демографија 2015, Агенција за статистику БиХ, Сарајево 2016

Од 2007. године природни прираштај у БиХ је негативан, и број живорођених се смањује. Тако је 2015. године у БиХ било 29 770 живорођених, што је за 38,5% мање него у 1997. години, када је било 48 397 живорођене дјеце.

Табела 5.8. Просјечна старост становништва у БиХ, по пописима

1981. год.		1991. год.		2013. год.	
Жене	Мушкирци	Жене	Мушкирци	Жене	Мушкирци
30,5	28,7	35,0	33,0	40,7	38,2

Извор: Агенција за статистику БиХ

Такође, просјечна старост становништва се повећава. Тако нпр., док је просјечна старост жена 1981. године била 30,5 година, она је 2013. године износила 40,7 година или за 10,2 године више. Просјечна старост мушкараца је 1981. године износила 28,7 година, а 2013. године 38,2 године или за 9,5 година више.

Иако службени подаци о демографским промјенама статистичких агенција не укључују спољне него само унутрашње миграције, јасно је да економска стагнација, висока незапосленост, нарочито младих људи те низак стандард становништва, приносе рапидном тренду одсељавања становништва, што доприноси смањењу популације у БиХ.

⁵⁴ Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, www.rzs.rs.ba, приступ мај 2017. године (Ревидирани подаци процјене броја становника за Републику Српску у периоду 2013-2016. године израђени на основу резултата Пописа становништва спроведеног у октобру 2013. године, као и годишњих резултата обраде статистике природног и миграторног кретања становништва у периоду од 2013. до 2015. године)

Банкарски сектор у БиХ је под контролом страних банака. На дан 30.06.2017. године учешће страног капитала у банкарском сектору у Федерацији БиХ је било 85,6%⁵⁵, а у Републици Српској 75,7%⁵⁶. Према извјештају Централне банке БиХ „банкарски сектор не прати дио привреде који доприноси расту индустријске производње“ (Централна банка БиХ, 2016:28). Годишња стопа раста кредита приватним предузетима била је углавном негативна током 2015. године, што указује на *стагнацију инвестиција те строже услове за одобрење нових кредита*. Слаба потражња сектора предузетима за кредитима одраз је макроекономског и политичког окружења у којем превладава *стагнација економских активности* која произилази из недостатка већих инвестиција, али и доста строгих услова за добијање кредита (Ибид).

Насупрот смањењу кредитне активности привреде, кредитирање сектора становништва у 2015. години је расло по стопи која се кретала од 5 до 6% годишње. Највећи дио нових кредита се односи на ненамјенску потрошњу (Централна банка БиХ, 2016).

Изостанак већег кредитног раста обиљежио је и 2016. годину. Према Извјештају Централне банке БиХ за 2016. годину „Банкарски кредити нису имали значајну улогу у финансирању развојних пројеката који би потпомогли економске активности у земљи“ (Централна банка БиХ, 2017:54).

Средстава коришћена за нове пласмане су већим дијелом коришћена из домаћих извора, стога је спољни дуг банака додатно смањен током 2016. године (Централна банка БиХ, 2017).

⁵⁵ Извор: „Информација о банкарском систему Федерације БиХ на дан 30.06.2017. године“, Агенција за банкарство Федерације БиХ, Сарајево, 2017

⁵⁶ Извор: „Извјештај о стању у банкарском систему Републике Српске 01.01.2017.-30.06.2017. године“, Агенција за банкарство Републике Српске, 2017

5.2.2.2. Емпиријски контекст Републике Српске

Република Српска ће нам послужити као истраживачки контекст за оцјену утицаја Инвестиционо развојне банке Републике Српске на развој малих и средњих предузећа. Из тог разлога ћемо анализирати основне макроекономске показатеље Републике Српске и неке од показатеља пословања МСП и предузетника, како бисмо стекли бољи увид у макроекономско окружење у којем послују МСП и предузетници у Републици Српској.

Основни макроекономски показатељи у Републици Српској

Стање у привреди Републике Српске приказаћемо кроз неколико основних макроекономских показатеља: кретање бруто домаћег производа, просјечне годишње стопе инфлације/дефлације, индустријске производње, броја становника, запослености и незапослености, спољнотрговинске размјене, обрађених површина и пољопривредне производње.

Бруто домаћи производ Републике Српске је стагнирао у седмогодишњем периоду од 2009. до 2015. године. Просјечна годишња стопа реалног раста БДП у периоду 2009-2015 износила је свега **0,3%**. До значајнијег раста БДП од 3,5% дошло је у 2016. години. Истовремено, просјечна годишња стопа инфлације у периоду 2009-2015. године износила је **0,79%**. Од 2013. до 2015. године у Републици Српској је била забиљежена дефлација.

Индустријска производња је у периоду 2010. до 2015. године расла просјечно годишње по стопи од **1,72%**.

Број становника у Републици Српској је у сталном опадању. Завод за статистику Републике Српске оперисао је бројем од око 1,42-1,43 милиона становника у периоду од 2009 до 2015. године. Тако су нпр. процјене за 2013. годину износиле 1.425.549 становника. Међутим, резултати Пописа становништва у БиХ спроведеног у октобру 2013. године су показали да је у Републици Српској у 2013. години било 1.171.179 становника⁵⁷, тј. за 254.370 или за 18% мање становника од процјене.

Салдо робне размјене са иностранством је негативан, и он је у периоду од 2008. до 2015. године износио просјечно годишње -2,01 милијарде КМ, што представља око 23%

⁵⁷ Извор: Републички завод за статистику Републике Српске - Ревидирани подаци броја становника за Републику Српску за период 2013-2015. године израђени на основу резултата Пописа становништва спроведеног у октобру 2013. године, као и годишњих резултата обраде статистике природног и миграторног кретања становништва у периоду од 2013. до 2015. године, www.rzs.rs.ba

просјечног годишњег БДП оствареног у том периоду (8,63 милијарде КМ). То значи да се у Републици Српској троши више од произведеног за готово $\frac{1}{4}$.

Анализа увезених роба показује да су то значајним дијелом храна и добра широке потрошње. Тако је нпр. у 2015. години вриједност увезене хране, живих животиња, пића и дувана износила 771,7 милиона КМ, а извезено је истих производа у вриједности од 243,7 милиона КМ⁵⁸.

Покривеност увоза извозом се у периоду од 2008. до 2015. године кретала између 46,3% и 59,8%.

Табела 5.9. Главни макроекономски показатељи у Републици Српској у периоду 2008-2016

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Номинални БДП (у милионима КМ) ⁵⁹	8,49	8,24	8,32	8,68	8,58	8,76	8,85	9,15	9,63
Реална стопа раста БДП (у %)	6,3	-3,0	0,8	0,8	-1,1	1,9	0,2	2,6	3,5
Инфлација/дефлација (у %)	7,2	-0,4	2,5	3,9	2,1	0	-1,2	-1,4	-1,2
Индустријска производња	17,7	10,7	5,4	4,8	-4,0	4,1	0,6	3,0	8,1
Салдо робне размјене (у милијардама КМ)	-2,22	-1,89	-1,88	-2,02	-2,11	-1,95	-2,25	-1,76	-1,56
Покривеност увоза извозом (у %)	46,3	46,9	53,7	55,9	52,9	57,1	54,4	59,8	65,0
Број становника – процјена прије пописа 2013. године	1437477	1435179	1433038	1429668	1429290	1425549	1421310	1415776	
Број становника – ревидирани подаци након пописа 2013. године						1171179	1167082	1162164	1157516

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске

⁵⁸ Извор: Статистички годишњак Републике Српске 2016, Вриједност извоза и увоза према Стандардно међународној трговинској класификацији, 2015 – Табела 20.10

⁵⁹ Извор: Национални рачун бр. 9, Статистички билтен, Завод за статистику Републике Српске, Бања Лука, 2016

Индустријска производња у периоду 2009-2015. године расла је просјечно годишње по стопи од 3,3%. У 2016. години забиљежен је значајнији раст индустријске производње од 8,1%, што је највећим дијелом резултат високог раста производње енергије од 17,7% у односу на претходну годину.

У периоду 2006-2013. године у Републици Српској је опадао број запослених у прерађивачкој индустрији, са 59114 запослених у 2006. години на 45844 у 2013. години, или за 22,4% у посматраном 7-годишњем периоду. У току 2014. и 2015. године дошло је до благог пораста запослених у прерађивачкој индустрији, тако да је у 2015. години било запослено 49 857 радника, што је још увијек за 16% мање у односу на 2006. годину.

Укупан број запослених у Републици Српској је благо растао у периоду од 2006. до 2008. године, када је достигао свој максимум од 259.205 запослених лица. У наредном 4-годишњем периоду од 2009. до 2012. године укупан број запослених у Републици Српској је падао из године у годину. У периоду 2013-2015. године примјетан је благи пораст запослених, али и даље није достигнут ниво из периода 2006-2008. године. У 2015. години било је 245.975 запослених, што је за 5% мање у односу на 2008. годину. Просјечна административна стопа незапослености у 5-годишњем периоду 2011-2015 износи 38,1%, а просјечна анкетна стопа незапослености у истом периоду износи 25,6%.

Табела 5.10. Запосленост и незапосленост у Републици Српској у периоду 2006-2015. год.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Запослени у прерађивачкој индустрији	59114	58488	56874	52951	48816	46372	45968	45844	48935	49857
Запослени – укупно РС	248139	258236	259205	258634	244453	238956	238178	238640	241544	245975
Анкетна стопа незапослености	28.5	25.2	20.5	21.4	23.6	24.5	25.6	27.0	25.7	25.2
Административна стопа незапослености						38,6%	39,1%	38,8%	37,7%	36,2%

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Завод за запошљавање Републике Српске

Пољопривреда је важна дјелатност у Републици Српској с обзиром да се готово 30% од укупног броја запослених бави овом дјелатношћу (у 2015. години је у пољопривреди било запослено 29,1% од укупног броја запослених у Републици Српској)⁶⁰, а такође и с обзиром на стратешки значај који производња хране има за сваку земљу.

Међутим, у Републици Српској засијане тј. обрађене површине се смањују. У 20-годишњем периоду од 1996. до 2015. године највише засијаних површина је било у периоду 1998. до 2001. године, са максимумом од 396 000 ha 2000. године. Од 2008. године видљив је тренд смањења засијаних површина у Републици Српској, који је достигао свој минимум 2014. године (301 208 ha) и 2015. године (306 431 ha засијаних површина). Ове двије године, изузевши 1996. годину као прву послератну, представљају минимуме посматраног 20-годишњег периода, и представљају 51,9% и 53,1% засијаних од укупних обрадивих површина. То значи да се у Републици Српској користи само нешто више од половине обрадивог земљишта, док друга половина остаје неискориштена.

Табела 5.11.Преглед засијаних површина у Републици Српској у периоду 2006-2015. године

Година	Засијане површине (ha)	%	Угари и необрађене оранице (ha)	%
2006	347732	58.3%	247930	41.6%
2007	351586	59.0%	243777	40.9%
2008	349021	59.5%	237593	40.5%
2009	323362	55.3%	260588	44.6%
2010	311765	53.4%	271546	46.5%
2011	318465	54.8%	262324	45.1%
2012	317004	54.4%	264853	45.5%
2013	310267	53.3%	271214	46.6%
2014	301208	51.9%	278839	48.0%
2015	306431	53.1%	270530	46.9%

Извор: Статистички годишњак Републике Српске 2016, Табела 14.3.

Површине засијане пшеницом се такође смањују. Тако је у 2015. години засијано пшеницом 38 000 хектара, што је за 51% мање него у 2000. и 2001. години, када је било засијано по 77 000 хектара пшенице.

⁶⁰ Извор: Републички завод за статистику Републике Српске

Табела 5.12. Преглед засијаних површина у Републици Српској под кукурузом и пшеницом у периоду 1996. до 2015. године

Година	ЗАСИЈАНЕ ПОВРШИНЕ (у хиљ. ha)		
	Укупно- све културе	Кукуруз	Пшеница
1996	287	121	29
1997	352	142	57
1998	383	152	69
1999	385	159	66
2000	396	155	77
2001	381	145	77
2002	355	143	61
2003	334	141	46
2004	350	140	62
2005	346	142	57
2006	348	143	50
2007	352	144	51
2008	349	149	41
2009	323	135	45
2010	312	138	34
2011	318	143	37
2012	317	143	38
2013	310	136	45
2014	301	125	46
2015	306	139	38

Засијане површине под кукурузом у Републици Српској стагнирају. У 2015. години засијано је кукурузом 139 000 хектара површине, док је нпр. шеснаест година раније, 1999. године, било засијано 159 000 хектара и та површина под кукурузом никада више није била достигнута у периоду 2000-2015. године. С друге стране, у 2015. години Република Српска је увезла пољопривредних производа у вриједности од 233,77 милиона КМ, а најзаступљенији је био баш кукуруз, док је извезла пољопривредних производа у вриједности од само 60 милиона КМ. Покрivenost увоза извозом пољопривредних производа у 2015. години је износила тек 25,7%⁶¹. Дакле, док све више увозимо пољопривредних производа, дотле се смањују засијане површине у Републици Српској и половина обрадивог земљишта, за сада, остаје необрађена.

Извор: Статистички годишњак Републике Српске 2016, Табела 14.1.

⁶¹ Извор: Статистички годишњак Републике Српске 2016

Такође, сточна производња стагнира. У 10-годишњем периоду од 2006. до 2015. године највише говеда и свиња је узгојено 2006. године. У 2007. години је дошло до изразитог пада у производњи свиња и говеда, и од тада ове производње стагнирају, и још нису успјеле достићи нивое из 2006. године. Тако је у 2006. години било узгојено 275 000 говеда, а девет година касније, 2015. године, је узгојено само 229 000 говеда или за 17% мање. У 2006. години је било узгојено 596 000 свиња, а 2015. године 452 000 свиња или за 24% мање.

Табела 5.13. Производња говеда и свиња у Републици Српској у периоду 2006-2015. године

Година	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Говеда (у 000)	275	236	227	229	235	236	225	225	223	229
Свиње (у 000)	596	416	384	409	466	483	442	433	435	452

Извор: Статистички годишњак Републике Српске 2016, Табела 14.9.

Производња млијека је расла у периоду од 2006-2008. године, са 351 милион литара 2006. године на 416 милиона литара 2008. године, када почиње да опада, да би 2014. године износила само 316 милиона литара или за чак 100 милиона литара мање у односу на 2008. годину, што представља смањење од 24%. У 2015. години дошло је до благог повећања производње на 323 милиона литара, што је и даље мање за 22,4% у односу на 2008. годину.

Табела 5.14. Производња млијека у Републици Српској у периоду 2006-2015. године

Година	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Млијеко (у 000 000 литара)	351	410	416	415	378	354	333	335	316	323

Извор: Статистички годишњак Републике Српске 2016, Табела 14.10.

Ипак, најозбиљнији проблем са којим се суочава Република Српска је значајно смањење броја становника, узроковано сталним смањењем броја рођених, као и исељавањем. Природни прираштај у Републици Српској је негативан од 2002. године када је износио -644 становника, да би се све више погоршавао и достигао најнижи ниво у 2015. години, када је износио -5702 становника.

Број живорођене дјеце је у години након завршетка грађанског рата, 1996. износио 12263, да би полако растао и достигао свој максимум 1999. године када је рођено 14500

ђеце. Од тада почиње смањење броја рођене дјеце годишње, да би од 2011. године број живорођених пао испод 10000 дјеце годишње. Најмањи број рођених у периоду од 1995-2015. забиљежен је 2014. године када је износио 9335 беба, или за 35% мање него 15 година раније, у 1999. години.

У 15-годишњем периоду од 2002.-2016. године Република Српска је само негативним природним прираштајем изгубила 53.295 становника, што представља 4,6% од процијењеног броја становника 2016. године.

Табела 5.15. Природни прираштај у Републици Српској у периоду од 1996. до 2016. године

Година	Живорођени	Умрли	Природни прираштај
1996	12263	10931	1332
1997	13757	11755	2002
1998	13527	12469	1058
1999	14500	12529	1971
2000	14191	13370	821
2001	13699	13434	265
2002	12336	12980	-644
2003	10537	12988	-2451
2004	10628	13082	-2454
2005	10322	13802	-3480
2006	10524	13232	-2708
2007	10110	14146	-4036
2008	10198	13501	-3303
2009	10603	13775	-3172
2010	10147	13517	-3370
2011	9561	13658	-4097
2012	9978	13796	-3818
2013	9510	13978	-4468
2014	9335	14409	-5074
2015	9357	15059	-5702
2016	9452	13970	-4518

Извор: Статистички годишњак Републике Српске 2016, Табела 5.2. и
Саопштење Републичког завода за статистику за 2016. годину

Стратегија за развој породице у Републици Српској за период од 2009. до 2014. године коју је усвојила Влада Републике Српске препознала је основне проблеме, као што су: вишегодишња негативна стопа природног прираштаја у Републици Српској, недостатак 30% дјече за замјену генерација, интензивни пад стопе фертилитета који је испод 1,5 дјетета по жени, смањење броја становника у сеоским подручјима и др. те дефинисала стратешке и оперативне циљеве, и предложила програме и мјере, међу којима и мјере пронatalитетне популационе политике којима би се посебно стимулисало рађање трећег дјетета материјалним давањима.

Већина мјера из Стратегије је остала неспроведена, и тиме изгубљено драгоцено вријеме у протеклих 10-так година.

Проблем драматичне депопулације у Републици Српској, како нерађањем, тако и исељавањем младог, радно и репродуктивно способног становништва је, прије свега, потребно препознати као приоритетни проблем у Републици Српској, а затим предузети хитне и конкретне мјере за заустављање смањења броја становника и мјере активне пронatalитетне политике, уз значајно издвајање буџетских средстава. У супротном, стално смањење броја становника, како нерађањем тако и исељавањем, ће имати озбиљне негативне последице по укупно друштву, не само са економског, него и са културног и политичког аспекта.

Основни показатељи пословања МСП и предузетника у Републици Српској

У привреди Републике Српске мала и средња предузећа доминирају како по броју, тако и по приходу који стварају, броју радника које запошљавају и оствареном извозу. Мала и средња предузећа и самостални предузетници су у 2016. години чинила 99,8% свих привредних субјеката у Републици Српској. Она су у 2016. години остварила 76% пословних прихода свих предузећа, 76% прихода од продаје на иностраном тржишту, 82% нето добити и запошљавала 72% радника⁶². Како МСП стварају више од $\frac{3}{4}$ пословног прихода и добити, запошљавају скоро $\frac{3}{4}$ од укупног броја запослених у РС, и учествују у извозу са $\frac{3}{4}$, она су значајан чинилац у привреди Републике Српске.

⁶² Годишњи извјештај за област малих и средњих предузећа у Републици Српској за 2016. годину, октобар 2017. године

Ако анализирамо структуру привредних субјеката у Републици Српској у периоду 2012-2016. године видимо да је број малих и средњих предузећа и предузетника стагнирао, крећући се у распону од 38 080 до 39 400 субјеката, што је представљало 99,8% од укупног броја субјеката у свим посматраним годинама.

Табела 5.16. Структура привредних субјеката у Републици Српској у периоду 2012–2016. године

Врста субјекта	Број субјеката									
	2012	%	2013	%	2014	%	2015	%	2016	%
1.Правна лица	15.200	39,91	15.560	40,33	16.120	41,99	16.561	42,88	17.177	43,60
2.Предузетници	22.817	59,92	22.953	59,50	22.204	57,84	21.990	56,94	22.151	56,22
3.Укупно МСП и предузетници (1+2)	38.017	99,83	38.513	99,83	38.324	99,83	38.551	99,82	39.328	99,82
4.Велика предузећа	63	0,17	64	0,17	66	0,17	70	0,18	72	0,18
УКУПНО (3+4)	38.080	100	38.577	100	38.390	100	38.621	100	39.400	100

Извор: Стратегија развоја МСП Републике Српске за период 2016-2020 и Годишњи извјештај за област МСП у Републици Српској за 2016. годину

Када се посматра структура МСП и предузетника према броју запослених, види се да у привреди Републике Српске преовладавају микро субјекти који запошљавају до 9 лица. Тако је у 2011. години било 37.184 микро субјекта или 94% од укупног броја микро, малих и средњих пословних субјеката, а у 2016. години 37.062 микро субјекта, што такође представља 94%.

Структура МСП и предузетника према броју запослених је дата у наредној табели.

Табела 5.17. Структура МСП и предузетника према величини (броју запослених) у Републици Српској

Величина	Број МСП и предузетника					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Микро (до 9 запослених)	37.184	35.777	36.317	36.113	36.334	37.062
Мала (10–49 запослених)	1.880	1.837	1.800	1.821	1.822	1.876
Средња (50–249 запослених)	397	403	396	390	395	390
УКУПНО	39.461	38.017	38.513	38.324	38.551	39.328

Извор: Стратегија развоја МСП Републике Српске за период 2016-2020 и Годишњи извјештај за област МСП у Републици Српској за 2016. годину

Ако посматрамо запосленост у сектору МСП и предузетника у периоду 2011–2016. година, видљиво је да је у периоду од 2011. до 2013. године број запослених у овом сектору падао, док је у периоду 2014-2016 дошло до стагнације. Тако је у 2016. години у сектору МСП и предузетника било укупно запослено 129.323 лица, што представља смањење од 3,5% у односу на 2011. годину.

У оквиру сектора највећи број радника је запослен у микро субјектима (53.354 лица у 2016. години, или 41,3%), затим у средњим субјектима (39.133 запослених у 2016. години, или 30,3%) и, на крају, у малим субјектима (36.836 лица, или 28,5%).

Табела 5.18. Број запослених у сектору МСП и предузетника у периоду 2011–2016. године

Величина	Број запослених					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Микро (до 9 запосл.)	56.164	54.361	53.581	52.981	53.937	53.354
Мала (10–49 запосл.)	37.731	36.614	35.728	36.356	36.128	36.836
Средња (50–249 запосл.)	40.136	40.746	39.920	40.090	39.710	39.133
УКУПНО	134.031	131.721	129.229	129.427	129.775	129.323

Извор: Стратегија развоја МСП Републике Српске за период 2016-2020 и Годишњи извјештај за област МСП у Републици Српској за 2016. годину

Учешће сектора МСП у бруто домаћем производу Републике Српске је приказано на наредној табели. У периоду 2011-2016. године учешће сектора микро, малих и средњих предузећа и предузетника у БДП-у Републике Српске износило је од 31,5% до 33,6%, док се учешће великих предузећа у БДП-у кретало од 15,5 до 17,3%. У периоду 2011-2015. године стагнирало је учешће МСП и предузетника у БДП-у Републике Српске, док је у 2016. години дошло до благог повећања.

Табела 5.19. Учешће сектора МСП у БДП Републике Српске за период 2011–2016. год.

(у % од укупног БДП)

Врста субјекта	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Микро предузећа (до девет запослених)	5,5	5,2	5,2	5,4	5,4	5,4
Мала предузећа (10–49 запослених)	9,8	9,9	9,9	10,3	9,8	9,5
Средња предузећа (50–249 запосл.)	9,9	9	9,9	10	10,4	11,9
Предузетници	7,3	7,4	7,3	7,2	7,0	6,8
Укупно МСП и предузетници	32,5	31,5	32,3	32,9	32,6	33,6
Велика предузећа (250 запослених и више)	15,5	15,5	16,5	15,8	17,3	17,2
УКУПНО	48,0	47,0	48,8	48,7	49,9	50,8

Извор: Годишњи извјештај за област МСП у Републици Српској за 2016. годину

У наредној табели дати су показатељи пословања, односно учешће правних лица – МСП у укупним пословним приходима, укупним приходима од продаје на иностраном тржишту и укупној добити свих предузећа. Из наведених података видљиво је значајно учешће малих и средњих предузећа свим показатељима.

Тако су, у посматраном периоду 2011-2016. године, МСП учествовала са 75-79% у пословним приходима свих предузећа у Републици Српској, са 66-80% у приходима од продаје на иностраном тржишту и са 75-82% у добити.

Табела 5.20. Основни показатељи пословања МСП према подацима из годишњих финансијских извјештаја за период 2011–2016. година

Показатељ пословања	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Број правних лица – МСП на које се односе подаци, а који су предали завршне рачуне АПИФ-у	8.950	8.700	8.570	8.690	9.109	9430
Учешће правних лица – МСП у пословним приходима свих предузећа	79,36%	79,33%	77,13%	77,45%	75,34%	75,99%
Учешће правних лица – МСП у укупним приходима од продаје на иностраном тржишту свих предузећа	74,59%	79,87%	73,12%	69,47%	65,98%	76,39%
Учешће правних лица – МСП у укупној добити свих предузећа	75,18%	75,41%	75,54%	75,38%	79,98%	81,68%

Извор: Стратегија развоја МСП Републике Српске за период 2016-2020 и Годишњи извјештај за област МСП у Републици Српској за 2016. годину

У наредној табели приказани су показатељи пословања МСП и предузетника (укупан приход, добитак и губитак) у периоду 2011- 2015. године према подацима добијеним из годишњих пореских пријава.

Ако посматрамо кретање укупног прихода МСП и предузетника у периоду 2011-2016. године, видјећемо да је у периоду од 2011. до 2013. смањиван укупни приход са 13,96 милијарди КМ у 2011. години, преко 11,66 милијарди КМ у 2012. години (или за 16,5% ниже у односу на претходну годину) на 10,54 милијарди КМ у 2013. години (или за 9,6% ниже у односу на претходну годину). У 2014. години дошло је до дјелимичног опоравка на 12,95 милијарди КМ, у 2015. до благог пада, а у 2016. години до благог раста на 13,08 милијарди КМ, што представља раст од 2,9%. У петогодишњем периоду од 2012. до 2016. године није достигнут укупан приход из 2011. године.

Табела 5.21. Основни показатељи пословања МСП и предузетника за период 2011–2016. године

Показатељи (у 000 КМ)	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Укупан приход	13.961.694	11.663.754	10.540.173	12.954.707	12.708.090	13.079.921
Добит	720.745	697.315	639.819	722.878	827.936	770.552
Губитак	459.925	383.068	342.084	332.384	465.584	334.878

Извор: Стратегија развоја МСП Републике Српске за период 2016-2020 и Годишњи извјештај за област МСП у Републици Српској за 2016. годину

5.2.2.2.1. Инвестиционо-развојна банка Републике Српске

Инвестиционо-развојна банка Републике Српске (ИРБРС) основана је у децембру 2006. године. Банка је регистрована као акционарско друштво у 100% власништву Републике Српске. У јануару 2012. године ИРБРС је постала члан Европског удружења јавних банака (European Association of Public Banks - EAPB). Стратешки циљеви ИРБРС су подстицање инвестиција и подршка развоју Републике Српске. Неки од приоритетних циљева су: подршка малим и средњим предузећима, подршка производњи у циљу смањења трговачког дефицита и подршка расту запослености.

ИРБРС је одобрila прве зајмове у априлу 2008. године кроз 6 кредитних линија: 1) кредити за почетне активности, 2) кредити за микро бизнис у пољопривреди, 3) кредити за пољопривреду, 4) кредити за предузетнике и предузећа, 5) стамбени кредити, и 6) кредити за локалне управе.

У периоду између априла 2008. године и 12. априла 2018. године ИРБРС је одобрила укупно 10 254 кредита у износу од 1,54 милијарде КМ⁶³.

Учешће кредита ИРБРС у укупним кредитима предузећима у Републици Српској је значајно расло претходних година. Док је 2008. године оно износило 6%, 2014. године 22,5%, у априлу 2018. године учешће кредита ИРБРС у укупним кредитима предузећима у Републици Српској је нарасло на чак 40%. Из овога је видљиво да је ИРБРС главни инструмент државне финансијске подршке за предузетнике и МСП у Републици Српској. Из тог разлога је важно оцјенити утицај овог значајног инструмента јавног финансирања на развој малих и средњих предузећа.

5.2.3. Методологија истраживања

У дисертацији је кориштен методолошки приступ познат као *триангулација* (engl. Triangulation) који се односи на различите методе како би се генерисали разноврсни подаци који мјере посматрани друштвени феномен који се истражује (Denzin & Lincoln, 1994). Кориштена је и квантитативна и квалитативна емпиријска метода, при чему су слабости сваког појединачног метода компензоване јаким странама другог метода (Mason, 2002).

У циљу тестирања хипотеза рада обављена су два емпиријска истраживања: 1) анкетно истраживање субјективних утисака, односно ставова и мишљења малих и средњих предузећа и предузетника о политикама и инструментима јавне подршке предузетништву и МСП, које је обухватило 101 пословни субјекат - микро, мала и средња предузећа те самосталне предузетнике из 28 општина и градова Босне и Херцеговине, што представља квалитативну димензију истраживања, и 2) истраживање утицаја кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске (ИРБРС) на успјешност пословања малих и средњих предузећа, на узорку од 178 МСП из Републике Српске, при чему су прикупљени и обрађени стварни тј. објективни подаци о кретању одабраних показатеља успјешности пословања предузећа: укупног прихода, добити и запослености, што чини квантитативну димензију истраживања.

⁶³ Извор: <http://www.irbrs.net/PlasiraniKreditiBaza/PlasiraniKreditiIzvjestaji.aspx?p=3&lang=cir>

5.2.3.1. Дизајн анкетног истраживања

Анкетно истраживање је било спроведено на подручју Босне и Херцеговине у периоду од фебруара до новембра 2016. године, у циљу истраживања субјективних утисака, односно ставова и мишљења предузетника и малих и средњих предузећа о политикама и инструментима јавне подршке предузетништву и МСП.

Анкетни упитник, као истраживачки инструмент, се састојао од четири цјелине и садржавао је 27 питања, од чега 7 питања о општима подацима о предузећу или предузетнику те 20 питања којима су обухваћени ставови и мишљења МСП и предузетника о:

- политикама усмјеренима на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката,
- политикама финансијске подршке јавног сектора МСП и предузетништву те о
- политикама подршке извозу МСП.

Од 20 питања о ставовима и мишљењима МСП и предузетника, 17 је затворених питања тј. питања са понуђеним одговорима и питања са Ликертовом скалом, а 3 су отворена питања, у којима су испитаници сами формулисали своје одговоре. Образац анкетног упитника је дат у прилогу дисертације.

Прије почетка истраживања извршено је тестирање јасноће упитника на узорку од 10 предузећа, након чега су уважене одређене препоруке тестираних испитаника те су преформулисани понуђени одговори у два питања.

Анкетиране јединице су биле економски активна микро, мала и средња предузећа (ММСП) те самостални предузетници који послују на подручју БиХ.

Анкетни упитник је у електронској форми послан е-маилом на 700 микро, малих и средњих предузећа у БиХ, док је мањи дио од 50 упитника достављен у штампаној верзији. Приликом одабира узорка предузећа кориштене су сљедеће базе података, које су, поред других података, садржавале и податке о дјелатности, општини и е-маил адресама предузећа:

- Регистар извозника Спјлотнотрговинске коморе БиХ доступан на интернет страници: www.komorabih.ba/registar-izvoznika
- База корисника кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске доступна на интернет страници: www.irbrs.org

Како би била постигнута што боља репрезентативност узорка, кориштена је метода случајног узорка стратификованог према дјелатности и територијалној заступљености. Прво слање упитника обављено је у периоду фебруар-март 2016. године. Пошто је проценат враћених упитника био врло мали, услиједило је поновљено, друго слање упитника на исте адресе у периоду мај-јуни 2016. године. Резултат је био изненађујуће и неочекивано мали број пристиглих одговора након поновљеног слања упитника па је приступљено и телефонском контактирању једног дијела предузећа.

Резултат вишемјесечног, напорног труда је био прикупљен 101 анкетни упитник од 750 посланих анкетних упитника, тј. проценат одговора је био 13,5%.

У већини, предузетници су показали незаинтересованост за сарадњу те је, стoga, прикупљање анкетних упитника представљало тежи дио докторске дисертације, временски врло захтјеван и дуг, који је за више мјесеци продужио предвиђени рок за довршетак дисертације.

5.2.3.1.1. Истраживачки узорак

Истраживачки узорак обухвата 101 пословни субјект - микро, мала и средња предузећа те самосталне предузетнике. Списак пословних субјеката који су чинили узорак дат је у Прилогу број 2.

Добијени подаци из попуњених и враћених упитника су пренесени у екселову (Excell) базу података, а затим је услиједила статистичка обрада тих података те графичка, табеларна и текстуална интерпретација.

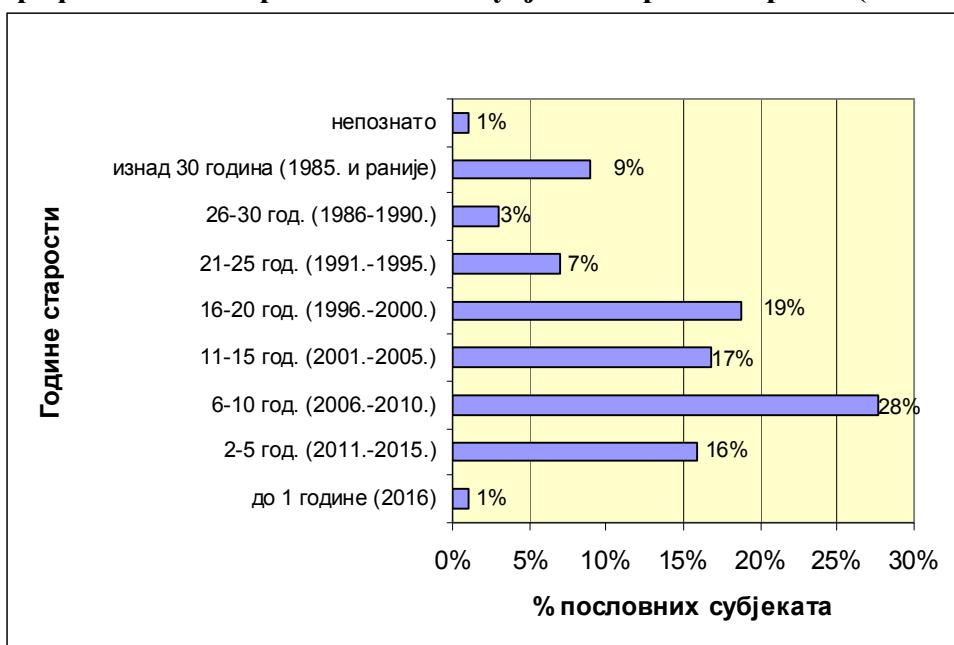
Сједиште пословних субјеката

Узорак обухвата 101 предузеће и предузетника из 28 општина и градова Босне и Херцеговине, и то: Бање Луке, Велике Кладуше, Вitez, Власенице, Градишке, Добоја, Зворника, Источног Старог Града, Јајца, Козарске Дубице, Коњица, Котор Вароши, Кнегјева, Лакташа, Мркоњић Града, Новог Града, Новог Травника, Петрова, Приједора, Прњавора, Рогатице, Сарајева, Травника, Угљевика, Челинца, Шековића, Шипова и Широког Бријега.

Од укупног броја пословних субјеката из узорка 17 субјеката или 16,83% је из Федерације БиХ, а 83 субјекта или 82,17% је из Републике Српске.

Старост пословних субјеката

Графикон 5.1. Узорак пословних субјеката према старости (N=101)

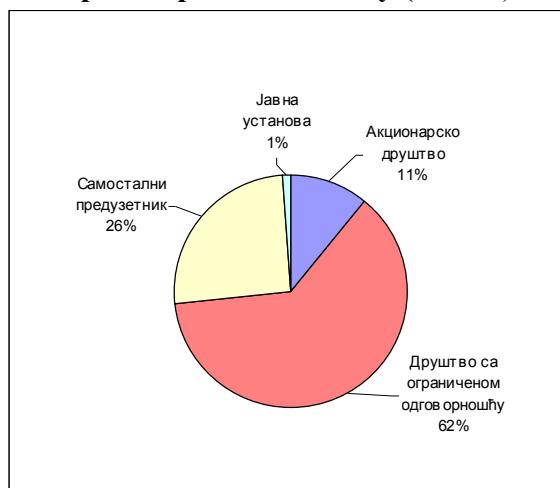
Извор: Обрада аутора

Највећи проценат или 28% пословних субјеката из узорка је старости од 6 до 10 година тј. регистровани су у периоду од 2006. до 2010. године, 19% пословних субјеката је старости 16-20 година (регистровани у периоду од 1996. до 2000. године), 17% субјеката је старости 11-15 година (регистровани од 2001. до 2005. године), 16% субјеката је старости 2-5 година (регистровани од 2011. до 2015. године), 9% субјеката је старости више од 30 година (регистровани године 1985. и раније), 7% је старости 21-25 година (регистровани од 1991. до 1995. године), 3% субјеката је старости 26-30 година (регистровани у периоду од 1986. до 1990. године), 1% је новооснованих субјеката до 1 године старости (регистровани у току 2016. године), док је 1% непознате старости.

Можемо закључити да је 80% субјеката из узорка старости до 20 година, тј. регистровани у периоду од 1996. до 2016. године, односно након завршетка ратних сукоба у БиХ, 19% субјеката је старости изнад 20 година, и 1% субјекат је непознате старости.

Правни облик

Графикон 5.2. Узорак пословних субјеката према правном облику (N=101)

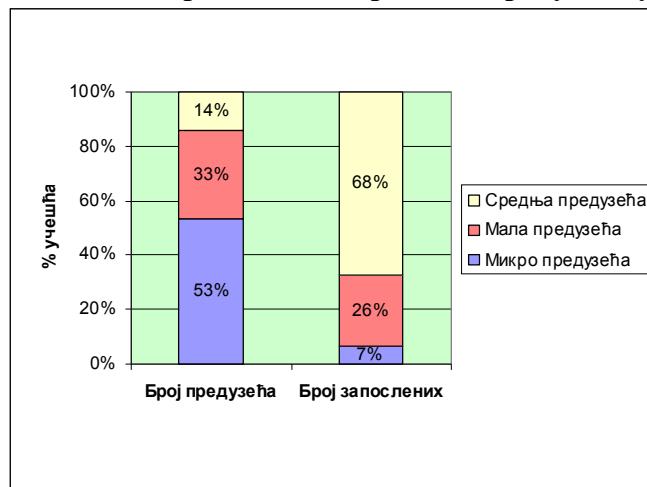
Извор: Обрада аутора

Посматрајући правни облик организовања, највећи проценат или 62% пословних субјеката из узорка је у форми друштва са ограниченом одговорношћу (д.о.о), 26% субјеката из узорка је у форми самосталних предузетника (с.п.), 11% субјеката у форми акционарских друштава (а.д.), а 1% у форми јавних установа.

Величина пословних субјеката и број запослених

Учешће микро, малих и средњих предузећа у узорку је приказано на сљедећем графикону.

Графикон 5.3. Учешће микро, малих и средњих предузећа у узорку (N=101)

Извор: Обрада аутора

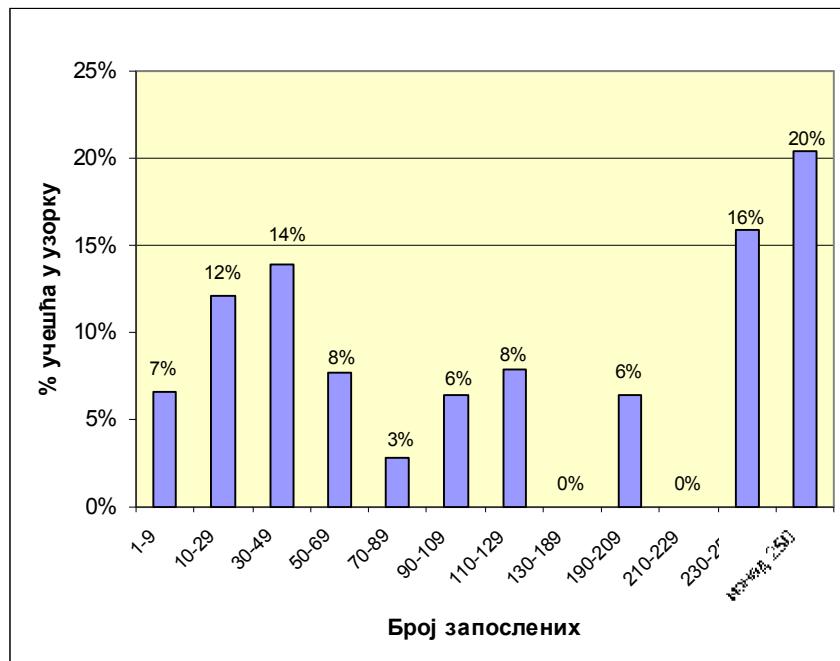
Према броју запослених, 53% пословних субјеката из узорка спада у микро предузећа, односно има од 1 до 9 запослених, 33% пословних субјеката спада у групу малих предузећа која запошљавају од 10 до 49 радника, а 14% пословних субјеката спада у групу средњих предузећа која запошљавају од 50 до 250 радника⁶⁴.

Како се види на графикону 5.3. највише радника је запослено у групи средњих предузећа, где је у 14% предузећа запослено 2095 или 68% запослених из узорка. У групи малих предузећа је запослено 804 радника или 26%, док је у групи микро предузећа запослено свега 204 радника или 7% запослених.

Значи, иако је највећи број микро субјеката (53%), они запошљавају тек 7% радника из узорка, док 14% средњих предузећа запошљава 68% радника из узорка.

Укупан узорак обухвата 101 пословни субјект који је на крају 2015. године имао укупно 3103 запослена радника. Просјечан број запослених по пословном субјекту из узорка је 30,7 запослених.

Графикон 5.4. Дистрибуција броја запослених у узорку (N=101)

Извор: Обрада аутора

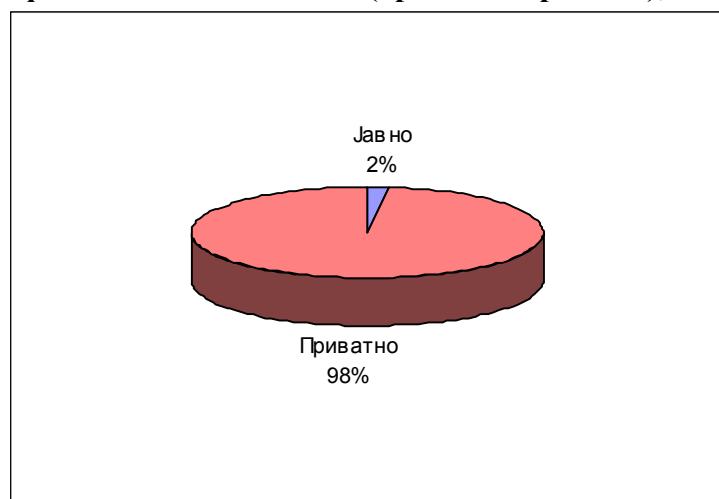
⁶⁴ Два предузећа из узорка запошљавају изнад 250 радника али, пошто према оствареном укупном приходу спадају у средња предузећа, укључена су у узорак.

Графикон 5.4. показује да је у пословним субјектима који запошљавају од 1 до 9 радника запослено 7% радника из узорка, у субјектима која запошљавају 10 до 29 радника запослено је 12% радника, у групи предузећа која запошљавају од 30 до 46 радника запослено је 14% радника итд. Узорак обухвата и два предузећа у којима је запослено изнад 250 радника али, пошто према оствареном укупном приходу спадају у средња предузећа, укључена су у узорак.

Власништво

Учешће приватног и државног власништва над пословним субјектима из узорка приказано је на графикону број 5.5., а власништво према домицилности (домаће/инострено) приказано је на графикону број 5.6.

Графикон 5.5. Власништво (приватно/државно), N=101

Извор: Обрада аутора

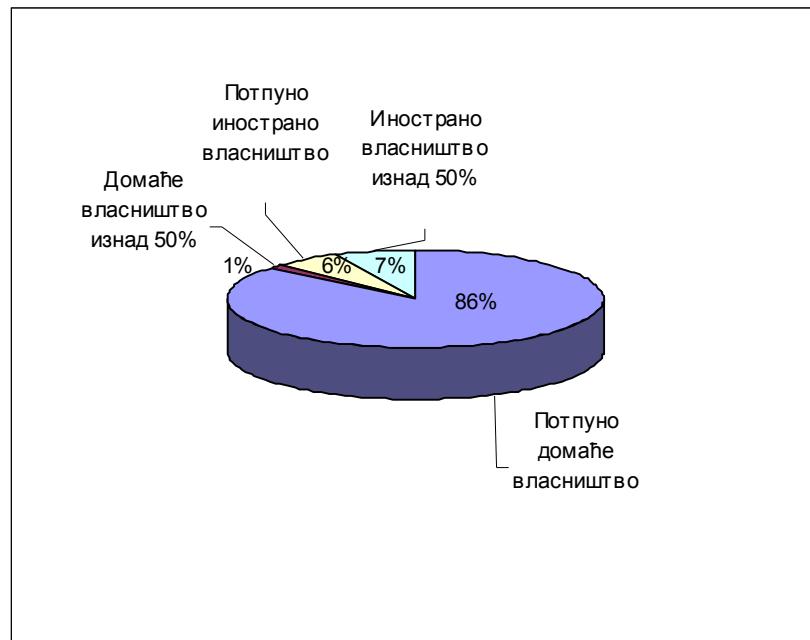
На графикону 5.5. се види да је 98% субјеката из узорка у приватном власништву, док је 2% субјеката у јавном власништву (јавно комунално предузеће и јавна установа – институт).

Према домицилности, односно према томе да ли су власници пословних субјеката из БиХ или иностранства, пословни субјекти из узорка су сврстани у четири категорије:

- потпуно домаће власништво (100% власништва)
- већински домаће власништво (изнад 50% домаћег власништва)
- потпуно инострано власништво (100% ино власништва)
- већински инострано власништво (изнад 50% ино власништва)

Власништво према домицилности (домаће/инострено власништво) приказано је на сљедећем графикону.

Графикон 5.6. Власништво према домицилности (домаће/инострено), N=101

Извор: Обрада аутора

Најбројнији у узорку су пословни субјекти са потпуно домаћим власништвом и они чине 86% узорка, 7% пословних субјеката је већински иностраног власништва, 6% субјеката је потпуно у иностраном власништву, док је 1% субјеката у већински домаћем власништву.

Дјелатност

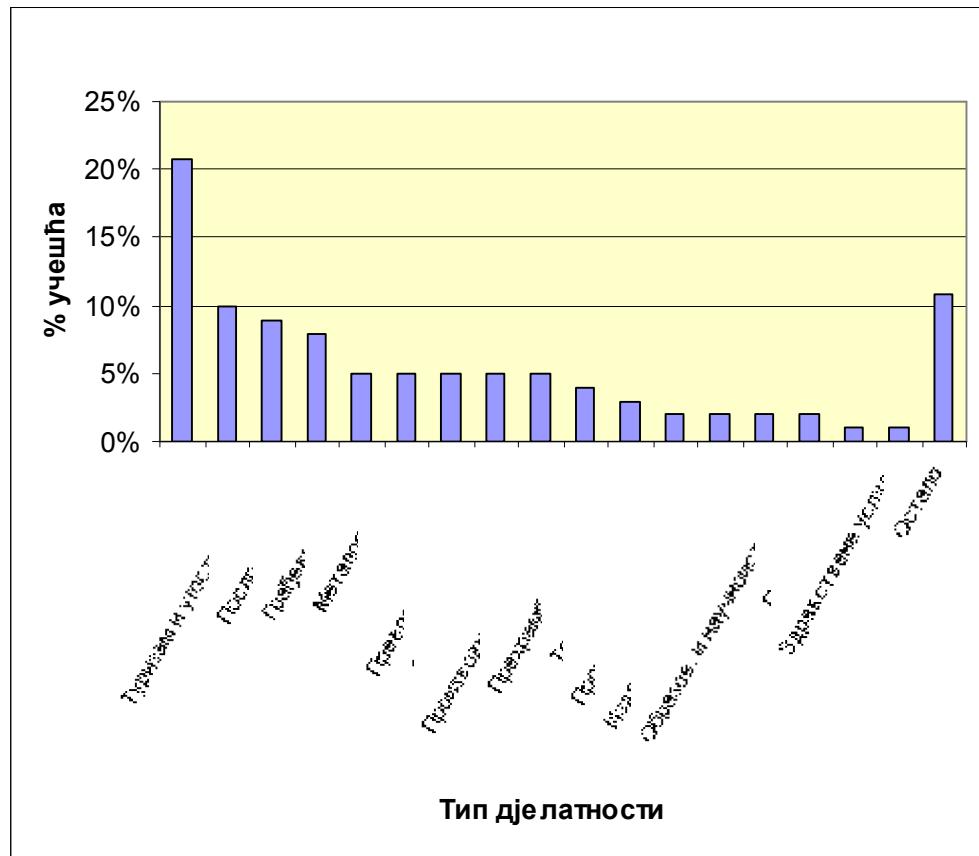
Број пословних субјеката према основној дјелатности дат је у сљедећој табели.

Табела 5.22. Узорак према основној дјелатности

Основна дјелатност	Број субјеката	%
Трговина	21	21%
Дрвопрерада	10	10%
Туризам и угоститељство	9	9%
Пословне услуге	8	8%
Грађевинарство	5	5%
Металопрерада	5	5%
Рударство	5	5%
Превоз робе и путника	5	5%
Пројектовање и дизајн	5	5%
Производња грађев. материјала	4	4%
Прехрамбена индустрија	3	3%
Текстилна индустрија	2	2%
Производња коже и обуће	2	2%
Издаваштво и графичка инд.	2	2%
Образовање и научноистраж. рад	2	2%
Пољопривреда	1	1%
Здравствене услуге	1	1%
Остало	11	11%
УКУПНО	101	100%

Извор: Обрада аутора

Графикон 5.7. Узорак према основној дјелатности, N=101

Извор: Обрада аутора

Како се види из табеле број 5.22 и графика број 5.7., пословни субјекти из узорка су разврстани у 19 категорија према основној дјелатности. Највише, односно 21% пословних субјеката из узорка бави се трговином као основном дјелатношћу, 10% субјеката дрвопрерадом, 9% туризмом и угоститељством, а 8% пословним услугама (које обухватају рачуноводствене услуге и ревизију, адвокатске услуге, нотарске услуге и маркетинг). По 5% субјеката се баве грађевинарством, металопрерадом, рударством, превозом робе и путника те пројектовањем и дизајном. Код 4% пословних субјеката из узорка основна дјелатност је производња грађевинског материјала, код 3% прехранбена индустрија, а по 2% субјеката бави се текстилном индустријом, производњом коже и обуће, издаваштвом и графичком индустријом те образовањем и научноистраживачким радом. По 1% субјеката се бави пољопривредом и здравственим услугама. 11% пословних субјеката се баве дјелатностима које улазе у ставку „остало“, где су сврстане дјелатности које су заступљене са по једним пословним субјектом у узорку, а то су: ветеринарске услуге, производња гуме и пластике, комунална дјелатност, рачунарске и сродне дјелатности, производња осталог намјештаја, производња

електричне енергије, сјеча дрвета, техничко испитивање и анализе, козметичарске и фризерске услуге те посредовање у некретнинама.

Укупан приход

Дистрибуција пословних субјеката према укупном приходу приказана је у табели 5.23 и на графикону број 5.8.

Обрађени су подаци о укупном приходу за 2015. годину, са изузетком неколико пословних субјеката, где су узети подаци за 2014. годину због недостатка података за 2015. годину.

Табела 5.23. Дистрибуција пословних субјеката према укупном приходу

Укупан приход	Број пословних субјеката	%	Вриједност укупног прихода	%
до 50.000 КМ	5	7%	108,644	0.04%
50.001-250.000 КМ	9	13%	1,381,198	0.49%
0,25-0,5 милион КМ	8	11%	3,050,165	1%
0,5-1 мил. КМ	10	14%	7,520,374	3%
1-2 мил. КМ	14	20%	19,257,065	7%
2-3 мил. КМ	4	6%	10,180,300	4%
3-4 мил. КМ	7	10%	23,367,809	8%
4-5 мил. КМ	2	3%	9,494,019	3%
5-6 мил. КМ	3	4%	16,309,050	6%
7-8 мил. КМ	1	1%	7,000,000	2%
Изнад 8 мил. КМ	8	11%	186,795,298	66%
Укупно	71	100%	284,463,922	100%

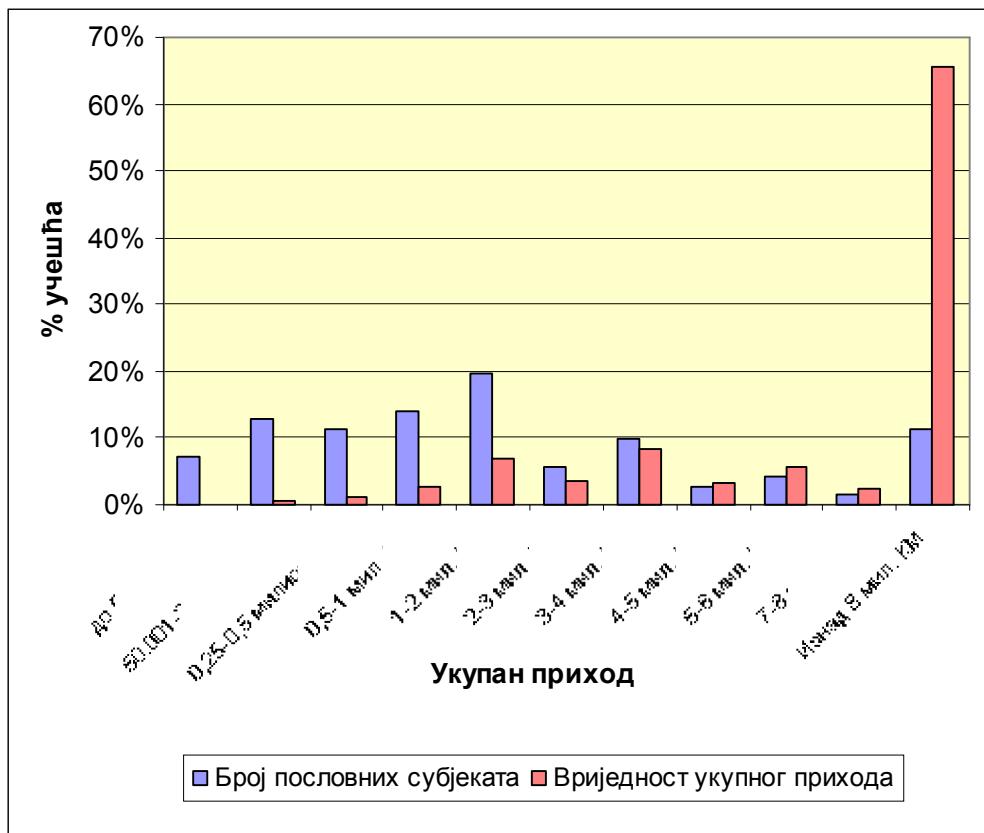
Извор: Обрада аутора

Од укупног узорка којег чини 101 пословни субјекат, 71 пословни субјекат или 70,3% је приказао податке о годишњем укупном приходу, а 30 пословних субјеката или 29,7% нису приказали податке о укупном приходу.

Од пословних субјеката који су приказали укупан приход, највећи број тј. 14 субјеката или 20% има годишњи укупан приход у вриједности од 1 до 2 милиона КМ, затим 10 субјеката или 14% има укупан приход у вриједности од 500.001 до 1.000.000 КМ, 13%

субјеката од 50.001 до 250.000 КМ, 11% субјеката од 250.001 до 500.000 КМ, такође 11% субјеката има укупан приход изнад 8 милиона КМ, 7% субјеката до 50.000 КМ, 6% субјеката од 2 до 3 милиона КМ, 4% субјеката од 5 до 6 милиона КМ, 3% од 4 до 5 милиона КМ и 1% има укупан приход у вриједности од 7 до 8 милиона КМ.

Графикон 5.8. Дистрибуција пословних субјеката према оствареном укупном приходу, (N=71)

Извор: Обрада аутора

Кад анализирамо дистрибуцију пословних субјеката по оствареној вриједности годишњег укупног прихода видимо да су најбројнији субјекти који остварују укупан годишњи приход до 4 милиона КМ, и они чине 80% субјеката, али остварују тек 23% вриједности укупног прихода, предузећа која остварују годишњи укупан приход у вриједности од 4 до 8 милиона КМ чине 8% узорка и остварују 12% укупног прихода, док субјекти који остварују укупан приход изнад 8 милиона КМ чине 11% узорка и они остварују 66% укупног прихода узорка.

5.2.3.2. Дизајн истраживања утицаја кредита ИРБРС на развој МСП

У настојању да истражимо утицај кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске (ИРБРС) на одабране пословне показатеље МСП корисника кредита: укупан приход, нето добит и број запослених, емпиријски ћемо тестирати сљедеће хипотезе:

H 3.1: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст укупног прихода МСП корисника кредита.

H 3.2: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст нето добити МСП корисника кредита.

H 3.3: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст броја запослених МСП корисника кредита.

Како бисмо тестирали хипотезе, прикупићемо и анализирати емпиријске податке о три одабрана пословна показатеља предузећа која су користила кредите ИРБРС у 2008. години, првој години дјеловања ИРБРС. Истраживање је засновано на поређењу података о укупном приходу, нето добити и укупном капиталу у петогодишњем периоду прије кориштења кредита ИРБРС (2003-2007) са подацима из петогодишњег периода након кориштења кредита ИРБРС (2009-2013). Такође, поредићемо кретање одабраних показатеља корисника ИРБРС кредита са кретањима показатеља контролне групе тј. са предузећима која нису користила кредите ИРБРС у периоду 2008-2013. Са овако дефинисаним узорком биће могуће оцијенити утицај кредита ИРБРС на одабране пословне показатеље МСП корисника кредита, али и поредити овај утицај са предузећима контролне групе.

Статистичке методе које ћемо користити у анализи података су: анализа временских серија помоћу просјечних годишњих индекса и линеарног тренда, графички прикази те корелационе и регресионе анализа, помоћу којих ћемо истражити да ли постоји статистички значајна повезаност између јавне финансијске подршке у виду кориштења кредита ИРБРС и показатеља успјешности пословања МСП, тј. како бисмо испитали утицај кредита ИРБРС на цијелу популацију МСП. Корелационе и регресионе анализа обављена је помоћу статистичког програма SPSS (engl. *Statistical Package for the Social Sciences*, Version 22.

Извори података у истраживању били су:

- а) база података Инвестиционо-развојне банке Републике Српске о предузећима корисницима кредита, расположива на web страници ИРБРС (www.irbrs.org),
- б) Привредна комора Републике Српске за податке о укупном приходу, нето добити и броју запослених предузећа из узорка која су у форми друштва са ограниченој одговорношћу (оригинално подаци АПИФ-а). Подаци су добијени од Привредне коморе Републике Српске у фебруару 2015. године за период 2003-2013. године.
- в) веб страница Бањалучке берзе (www.blberza.com) за податке о финансијским показатељима предузећа из узорка која су у форми акционарских друштава и
- г) база података о предузећима Привредног регистра Републике Српске (www.business-rs.ba), која је кориштена за одабир узорка предузећа контролне групе.

5.2.3.2.1. Истраживачки узорак

Истраживачки узорак је састављен од 178 малих и средњих предузећа (МСП) из Републике Српске, од којих 118 МСП који су користили кредит ИРБРС у току 2008. године тј. прве године операција ИРБРС (корисници ИРБРС кредита) и контролне групе од 60 МСП који нису користили кредит ИРБРС у периоду 2008-2013 (не-корисници ИРБРС кредита). Контролна група одговара групи корисника ИРБРС кредита по дјелатности, географској распрострањености и организационом облику.

У току 2008. године ИРБРС је одобрила укупно 137 зајмова за предузећа и предузетнике преко двије кредитне линије: Кредити за предузетнике и предузећа (128 одобрених кредита) и Кредити за пољопривреду (19 одобрених кредита). Од 137 корисника кредита узорак укључује 118 предузећа која припадају групи МСП, или 86%. Велика предузећа су изостављена из узорка. Такође, из узорка су изостављени предузетници због недостатка информација о њиховим пословним показатељима.

Узорак контролне групе или не-корисника ИРБРС кредита обухвата 60 предузећа која су одабрана методом случајног узорка стратификованог по врсти дјелатности, географској распрострањености предузећа (источни или западни дио Републике Српске) и организационом облику (друштво са ограниченој одговорношћу или акционарско друштво) из базе података Привредног регистра Републике Српске, доступног на web страници www.business-rs.ba.

Табела 5.24. Узорак предузећа према врсти дјелатности

Ред. бр.	Дјелатност	Корисници ИРБРС кредита		Не-корисници ИРБРС кредити	
		Број предузећа	%	Број предузећа	%
1	Пољопривреда	22	18.64%	11	18.33%
2	Прехрамбена индустрија	14	11.86%	11	18.33%
3	Дрво-прерађивачка индустрија	16	13.56%	10	16.67%
4	Грађевинарство и производња грађ. материјала	12	10.17%	6	10.00%
5	Метало-прерађивачка индустрија	8	6.78%	3	5.00%
6	Производња папира и графичка дјелатност	7	5.93%	3	5.00%
7	Производња и прерада платике	6	5.08%	1	1.67%
8	Производња намјештаја	5	4.24%	2	3.33%
9	Пројектовање и истраживање	5	4.24%	2	3.33%
10	Услуге	5	4.24%	1	1.67%
11	Трговина	5	4.24%	2	3.33%
12	Саобраћај	4	3.39%	2	3.33%
13	Хотелијерство и туризам	2	1.69%	2	3.33%
14	Текстилна индустрија	2	1.69%	2	3.33%
15	Производња обуће	2	1.69%	1	1.67%
16	Остало	3	2.54%	1	1.67%
УКУПНО		118	100.00%	60	100.00%

Извор: Обрада аутора

Табела 5.25. Узорак предузећа према географској рас прострањености

Ред. бр.	Географска рас прострањеност	Корисници ИРБРС кредита		Не-корисници ИРБРС кредити	
		Број предузећа	%	Број предузећа	%
1	Источни дио Републике Српске	42	35.59%	23	38.33%
2	Западни дио Републике Српске	76	64.41%	37	61.67%
УКУПНО		118	100%	60	100%

Извор: Обрада аутора

Табела 5.26. Узорак предузећа према организационом облику

Ред. бр.	Организациони облик предузећа	Корисници ИРБРС кредита		Не-корисници ИРБРС кредита	
		Број предузећа	%	Број предузећа	%
1	Друштво са ограниченим одговорношћу (д.о.о.)	102	86.44%	52	86.67%
2	Акционарско друштво (а.д.)	16	13.56%	8	13.33%
	УКУПНО	118	100.00%	60	100.00%

Извор: Обрада аутора

Пошто је узорак контролне групе (не-корисници ИРБРС кредита) одабран методом случајног узорка стратификованог по дјелатности, географској рас прострањености и организационом облику предузећа, удио не-корисника у узорку је по одабраним карактеристикама подударан са удејлом корисника ИРБРС кредита.

ПОГЛАВЉЕ 6: РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

6.1. Резултати анкетног истраживања

6.1.1. Административно окружење за оснивање нових пословних субјеката

У овом поглављу приказани су резултати анализе административног окружења за оснивање нових пословних субјеката.

Анализирано је како су испитаници оцјенили:

- сложеност процедуре оснивања предузећа и регистраовања предузетничке дјелатности (самостални предузетник)
- дужину потребног времена и висину трошка оснивања предузећа и регистраовања предузетничке дјелатности
- побољшање процедуре оснивања предузећа и регистраовања предузетничке дјелатности у посљедње вријеме
- смањење потребног времена и трошка оснивања предузећа и регистраовања предузетничке дјелатности у посљедње вријеме
- подршку јавног сектора оснивању нових пословних субјеката

6.1.1.1. Оцјена процедуре оснивања нових пословних субјеката

У наредној табели је дат приказ оцјене сложености процедуре оснивања предузећа и регистраовања предузетничке дјелатности на узорку од 101 пословног субјекта.

Табела 6.1. Оцјена сложености процедуре оснивања предузећа и регистровања предузетничке дјелатности (N=101)

Питање	Број одговора					Укупан број одгово-ра*	Просје-чна оцјена (Mean)
	1 Изузетно сложена	2 Сложена	3 Средње сложена	4 Једно-ставна	5 Изузетно једноста-вна		
Сложеност процедуре оснивања предузећа	6	13	33	19	0	71	2,9
Сложеност процедуре регистрања самосталног предузетника	3	8	14	11	8	44	3,3

Извор: Обрада аутора

* Субјекти регистровани у виду предузећа су оцењивали сложеност процедуре оснивања предузећа, а субјекти регистровани у виду самосталног предузетника су оцењивали сложеност процедуре регистрања предузетничке дјелатности, с тим што је један дио субјекта оцијенио сложеност обе процедуре. Стога је укупан број одговора 115 већи од датог узорка од 101 пословног субјекта.

Пословни субјекти су оцењивали сложеност процедуре оснивања предузећа и регистрања предузетничке дјелатности (самосталног предузетника) на скали од 1 до 5, при чему је 1 најлошија оцјена или „изузетно сложена“ процедура оснивања, преко оцјене 2 која означава „сложену“ процедуру оснивања, оцјене 3 „средње сложену“, оцјене 4 „једноставну“ до оцјене 5 као најбоље оцјене која означава „изузетно једноставну“ процедуру оснивања. Испитаници су посебно оцењивали побољшање процедуре оснивања предузећа, а посебно процедуре регистрања предузетника.

Број одговора по оцјенама је приказан у табели број 6.1. Из табеле се види да просјечна оцјена за сложеност процедуре оснивања предузећа износи 2,9 а за сложеност процедуре регистрања самосталног предузетника износи 3,3.

Може се закључити да је сложеност обе процедуре оцијењена као средње сложена, с тим да је процедура регистрања самосталног предузетника оцијењена нешто вишом оцјеном (за 0,4 бода), тј. испитаници сматрају да је процедура регистрања предузетника нешто једноставнија од процедуре оснивања предузећа.

Табела 6.2. Оцјена дужине времена потребног за оснивање предузећа и регистраовање самосталног предузетника (N=101)

Питање	Број одговора					Укупан број одговора*	Просјечна оцјена (Mean)
	1 Изузетно дуго	2 Дуго	3 Средње дужине	4 Кратко	5 Изузетно кратко		
Вријеме потребно за оснивање предузећа	7	15	37	17	1	77	2,9
Вријеме потребно за регистраовање самосталног предузетника	2	9	16	11	10	48	3,4

Извор: Обрада аутора

*Субјекти регистровани у виду предузећа су оцењивали вријеме потребно за оснивање предузећа, а субјекти регистровани у виду самосталног предузетника су оцењивали вријеме потребно за регистраовање предузетничке дјелатности, с тим што је један дио субјеката оцијенио вријеме потребно за обе процедуре. Стoga је укупан број одговора 125 већи од датог узорка од 101 пословног субјекта.

Вријеме потребно за оснивање предузећа и регистраовање самосталног предузетника испитаници су оцењивали оценама на скали од 1 до 5, где је оцјена 1 најлошија и означава „изузетно дуго“ вријеме оснивања/регистровања, а оцјена 5 најбоља и означава „изузетно кратко“ вријеме оснивања/регистровања.

Просјечна оцјена времена потребног за оснивања предузећа износи 2,9 док за регистраовање предузетничке дјелатности износи 3,4.

Дакле, вријеме потребно за оснивање и предузећа и предузетничке дјелатности оцијењено је као средње дуго, с тим да је, ако поредимо двије просјечне оцјене, вријеме потребно за регистраовање предузетничке дјелатности оцијењено вишом оцјеном (за 0,5 бодова), тј. оцијењено је као нешто краће од времена потребног за оснивање предузећа.

Табела 6.3. Оцјена трошка потребног за оснивање предузећа и регистровање предузетничке дјелатности (N=101)

Питање	Број одговора					Укупан број одговора*	Просјечна оцјена (Mean)
	1 Изузетно висок	2 Висок	3 Средње висине	4 Низак	5 Занемарљив		
Трошак оснивања предузећа	4	14	38	14	6	76	3,1
Трошак регистрања самосталног предузетника	4	5	17	11	12	49	3,4

Извор: Обрада аутора

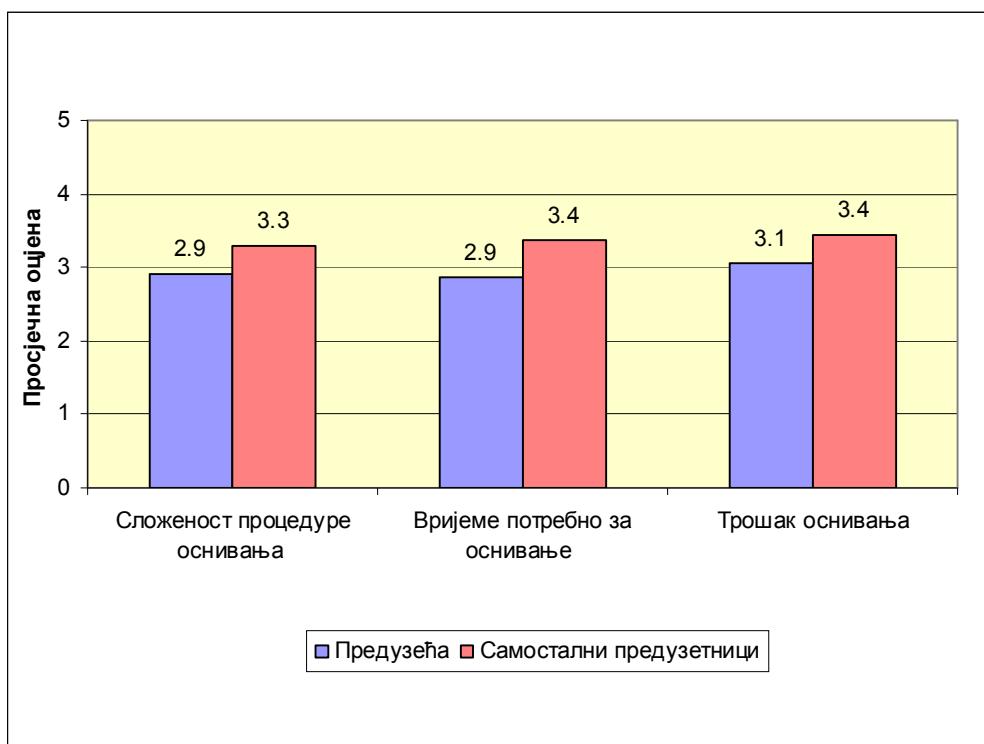
*Субјекти регистровани у виду предузећа су оцењивали трошак потребан за оснивање предузећа, а субјекти регистровани у виду самосталног предузетника су оцењивали трошак потребан за регистрање самосталне дјелатности, с тим што је један дио субјеката оцијенио трошак обе процедуре. Стога је укупан број одговора 125 већи од датог узорка од 101 пословног субјекта.

Трошак потребан за оснивање предузећа и регистрање самосталне дјелатности оцењиван је оцјенама од 1 до 5, при чему је оцјена 1 најлошија и означава „изузетно висок“ трошак оснивања/регистровања, док је оцјена 5 најбоља и означава „занемарљив“ трошак оснивања/регистровања.

Просјечна оцјена трошка потребног за оснивања предузећа износи 3,1 док за регистрање самосталне дјелатности износи 3,4.

Може се закључити да је трошак оснивања и предузећа и самосталне дјелатности оцијењен као средње висине, с тим да је, ако поредимо двије просјечне оцјене, трошак регистрања самосталне дјелатности оцијењен вишом оцјеном за 0,4 бода, тј. оцијењен је као нешто нижи од трошка оснивања предузећа.

Графикон 6.1. Оцјена сложености процедуре оснивања, времена и трошка оснивања предузећа и самосталне дјелатности, (N=101)

Извор: Обрада аутора

Како се види на графикону 6.1. испитаници су оцијенили сложеност процедуре оснивања предузећа и самосталне дјелатности те времена и трошка оснивања просјечним оцјенама које се крећу од 2,9 до 3,4. Регистровање самосталне дјелатности је у сва три питања оцијењено вишом просјечном оцјеном од оцјене за оснивање предузећа, тј. испитаници сматрају да је процедура регистраовања самосталне дјелатности једноставнија од оне за предузећа, а потребно вријеме и трошак оснивања нижи.

6.1.1.2. Оцјена побољшања процедуре оснивања нових пословних субјеката

Оцјена побољшања процедуре оснивања предузећа и регистраовања предузетничке дјелатности приказана је у следећој табели.

Табела 6.4. Да ли сматрате да је процедуре оснивања пословних субјеката побољшана у посљедње вријеме?

Питање	Број одговора					Укупан број одговора	Просјечна оцјена (Mean)
	1 Уопште није побољшана	2 Минимално побољшана	3 Средње побољшана	4 Врло побољшана	5 Изузетно побољшана		
Побољшање процедуре оснивања предузећа	10	10	28	21	9	78	3,1
Побољшање процедуре регистраовања самосталног предузетника	4	7	14	9	15	49	3,5

Извор: Обрада аутора

На питање “Да ли сматрате да је процедуре оснивања пословних субјеката побољшана у посљедње вријеме?” пословни субјекти су одговарали означавањем оцјене на скали од 1 до 5, где је 1 најлошија оцјена која означава да процедуре оснивања „уопште није побољшана“, преко оцјене 2 „минимално побољшана“, оцјене 3 „средње побољшана“, оцјене 4 „врло побољшана“ до оцјене 5 као најбоље оцјене која означава да је процедуре оснивања „изузетно побољшана“. Испитаници су посебно оцењивали побољшање процедуре оснивања предузећа, а посебно процедуре регистраовања самосталне дјелатности.

Број одговора по оцјенама је приказан у табели број 6.4. Из табеле се види да је просјечна оцјена побољшања процедуре оснивања предузећа 3,1, док је просјечна оцјена побољшања процедуре регистраовања самосталне дјелатности 3,5. Побољшање процедуре оснивања предузећа је, дакле, оцијењено као „средње побољшано“, док је побољшање процедуре регистраовања самосталне дјелатности оцијењена нешто вишом оцјеном (за 0,4 бода), тј. између „средње побољшано“ и „врло побољшано“.

Значи, испитаници сматрају да је процедуре оснивања и предузећа и самосталне дјелатности у посљедње вријеме у БиХ побољшана, с тим да је побољшање значајније код регистраовања самосталне дјелатности.

Табела 6.5. Да ли сматрате да је вријеме потребно за оснивање пословних субјеката смањено у посљедње вријеме?

Питање	Број одговора					Укупан број одговора	Просјечна оцјена (Mean)
	1 Уопште није смањено	2 Минимално смањено	3 Средње смањено	4 Врло смањено	5 Изузетно смањено		
Смањење времена потребног за оснивање предузећа	7	12	34	17	8	78	3,1
Смањење времена потребног за регистраовање самосталне дјелатности	2	5	19	11	12	49	3,5

Извор: Обрада аутора

На питање “Да ли сматрате да је вријеме потребно за оснивање пословних субјеката смањено у посљедње вријеме?” пословни субјекти су одговарали означавањем оцјене на скали од 1 до 5, где је 1 најлошија оцјена која означава да вријеме потребно за оснивање „уопште није смањено“, преко оцјене 2 „минимално смањено“, оцјене 3 „средње смањено“, оцјене 4 „врло смањено“ до оцјене 5 као најбоље оцјене која означава да је вријеме потребно за оснивање „изузетно смањено“. Испитаници су посебно оцењивали смањење времена потребног за оснивање предузећа, а посебно за регистраовање самосталне дјелатности.

Број одговора по оцјенама је приказан у табели број 6.5. Из табеле се види да је смањење времена потребног за оснивање предузећа оцијењено просјечном оцјеном 3,1, док је просјечна оцјена за оснивање самосталне дјелатности 3,5. Смањење времена потребног за оснивање предузећа је, dakле, на скали од 1 до 5 оцијењено средњом оцјеном, као „средње смањено“, док је смањење времена потребног за регистраовање самосталне дјелатности оцијењено нешто вишом оцјеном (за 0,4 бода), tj. између „средње смањено“ и „врло смањено“.

Значи, испитаници сматрају да је вријеме потребно за оснивање и предузећа и самосталне дјелатности у посљедње вријеме у БиХ скраћено, али осредње, с тим да је скраћење времена значајније код регистраовања самосталне дјелатности.

Табела 6.6. Да ли сматрате да је трошак оснивања пословних субјеката смањен у посљедње вријеме?

Питање	Број одговора					Укупан број одговора	Просјечна оцјена (Mean)
	1 Уопште није смањен	2 Минимално смањен	3 Средње смањен	4 Врло смањен	5 Изузетно смањен		
Смањење трошка оснивања предузећа	8	15	31	14	10	78	3,0
Смањење трошка регистраовања самосталне дјелатности	4	7	14	13	11	49	3,4

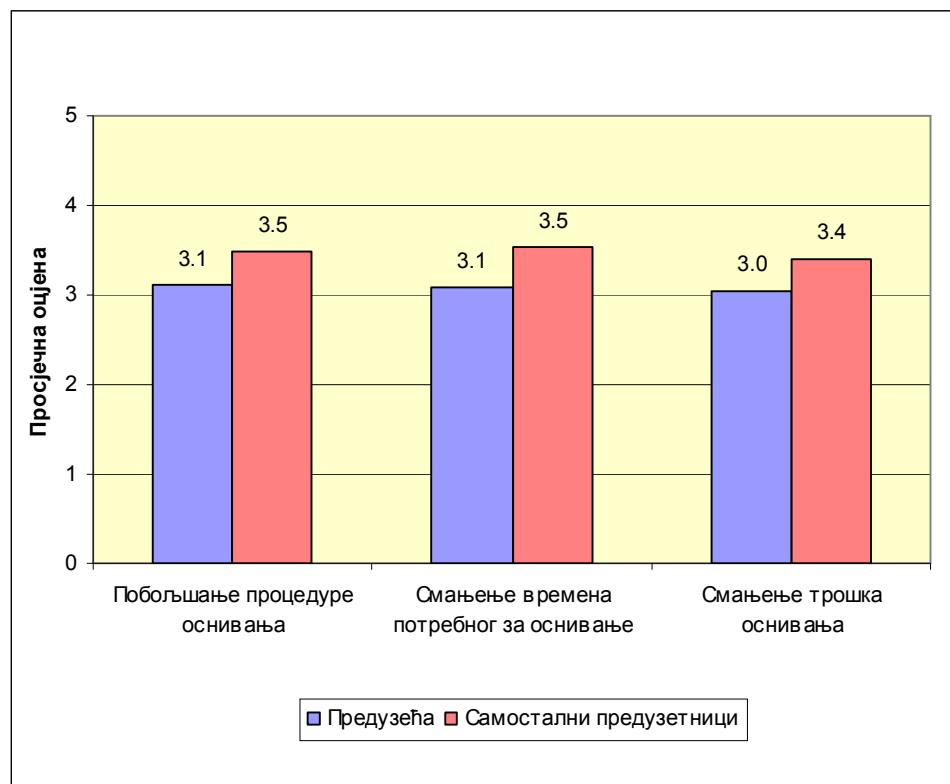
Извор: Обрада аутора

Испитаници су, оценама од 1 до 5, оцењивали у којој мјери је трошак потребан за оснивање предузећа и регистраовање самосталне дјелатности смањен у посљедње вријеме, при чemu је оцјена 1 најлошија и означава да трошак оснивања „уопште није смањен“, док је оцјена 5 најбоља и означава да је трошак оснивања „изузетно смањен“. Посебно је оцењивано смањење времена потребног за оснивање предузећа, а посебно за регистраовање самосталне дјелатности.

У табели број 6.6. је приказан број одговора по оценама, са просјечним оценама. Смањење трошка потребног за оснивање предузећа је оцијењено просјечном оценом 3,0, док је смањење трошка потребног за оснивање самосталне дјелатности оцијењено просјечном оценом 3,4.

Значи, испитаници сматрају да је трошак оснивања и предузећа и самосталне дјелатности у посљедње вријеме у БиХ смањен, али осредње, с тим што је смањење трошка значајније код регистраовања самосталне дјелатности (за 0,4 бода).

Графикон 6.2. Оцјена побољшања процедуре оснивања предузећа и самосталне дјелатности, потребног времена и трошка оснивања (N=101)

Извор: Обрада аутора

Како се види на графикону 6.2. испитаници су оцијенили побољшање процедуре оснивања предузећа и самосталне дјелатности те смањење времена и трошка оснивања просјечним оцјенама од 3,1 до 3,5. Сва три питања су код самосталних предузетника оцијењена вишом просјечном оцјеном од оцјене за предузећа, тј. испитаници сматрају да је код регистраовања предузетничке дјелатности више побољшана процедура регистраовања, а потребно вријеме и трошак оснивања више смањени него код предузећа.

6.1.1.3. Оцјена подршке јавног сектора оснивању нових пословних субјеката

Табела 6.7. Како бисте на скали од 1 до 5 оцијенили подршку јавног сектора оснивању нових пословних субјеката?

Питање	Број одговора					Укупан број одговора	Просјечна оцјена (Mean)
	1 Уопште не постоји	2 Слаба	3 Добра	4 Врло добра	5 Одлична		
Финансијска подршка	51	35	6	1	1	94	1.6
Пореске олакшице	48	32	14	5	0	99	1.8
Информације и савјетодавне услуге	43	27	18	4	0	92	1.8

Извор: Обрада аутора

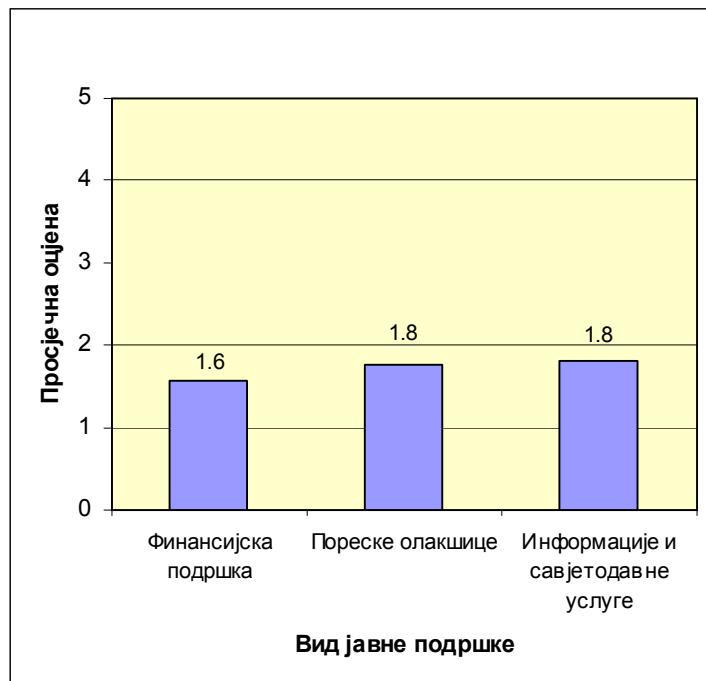
Испитаници су у питању број 10 оцењивали подршку јавног сектора оснивању нових пословних субјеката. На скали од 1 до 5, при чему је 1 најлошија оцјена која означава да подршка јавног сектора оснивању нових пословних субјеката „уопште не постоји“, преко оцјене 2 „слаба“ подршка, оцјене 3 „добра“, оцјене 4 „врло добра“ до оцјене 5 „одлична“ подршка, испитаници су оцењивали три врсте подршке: финансијску подршку, подршку у виду пореских олакшица те у виду пружања информација и савјетодавних услуга.

Број одговора по оцјенама је приказан у табели број 6.7.

Финансијска подршка јавног сектора оснивању нових пословних субјеката оцијењена је просјечном оцјеном 1,6, дакле она се доживљава као врло слаба, јер се наведена просјечна оцјена налази између оцјене 1 „уопште не постоји“ и оцјене 2 „слаба“ подршка.

Подршка јавног сектора оснивању нових пословних субјеката у виду пореских олакшица оцијењена је просјечном оцјеном 1,8, дакле испод оцјене 2 која означава слабу подршку, што значи да се она такође перципира као врло слаба, као и подршка јавног сектора оснивању нових пословних субјеката у виду пружања информација и савјетодавних услуга, која је такође оцијењена просјечном оцјеном 1,8.

Графикон 6.3. Оцјена подршке јавног сектора оснивању нових пословних субјеката

Извор: Обрада аутора

Како се види из графика 6.3. просјечне оцјене за наведена три вида подршке јавног сектора оснивању нових пословних субјеката се крећу између 1,6 и 1,8, односно између оцјене 1 значења да подршка „уопште не постоји“ и оцјене 2 „слаба“ подршка, то значи да испитаници сматрају да је подршка јавног сектора оснивању нових пословних субјеката у БиХ веома слаба, а нарочито финансијска подршка.

6.1.2. Политике финансијске подршке јавног сектора малим и средњим предузећима и предузетништву

У трећем дијелу Упитника испитаници су одговарали на питања која се односе на:

- вид кориштења финансијске подршке јавног сектора,
- разлоге некориштења финансијске подршке јавног сектора (код некорисника),
- оцјену услова и процедуре одобрења финансијске помоћи јавног сектора,
- повећање укупног прихода, нето добити и броја радника као директан резултат финансијске подршке јавног сектора,

- приједлоге испитаника о начину унапређења финансијске подршке јавног сектора малим и средњим предузећима и предузетништву.

Прво питање у трећем дијелу упитника је имало за циљ да уврди колико је пословних субјеката из узорка користило неки вид финансијске подршке јавног сектора.

Табела 6.8. Да ли сте користили неки вид финансијске подршке јавног сектора?

Одговор	Број одговора	%
ДА	30	30%
НЕ	71	70%
Укупно	101	100%

Извор: Обрада аутора

Од 101 предузећа у узорку 30 пословних субјеката или 29,7% је користило неки вид финансијске подршке јавног сектора, док 71 пословни субјекат или 70,3% није користило финансијску подршку јавног сектора.

Табела 6.9. Разлог некориштења финансијске подршке јавног сектора

Разлог некориштења финансијске подршке јавног сектора	Број одговора*	%
Захтјев је био одбијен	9	9%
Нисам имао/ла потребу	20	21%
Користио/ла сам средства комерцијалних банака	25	26%
Неповољни услови	6	6%
Сувише сложена процедура	22	23%
Нисам упознат/а са институцијама и програмима	12	13%
Нешто друго	1	1%
УКУПНО	95	100%

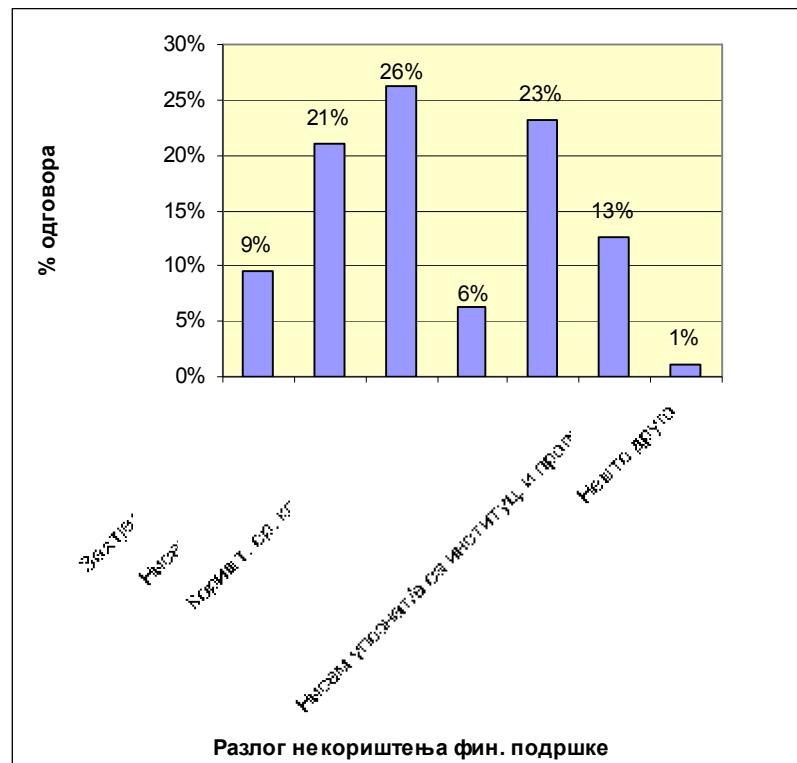
Извор: Обрада аутора

* Могућност вишеструких одговора

У табели 6.9. приказани су разлози некориштења финансијске подршке јавног сектора. Највише одговора (26%) односило се на кориштење средстава комерцијалних банака. Као други разлог некориштења финансијске подршке јавног сектора наведена је

сувише сложена процедура (23% одговора). Трећи разлог по учесталости (21% одговора) је непостојање потребе за кориштењем ове врсте подршке, а као четврти разлог са 13% одговора наведено је „нисам упознат/а са институцијама и програмима“. Код 9 пословних субјеката, што представља 9% одговора захтјев за кориштењем финансијских средстава јавног сектора је био одбијен, док се 6% одговора из питања односи на неповољне услове.

Графикон 6.4. Приказ разлога некориштења финансијске подршке јавног сектора (N=95):

Извор: Обрада аутора

*Могућност вишеструких одговора

Даља анализа финансијске подршке јавног сектора заснива се на одговорима 30 пословних субјеката који су користили неки вид финансијске подршке јавног сектора, као и 9 пословних субјеката којима је захтјев одбијен.

6.1.2.1. Видови финансијске подршке јавног сектора малим и средњим предузећима и предузетништву

Табела 6.10. Који вид финансијске подршке јавног сектора сте користили?

Вид финансијске подршке јавног сектора	Број корисника*	%
Кредит или неки други инструмент Извозно кредитне агенције БиХ (IGA)	1	3%
Кредит Инвестиционо развојне банке РС или Развојне банке Федерације БиХ	12	31%
Субвенција Владе Републике Српске или Владе Федерације БиХ	17	44%
Средства градских/општинских развојних агенција или фондова	6	15%
Неки други вид	3	8%
УКУПНО	39	100%

Извор: Обрада аутора

*Могућност вишеструких одговора

Од 30 пословних субјеката који су користили финансијску подршку јавног сектора, њих 7 је навело да је користило по 2 вида финансијске подршке јавног сектора, а 2 корисника су користила 3 различита вида финансијске подршке јавног сектора.

Највише кориштени инструмент финансијске подршке јавног сектора је субвенција ентитетских влада, Владе Републике Српске или Владе Федерације БиХ са 44% учешћа, затим кредити ентитетских развојних банака: Инвестиционо развојне банке Републике Српске (ИРБРС) и Развојне банке Федерације БиХ са 31% учешћа, средства градских/општинских развојних агенција и фондова са 15% учешћа, остали видови са 8%, а кредит или неки други инструмент Извозно кредитне агенције БиХ (IGA) са 3% учешћа.

Под ставком "Неки други вид" финансијске подршке јавног сектора, пословни субјекти из узорка су навели да су користили: суфинансирање пројеката и набавке опреме, средства Фонда за развој и запошљавање Републике Српске и Фонда за запошљавање Републике Српске.

6.1.2.2. Оцјена услова и процедуре одобрења јавне финансијске подршке

Испитаници су оцењивали услове и процедуре одобрења јавне финансијске помоћи на скали од 1 до 5, при чему је 1 најлошија оцјена, а 5 најбоља оцјена. Број одговора по оцјенама и просјечна оцјена дати су у сљедећој табели.

Табела 6.11. Оцјена услова и процедуре одобрења јавне финансијске помоћи

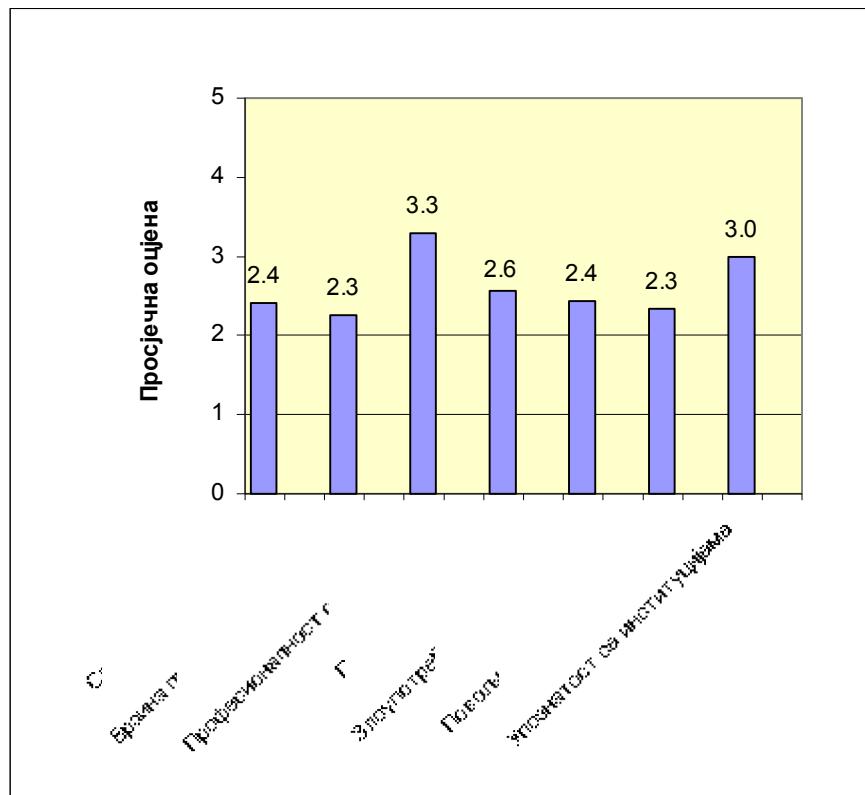
Оцјена	1	2	3	4	5	Укупан број одговора	Просјечна оцјена (Mean)
а) Сложеност и захтјевност процедуре при добијању финансијске подршке из питања под бројем 13 (од 1-изузетно сложена до 5-изузетно једноставна)	10	9	9	6	1	35	2.4
б) Брзина процеса одобрења средстава (од 1-изузетно дуг до 5-изузетно брз процес)	13	7	9	5	1	35	2.3
в) Професионалност службеника при добијању финансијске подршке (од 1-изузетна непрофесионалност до 5-изузетна професионалност)	1	7	12	11	4	35	3.3
г) Присутност политичких притисака да се финансирају лоши пројекти (од 1-присутни у великој мјери до 5-нису уопште присутни)	11	5	11	2	5	34	2.6
д) Присутност злоупотребе финансијских средстава (од 1-постоји у великој мјери до 5-не постоји уопште)	9	8	12	3	2	34	2.4
ђ) Повољност услова за добијање кредита из јавних извора (од 1-изузетно неповољни до 5-изузетно повољни)	8	14	8	3	2	35	2.3
е) Ваша упознатост са институцијама и програмима финансијске подршке (од 1-изузетно лоша до 5-одлична)	3	6	16	8	2	35	3.0

Извор: Обрада аутора

Број одговора варира од 34 до 35 тј. одговоре је давало 30 пословних субјеката из узорка који су користили финансијску подршку јавног сектора и још 5 субјеката чији су захтјеви за кориштење јавне финансијске подршке одбијени.

Приказ просјечних оцјена услова и процедуре одобрења финансијске подршке јавног сектора дат је на следећем графику.

Графикон 6.5. Оцјена услова и процедуре одобрења финансијске подршке јавног сектора

Извор: Обрада аутора

Услови и процедуре везане за одобрење финансијске подршке јавног сектора су оцењивани оцјенама на скали од 1 до 5, при чему је оцјена 1 најлошија, а оцјена 5 најбоља. Како се види на графикону 6.5. просјечне оцјене се крећу у распону од 2,3 до 3,3.

Сложеност и захтјевност процедуре одобрења јавне финансијске подршке оцењивана је на скали од 1 до 5, при чему је оцјена 1 најлошија и означава изузетно сложену и захтјевну процедуру, а оцјена 5 најбоља и означава изузетно једноставну процедуру одобрења. Оцјена 2 означава сложену процедуру, оцјена 3 средње сложену процедуру, а оцјена 4 једноставну процедуру одобрења. Просјечна оцјена износи 2,4 , што је испод

средње оцјене 3. То значи да испитаници сматрају да је процедура одобрења јавне финансијске подршке сложена и захтјевна.

Брзина процеса одобрења представа на скали од 1 до 5 (при чему оцјена 1 означава изузетно дуг а оцјена 5 изузетно брз процес одобрења представа) оцијењена је просјечном оцјеном 2,3 што је такође испод средње оцјене 3 и значи да испитаници сматрају да је процес одобрења представа дуг.

Професионалност службеника при добијању финансијске подршке оцијењена је просјечном оцјеном 3,3 што је нешто изнад средње оцјене на скали 3,0, што значи да испитаници сматрају професионалност службеника осредњом.

Присутност политичких притисака да се финансирају лоши пројекти оцијењена је просјечном оцјеном 2,6, што је испод средње оцјене 3,0. Дакле, испитаници сматрају да су политички притисци да се финансирају лоши пројекти присутни у значајној мјери.

Присутност злоупотребе финансијских средстава на скали од 1 до 5 (при чему оцјена 1 означава присутност у великој мјери, а оцјена 5 да не постоји уопште) оцијењена је просјечном оцјеном 2,4 што значи да испитаници сматрају да су у знатној мјери присутне злоупотребе финансијских средстава јавног сектора намијењених подршци предузетништву и малим и средњим предузећима.

Повољност услова за добијање кредита из јавних извора на скали од 1-изузетно неповољни услови до 5-изузетно повољни оцијењена је просјечном оцјеном 2,3 што је испод средње оцјене од 3,0 и сугерише да испитаници сматрају неповољнима услове за добијање кредита из јавних извора.

Упознатост испитаника са институцијама и програмима јавне финансијске подршке оцијењена је просјечном оцјеном 3,0 на скали од оцјене 1, која означава изузетно лошу упознатост до оцјене 5, која означава одличну упознатост. Просјечна оцјена једнака је средњој оцјени 3,0 што значи да испитаници сматрају да су осредње упознати са институцијама и програмима јавне финансијске подршке предузетништву и малим и средњим предузећима.

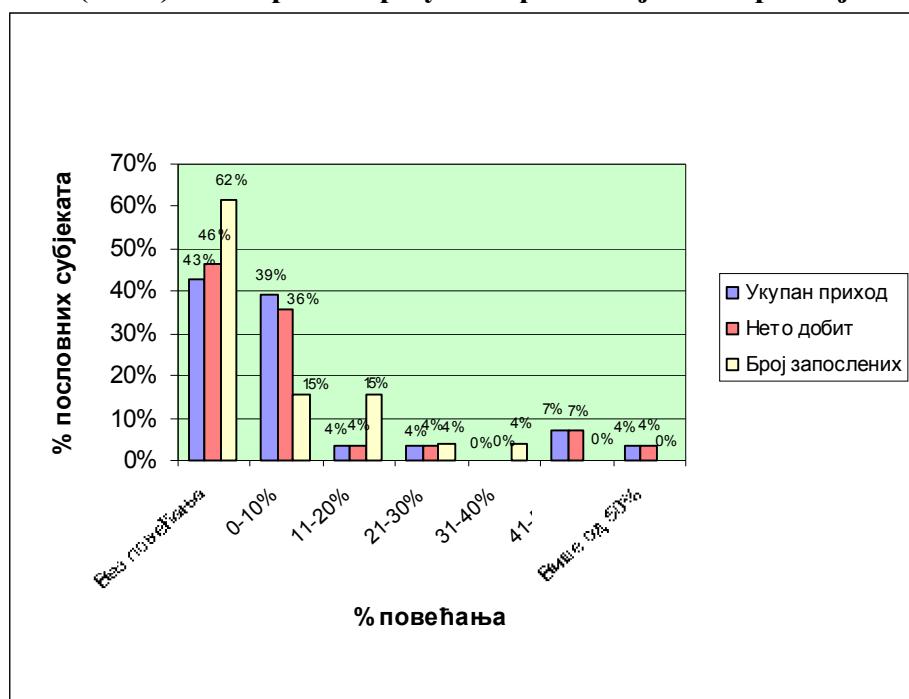
6.1.2.3. Оцјена побољшања пословних показатеља као резултат јавне финансијске подршке

Табела 6.12. Колико су повећани укупан приход, нето добит и број радника као директан резултат финансијске подршке јавног сектора?

% повећања	Укупан приход (N=26)		Нето добит (N=26)		Број радника (N=26)	
	Број предузећа	%	Број предузећа	%	Број предузећа	%
Вез повећања	12	43%	13	46%	16	62%
0-10%	11	39%	10	36%	4	15%
11-20%	1	4%	1	4%	4	15%
21-30%	1	4%	1	4%	1	4%
31-40%	0	0%	0	0%	1	4%
41-50%	2	7%	2	7%	0	0%
Више од 50%	1	4%	1	4%	0	0%
Укупно	28	100%	28	100%	26	100%

Извор: Обрада аутора

Графикон 6.6. Оцјена повећања укупног прихода (N=28), нето добити (N=28) и броја радника (N=26) као директан резултат финансијске подршке јавног сектора

Извор: Обрада аутора

Од 30 пословних субјеката из узорка који су користили финансијску подршку јавног сектора, њих 28 је одговорило на питање „Колико је повећан укупан приход као директан резултат финансијске подршке јавног сектора?

43% или 12 пословних субјеката је одговорило да њихов укупан приход није повећан као резултат финансијске подршке јавног сектора, 39% или 11 субјеката је одговорило да је њихов укупан приход повећан у проценту од 0 до 10%, а код 7% или код 2 пословна субјекта је укупан приход повећан у проценту од 41% до 50%. По 4% или по 1 пословни субјекат је одговорио да је укупан приход повећан у процентима од 11% до 20%, од 21% до 30% и више од 50% као директан резултат финансијске подршке јавног сектора.

Испитаници су давали сличне одговоре и на питање о повећању нето добити као директном резултату финансијске подршке јавног сектора: 46% или 13 пословних субјеката је одговорило да њихова нето добит није повећана, код 36% или 10 субјеката је нето добит повећана у проценту од 0 до 10%, а код 7% или код 2 пословна субјекта је нето добит повећана у проценту од 41% до 50%. По 4% или по 1 пословни субјекат је одговорио да је нето добит повећана у процентима од 11% до 20%, од 21% до 30% и више од 50% као директан резултат финансијске подршке јавног сектора.

Што се тиче повећања броја запослених као директан резултат финансијске подршке јавног сектора, 62% или 16 од 26 пословних субјеката који су одговорили на ово питање је одговорило да њихов број запослених није повећан, по 15% или по 4 пословна субјекта су одговорила да је њихов број запослених повећан у проценту од 0 до 10% и од 11% до 20%, а по 4% или по 1 пословни субјекат је одговорио да је број запослених повећан у процентима од 21% до 30% те од 31% до 40% .

6.1.2.4. Унапређење финансијске подршке јавног сектора

Питање број 16 се односило на унапређење финансијске подршке јавног сектора и гласило је: „Како унаприједити финансијску подршку јавног сектора малим и средњим предузећима и предузетништву. Уколико имате приједлоге, молимо наведите“. То је било питање са могућношћу отвореног одговора.

Неки од одговора који су дали испитаници су следећи:

„Направити добре и јасне законе и процедуре“.

„Повећати средства за подршку, појачати контролу над нелегалним корисницима финансијске подршке и појачати подршку дефицитарним гранама привреде које имају већи потенцијал у Републици Српској, а које могу да генеришу директно или индиректно и друге привредне гране и организације“.

„Повољнија кредитна средства, смањење пореза и доприноса“.

„Политику привређивања треба да воде знани а не подобни“.

„Поштовати критерије додјеле средстава фирмама које ће намјенски користити добивена средства и, тако, унаприједити своје пословање и повећати запосленост, а смањити корупцију и политичку подобност код одабира фирмама за додјелу средстава“.

„Унаприједити финансијску подршку јавног сектора могуће је кроз кратке, јасно дефинисане програме, са једноставном процедуром, јасно дефинисаним критеријумима, са прилагањем само неопходне документације уз пријаву. Такође, пожељно је обавијестити што више малих и средњих предузећа, можда кроз слање циркуларних обавјештења путем Привредних комора“.

„Смањити прописане обавезе: таксе на дјелатност, порезе и доприносе на плате, озаконити ПДВ на наплаћене приходе, стварати амбијент за мала и средња предузећа“.

„Смањење доприноса те комуналних и републичких такси“.

„Избацити утицај политике те довести све у равноправан положај. Максимално поједноставити процедуре“.

„Поједноставити процедуре“.

„Лишити је огромне корупције те политичке подобности“.

„Уредити законодавне оквире“.

„Коректном: пореском, кредитном и монетарном политиком финансирати производна предузећа из буџета, смањити пореске стопе за привредна друштва“.

Транспортно предузеће:

- Субвенције набавке нових возила ЕУРО-6, примјер Република Хрватска
- Смањити пореска давања и парофискалне намете
- Укинути поресе и доприносе на лични доходак и увести јединствену прогресивну стопу пореза па нека управа расподјељује новац по ставкама
- Умањити трошкове регистрације возила
- У цијени горива и регистрације укинути давања за путеве, постоје цестарине које свакако плаћамо
- Уговори о поврату ПДВ-а са свим земљама Европе укључујући и Турску и Русију
- Укинути образовне профиле типа возач, а увести образовање уз школу за возача на конкретним возилима у конкретним ситуацијама, примјер Њемачка
- Субвенционисати образовање дефицитарних радних профиле
- Укинути силне статистичке извјештаје које се гомилају на свим нивоима власти
- Увести електронску комуникацију и електронски потпис.

„Додјељивање већих финансијских средстава малим предузећима путем субвенција“.

„Суфинанцирање додатног запошљавања, под повољним увјетима омогућавати проширење и развој“.

„Суфинанцирање, разноразне олакшице“.

6.1.2.5. Фактори ограничења развоја малих и средњих предузећа и предузетништва

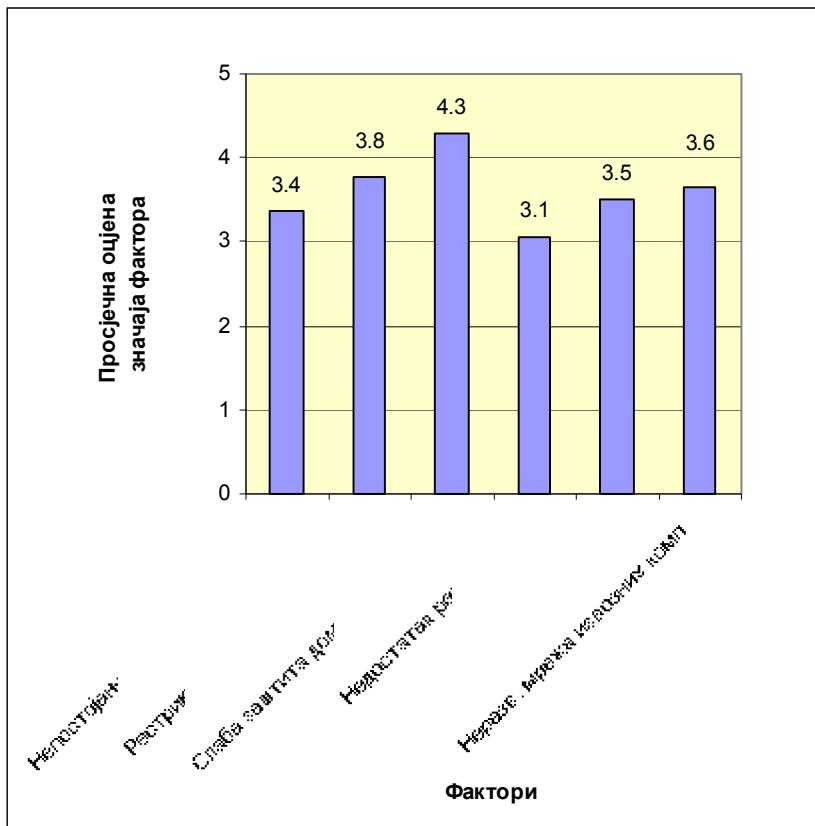
Испитаници су оцењивали значај шест одабраних фактора ограничења развоја МСП и предузетништва на скали оцјена од 1 до 5, при чему је најслабија оцјена 1 и она означава да је дати фактор „небитан“, оцјена 2 „мало важан“, оцјена 3 „важан“, оцјена 4 „веома важан“ и оцјена 5 „приоритет“.

**Табела 6.13. Оцјена значаја фактора ограничења развоја
малих и средњих предузећа и предузетништва**

Фактори ограничења развоја МСП и предузетништва	Број одговора					Укупан број одговора	Просјечна оцјена (Mean)
	1 Небитно	2 Мало важно	3 Важно	4 Веома важно	5 Приоритет		
Непостојање довольног броја великих предузећа за која би мањи привредни субјекти радили дијелове и компоненте	6	12	34	32	14	98	3.4
Недостатак новца у БиХ (рестриктивна монетарна политика)	0	7	30	39	22	98	3.8
Слаба заштита домаћег тржишта	0	3	13	34	47	97	4.3
Недостатак радне снаге – демографски проблем	9	21	35	24	10	99	3.1
Недовољно изграђена култура рада	2	13	30	37	14	96	3.5
Неразвијена мрежа домаћих извозних трговачких компанија	3	4	36	34	19	96	3.6

Извор: Обрада аутора

Графикон 6.7. Оцјена значаја фактора ограничења развоја МСП и предузетништва

Извор: Обрада аутора

Просјечне оцјене значаја фактора се крећу од 3,1 до 4,3, тј. од „важан“ до „веома важан“. Највишу просјечну оцјену од 4,3 је добио фактор „Слаба заштита домаћег тржишта“. Оцјена се налази између „веома важан“ и „приоритет“, што значи да овај фактор испитаници сматрају изузетно важним, и од понуђених фактора најзначајнијим. Други по значају фактор је „Недостатак новца у БиХ/рестриктивна монетарна политика“ који је добио просјечну оцјену 3,8 или „веома важан“. Трећи фактор по значају је „Неразвијена мрежа домаћих извозних трговачких компанија“, са просјечном оцјеном од 3,6 или описно „веома важан“. Просјечном оцјеном 3,5 оцијењен је фактор „Недовољно изграђена култура рада“. Фактор „Непостојање довољног броја великих предузећа за која би мањи привредни субјекти радили дијелове и компоненте“ је оцијењен оцјеном 3,4, а просјечну оцјену од 3,1 је добио фактор „Недостатак радне снаге – демографски проблем“ кога испитаници сматрају „Важним“.

6.1.3. Политике подршке јавног сектора извозу

У овом поглављу су обрађени резултати анкетног истраживања који се односе на политике подршке јавног сектора извозу: главна извозна тржишта предузећа из узорка, оцјену различитих видова подршке јавног сектора извозу, оцјену повећања извоза као директног резултата подршке јавног сектора, извозне баријере, оцјену упознатости са институцијама и програмима јавне подршке извозу те начин побољшања јавне подршке извозу.

Табела 6.14. Учешће извозника у узорку

Одговор	Број субјеката	%
Извозници	35	34,65%
Не извозе	66	65,35%
УКУПНО	101	100%

Извор: Обрада аутора

Од 101 привредног субјекта у узорку, 35 пословних субјеката или 34,7% су извозници. Они су одговарали на питања из који се односи на политике подршке јавног сектора извозу.

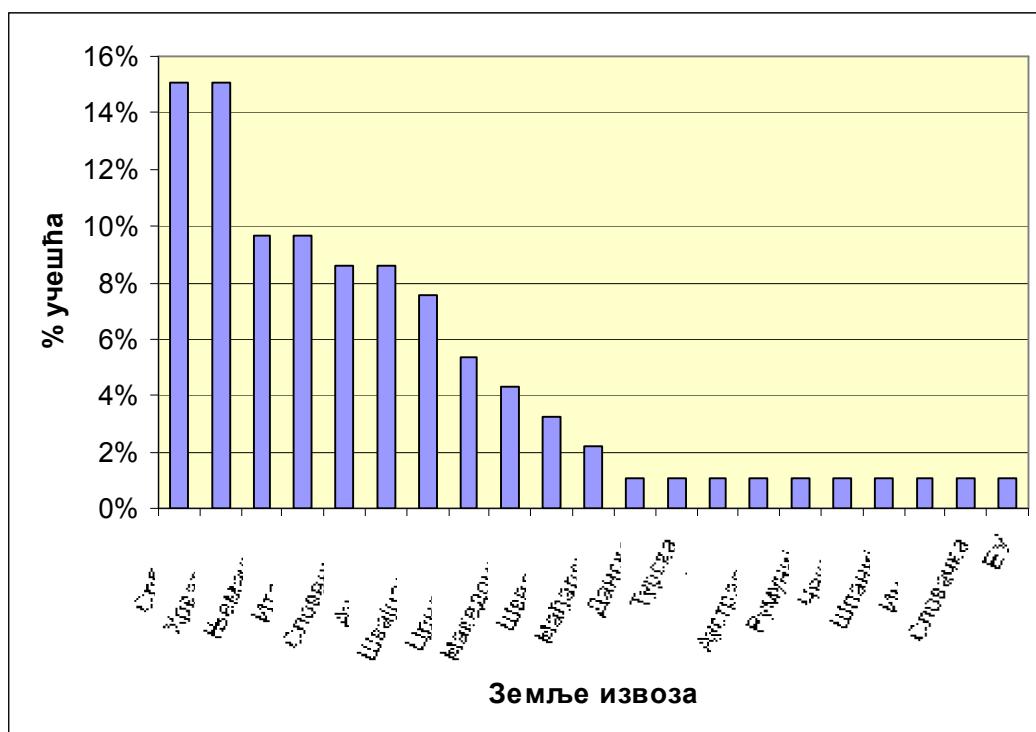
Табела 6.15. Извозна тржишта предузећа из узорка

Извозно тржиште	Број извозника*	%
Србија	14	15%
Хрватска	14	15%
Њемачка	9	10%
Италија	9	10%
Словенија	8	9%
Аустрија	8	9%
Швајцарска	7	8%
Црна Гора	5	5%
Македонија	4	4%
Шведска	3	3%
Мађарска	2	2%
Данска	1	1%
Турска	1	1%
САД	1	1%
Аустралија	1	1%
Румунија	1	1%
Чешка	1	1%
Шпанија	1	1%
Индија	1	1%
Словачка	1	1%
ЕУ	1	1%
УКУПНО	93	100%

Извор: Обрада аутора

*Могућност вишеструких одговора

Графикон 6.8. Извозна тржишта предузећа из узорка

Извор: Обрада аутора

Најзаступљенија извозна тржишта предузећа из узорка су тржишта Србије и Хрватске са по 15% учешћа, затим Њемачке и Италије са по 10% учешћа, Словеније и Аустрије са по 9% учешћа, Швајцарске са 8% учешћа, Црне Горе са 5%, Македоније са 4% учешћа, Шведске са 3%, Мађарске са 2% учешћа те Данске, Турске, САД, Аустралије, Румуније, Чешке, Шпаније, Индије, Словачке и ЕУ са по 1% учешћа.

6.1.3.1. Видови подршке јавног сектора извозу

Табела 6.16. Да ли сте користили неки вид финансијске подршке јавног сектора за извоз?

Вид финансијске подршке јавног сектора за извоз	Број корисника	%
Кредит или неки други инструмент Извозно кредитне агенције БиХ (IGA)	1	5%
Кредит Инвестиционо развојне банке Републике Српске или Развојне банке ФБиХ	4	20%
Субвенција Владе Републике Српске или Владе Федерације БиХ	14	70%
Остало	1	5%
УКУПНО	20	100%

Извор: Обрада аутора

Од 35 извозника у узорку, 20 субјеката је користило неки вид финансијске подршке јавног сектора за извоз, од чега њих 14 (или 70%) је користило субвенције ентитетских влада, 4 субјекта (или 20%) је користило кредит ентитетских развојних банака: Инвестиционо развојне банке Републике Српске или Развојне банке Федерације БиХ, 1 субјект (или 5%) је користио кредит или неки други инструмент Извозно кредитне агенције БиХ (IGA), а 1 субјекат (или 5%) је заокружио одговор „остало“.

Табела 6.17. Да ли сте користили неки други вид јавне подршке извозу?

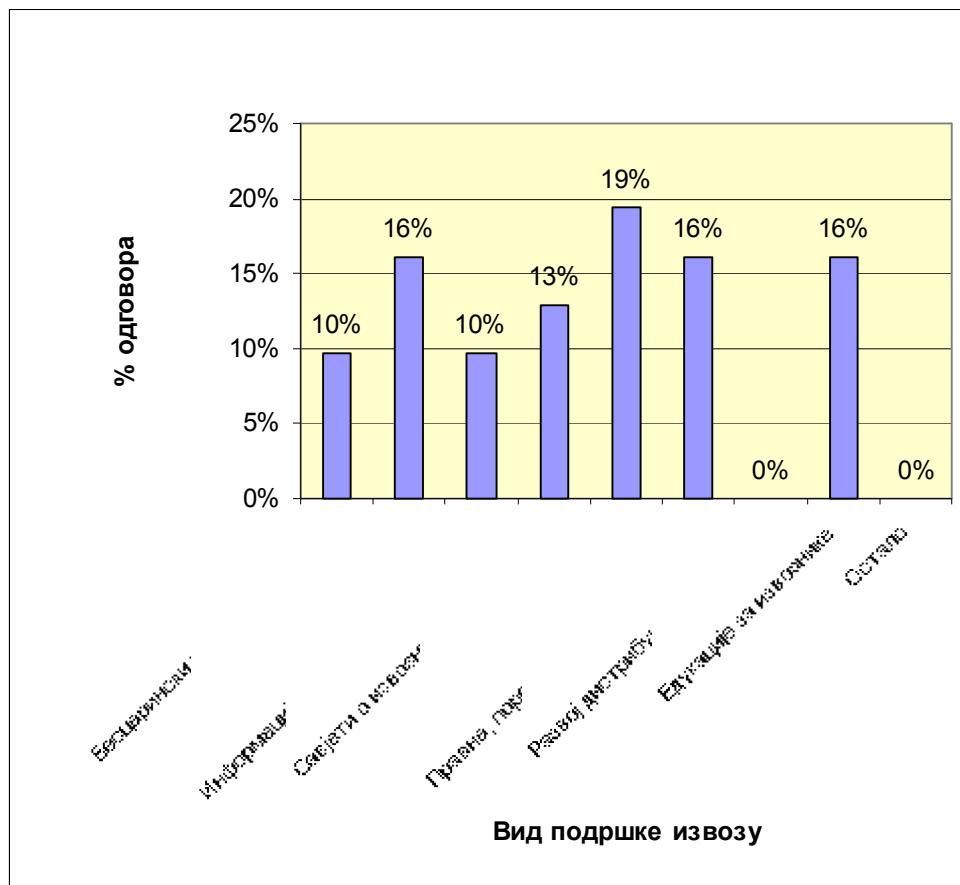
Вид подршке извозу	Број одговора*	%
Бесцарински увоз за извознике	3	10%
Пореске олакшице	5	16%
Информације о страним тржиштима и извозним могућностима	3	10%
Савјети о извозним процедурама	4	13%
Сајмови и изложбе	6	19%
Правна, пореска и царинска помоћ	5	16%
Развој дистрибуционих канала	0	0%
Едукације за извознике	5	16%
Остало	0	0%
УКУПНО	31	100%

Извор: Обрада аутора

*Могућност вишеструких одговора

На питање да ли су испитаници користили неки други вид јавне подршке извозу дат је 31 одговор. Највише, тј. 6 одговора или 19% од укупног броја одговора се односи на учешће на сајмовима и изложбама као вид подршке извозу, по 5 одговора или по 16% се односи на „пореске олакшице“, „правну, пореску и царинску помоћ“ и „едукације за извознике“, 4 одговора или 13% се односи на „савјете о извозним процедурама“, по 3 одговора или по 10% се односи на „бесцарински увоз за извознике“ и „информације о страним тржиштима и извозним могућностима“. Понуђена су још два могућа одговора, и то „развој дистрибуционих канала“ који није означен као кориштен ни од једног испитаника, као ни одговор „остало“.

Графикон 6.9. Кориштење осталих видова подршке извозу

Извор: Обрада аутора

6.1.3.2. Повећање извоза као резултат подршке јавног сектора

Табела 6.18. Повећање извоза као директан резултат подршке јавног сектора

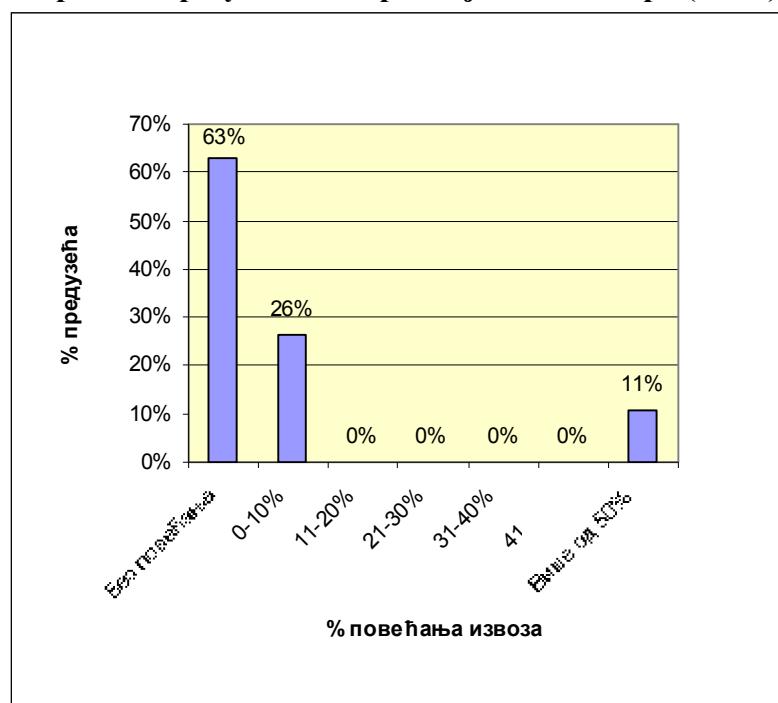
Повећање извоза	Број предузећа	%
Без повећања	12	63%
0-10%	5	26%
11-20%	0	0%
21-30%	0	0%
31-40%	0	0%
41-50%	0	0%
Више од 50%	2	11%
Укупно	19	100%

Извор: Обрада аутора

Од 35 извозника у узорку, њих 19 је одговорило на питање „Колико је повећан ваш извоз као директан резултат подршке јавног сектора?“.

63% или 12 предузећа је одговорило да њихов извоз није повећан као директан резултат подршке јавног сектора, 26% или 5 предузећа је одговорило да је извоз повећан у проценту од 0 до 10%, а 11% или 2 предузећа је одговорило да је извоз повећан више од 50% као директан резултат подршке јавног сектора.

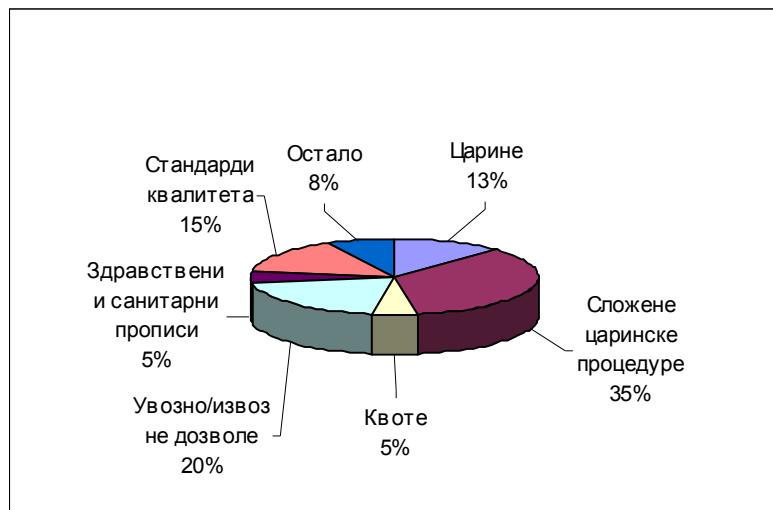
Графикон 6.10.: Оцјена процента повећања извоза као директног резултата подршке јавног сектора (N=19)

Извор: Обрада аутора

6.1.3.3. Извозне баријере

Графикон 6.11. Извозне баријере (N=40)*

Извор: Обрада аутора

*Могућност вишеструких одговора

На питање са којим баријерама се испитаници сусрећу приликом извоза дато је 40 одговора. Највише одговора (35%) се односи на сложене царинске процедуре, 20% одговора се односи на увозно/извозне дозволе, 15% одговора на стандарде квалитета, 13% одговора на царине, по 5% одговора се односи на квоте те здравствене и санитарне прописе, док се 8% одговора односи на „остало“.

Под ставком „остало“, предузећа из узорка су навела три извозне баријере:

- непостојање институција у БиХ које могу дати одговарајуће атесте квалитета за разне производе,
- дуго чекање на одобрење за лон посао те
- корупција и рекетирање цариника.

6.1.3.4. Оцјена јавне подршке извозу

Испитаници су, на скали од 1 до 5, оцењивали различите видове подршке јавног сектора извозу предузећа из БиХ, при чему је 1 најлошија оцјена, а 5 најбоља оцјена. Број одговора по оцјенама и просјечна оцјена дати су у следећој табели.

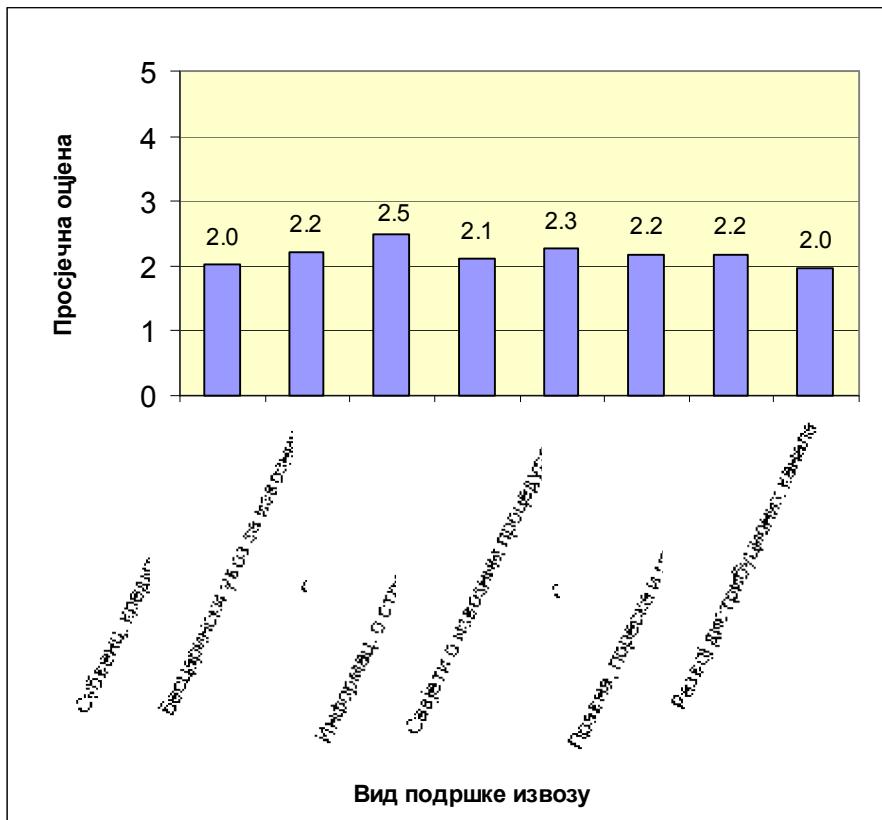
Табела 6.19. Оцјена подршке јавног сектора извозу пословних субјеката из БиХ

Вид подршке извозу	Број одговора					Укупан број одговора	Просјечна оцјена (Mean)
	1 Не постоји	2 Слабо	3 Добро	4 Врло добро	5 Одлично		
Субвенционисани кредити за извознике	9	20	5	1	1	36	2.0
Бесцарински увоз за извознике	8	14	14	1	0	37	2.2
Пореске олакшице	6	16	11	2	3	38	2.5
Информације о страним тржиштима и извозним могућностима	8	17	10	1	0	36	2.1
Савјети о извозним процедурама и праксама	6	18	10	3	0	37	2.3
Сајмови и изложбе	7	16	10	0	1	34	2.2
Правна, пореска и царинска помоћ	7	17	12	1	0	37	2.2
Развој дистрибуционих канала	7	24	6	0	0	37	2.0

Извор: Обрада аутора

Приказ просјечних оцјена различитих видова подршке извозу дат је на следећем графикону.

Графикон 6.12. Оцјена подршке јавног сектора извозу

Извор: Обрада аутора

Различити видови јавне подршке извозу су оцењивани оценама на скали од 1 до 5, при чему је оцјена 1 (или описно „не постоји“) најлошија и означава да не постоји овај вид подршке јавног сектора извозу, оцјена 2 („слабо“) означава слабу подршку, оцјена 3 („добро“) добру подршку, оцјена 4 („врло добро“) врло добру, а оцјена 5 („одлично“) означава одличну подршку јавног сектора.

Како се види на графикону 6.12. просјечне оцјене се крећу у распону од 2,0 до 2,5.

Субвенционисани кредити за извознике, као вид подршке јавног сектора извозу, на скали од 1 до 5 оцијењени су просјечном оцјеном 2,0 („слабо“), што означава да испитаници сматрају овај вид подршке слабим.

Бесцарински увоз за извознике оцијењен је просјечном оцјеном 2,2 и значи да испитаници, такође, сматрају да је овај вид подршке јавног сектора извозу слаб.

Пореске олакшице за извознике су оцијењене просјечном оцјеном 2,5 што је између оцјене 2,0 значења „слабо“ и оцјене 3,0 значења „добро“. Овај вид подршке извозу је

добио највишу оцјену од свих понуђених видова подршке, иако је и ова оцјена испод средње оцјене од 3,0.

Подршка јавног сектора извозу у виду информација о страним тржиштима и извозним могућностима оцијењена је просјечном оцјеном 2,1 или „слабо“.

Савјети о извозним процедурама и праксама као вид подршке извозу оцијењени су просјечном оцјеном 2,3 што је нешто изнад оцјене 2,0 значења „слабо“, док је подршка за учешће на сајмовима и изложбама оцијењена просјечном оцјеном 2,2 што је такође нешто изнад оцјене 2,0 значења „слабо“. Иста просјечна оцјена од 2,2 дата је и правној, пореској и царинској помоћи извозницима, што значи да овај вид подршке јавног сектора извозу испитаници сматрају слабим. Развој дистрибуционих канала оцијењен је просјечном оцјеном 2,0 или „слабо“.

Може се закључити да испитаници сматрају слабим све наведене и оцењиване видове подршке јавног сектора извозу, осим пореских олакшица које су оцијењене са 2,5 као средњом оцјеном између „слабо“ и „добро“.

6.1.3.5. Упознатост са институцијама и програмима подршке јавног сектора извозу

Табела 6.20. Оцјена упознатости са институцијама и програмима финансијске и нефинансијске подршке јавног сектора извозу

Врста подршке извозу	Број одговора					Укупан број одговора	Просјечна оцјена (Mean)
	1 Уопште нисам упознат/а	2 Слабо	3 Добро	4 Врло добро	5 Одлично		
Институције које пружају подршку извозу	15	22	13	1	1	52	2.1
Програми финансијске подршке (кредитне линије, субвенције, гаранције и сл.)	10	28	10	3	1	52	2.2
Програми нефинансијске подршке (информације, савјети, едукације и сл.)	11	28	11	1	1	52	2.1

Извор: Обрада аутора

Испитаници су у питању број 26 оцењивали своју упознатост са институцијама и програмима финансијске и нефинансијске подршке јавног сектора извозу у БиХ. На скали од 1 до 5, при чemu је 1 најлошија оцјена која означава да „уопште нисам упознат/а“, преко оцјене 2 у значењу „слабо“ упознат/а, оцјене 3 „добро“ упознат/а, оцјене 4 „врло добро“ до оцјене 5 „одлично“ упознат/а, испитаници су оцењивали: а) своју упознатост са институцијама које пружају подршку извозу, б) упознатост са програмима финансијске подршке извозу (кредитне линије, субвенције, гаранције и сл.) и в) упознатост са програмима не-финансијске подршке извозу (информације, савјети, едукације и сл.).

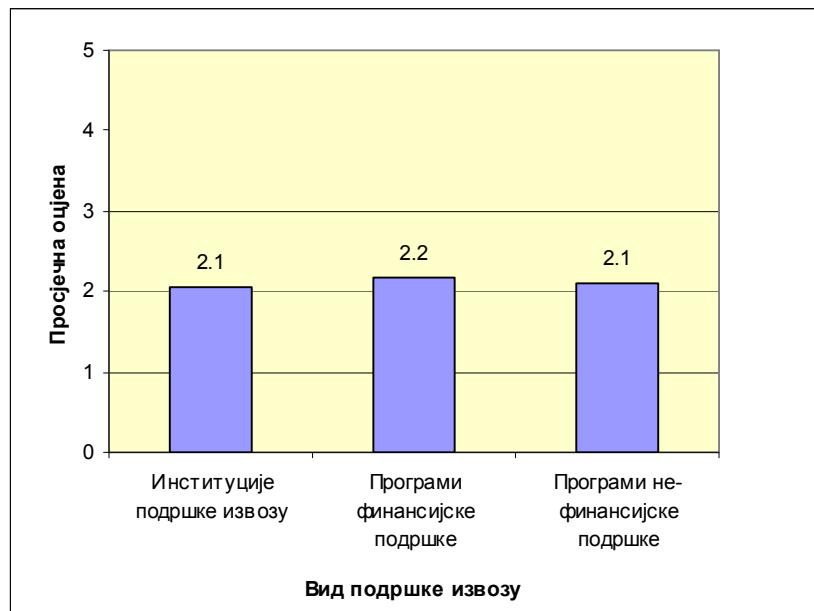
Број одговора по оцјенама, као и просјечне оцјене приказани су у табели број 6.20.

Испитаници су своју упознатост са институцијама које пружају подршку извозу оцијенили просјечном оцјеном 2,1, што значи да они сматрају слабом своју упознатост са институцијама подршке извозу.

Упознатост са програмима финансијске подршке извозу (кредитне линије, субвенције, гаранције и сл.) оцијењена је просјечном оцјеном 2,2, дакле нешто изнад 2,0, што значи да се она такође перципира као слаба.

Упознатост са програмима не-финансијске подршке извозу (информације, савјети, едукације и сл.) оцијењена је просјечном оцјеном 2,1 што означава слабу упознатост.

Графикон 6.13. Оцјена упознатости са институцијама и програмима подршке извозу

Извор: Обрада аутора

Како се види из графика 6.13. просјечне оцјене упознатости са институцијама подршке извозу те програмима финансијске и нефинансијске подршке извозу се крећу у распону од 2,1 до 2,2 што је нешто изнад оцјене 2,0 значења „слабо“, и значи да испитаници сматрају своју упознатост са институцијама и програмима подршке извозу слабом.

6.1.3.6. Начини побољшања подршке јавног сектора извозу

Посљедње питање у Анкетном упитнику је било отворено питање: „Како јавни сектор може побољшати подршку извозу пословних субјеката из БиХ?“.

Испитаници су дали сљедеће одговоре:

„Сматрамо да амбасаде БиХ требају у свом раду дати тежиште на економску дипломатију те у сарадњи са Вањскотрговинском комором БиХ координирати све извознике и тако повећавати ефекте извоза“.

„Субвенције морају да буду веће од разлике цијене домаћих и страних производа. Контрола квалитета домаћих прозвода мора бити већа да би се подигао квалитет, а тиме и потражња за домаћим производима у иностранству“.

„Тражење, повезивање и упознавање страних партнера са домаћим произвођачима, повољније кредитне линије и поједностављене процедуре за добијање цертификата“.

„Конечно се мора почети радити на смањењу бирократије. Потребно је смањити број запослених за 50%. То ће довести до бољег и ефикаснијег рада, упосленици ће се узбрдити и уједно схватити да нису заувијек запослени у јавним институцијама. Кажњавати сваки облик корупције искључиво отпуштањем и забраном рада у тим институцијама. Почети хитно са смањењем доприноса на плаће за пензијско и здравствено на 50%. Почети са смањењем парофискалних намета свих нивоа. Конечно донијети закон о субвенционирању извозника, како директних тако и индиректних извозника (оних који производе дијелове за фирме које то монтирају и извозе). Бенефиције припадају искључиво произвођачу“.

„Афирмисати и унаприједити елементе из питања 25 путем закона, правилника или уредбом“.

„Помоћ при налажењу нових тржишта, помоћ при набавци опреме, субвенција на извозну вриједност, школовање одговарајућих кадрова“.

„Потребно је субвенционисати пословне субјекте и привредне гране које имају добре пословне резултате и то: путем каматних стопа, пореза на промет, пореза на приход и додатну вриједност, субвенција путем концесија и стимулације девизног курса“.

„Спољнотрговинска комора БиХ треба да буде главна спона између извозника и купца“.

„Јавни сектор може побољшати подршку извозу пословних субјеката разним субвенцијама, олакшицама при увозу и рјешавањем административних проблема са којима се пословни субјекти најчешће сусрећу“.

„Финансијска подршка, информације, савјети, едукације“.

„Ослободити царине одређених компоненти које се увозе, поједноставити царинске процедуре приликом увоза и извоза, стимулисати извозне послове, обуку радника ослободити свих доприноса до двије године“.

„Да јавни сектор стане иза произвођача у виду сигурности наплате готовог производа, да држава изгради модул како би заштитила млада превозећа (мала) у извозу, а да то не раде накупци који снижавају цијену малих произвођача“.

„Додјељивање већих финансијских средстава малим превозећима путем субвенција и давање информација о страним тржиштима и извозним могућностима“.

6.2. Резултати истраживања утицаја кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске на развој МСП

Предмет истраживања овог поглавља је емпиријска анализа утицаја државних развојних банака на пословање и раст малих и средњих предузећа. Емпиријски контекст за наше истраживање је обезбиједила Инвестиционо-развојна банка Републике Српске (ИРБРС), једна од двије државне развојне банке у Босни и Херцеговини⁶⁵.

У овом дијелу рада представљени су резултати истраживања утицаја кредита ИРБРС на пословне показатеље предузећа корисника кредита: укупан приход, нето добит и број запослених. У дијелу 6.2.1. су приказани резултати анализе временских серија помоћу базних индекса и линеарног тренда, док су у дијелу 6.2.2. приказани резултати корелационе и регресионе анализе.

6.2.1. Резултати анализе временских серија помоћу базних индекса

Оцјене утицаја фокусирају се на рачунање просјечног, а не појединачног дејства третмана (De Olloqui, 2013). Ми ћemo, тако, рачунати просјечан годишњи индекс сва три пословна показатеља (укупан приход, нето добит и број запослених) за сваку групу предузећа (корисници и не-корисници кредита ИРБРС) у посматраном периоду 2003-2013. године, и поредити резултате. Утицај ће бити израчунат као разлика у вриједности између третиране и нетретиране групе (Ибид), у нашем случају између корисника и не-корисника ИРБРС кредита. Такође ћemo пратити кретање сваког показатеља у 5-годишњем периоду прије кориштења ИРБРС кредита (2003-2007) са 5-годишњим периодом након кориштења кредита (2009-2013), и поредити резултате.

Као базна година за израчунавање годишњих индекса узета је 2008. година као година у којој су корисници кредита из узорка користили кредите ИРБРС.

6.2.1.1. Утицај кредита ИРБРС на укупан приход

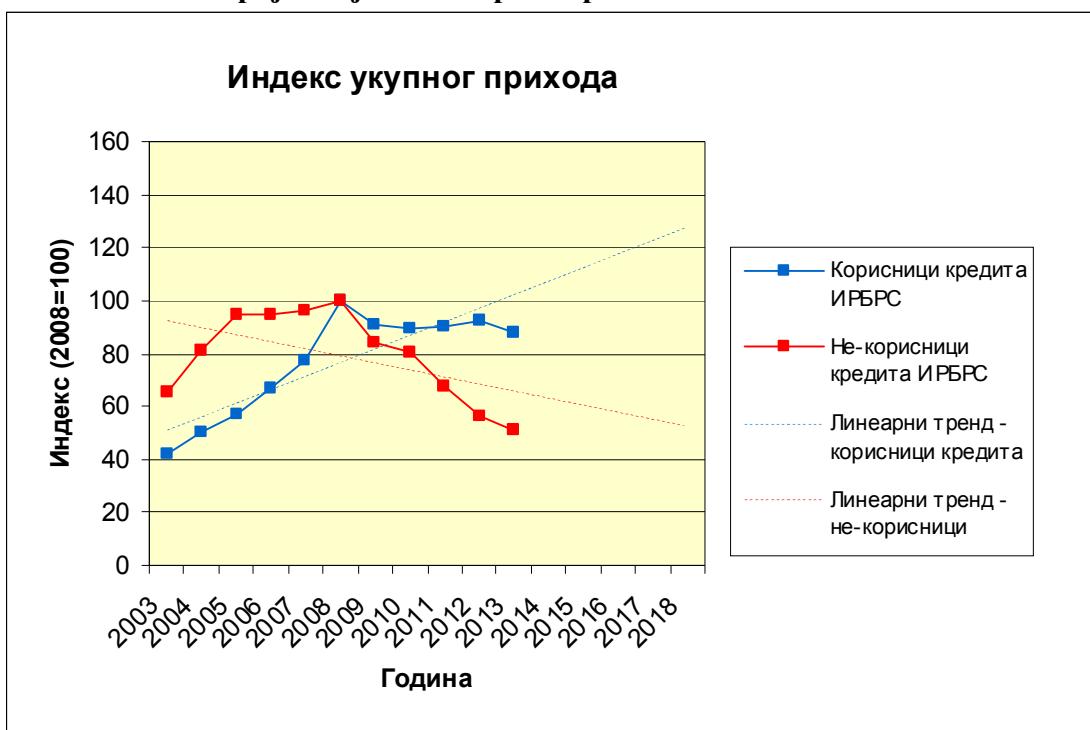
Графикон 6.14. приказује кретање просјечног годишњег индекса укупног прихода корисника и не-корисника ИРБРС кредита у периоду 2003-2013. године, односно у 5-

⁶⁵ У Федерацији Босне и Херцеговине дјелује Развојна банка Федерације БиХ

годишњем периоду прије кориштења кредита (2003-2007), години кориштења кредита (2008) и 5-годишњем периоду након кориштења кредита (2009-2013) и, на основу ових историјских података, пројектоване линије линеарног тренда у наредном 5-годишњем периоду (2014-2018).

Како је горе наведено, узорак корисника кредита чине предузећа која су користила кредите ИРБРС у току 2008. године те је ова година узета као базна година за израчунавање индекса.

Графикон 6.14. Кретање индекса укупног прихода у периоду 2003-2013. године, са пројекцијом линеарног тренда до 2018. године

Извор: ауторова обрада података

У петогодишњем периоду прије одобрења ИРБРС кредита (2003-2007), и корисници и не-корисници ИРБРС кредита имали су тренд раста укупног прихода. Просјечан годишњи индекс (базна година 2008=100) у том периоду за кориснике ИРБРС кредита је био 59, а за контролну групу (не-кориснике ИРБРС кредита) је био 86. У петогодишњем периоду након одобрења ИРБРС кредита (2009-2013) и корисници и не-корисници кредита имали су пад укупног прихода, с тим што су не-корисници имали значајнији пад од корисника ИРБРС кредита (просјечан годишњи пад за кориснике кредита износио је 2,4%, док је за не-кориснике кредита износио 12,4%).

Укупан приход корисника ИРБРС кредита у петогодишњем периоду након кориштења кредита био је на нивоу вишем од оног у периоду 2003-2007, али није достигао ниво 2008. године. Просјечан годишњи индекс тог периода био је 90 за кориснике кредита, док је за контролну групу износио 68. На крају посматраног 11-годишњег периода тј. на крају 2013. године, корисници ИРБРС кредита су више него удвостручили вриједност укупног прихода (индекс 88 у 2013. у односу на индекс 42 у 2003. години), док је контролна група у 2013. години достигла свој историјски минимум посматраног периода тј. вриједност оствареног укупног прихода била је нижа него на почетку посматраног периода 2003. године (индекс 51 у 2013. у односу на индекс 66 у 2003. години).

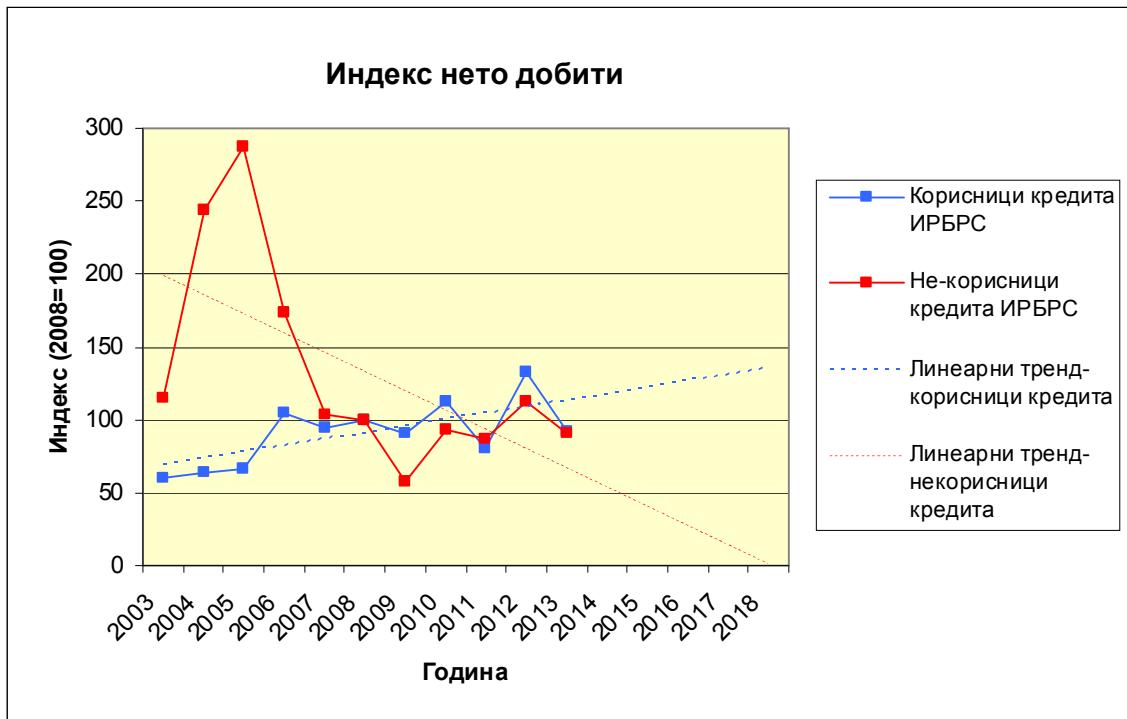
Ако упоредимо просјечан годишњи индекс укупног прихода периода прије кориштења ИРБРС кредита (2003-2007) са периодом након кориштења кредита (2009-2013) видимо да су корисници кредита постигли за 31 индексни поен *виши* просјечан годишњи индекс у периоду након кориштења кредита у односу на период прије кориштења кредита (индекс 90 наспрам 59) или за 54% виши, док је контролна група постигла 18 индексних поена *нижи* просјечан годишњи индекс у истом периоду (индекс 68 наспрам 86) или за 21% нижи.

Линија линеарног тренда укупног прихода за посматрани историјски 11-годишњи период (2003-2013) и пројектовани наредни 5-годишњи период (2014-2018) је *растућа* за кориснике ИРБРС кредита, док је иста *опадајућа* за контролну групу, односно не-кориснике кредита.

6.2.1.2. Утицај кредита ИРБРС на нето добит

Графикон 6.15. приказује кретање просјечног годишњег индекса нето добити корисника и не-корисника ИРБРС кредита у периоду 2003-2013. године, односно у 5-годишњем периоду прије кориштења кредита (2003-2007) и 5-годишњим периодом након кориштења кредита (2009-2013) и, на основу ових историјских података, пројектоване линије линеарног тренда у наредном 5-годишњем периоду (2014-2018). Година одобрења кредита (2008) је узета као базна година за израчунавање индекса.

Графикон 6.15. Кретање индекса нето добити у периоду 2003-2013. године, са пројекцијом линеарног тренда до 2018. године

Извор: аутгрова обрада података

У 5-годишњем периоду прије одобрења кредита ИРБРС (2003-2007), вриједност нето добити корисника кредита је имала тренд повећања, док су код контролне групе забиљежене веће осцилације и тренд смањења.

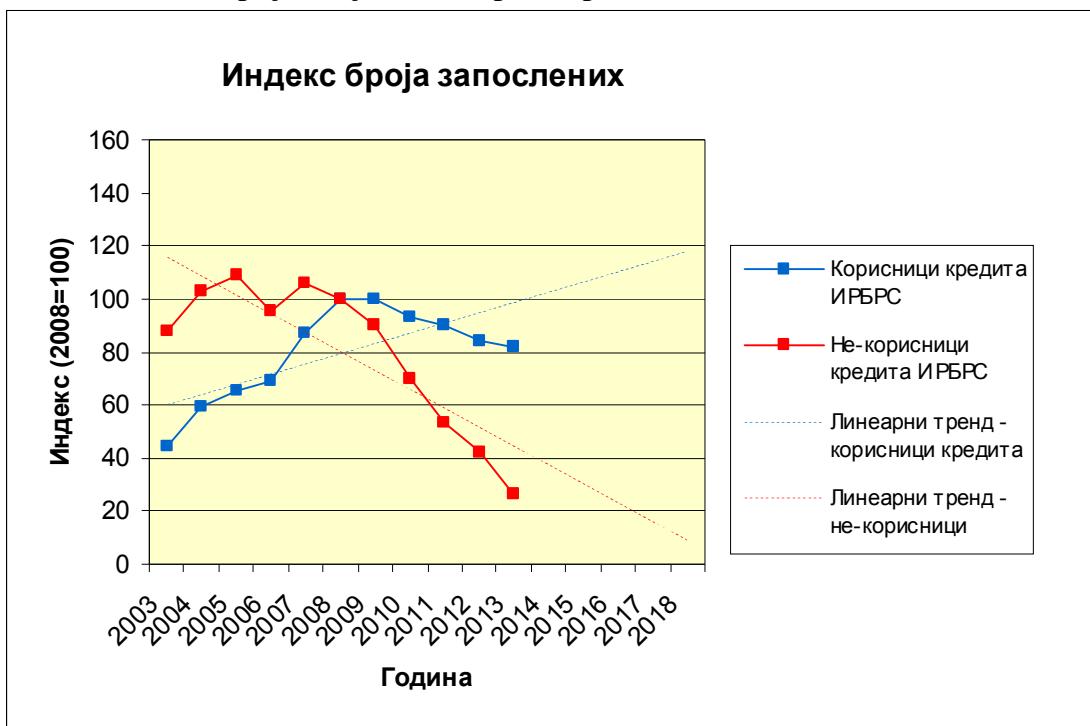
Ако упоредимо просјечан годишњи индекс нето добити у периоду прије кориштења ИРБРС кредита (2003-2007) са периодом након кориштења кредита (2009-2013) видимо да је просјечни индекс нето добити корисника кредита у периоду након кориштења кредита *повећан* за 24 индексна поена или за 31% (индекс 102 у односу на 78), док је просјечан индекс нето добити контролне групе значајно *смањен* у истом периоду, и то за 97 индексних поена (индекс 88 у односу на 185), или за 52% .

Линија линеарног тренда нето добити за посматрани историјски 11-годишњи период (2003-2013) и пројектовани наредни 5-годишњи период (2014-2018) је *растућа* за кориснике ИРБРС кредита, док је иста *опадајућа* за контролну групу, односно не-кориснике кредита.

6.2.1.3. Утицај кредита ИРБРС на број запослених

Графикон 6.16. приказује кретање просјечног годишњег индекса броја запослених код корисника ИРБРС кредита и не-корисници, у периоду 2003-2013. године, односно пореди кретање наведеног индекса у 5-годишњем периоду прије кориштења кредита (2003-2007) са 5-годишњим периодом након кориштења кредита (2009-2013) и, на основу ових историјских података, пројектоване линије линеарног тренда у наредном 5-годишњем периоду (2014-2018). Година одобрења кредита (2008.) је узета као базна година за израчунавање индекса.

Графикон 6.16. Кретање индекса броја запослених у периоду 2003-2013. године, са пројекцијом линеарног тренда до 2018. године

Извор: ауторова обрада података

У 5-годишњем периоду прије одобрења кредита ИРБРС (2003-2007), број запослених код корисника кредита је имао тренд повећања, док су код контролне групе забиљежене веће осцилације, али такође тренд раста броја запослених.

Међутим, ако упоредимо просјечан годишњи индекс броја запослених у периоду прије кориштења ИРБРС кредита (2003-2007) са периодом након кориштења кредита (2009-2013), видимо да је просјечни индекс броја запослених код корисника кредита *повећан*

за 25 индексних поена или за 38% (индекс 90 у односу на 65) у периоду након кориштења кредита, док је просјечан индекс броја запослених код контролне групе значајно *смањен* у истом периоду, и то за 44 индексна поена (индекс 56 у односу на 100) или за 44%.

Линија линеарног тренда броја запослених за посматрани историјски 11-годишњи период (2003-2013) и пројектовани наредни 5-годишњи период (2014-2018) је *растућа* за кориснике ИРБРС кредита, док је иста *опадајућа* за контролну групу, односно не-кориснике кредита.

6.2.2. Резултати корелационе и регресионе анализе

Како је циљ нашег истраживања основни скуп из којег је узорак извучен, дакле цијела популација малих и средњих предузећа у Републици Српској, то ћемо, поред анализе временских серија помоћу базних индекса и линеарног тренда која се односила само на узорак предузећа, извршити и корелациону и регресиону анализу, помоћу којих ћемо истражити да ли постоји статистички значајна повезаност између јавне финансијске подршке у виду кориштења кредита ИРБРС и показатеља успјешности пословања МСП (укупног прихода, нето добити и броја запослених), тј. како бисмо испитали утицај кредита ИРБРС на цијелу популацију МСП.

Корелациона и регресиона анализа обављена је помоћу статистичког програма SPSS (engl. *Statistical Package for the Social Sciences*), Version 22.

6.2.2.1. Испитивање нормалности расподјеле варијабли

Првобитни узорак је, како смо видјели у поглављу 5.2.3.2.1., обухватао 178 малих и средњих предузећа, од којих је 118 корисника ИРБ РС кредита у 2008. години, а 60 некорисника. Из узорка је, на почетку корелационе и регресионе анализе, избачено 8 предузећа (од којих 5 корисника ИРБРС кредита и 3 некорисника), која су остварила екстремно високе или екстремно ниске просјечне вриједности показатеља у периоду након кориштења кредита (2009-2013) у односу на период прије кориштења кредита (2003-2007). Елиминисање екстремних вриједности из анализе се препоручује код релативно малог узорка, како би се код корелационе и регресионе анализе избегли некоректни резултати, и добила прецизнија и поузданija слика о зависности појава (Жижић и други, 1999).

Узорак који је кориштен у даљој анализи, дакле, обухвата 170 предузећа, од којих је 113 корисника кредита ИРБРС и 57 некорисника.

Да бисмо могли донијети одлуку о врсти статистичких тестова које ћемо употребити (параметарске или непараметарске), прво ћемо испитати нормалност расподјеле (дистрибуције) варијабли.

6.2.2.1.1. Колмогоров – Смирнов (Kolmogorov-Smirnov) тест на неподијељеном узорку

Колмогоров-Смирнов на једном неподијељеном узорку је тест који је у широкој употреби, а служи за процјену нормалности расподјеле. Основни поступак израчунавања базира се на поређењу емпиријске и теоријске расподјеле. Полази се од мјеста где се емпиријска и теоријска расподјела највише разликују, а затим испитује да ли је дјеловање тих разлика толико да расподјела значајно одступа од нормалне (Сузић, 2007).

Помоћу теста Колмогоров-Смирнов тестираћемо следеће варијабле:

- просјечан укупан приход прије ИРБ кредита у периоду 2003-2007 године
- просјечан укупан приход послије ИРБ кредита у периоду 2009-2013
- просјечан број запослених прије ИРБ кредита у периоду 2003-2007
- просјечан број запослених послије ИРБ кредита у периоду 2009-2013
- просјечна нето добит прије ИРБ кредита у периоду 2003-2007
- просјечна нето добит послије ИРБ кредита у периоду 2009-2013
- корисник/некорисник ИРБРС кредита, и
- износ кредита ИРБРС.

Вриједност варијабли је дата у Прилогу број 3 дисертације.

У наредној табели су дати резултати теста Колмогоров-Смирнов.

Табела 6.21. Колмогоров – Смирнов (Kolmogorov-Smirnov) тест на једном, неподијељеном узорку

		Просјечан укупан приход прије ИРБ кредита 2003-2007	Просјечан укупан приход послије ИРБ кредита 2009-2013	Просјечан број запослених прије ИРБ кредита 2003-2007	Просјечан број запослених послије ИРБ кредита 2009-2013	Просјечна нето добит прије ИРБ кредита 2003-2007	Просјечна нето добит послије ИРБ кредита 2009-2013	Dummy Некорисник/Корисник	Износ кредита ИРБРС
N		170	170	170	170	170	170	170	170
Normal Parameters ^{a,b}	Mean	1392528,3	1849644,3	26,057	29,688	89512,16	103946,26	,66	556618,09
	Std. Deviation	2566629,3	3115321,6	45,4382	47,1964	197265,99	288791,59	,473	1027070,5
Most Extreme Differences	Absolute	,294	,276	,283	,265	,325	,359	,425	,316
	Positive	,261	,255	,245	,247	,302	,313	,255	,316
Negative	Negative	-,294	-,276	-,283	-,265	-,325	-,359	-,425	-,294
Test Statistic		,294	,276	,283	,265	,325	,359	,425	,316
Asymp. Sig. (2-tailed)		,000 ^c	,000 ^c	,000 ^c	,000 ^c	,000 ^c	,000 ^c	,000 ^c	,000 ^c

a. Test distribution is Normal.

b. Calculated from data.

c. Lilliefors Significance Correction.

Ниво значајности (Sig.) је 0,05.

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

За сваку од осам варијабли, помоћу Колмогоров-Смирнов теста, је испитана нулта хипотеза да варијабла има нормалну (тј. Гаусову) расподјелу, са израчунатом средњом вриједношћу (Mean) и стандардном девијацијом (Std. Deviation), као и нивоом значајности (Asymp. Sig. 2-tailed) приказаним у горњој табели. Како је одабрани ниво значајности 0,05, то значи да се нулта хипотеза прихвата ако је ниво значајности већи од 0,05, док се у супротном тј. када је ниво значајности мањи од 0,05, нулта хипотеза одбацује. Одбацање хипотезе омогућава нам да тврдимо са 95% поузданости да подаци немају нормалну расподјелу.

Тако је за варијаблу „Просјечан укупан приход прије ИРБ кредита, у периоду 2003-2007“ Колмогоров-Смирнов тест испитао нулту хипотезу да је расподјела варијабле нормална, са средњом вриједношћу 1.392.528,3 КМ и стандардном девијацијом 2.566.629,3 КМ. Како је ниво значајности (Asymp. Sig. 2-tailed = 0,000) мањи од 0,05, то се нулта хипотеза о нормалности расподјеле варијабле одбацује, што значи да ова варијабла нема нормалну расподјелу.

Такође, за сљедећу варијаблу, „Просјечан укупан приход послије ИРБ кредита, у периоду 2009-2013“ Колмогоров-Смирнов тест је испитао нулту хипотезу да је

расподјела ове варијабле нормална, са средњом вриједношћу 1.849.644,3 КМ и стандардном девијацијом 3.115.321,6 КМ. Како је ниво значајности 0,000 мањи од 0,05, то се нулта хипотеза одбацује, што значи да ова варијабла, такође, нема нормалан распоред.

И за све остале варијабле тестиране у табели 6.21. ниво значајности је мањи од 0,05 (Asymp. Sig. 2-tailed = 0,000), што значи да за сваку тестирану варијаблу одбацујемо нулту хипотезу да варијабла има нормалну расподјелу. Одбацивање нулте хипотезе омогућава нам да тврдимо са 95% поузданости да подаци немају нормалну расподјелу.

Према томе, резултати Колмогоров-Смирнов теста су показали да **ни једна од осам тестиралих варијабли нема нормалну расподјелу**.

6.2.2.1.2. Колмогоров-Смирнов (Kolmogorov-Smirnov) и Шапиро Вилк (Shapiro-Wilk) тест за два независна узорка

Сада нас занима да ли су унутар сваке варијабле, корисници и некорисници ИРБ кредита, као два независна узорка, остварили нормалну расподјелу показатеља: просјечног укупног прихода, просјечног броја запослених и просјечне нето добити, односно да ли су њихове перформансе у оквиру параметарских критеријума, или припадају непараметарској расподјели. Тестирање ћемо извршити помоћу Колмогоров-Смирнов (Kolmogorov-Smirnov) и Шапиро Вилк (Shapiro-Wilk) тестова за два независна узорка, који се користе за поређење двије групе дистрибуција (Сузић, 2007).

Овдје ћемо, дакле, кориснике и некориснике ИРБ кредита посматрати као два независна узорка за сваку од шест варијабли које ћемо тестирати.

Као и Колмогоров-Смирнов тест за два независна узорка и Шапиро Вилк тест испитује нормалност расподјеле. Нулта хипотеза оба теста је да популација има нормалну расподјелу. Ако је одабрани ниво значајности (Sig.)⁶⁶ 0,05 тест одбацује хипотезу нормалности расподјеле када је ниво значајности (вриједност Sig.) мања или једнака 0,05. Одбацивање нулте хипотезе омогућава нам да тврдимо са 95% поузданости да подаци немају нормалну расподјелу. Ако је ниво значајности већи од 0,05 (Sig.>0,05) нулта хипотеза се не одбацује.

⁶⁶ енгл. Significance

Сматра се да је Шапиро Вилк тест снажнији, односно да има строжије критеријуме од Колмогоров Смирнов теста за тестирање нормалности расподјеле (Сузић, 2007).

Табела 6.22. Колмогоров-Смирнов (Kolmogorov-Smirnov) и Шапиро Вилк (Shapiro-Wilk) тест нормалности дистрибуције за два независна узорка

Tests of Normality	Некорисник, Корисник ИРБ кредита	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Просјечан укупан приход прије ИРБ кредита 2003-2007	Некорисници	,368	57	,000	,292	57	,000
	Корисници	,252	113	,000	,647	113	,000
Просјечан укупан приход послије ИРБ кредита 2009-2013	Некорисници	,332	57	,000	,457	57	,000
	Корисници	,242	113	,000	,641	113	,000
Просјечан број запослених прије ИРБ кредита 2003-2007	Некорисници	,351	57	,000	,353	57	,000
	Корисници	,228	113	,000	,690	113	,000
Просјечан број запослених послије ИРБ кредита 2009-2013	Некорисници	,348	57	,000	,368	57	,000
	Корисници	,226	113	,000	,675	113	,000
Просјечна нето добит прије ИРБ кредита 2003-2007	Некорисници	,385	57	,000	,297	57	,000
	Корисници	,297	113	,000	,557	113	,000
Просјечна нето добит послије ИРБ кредита 2009-2013	Некорисници	,401	57	,000	,268	57	,000
	Корисници	,337	113	,000	,440	113	,000

a. Lilliefors Significance Correction
Ниво значајности (Sig.) је 0,05.

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Резултати Колмогоров-Смирнов (Kolmogorov-Smirnov) и Шапиро Вилк (Shapiro-Wilk) тестова нормалности расподјеле за два независна узорка приказаним у табели 6.22. показују да су све добијене вриједности Колмогоров-Смирнов и Шапиро –Вилк теста статистички значајне на нивоу 0,000 (Sig. = 0,000 < 0,05) за све варијабле, и у оквиру њих за оба узорка (корисници и некорисници кредита ИРБС). То значи да за све варијабле постоји значајна разлика између тестираних узорака некорисника и корисника кредита, односно да узорак некорисника ИРБ кредита у односу на узорак корисника ИРБ кредита представља независну расподјелу (дистрибуцију).

Овај налаз можемо поредити и са тестом U дистрибуције који су развили Ман и Витни (Mann - Whitney) јер је за очекивање да оваква дистрибуција својим распрашењем одговара U-облику.

6.2.2.2. Мен-Витни У тест (Mann-Whitney U)

Мен-Витни У тест (Mann-Whitney U) се користи за поређење разлика између двије независне групе када зависна варијабла, било ординална или бројчана, нема нормалну расподјелу⁶⁷. Он је непараметарски еквивалент т-тесту независних узорака. Тест је 1945. године дизајнирао Вилкоксон (Wilcoxon), али су га 1947. године даље развили Мен и Витни па се још назива и Вилкоксон-Мен-Витни тест (Wilcoxon–Mann–Whitney test)⁶⁸.

Помоћу Мен Витни У теста испитаћемо да ли се показатељи пословања предузећа (укупан приход, број запослених и нето добитак) у петогодишњем периоду након кориштења ИРБ кредита разликују код корисника и некорисника ИРБ кредита.

Узорак, dakле, дијелимо на двије групе: кориснике ИРБ кредита и некориснике ИРБ кредита. Приликом означавања варијабли у СПСС програму, групу корисника означавамо са „1“, а групу некорисника са „2“. То је dakле независна, дихотомна варијабла.

Зависне варијабле су нам:

- просјечан укупан приход у петогодишњем периоду након кориштења ИРБ кредита (2009-2013),
- просјечан број запослених у петогодишњем периоду након кориштења ИРБ кредита (2009-2013) и
- просјечна нето добит у петогодишњем периоду након кориштења ИРБ кредита (2009-2013).

⁶⁷ <https://statistics.laerd.com/spss-tutorials/mann-whitney-u-test-using-spss-statistics-2.php>

⁶⁸ <http://www.statisticssolutions.com/mann-whitney-u-test/>

Табела 6.23. Мен Витни U тест (Mann-Whitney U Test) - табела рангова:

Ranks	Корисник ИРБ кредита 1, Некорисник 2	N (Број предузећа)	Mean Rank (Средњи ранг)	Sum of Ranks (Збир рангова)
Просјечан укупан приход прије ИРБ кредита 2003- 2007	Корисник ИРБ кредита Некорисник ИРБ кредита Укупно	113 57 170	94,10 68,45	10633,50 3901,50
Просјечан укупан приход послије ИРБ кредита 2009- 2013	Корисник ИРБ кредита Некорисник ИРБ кредита Укупно	113 57 170	102,95 50,90	11633,50 2901,50
Просјечан број запослених прије ИРБ кредита 2003- 2007	Корисник ИРБ кредита Некорисник ИРБ кредита Укупно	113 57 170	92,83 70,96	10490,00 4045,00
Просјечан број запослених послије ИРБ кредита 2009- 2013	Корисник ИРБ кредита Некорисник ИРБ кредита Укупно	113 57 170	102,61 51,58	11595,00 2940,00
Просјечна нето добит прије ИРБ кредита 2003-2007	Корисник ИРБ кредита Некорисник ИРБ кредита Укупно	113 57 170	95,12 66,43	10748,50 3786,50
Просјечна нето добит послије ИРБ кредита 2009- 2013	Корисник ИРБ кредита Некорисник ИРБ кредита Укупно	113 57 170	100,14 56,47	11316,00 3219,00

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Табела рангова даје средњи ранг и збир рангова за двије тестиране групе (тј. групу корисника кредита ИРБРС и групу некорисника). Она показује која група има више нивое датог показатеља (укупног прихода, броја запослених или нето добити), а то је група која има већи средњи ранг. Из табеле рангова се може закључити да група корисника кредита ИРБРС има више средње рангове за све варијабле, тј. већи просјечан укупан прихода, број запослених и нето добитак, како прије, тако и послије кориштења ИРБ кредита. Међутим, видљиво је да је код корисника ИРБ кредита дошло до повећања средњег ранга за све три варијабле након кориштења ИРБ кредита, у периоду 2009-2013. године (средњи ранг за просјечан укупан приход корисника је 102,95 у односу на 94,10 у претходном периоду, за просјечан број запослених 102,61 у односу на 92,83 у претходном периоду те за просјечну нето добит средњи ранг износи 100,14 у односу на 95,12 у ранијем периоду), док је средњи ранг за све три варијабле за некориснике ИРБ кредита опао у периоду 2009-2013. године у односу на период 2003-

2007. године (средњи ранг за просјечан укупан приход некорисници је 50,90 у односу на 68,45 у претходном периоду, за просјечан број запослених 51,58 у односу на 70,96 у претходном периоду те за просјечну нето добит средњи ранг износи 56,47 у односу на 66,43 у ранијем периоду).

Табела 6.24. Статистика^a Мен Витни U тести

	Просјечан укупан приход прије ИРБ кредита 2003-2007	Просјечан укупан приход послије ИРБ кредита 2009-2013	Просјечан број запослених прије ИРБ кредита 2003-2007	Просјечан број запослених послије ИРБ кредита 2009-2013	Просјечна нето добит прије ИРБ кредита 2003-2007	Просјечна нето добит послије ИРБ кредита 2009-2013
Mann-Whitney U	2248,500	1248,500	2392,000	1287,000	2133,500	1566,000
Wilcoxon W	3901,500	2901,500	4045,000	2940,000	3786,500	3219,000
Z	-3,209	-6,509	-2,735	-6,383	-3,590	-5,479
Asymp. Sig. (2-tailed)	,001	,000	,006	,000	,000	,000

a. Grouping Variable: Корисник ИРБ кредита 1, Некорисник 2
Ниво значајности (Sig.) је 0,05.

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Статистички програм СПСС је израчунao вриједности Mann-Whitney U, као и вриједности Вилкоксон (Wilcoxon's W), које представљају суму рангова за мањи узорак, у овом случају за узорак некорисника ИРБ РС кредита.

У табели 6.24. су дати резултати Мен Витни U тести (Mann-Whitney U Test) за шест варијабли. За прву варијаблу, Мен Витни тест (Mann-Whitney U Test) је испитао нулту хипотезу да је дистрибуција варијабле „просјечан приход прије ИРБ кредита 2003-2007“ иста код корисника и некорисника ИРБ кредита. Добили смо резултат Мен – Витни тести MW=2248,50 статистички значајан на нивоу Asymp. Sig. (2-tailed)=**0,001**<0,05. То значи да су дистрибуције корисника и некорисника ИРБ кредита оствариле значајно различите средње рангове, тј. дистрибуције двије групе се значајно разликују те се одбације нулта хипотеза да је дистрибуција варијабле “просјечан приход прије кредита ИРБРС 2003-2007” иста код корисника и некорисника кредита ИРБРС.

За варијаблу „просјечан број запослених прије кредита ИРБРС 2003-2007“ резултат тести је MW=2392,00 статистички значајан на нивоу Asymp. Sig. (2-tailed)=**0,006**<0,05, док је код свих осталих варијабли резултат тести статистички значајан на нивоу Asymp.

Sig. (2-tailed)=**0,000**<0,05. То значи да се одбацују све тестиране нулте хипотезе да је дистрибуција варијабле иста код корисника и некорисника кредита ИРБРС тј. дистрибуције корисника и некорисника кредита ИРБРС имају значајно различите средње рангове код свих тестиралих варијабли.

Из резултата теста може се закључити да су просјечан укупан приход, број запослених и нето добит у петогодишњем периоду након кориштења кредита ИРБРС статистички значајно виши код корисника кредита у односу на некориснике.

6.2.2.3. Резултати корелационе анализе

Сврха корелационе анализе јесте да испита да ли између варијација посматраних појава постоји слагање и, ако постоји, у ком степену. Коефицијент просте линеарне корелације показује степен линеарног квантитативног слагања између двије промјенљиве и приликом тестирања његове значајности се уводи доста рестриктивна претпоставка да је заједнички распоред те двије промјенљиве нормалан (Жижић и други, 1999).

Када је ова претпоставка нормалности распореда нарушена, као што је код нас случај, што смо испитали помоћу тестова Колмогоров-Смирнов, Шапиро-Вилк и Мен-Витни, користимо непараметарске методе корелације: Кендалов тау б (Kendall's tau_b) и Спирманов ро (Spearman's rho) коефицијент ранг корелације.

Јачину и смјер повезаности између варијабли испитаћемо, дакле, мјерама непараметарске корелације. Коефицијенти непараметарске корелације имају шире значење од коефицијената просте линеарне корелације. Док линеарна корелација указује на пристуство линеарног слагања варијација двије појаве, дотле непараметарска корелација показује да ли између двије промјенљиве постоји монотона веза. Монотона веза означава било какву стално растућу или стално опадајућу повезаност између варијација двије појаве. Монотону растућу везу постоји када са сваким повећањем вриједности промјенљиве X, и промјенљива Y узима веће вриједности, а монотону опадајућу повезаност значи да са сваким повећањем X, промјенљива Y узима мање вриједности (Жижић и други, 1999).

Као и коефицијенти линеарне корелације, и коефицијенти непараметарске корелације узимају вриједност у интервалу од -1 (савршена инверзна веза) до +1 (савршена директна веза). Што је коефицијент корелације ближи овим крајњим вриједностима, то је јачи степен повезаности између варијабли. Корелациони коефицијент 0 показује да нема повезаности између двије варијабле.

Непараметарском корелационом анализом испитаћемо да ли постоји статистички значајна корелација између кориштења кредита ИРБРС и показатеља пословања МСП корисника кредита: укупног прихода, броја запослених и нето добити у 5-годишњем периоду након кориштења кредита ИРБ.

Непараметарском корелационом анализом испитаћемо, дакле, јачину и смјер повезаности између кориштења кредита ИРБРС и показатеља пословања у периоду након кориштења кредита ИРБРС⁶⁹, тј. између:

- *кориштења кредита ИРБРС* и просјечног укупног прихода у 5-годишњем периоду након кориштења ИРБ кредита (2009-2013),
- *кориштења кредита ИРБРС* и просјечног броја запослених у 5-годишњем периоду након кориштења ИРБ кредита (2009-2013) и
- *кориштења кредита ИРБРС* и просјечне нето добити у 5-годишњем периоду након кориштења ИРБ кредита (2009-2013).

Кориштење кредита ИРБРС је приказано кроз дихотомну категоричку варијаблу „Некорисник/Корисник кредита ИРБРС“ при чему су у СПСС програму са 0 означени некорисници кредита ИРБРС, а са 1 корисници кредита ИРБРС (тзв. „dummy“ варијабла).

Како у статистичкој литератури не постоји потпуна сагласност у тумачењу вриједности коефицијената корелације, ми ћemo узети скалу тумачења коефицијената корелације према Коену (Cohen, 1988), при чему је:

- од 0.10 до 0.29 мала (слаба) повезаност,
- од 0.30 до 0.49 средња (умјерена) повезаност и
- од 0.50 до 1.0 велика (снажна) повезаност варијабли.

⁶⁹ Узорак обухвата предузећа која су користила кредите ИРБРС током 2008. године

Табела 6.25. Коефицијенти корелације кориштења кредита ИРБРС и показатеља пословања у петогодишњем периоду након кредита ИРБРС

			Просјечан укупан приход послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013	Просјечан број запослених послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013	Просјечна нето добит послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013
Kendall's tau_b	Dummy Некорисник/Корисник	Correlation Coefficient	,410**	,403**	,350**
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
		N	170	170	170
Spearman's rho	Dummy Некорисник/Корисник	Correlation Coefficient	,501 **	,491 **	,421 **
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
		N	170	170	170

**Корелација је значајна на нивоу 0,01 (Sig. 2-tailed).

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Резултати непараметарске корелационе анализе су дати у табели 6.25, где су представљени коефицијенти корелације Кендал тау б и Спирман ро (Correlation Coefficient), статистичка значајност (Sig. 2-tailed)⁷⁰, тј. са колико повјерења треба посматрати добијене резултате те величина узорка (N).

Према резултатима корелационе анализе из табеле 6.25. на узорку од 170 предузећа, можемо закључити да:

1. постоји **статистички значајна позитивна корелација средње јачине** између кориштења кредита ИРБРС и *укупног прихода* у 5-годишњем периоду након кориштења кредита:

- коефицијент корелације Kendall's tau_b $\tau_b=0,410$, Sig.= 0,000 => Sig. <0,01,
- коефицијент корелације Spearman's rho $\rho=0,501$, Sig.= 0,000, => Sig. <0,01;

2. постоји **статистички значајна позитивна корелација средње јачине** између кориштења кредита ИРБРС и *броја запослених* у 5-годишњем периоду након кориштења кредита:

- коефицијент корелације Kendall's tau_b $\tau_b=0,403$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01,
- коефицијент корелације Spearman's rho $\rho=0,491$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01;

⁷⁰ Корелација је статистички значајна ако је Sig. (2-tailed) < 0,01

3. постоји статистички значајна позитивна корелација средње јачине између кориштења кредита ИРБРС и *нето добити* у 5-годишњем периоду након кориштења кредита:

- коефицијент корелације Kendall's tau_b $\tau_b=0,350$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01,
- коефицијент корелације Spearman's rho $\rho=0,421$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01.

Резултати нам показују да су Спирман-ови коефицијенти корелације нешто виши. То је из разлога што се Кендалов тау б коефицијент непараметарске корелације израчунава на основу сагласних и несагласних парова, и он обично даје нешто ниже али прецизније вриједности од Спирманов-ог коефицијента корелације за исте варијабле, док се израчунавања Спирманов-ог коефицијента корелације заснивају на девијацијама⁷¹.

Непараметарском корелационом анализом ћемо, затим, испитати јачину и смјер повезаности између износа кориштеног кредита ИРБРС и осварених показатеља (укупног прихода, броја запослених и нето добитка) у петогодишњем периоду након кориштења ИРБ кредита.

Дакле, испитујемо јачину и смјер повезаности између:

- износа кредита ИРБРС и просјечног укупног прихода у петогодишњем периоду након кориштења кредита (2009-2013),
- износа кредита ИРБРС и просјечног броја запослених у петогодишњем периоду након кориштења кредита (2009-2013) и
- износа кредита ИРБРС и просјечне нето добити у петогодишњем периоду након кориштења кредита (2009-2013).

Податак о износу кредита ИРБРС за сваког корисника је добијен из базе података Инвестиционо развојне банке Републике Српске о кредитима, доступној на интернет страници www.irbrs.org, док је код некорисника кредита ИРБРС у СПСС програму унесен износ 0.

Поново ћемо за интерпретацију резултата узети скалу тумачења коефицијената корелације према Коену (Cohen, 1988), при чему је: од 0.10 до 0.29 мала (слаба) повезаност, од 0.30 до 0.49 средња (умјерена) повезаност и од 0.50 до 1.0 велика (снажна) повезаност варијабли.

⁷¹ <http://www.statisticssolutions.com/kendalls-tau-and-spearmans-rank-correlation-coefficient/>

Табела 6.26. Коефицијенти корелације износа кредита ИРБРС и показатеља пословања у петогодишњем периоду након кредита ИРБРС

Корелација			Просјечан укупан приход послије кредита ИРБРС, 2009-2013	Просјечан број запослених послије кредита ИРБРС, 2009-2013	Просјечна нето добит послије кредита ИРБРС, 2009-2013
Kendall's tau_b	Износ кредита ИРБРС	Correlation Coefficient	,437**	,439**	,317**
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
		N	170	170	170
Spearman's rho	Износ кредита ИРБРС	Correlation Coefficient	,586**	,588**	,423**
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
		N	170	170	170

**Корелација је значајна на нивоу 0,01 (Sig. 2-tailed).

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Према резултатима непараметарске корелационе анализе из табеле 6.26. на узорку од 170 предузећа, можемо закључити да:

1. постоји **статистички значајна позитивна корелација средње јачине** по Кендал-овом, а **велике јачине** по Спирман-овом коефицијенту, између износа кредита ИРБРС и укупног прихода у 5-годишњем периоду након кориштења кредита:

- коефицијент корелације Kendall's tau_b $\tau_b=0,437$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01,
- коефицијент корелације Spearman's rho $\rho=0,586$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01;

2. постоји **статистички значајна позитивна корелација средње јачине** по Кендал-овом, а **велике јачине** по Спирман-овом коефицијенту, између износа кредита ИРБРС и броја запослених у 5-годишњем периоду након кориштења кредита:

- коефицијент корелације Kendall's tau_b $\tau_b=0,439$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01,
- коефицијент корелације Spearman's rho $\rho=0,588$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01;

3. постоји **статистички значајна позитивна корелација средње јачине** између износа кредита ИРБРС и *нето добити* у 5-годишњем периоду након кориштења ИРБ кредита:

- коефицијент корелације Kendall's tau_b $\tau_b=0,317$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01,
- коефицијент корелације Spearman's rho $\rho=0,423$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01.

И овдје нам резултати показују да су Спирман-ови коефицијенти корелације нешто виши. То је, поновићемо, из разлога што се Кендалов тау б коефицијент непараметарске корелације израчунава на основу сагласних и несагласних парова, и он обично даје нешто ниже али прецизније вриједности од Спирманов-ог коефицијента корелације за исте варијабле, док се израчунавања Спирманов-ог коефицијента корелације заснивају на девијацијама⁷².

6.2.2.4. Резултати регресионе анализе

Регресионом анализом испитаћемо у којој мјери су кредити ИРБРС утицали на пословне показатеље у периоду након кориштења кредита: на укупан приход, број запослених и нето добитак. Утицај ИРБ кредита на одабране пословне показатеље испитаћемо вишеструком и ленеарном регресионом анализом.

6.2.2.4.1. Регресиона анализа утицаја кредита ИРБРС на укупан приход

а) Вишеструка регресија

Вишеструка регресија омогућава да сагледамо учинак двије или више независних варијабли на зависну варијаблу (Сузић, 2007).

Вишеструком регресионом анализом ћемо испитати у којој мјери су кредити ИРБРС и укупан приход остварен у периоду прије кориштења кредита ИРБРС утицали на укупан приход након кориштења кредита ИРБРС.

Дакле, имамо двије независне варијабле:

а) просјечан укупан приход у петогодишњем периоду прије кориштења кредита ИРБРС, тј. у периоду 2003-2007. године и

б) износ кредита ИРБРС,

док је зависна варијабла „Просјечан укупан приход у петогодишњем периоду након кредита ИРБРС, тј. у периоду 2009-2013. године“.

Резултати вишеструке регресионе анализе на узорку од 170 предузећа су дати у слједећим табелама:

⁷² <http://www.statisticssolutions.com/kendalls-tau-and-spearmans-rank-correlation-coefficient/>

Табела 6.27. Вишеструка регресија - утицај кредита ИРБРС и укупног прихода прије кориштења кредита ИРБРС на укупан приход након кориштења кредита

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,776 ^a	,602	,597	1978331,733

a. Predictors: (Constant) Износ кредита ИРБРС, Просјечан укупан приход прије кредита ИРБРС 2003-2007

b. Dependent Variable: Просјечан укупан приход послије кредита ИРБРС 2009-2013
Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Горња табела показује да вишеструка корелација независних варијабли у моделу према зависној варијабли износи $R = 0,776$, што представља снажну позитивну корелацију те значи да ове двије варијабле (Просјечан укупан приход прије кредита ИРБРС, у периоду 2003-2007 и Износ кредита ИРБРС) могу објаснити **60,2%** промјене (варијансе) просјечног укупног прихода послије кредита ИРБРС, у периоду 2009-2013. године (R Square = 0,602).

Табела 6.28. Коефицијенти вишеструке регресије

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients Beta	t	Sig.
	B	Std. Error			
1 (Constant)	263682,442	182382,021		1,446	,150
Просјечан укупан приход прије кредита ИРБРС (2003-2007)	,701	,063	,577	11,154	,000
Износ кредита ИРБРС	1,097	,157	,362	6,987	,000

a. Dependent Variable: Просјечан укупан приход послије кредита ИРБРС (2009-2013)

F= 126,039; p=0,000

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Горња табела приказује бета-коефицијенте, тј. стандардизоване регресионе коефицијенте, који нам указују на то која од независних варијабли значајније детерминише зависну варијаблу тј. својом величином указују на релативну јачину утицаја независних варијабли на зависну варијаблу. Видимо да је бета коефицијент за варијаблу „Просјечан укупан приход прије кредита ИРБРС 2003-2007“ ($\beta=0,577$) већи од бета коефицијента за варијаблу „Износ кредита ИРБРС“ ($\beta=0,362$), што значи да

прва варијабла има снажнији утицај на укупан приход послије кредита ИРБРС, у периоду 2009-2013, као на зависну варијаблу.

Испитивање значајности оцијењених регресионих параметара врши се: F-тестом укупног слагања или t-тестовима појединачних параметара. t-вриједност за ове коефицијенте показује значајност (Sig.) на нивоу 0,000 тј. статистички је значајна.

Једначина вишеструке регресије, која даје најбоље предвиђање зависне варијабле на основу наше двије независне варијабле, гласи:

Просјечан укупан приход послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013. године = $263682,442 + 0,701 \cdot$ просјечан укупан приход прије кредита ИРБРС у периоду 2003-2007 + $1,097 \cdot$ износ кредита ИРБРС.

6) Једнострука линеарна регресија - утицај кредита ИРБРС на укупан приход

У вишеструком регресионом анализи смо видјели да кредити ИРБРС и укупан приход у периоду прије кориштења кредита ИРБРС објашњавају **60,2%** промјене вриједности просјечног укупног прихода у периоду послије кредита.

Сада нас занима колики је утицај само једне варијабле, и то „кредита ИРБРС“ на укупан приход тј. у којој мјери је кориштење кредита ИРБРС утицало на укупан приход у периоду након кориштења кредита.

Дакле, имамо једну независну варијаблу - „Износ кредита ИРБРС“ и једну зависну варијаблу - „Просјечан укупан приход послије кредита ИРБРС 2009-2013“. Користићемо модел једноструктуре/једноставне линеарне регресије.

Резултати једноструктуре регресионе анализе на узорку од 170 предузећа су дати у следећим табелама:

Табела 6.29. Једнострука линеарна регресија - утицај кредита ИРБРС на укупан приход

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,552 ^a	,305	,300	2605560,507

a. Predictors: (Constant), Износ кредита ИРБРС

b. Dependent Variable: Просјечан укупан приход послије кредита ИРБРС 2009-2013
Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Табела 6.30. Коефицијенти једноструктуре линеарне регресије (утицај кредита ИРБРС на укупан приход)

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients Beta	t	Sig.
	B	Std. Error			
1 Износ кредита ИРБРС	917801,479	227450,114		4,035	,000
	1,674	,195	,552	8,579	,000

a. Dependent Variable: Просјечан укупан приход послије кредита ИРБРС 2009-2013

F=73,596; p=0,000

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

На основу статистичке обраде података може се закључити следеће:

- Модел је статистички значајан (F=73,596; p=0,000);
- Износ кредита ИРБРС, као независна варијабла, може објаснити **30,5%** промјене (варијансе) просјечног укупног прихода послије кредита ИРБРС, у периоду 2009-2013. године ($R^2 = 0,305$);
- Коефицијент корелације је статистички значајан ($p=0,000 \Rightarrow p<0,05$), а корелација је позитивна и изражена ($R = 0,552$), што значи да износ кредита ИРБРС значајно утиче на укупан приход;
- При јединичном повећању износа кредита ИРБРС, долази до раста просјечног укупног прихода за 1,674 КМ.

Једначина регресионе праве, која даје најбоље предвиђање зависне варијабле на основу независне, је:

Укупан приход након кредита ИРБРС = 917801,479 + 1,674 · Износ кредита ИРБРС

6.2.2.4.2. Регресиона анализа утицаја кредита ИРБРС на број запослених

а) Вишеструка регресија

Вишеструком регресионом анализом ћемо испитати како кредити ИРБРС и број запослених у периоду прије кориштења кредита ИРБРС утичу на број запослених након кориштења кредита.

Дакле, имамо двије независне варијабле:

- а) Просјечан број запослених у петогодишњем периоду прије кориштења кредита ИРБРС, тј. у периоду 2003-2007. год. и
 - б) Износ кредита ИРБРС,
- док је зависна варијабла – „Просјечан број запослених у петогодишњем периоду након кредита ИРБРС, тј. у периоду 2009-2013. године“.

Резултати вишеструке регресионе анализе на узорку од 170 предузећа су дати у следећим табелама:

Табела 6.31. Вишеструка регресија - утицај кредита ИРБРС и броја запослених прије кориштења кредита ИРБРС на број запослених након кориштења кредита

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,806 ^a	,650	,646	28,0734

a. Predictors: (Constant), Просјечан број запослених прије кредита ИРБРС у периоду 2003-2007, Износ кредита ИРБРС

b. Dependent Variable: Просјечан број запослених послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Табела 6.32. Коефицијенти вишеструке регресије

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	3,696	2,636		1,402	,163
Износ кредита ИРБРС	1,394	,000	,303	6,408	,000
Просјечан број запослених прије кредита ИРБРС у периоду 2003-2007	,700	,049	,674	14,236	,000

a. Dependent Variable: Просјечан број запослених послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013

F=155,327; p=0,000

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

На основу статистичке обраде података може се закључити следеће:

- Модел је статистички значајан ($F = 155,327; p=0,000$);
- Коефицијент вишеструке корелације независних варијабли према зависној варијабли износи $R = 0,806$, што представља снажну позитивну корелацију те ове двије варијабле (Просјечан број запослених прије кредита ИРБРС 2003-2007 и Износ кредита ИРБРС) могу објаснити **65%** промјене просјечног броја запослених послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013. године ($R^2 = 0,650$);
- Стандардизовани регресиони коефицијент бета за варијаблу „Просјечан број запослених прије кредита ИРБРС 2003-2007“ ($\beta=0,674$) је већи од бета коефицијента за варијаблу „Износ кредита“ ($\beta=0,303$), што значи да прва варијабла има снажнији утицај на број запослених послије кредита ИРБРС, у периоду 2009-2013.
- t-вриједност за ове коефицијенте показује значајност (Sig.) на нивоу 0,000 тј. статистички је значајна.

Једначина вишеструке регресије, која даје најбољу предикцију зависне варијабле на основу двије независне варијабле, гласи:

Просјечан број запослених послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013= $3,696 + 1,394 \cdot$ Износ кредита ИРБРС + $0,7 \cdot$ Просјечан број запослених прије кредита ИРБРС у периоду 2003-2007.

6) Једнострука линеарна регресија - утицај кредита ИРБРС на број запослених

У вишеструком регресионом анализи смо видјели да кредити ИРБРС и број запослених у периоду прије кориштења кредита ИРБРС објашњавају **65%** промјене вриједности просјечног броја запослених у периоду послије кредита ИРБРС.

Сада нас занима колики је утицај само једне варијабле, и то „кредита ИРБРС“ на број запослених, тј. у којој мјери је кориштење кредита ИРБРС утицало на број запослених у периоду након кориштења кредита.

Дакле, имамо једну независну варијаблу - „Износ кредита ИРБРС“ и једну зависну варијаблу - „Просјечан број запослених послије кредита ИРБРС 2009-2013“. Користићемо модел једноструктуре или једноставне линеарне регресије.

Резултати једноструктуре регресионе анализе на узорку од 170 предузећа су дати у следећим табелама:

Табела 6.33. Једнострука линеарна регресија - утицај кредита ИРБРС на број запослених

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,476 ^a	,226	,222	41,6426

a. Predictors: (Constant), Износ ИРБ кредитата

b. Dependent Variable: Просјечан број запослених послије ИРБ кредитата у периоду 2009-2013

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Табела 6.34. Коефицијенти једноструктуре линеарне регресије (утицај кредита ИРБРС на број запослених)

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Beta	t	Sig.
	B	Std. Error			
1 (Constant)	17,526	3,635		4,821	,000
Износ кредита ИРБРС	2,185	,000	,476	7,006	,000

a. Dependent Variable: Просјечан број запослених послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013

F=49,084; p=0,000

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

На основу статистичке обраде података може се закључити следеће:

- Модел је статистички значајан ($F=49,084$; $p=0,000$);
- Износ кредита ИРБРС може објаснити **22,6%** промјене броја запослених послије кредита ИРБРС, у периоду 2009-2013. године ($R^2 = 0,226$);
- Коефицијент корелације је статистички значајан ($p=0,000 \Rightarrow p<0,05$), а корелација је позитивна и средње јачине ($R = 0,476$), што значи да износ ИРБ кредита значајно утиче на број запослених;
- При јединичном повећању износа кредита ИРБРС, долази до раста просјечног броја запослених од 2,185.

Једначина регресионе праве која даје најбоље предвиђање зависне варијабле на основу независне, је:

Број запослених након кредита ИРБРС у периоду 2009-2013 = $17,526 + 2,185 \cdot$ Износ кредита ИРБРС

6.2.2.4.3. Регресиона анализа утицаја кредита ИРБРС на нето добит

a) Вишеструка регресија

Вишеструком регресионом анализом ћемо испитати како кредити ИРБРС и нето добит у периоду прије кориштења кредита ИРБРС утичу на нето добит након кориштења ИРБ кредита.

Дакле, имамо двије независне варијабле:

- Просјечну нето добит у петогодишњем периоду прије кориштења кредита ИРБРС, тј. у периоду 2003-2007. године и
 - Износ кредита ИРБРС,
- док је зависна варијабла – „Просјечна нето добит у петогодишњем периоду након кредита ИРБРС, тј. у периоду 2009-2013. године“.

Резултати вишеструке регресионе анализе на узорку од 170 предузећа су дати у сљедећим табелама:

Табела 6.35. Вишеструка регресија-утицај кредита ИРБРС и нето добити прије кориштења кредита ИРБРС на нето добит након кориштења кредита ИРБРС

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,545 ^a	,297	,289	243499,538

a. Predictors: (Constant), Просјечна нето добит прије кредита ИРБРС у периоду 2003-2007, Износ кредита ИРБРС

b. Dependent Variable: Просјечна нето добит послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

Табела 6.36. Коефицијенти вишеструке регресије

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	26480,729	21730,065		1,219	,225
Износ кредита ИРБРС	,018	,020	,064	,894	,372
Просјечна нето добит прије кредита ИРБРС у периоду 2003-2007	,753	,106	,514	7,128	,000

a. Dependent Variable: Просјечна нето добит послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013

F=35,358; p=0,000

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

На основу статистичке обраде података може се закључити слједеће:

- Модел је статистички значајан ($F = 35,358; p=0,000$);
- Коефицијент вишеструке корелације независних варијабли према зависној варијабли износи $R = 0,545$, што представља снажну позитивну корелацију те ове двије варијабле (Просјечна нето добит прије кредита ИРБРС у периоду 2003-2007 и Износ кредита ИРБРС) могу објаснити **29,7%** промјене просјечне нето добити послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013. године ($R^2 = 0,297$).
- Стандардизовани регресиони коефицијент бета за варијаблу „Просјечна нето добит прије кредита ИРБРС 2003-2007“ ($\beta=0,514$) је статистички значајан ($Sig. = 0,000 \Rightarrow Sig. < 0,05$), што значи да ова варијабла значајно утиче на нето добит послије ИРБ кредита.

- Стандардизовани регресиони коефицијент бета за варијаблу „Износ кредита ИРБРС“ ($\beta=0,064$) није статистички значајан ($Sig. = 0,372 \Rightarrow Sig > 0,05$), што значи да ова варијабла не утиче значајно на нето добит послије ИРБ кредита.

б) Једнострука линеарна регресија - утицај кредита ИРБРС на нето добит

У вишеструком регресионом анализи смо видјели да кредити ИРБРС и нето добит у периоду прије кориштења кредита ИРБРС објашњавају 29,7% промјене вриједности просјечног нето добитка у периоду послије ИРБ кредита, али да коефицијент бета за варијаблу „Износ кредита ИРБРС“ није статистички значајан у датом моделу.

Сада ћемо, преко линеарног регресионог модела, анализирати утицај само кредита ИРБРС као једине независне варијабле на нето добит.

Дакле, имамо једну независну варијаблу - „Износ кредита ИРБРС“ и једну зависну варијаблу - „Просјечну нето добит послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013“. Користићемо модел једноструктуре или једноставне линеарне регресије.

Резултати једноструктуре регресионе анализе на узорку од 170 предузећа су дати у следећим табелама:

**Табела 6.37. Једнострука линеарна регресија –
утицај кредита ИРБРС на нето добит**

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,289 ^a	,084	,078	277257,362

a. Predictors: (Constant), Износ кредита ИРБРС

b. Dependent Variable: Просјечна нето добит послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013

Извор: Излаз из програмског пакета SPSS

**Табела 6.38. Коефицијенти једноструке линеарне регресије
(утицај кредита ИРБРС на нето добит)**

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	58656,188	24202,938		2,424	,016
Износ кредита ИРБРС	,081	,021	,289	3,918	,000

a. Dependent Variable: Просјечна нето добит послије кредита ИРБРС у периоду 2009-2013

F=15,354; p=0,000

Извор: Излаз из програмског пакета СПСС

На основу статистичке обраде података може се закључити следеће:

- Модел је статистички значајан ($F=15,354; p=0,000$);
- Износ кредита ИРБРС може објаснити само **8,4%** промјене нето добити послије ИРБ кредита, у периоду 2009-2013. године ($R^2 = 0,084$);
- Коефицијент корелације је статистички значајан ($p=0,000 \Rightarrow p<0,05$), а корелација је позитивна и мале јачине ($R = 0,289$), што значи да износ ИРБ кредита има врло малог утицаја на нето добит;
- При јединичном повећању износа ИРБ кредита, долази до раста просјечне нето добити за 0,081 КМ.

Једначина регресионе праве, која даје најбоље предвиђање зависне варијабле на основу независне, је:

Нето добит након ИРБ кредита у периоду 2009-2013 = $58656,188 + 0,081 \cdot$ Износ ИРБ кредита

ПОГЛАВЉЕ 7. Дискусија

7.1. Улога државе у економском развоју кроз историју

Предмет истраживања у дисертацији била је теоријско-емпириска анализа утицаја политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и МСП. Главни научни проблем којим смо се бавили у овом истраживању смо дефинисали кроз истраживачка питања: „Да ли, и са каквим ефектима, политике подршке јавног сектора утичу на развој предузетништва и малих и средњих предузећа?“ и „Које су то политике јавног сектора које највише утичу на развој предузетништва и малих и средњих предузећа?“.

Кроз теоријско и два емпириска истраживања, квантитативно и квалитативно, испитане су постављене хипотезе.

Теоријско истраживање у погледу улоге државе у економском развоју, показало је да представници меркантилизма (XV-XVII вијек), њемачке историјске школе (XIX вијек), институционализма (XIX-XX вијек), кејнзијанизма (од краја II свјетског рата до 1970-тих година), као и савремени аутори који излазе изван оквира неолибералне развојне парадигме (Stiglitz, Chang) препознају важну улогу државе у економском развоју, док се представници британске класичне економске школе или либерализма (XVIII-почетак XX вијека) те неокласичне економске школе или неолиберализма (од 1980-тих година до данас) залажу за смањење улоге државе у економији.

Док меркантилисти упућују на државну регулацију у спољној трговини, увођење царинских и других баријера за увоз, а предвиђају олакшице за извоз роба, у циљу обезбеђења позитивног спољнотровинског биланса, представници британске класичне економије залажу се за смањење улоге државе у економији, и изражавају захтјев за слободном трговином и конкуренцијом. Насупрот томе, институционалисти, као што су аустријанац Фридрих вон Визер (Friedrich von Wieser, 1851-1926), америчанац Џон Кенет Галбрайт (John Kenneth Galbraith, 1908-2006) и шведски нобеловац Карл Гунар Мирдал (Karl Gunnar Myrdal, 1898-1987) су се залагали за активну улогу државе у привреди.

Џон Мејнард Кејнс (John Maynard Keynes, 1883-1946), британски економиста, политичар и математичар, један од најзначајнијих економиста двадесетог вијека, оспорава идеје тада владајуће британске класичне економије да тржишни механизам

обезбеђује пуну запосленост фактора производње и доказује да слободан тржишни механизам не успоставља спонтано економску равнотежу, поготово да не доводи до пуне запослености фактора производње, већ баш обрнуто, спонтано тежи неравнотежама, које се манифестишу великим незапосленошћу, кризама и привредним циклусима и, ради тога се залаже за *државну интервенцију*. По Кејнзу, *држава мора бити спремна за осигурање услова пуне запослености* што постиже политиком аутономне каматне стопе и политиком националног инвестиционог програма усмјerenог на оптималан ниво домаће запослености (Keynes, 1936:217). Кејнз поново актуализује идеје меркантилиста о важности повољног спољнотрговинског биланса и о заштити домаћег тржишта која повећава домаћу запосленост (Keynes, 1936). Кејнзове идеје у погледу економске политike су нашле примјену у водећим западним економијама у периоду послије Другог свјетског рата (1945-1970), који се назива и „златно доба капитализма“.

Утицај кејнзијанизма као владајуће економске теорије и политike почиње опадати током 1970-тих година, и почетком 1980-тих година јавља се тзв. неолиберализам или неокласична економска школа која постаје владајућа економска теорија. Она је везана за тзв. чикашку школу економије (енгл. Chicago School of Economics), која одбацује регулацију тржишта као неефикасну (изузев регулације понуде новца од стране централне банке), заступа слободну трговину и отворена тржишта, приватизацију, дерегулацију и ограничење контроле државе у економији. Улога државе у економији види се само у обезбеђењу заштите имовинских права (Palley, 2004). Неолибералне идеје су примјењиване од 1980-тих година како у развијеним земљама, тако и у земљама у развоју. У међународној економској политици доминирао је тзв. "Вашингтонски консензус", који се залагао за приватизацију, слободну трговину, економски раст вођен извозом, мобилност финансијског капитала, дерегулисана тржишта рада и макроекономске политike штедње (Ибид).

Неолиберализам као теорија и неолибералне политike у пракси од 1980-тих година, које су услиједиле након тзв. „златног периода капитализма“, и коју многи аутори сматрају идеологијом хладног рата (Palley, 2004; Милаковић, 2013;), су довеле до знатно споријег привредног раста и повећане неједнакости у приходима, како унутар тако и између земаља (Mishel et all., 2001; Weisbrot et all., 2002) у односу на период 1945-1980, а у првој деценији XXI вијека долази и до финансијске, економске и друштвene кризе.

Такође, у земљама у транзицији неолибералне политike довеле су до

деиндустријализације, пада животног стандарда становништва, високе стопе незапослености, смањења социјалне заштите становништва и концентрисања богатства у рукама малог броја људи (олигарха, тајкуна), често иностраних инвеститора.

Једна од важних негативних посљедица у транзиционим земљама у којима је примијењена неолиберална политика је губитак људског потенцијала, како исељавањем, тако и негативним природним прираштајем, као што је случај у Русији, балтичким земљама, Бугарској, Румунији, Хрватској, Србији, Босни и Херцеговини.

Централно за неолиберални дискурс о глобализацији је увјерење да је *слободна трговина*, више од слободног кретања капитала или радне снаге, кључ глобалног просперитета (Chang, 2003).

Међутим, теоретске основе слободне трговине сматрају неодговарајућим многи велики економисти, као што су: Фридрих Лист, идеолог њемачког развоја у XIX вијеку; велики британски економиста Џон Мејнард Кејнз, који је својим идејама утицао на просперитет западних економија након Другог свјетског рата, Карл Гунар Мирдал, шведски нобеловац, који је својим идејама и политичким ангажманом имао главну улогу у стварању шведског модела државе благостања; амерички нобеловац Џозеф Стиглиц те професори Универзитета у Кембриџу Ха Јун Чанг и Џоан Робинсон, једина жена лауреат за Нобелову награду из економије.

По Фридриху Листу (Friedrich List, 1789-1846), њемачком економисти и политичару који се сматра главним идеологом капиталистичког развоја Њемачке у XIX вијеку, економски либерализам на међународном плану, који су заговарали британски класици, може бити користан само ако је ријеч о двије нације које се налазе на истом степену индустрiјског развоја (Шошкић, 1986:123). Лист је, тако, тврдио да је *непожељна слободна трговина која истискује било домаћу индустрију, било становништво* (Ekelund and Hébert, 1997). Теорија слободне трговине британских класичних економиста, по Листу има улогу Тројанског коња у економији, и за њу Лист каже “.. да створи страхове да је наша нација у опасности да ишчезне због грешке у теорији, као болестан човјек који, повинујући се рецепту, умре због грешке у њему: да пробуди сумњу да је ова хвалисава теорија постигла свој велики успјех само због улоге Тројанског коња за скривање оружја и војника, и да нас наведе да сами својим рукама скинемо зидове који нас штите“ (List, 1856: 62). Идеје Листа нашле су примјену у политици њемачког канцелара Ота вон Бизмарка (Otto von Bismarck, 1815 – 1898)

(Chang, 2003).

Велики британски економиста Џон Мејнард Кејнз (John Maynard Keynes) је такође сматрао неодговарајућим теоретске основе слободне трговине. Он каже: „Тежина мог критицизма је усмјерена против неадекватности теоретских основа доктрине слободне трговине уз коју сам одрастао и коју сам дуги низ година изучавао; против појма да су каматна стопа и обим инвестиција самоподешавајући на оптималном нивоу, тако да је брига око биланса трговине губљење времена. Јер ми, факултет економиста, доказујемо да смо криви за дрску грешку сматрајући дјетињастом опсесијом оно што је вијековима било главни предмет практичног државништва“ (Keynes, 1936:211). Кејнз даље каже: „Политика аутономне каматне стопе, неометана међународним преокупацијама, и политика националног инвестиционог програма усмјerenog на оптималан ниво домаће запослености, су те које су двоструко благословене, у смислу да помажу нама и нашим сусједима у исто вријеме. И истовремена примјена ових политика од стране свих земаља је та која је у стању обновити економско здравље и снагу на међународном нивоу, било да их мјеримо домаћом запосленошћу или обимом међународне трговине“ (Keynes, 1936: 217). Управо је имплементација ових политика након Другог свјетског рата у западним економијама, током 1950-тих и 1960-тих година, довела до значајног економског раста у овом периоду, који се назива и „златно доба капитализма“.

И шведски нобеловац Гунар Мирдал сматра да је теорија слободне међународне трговине неадекватна, и да слободна међународна трговина може да постоји само између једнаких партнера. Мирдал је становишта да, насупрот владајућој економској теорији, несметана међународна трговина и кретање капитала генерално имају тенденцију да створе неједнакост, а тамо где постоје неједнакости у развијености земаља, слободна трговина учиниће те неједнакости још већим. О слободној трговини Мирдал каже: „...земља која је у великој мјери супериорна у производњи, имаће тенденцију да постане супериорнија, док ће земља на нижем нивоу бити задржана на том нивоу или ће чак даље назадовати, све док су ствари остављене слободном дјеловању тржишних снага“ (Myrdal, 1973:125). По Мирдалу, наслијеђена теорија међународне трговине никада није успјела да објасни стварност неразвијености и потребу за развојем у сиромашним земљама. „Док је међународна неједнакост била у сталном порасту вијек или више, ова импозантна структура апстрактног резоновања је

била усмјерена ка показивању да међународна трговина иницира тенденцију ка постепеном изједначавању фактора поврата међу различитим земљама. Ова тенденција, међутим, може да дјелује само *под претпоставкама које су већином нереалне*“ (Мирдал 1973:124). Мирдал сматра да, поред неадекватне теорије, трговачке политике развијених земаља генерално дискриминишу извозне интересе неразвијених земаља на много различитих начина.

Џоан Робинсон (Joan Robinson), бивша професорица на Универзитету у Кембриџу, једина жена лауреат за Нобелову награду из економије, сматра да је идеја развоја неспојива са слободном трговином и теоријом равнотеже, и на питање која би подручја економске теорије препоручила студентима у земљама у развоју као посебно важна да се на њих усмјере одговара: “Препоручила бих да се не замарају теоријом равнотеже и laissez-faire политиком. *Сама идеја развоја неспојива је с теоријом равнотеже и слободном трговином.* Међутим, сама економија не може пружити одговоре на проблеме трећег свијета. Политичка су питања доминантна“ (Joan Robinson, цитирано у Pizano, 2015:105).

Амерички нобеловац Џозеф Стиглиц (Joseph Stiglitz) сматра да су користи слободне трговине упитне нарочито када је слободна трговина асиметрична, као што је случај сада у свијету, са развијеним земљама које инстицирају да земље у развоју уклоне баријере робама које производе развијене земље, док исте задржавају баријере за производе из земаља у развоју (Stiglitz, 2004).

Ха Јун Чанг (Ha Joon Chang), професор на Универзитету у Кембриџу, сматра да је проблем у томе што је теорија слободне трговине, у ствари теорија о ефикасности краткорочне употребе датих ресурса, а не о повећању расположивих ресурса кроз економски развој на дуги рок. „Теорија слободне трговине нам *не каже* да је слободна трговина добра за *економски развој*“ (Chang, 2007:58). Чанг сматра да произвођачи у земљама у развоју који улазе у нове индустрије требају период (дјелимичне) изолације од међународне конкуренције (кроз заштиту, субвенције и друге мјере) прије него што успију изградити своје капацитете да се такмиче са надмоћним страним произвођачима. У тренутку када младе индустрије „одрасту“ и постану способне да се надмећу са напредним страним произвођачима, изолација треба да престане. Али, престанак заштите треба да буде постепен. Ако су произвођачи из младих индустрија пребрзо

изложени превеликој међународној конкуренцији, они ће ишчезнути (Ибид). Он је мишљења да су под геслом "изједначавања правила игре", богате нације створиле „нови међународни систем трговине који иде у њихову корист. Оне спречавају сиромашније земље да користе алате трговачке и индустријске политике које су они сами ефикасно користили у прошлости у циљу економског развоја - не само царине и субвенције, него и регулисање страних улагања и "крешење" страних права интелектуалног власништва“ (Chang, 2007:62). Чанг сматра да је проблем у томе што ће ови уступци, као што су смањене индустријске царине, укидање контрола страних улагања и напуштање благих права интелектуалне својине, отежати економски развој земаља на дуги рок, јер су ово алати политике који су пресудни за економски развој (Ибид).

Посматрајући развој индустријски развијених земаља кроз историју, можемо закључити да је већина земаља у периодима индустријализације користила протекционистичке политике. Тако су нпр. у Великој Британији протекционистичке политике започете још у XV и XVI вијеку под енглеском монархијом Тјудора, и трајале су све до средине XIX вијека. Оне су имале за циљ да заштите британске производне индустрије од иностране конкуренције, субвенционишу их и охрабре за извоз. Велика Британија је имала високе царинске баријере око 140 година, од 1721 до 1860. године⁷³. Тек 1860. године Британија је потпуно укинула царине и усвојила слободну трговину, али „... тек након што је стекла технолошко вођство над својим конкурентима помоћу високих и дуготрајних царинских баријера“ (Paul Bairoch, наведено у Chang, 2007:30). И у САД су, такође, кориштене протекционистичке политике од kraja XVIII вијека, након рата за независност од Велике Британије (1775-1783), све до завршетка II светског рата. Царине на увоз индустријских производа биле су на нивоу од 40-50% у САД готово 100 година, све до 1913. године, и биле су највише на свијету (Chang, 2007). САД су, дакле, биле најзаштићенија економија на свијету кроз читав XIX вијек, али су истовремено биле и најбрже растућа економија. Тек након Другог светског рата, када су достигле неприкосновену индустријску надмоћ, САД су либерализовале своју трговину и почеле заступати политику слободне трговине (Ибид).

У западно-европским земљама у 25 година дугом периоду након Другог светског рата (1945-1970) нашле су примијену интервенционистичке (кејнзијанске) економске политике. Ово је била ера у којој су развијени савремени алати монетарне (контроле

⁷³ Тако је нпр. 1820. године просјечна царина на увоз индустријских производа у Великој Британији била 45-55%, у поређењу са 6-8% у Белгији и Холандији и 8-12% у Њемачкој и Швајцарској (Chang, 2003).

каматних стопа) и фискалне политike (прогресивно опорезивање, контрола пореза и државне потрошње) (Palley, 2004). Теорије и модели раста и других економиста који су се бавили економским развојем 1950-тих и 1960-тих година, као што су Луис (Arthur Lewis), Мирдал (Gunnar Myrdal), Розенстајн-Родан (Paul Rosenstein-Rodan), Ростов (Walter Rostow) и Гершенкрон (Alexander Gerschenkron), наглашавале су значај инвестиција и заговарале директну државну интервенцију у високо-приоритетне економске секторе (Bruck 1998). Западно-европске државе су у том периоду преузеле много активнију улогу у привреди и развоју националних индустрија. Многе европске економије, као што су Француска, Италија, Аустрија, Финска и Норвешка су имале снажан државни сектор економије све до 1980-тих година (Chang, 2007).

У дисертацији је такође истраживана улога државе, односно јавних политика у развоју земаља источне Азије (Јапан, четири азијска тигра: Хонг Конг, Република Короја, Сингапур и Тајван те Индонезија, Малезија и Тајланд), које су у периоду између 1960. и 1990. године имале изузетно високе стопе раста, тј. истраживан је однос између јавних политика те брзог и одрживог економског раста. Истраживање је показало да је држава имала снажну улогу у обликовању и урављању растом у овим, у основи тржишно-оријентисаним системима. Владе земаља источне Азије су посједовале прагматизам и флексибилност у формулатији политика које су за резултат имале: макроекономску стабилност привреде, *високе стопе домаће штедње, високе стопе домаћих инвестиција* и изузетно брзи раст извоза производа.

Ако упоредимо економске политике земаља источне Азије у периоду између 1960 и 1990. године са каснијим политикама тзв. Вашингтонског консензуса, видјећемо да су владе земаља источне Азије пратиле неке од стандардних техничких рјешења Вашингтонског консензуса, као што су стабилне макроекономске политике, али су игнорисале многе друге. Тако, на примјер, насупрот минимализовању улоге државе, успјешни примјери земаља источне Азије показују важну улогу државе и њених политика у изузетном привредном расту ових земаља. Такође, насупрот приватизацији, владе ових земаља су оснивале државна високопродуктивна предузећа за производњу важних репроматеријала и ефикасно управљале њима. Насупрот либерализацији тржишта, ове владе су у раним фазама развоја ограничавале увоз, спроводиле протекционистичку политику како би заштитиле своју индустријску производњу и пољопривреду. Како је њихова конкурентност расла оне су се полако отварале, либерализовале, што је комбиновано са снажном државном подршком извозу. Такође,

ограничење одлива капитала, механизма који су користиле ове земље у циљу повећања домаћих инвестиција у вријеме када су постизале високе стопе штедње и раста, доводи у питање претпоставку да су слободна и отворена финансијска тржишта увијек најбоља за раст.

Важан фактор успјеха источно-азијских земаља је улагање државе у образовање и технологију. Истовремено, пољопривреда није занемарена, него је имала важну улогу, са високим улагањима у пољопривредну производњу и у инфраструктуру села. Земље источне Азије имале су различите политике и ставове према *директним страним улагањима*. Занимљиво је да су двије најуспјешније земље источне Азије (Јапан и Јужна Кореја) ограничавале директна страна улагања ограничавањем иностраног власништва у појединим индустријама и пружањем разних фискалних подстицаја за заједничка улагања. Такве рестриктивне политике су настале из жеље за развојем домаћих фирм, као и из забринутости за могућност иностране контроле над домаћом индустријом, која је могла представљати потешкоће у спровођењу развојних стратегија. Резултати истраживања су, dakле, показали да је економски успјех источне Азије изграђен на ефикасним државним интервенцијама у овим тржишним привредама. Државне интервенције су спровођене на необично дисциплинован начин, са јасним критеријима и мјерилима. За њихов успех велику улогу је имао квалитет државне администрације, висок степен способности, непристрасности и некорумпираниности државних службеника, као и механизми изолације економских технократа од политичког утицаја. Успјешан примјер источне Азије показује да ефикасне и квалитетне државне интервенције у тржишној привреди могу увељко доприњети економском развоју.

Теоретско истраживање изучавањем аутора који су имали великог утицаја на економску теорију и економске политике у прошлости (Лист, Мирдал, Кејнз, Робинсон), као и савремених аутора који својим ставовима излазе изван оквира неолибералне развојне парадигме (Стиглиц, Чанг), као и изучавање економских политика развијених земаља у периодима индустријализације (Велике Британије, САД, Њемачке, Италије, земаља источне Азије) је указало је на значај *економске заштите* за развој домаће производње и раст домаће запослености. Резултате теоретског истраживања потврдило је и квалитативно емпиријско истраживање на узорку од 101 пословног субјекта, МСП и предузетника из 28 општина и градова БиХ, које је имало за циљ да испита субјективне оцјене и мишљења малих и средњих предузећа и

предузетника. Емпиријско истраживање је показало да МСП и предузетници у БиХ најзначајнијим фактором који ограничава развој МСП сматрају *слабу заштиту домаћег тржишта* (просјечна оцјена је 4,3 и она се налази између оцјене 4 значења „веома важан“ и оцјене 5 значења „приоритет“), док је други фактор по значају „*Недостатак новца у БиХ/рестриктивна монетарна политика*“ који је добио просјечну оцјену 3,8 што је близу оцјени 4, значења „веома важан“. Трећи фактор је „*Неразвијена мрежа домаћих извозних трговачких компанија*“, са просјечном оцјеном од 3,6 или описно „веома важан“, затим „*Недовољно изграђена култура рада*“ (просјечна оцјена 3,5). Фактор „*Непостојање довољног броја великих предузећа за која би мањи привредни субјекти радили дијелове и компоненте*“ је оцијењен оцјеном 3,4 а просјечну оцјену од 3,1 је добио фактор „*Недостатак радне снаге – демографски проблем*“ кога испитаници сматрају „Важним“.

Према горе наведеној анализи перцепције испитаника који су учествовали у овом истраживању, политика развоја МСП и предузетништва у БиХ би се, између остalog, требала фокусирати на: бољу заштиту домаћег тржишта, повећање понуде новца мјерама монетарне и кредитне политике, стварање и развој домаћих извозних трговачких компанија, изграђивање културе рада, стварање и развој великих предузећа за која би мањи привредни субјекти радили дијелове и компоненте те на демографски проблем тј. рјешавање проблема недостатка радне снаге.

Дугогодишња стагнација индустријске производње и БДП-а у БиХ (просјечан раст индустријске производње у периоду 2009-2015. године износио је свега 1,03% годишње, а реалне стопе раста БДП-а од 2009. до 2016. године износиле су просјечно годишње свега 1,1%), висока незапосленост у БиХ (на нивоу од 27,7% просјечно годишње у периоду 2011-2015. године), дефлација (у периоду 2013-2016. године од -0,1% до -1,1%) и висок трговачки дефицит (који се креће од 25-30,5% БДП) имају све одлике рецесије у БиХ.

БиХ већ годинама има већу стопу незапослености од оне у САД у периоду велике депресије коју Самуелсон и Нордхаус у свом познатом уџбенику називају *трагичном*: „Незапосленост је досегла трагичне пропорције током 1930-тих година, с врхунцем 1933. године“, када је износила 24,9% (Samuelson & Nordhaus, 2015:411,423). Велика депресија 1930-тих година превладана је, између остalog, заштитом домаће производње у циљу повећања домаће запослености, када су царине на увоз индустријских

производа у САД повећане на чак 48% (Chang, 2007). У БиХ, наспрот, долази до све веће либерализације спољне трговине, супротно праксама из прошлости развијених земаља, и супротно гледишту бројних аутора као што је амерички нобеловац Стиглиц, који каже: „Не постоји консензус да ће брза либерализација, посебно у земљи са високом незапосленошћу, водити бржем економском развоју. Она само може водити већој незапослености“ (Stiglitz, 2004a:12). То се управо потврђује на примјеру БиХ.

Однос између економске заштите, односно царина, и незапослености врло једноставно објашњавају Самуелсон и Нордхаус: „Историјски посматрано, снажан мотив за протекционизмом била је жеља за повећањем запослености током раздобља рецесије или стагнације. Заштита ствара радна мјеста подижући цијену уvezених добара и усмјеравајући тражњу према домаћој производњи. Како се повећава домаћа тражња, предузећа запошљавају више радника и незапосленост опада..... Током дужег периода америчке историје, САД су представљале нацију с високим царинама“ (Samuelson & Nordhaus, 2015:312,313).

Слична гледишта постоје у економској теорији већ вијековима. Тако Кејнз наводи да се један од најранијих случајева примјене аргумента о незапослености као разлог за забрану увоза налази у Фиренци 1426. године, док енглеско законодавство о овом питању иде барем до 1455. године (Keynes, 1936)⁷⁴.

Од три основна инструмената макроекономске политике: монетарне политике, односно контролисања понуде новца, пореске политике и политике девизног курса (Samuelson & Nordhaus, 2015:408), власти у Републици Српској и БиХ имају утицај само на један инструмент, а то је пореска политика. Наиме, примјеном ортодоксног валутног одбора у БиХ изгубљена је монетарна независност и онемогућено је кориштење инструмената монетарне политике (једини инструмент монетарне политике су обавезне резерве, које су без утицаја, јер банке држе значитно више средстава изнад обавезних резерви на рачунима код Централне банке⁷⁵), везаношћу КМ за ЕУР онемогућена је примјена

⁷⁴ Кејнз наводи расправу Клемента Армстронга (Clement Armstrong) око 1530. године о заштити од увозних роба које су узрок незапослености: "Велико обиље чудних артикала и роба које се годишње донесу у Енглеску, није само изазвало оскудицу новца, већ је уништио све занате, при чему велики број обичних људи који би требало да раде како би добили новац за своју храну и пиће, из нужде мора да живи доконе, да просјачи и да краде" (Clement Armstrong, наведено у Keynes, 1936:215).

⁷⁵ Тако је нпр. укупно стање на рачуну резерви крајем 2016. године износило 4,20 милијарди КМ, од чега је обавезна резерва 2,01 милијарду КМ, а вишак средстава изнад обавезне резерве је износио 2,19 милијарди КМ (Централна банка БиХ, 2017). То значи да у БиХ постоји велики вишак ликвидности тј. значајан дио расположивих средстава изнад обавезне резерве је изван оптицаја и не користи се за инвестиције.

политике девизног курса, а либерализација трговине онемогућава заштиту домаће производње.

Либерализована трговина довела је до сталног дефицита трговачког и платног биланса у БиХ. У условима валутног одбора дефицит платног биланса смањује понуду новца, што доводи до економске контракције (Samuelson & Nordhaus, 2015). Ово је такође очито на примјеру БиХ која биљеки стагнацију производње и БДП-а, високу незапосленост и дефлацију те одлив становништва, као најозбиљнију посљедицу.

Док је у БиХ и другим земљама у којима се примјењује ортодоксни валутни одбор онемогућен утицај на монетарну политику, дотле је „Монетарна политика тренутно главни инструмент макроекономске политике коришћен за управљање пословним циклусом у Сједињеним Државама и у Европи“ (Samuelson & Nordhaus, 2015:700). Такође, док се сматра да је: „Управљање девизним курсом, поготово у малим отвореним економијама, најважнија макроекономска политика“ (Иbid:414), дотле је БиХ, као мала отворена економија, фиксним везивањем курса КМ за курс ЕУР, лишена једног од најважнијих инструмената макроекономске политике.

Банкарски сектор, у већински иностраном власништву, високим каматама финансира потрошњу становништва, а врло опрезно и недовољно финансира производна предузећа, што узрокује недовољне инвестиције у производњу. Како је наведено у Годишњем извештају Централне банке БиХ за 2015. годину „...банкарски сектор не прати дио привреде који доприноси расту индустријске производње“ (ЦББиХ, 2016:28). Тако је нпр. током 2015. године „годишња стопа раста кредита приватним нефинансијским предузећима била углавном негативна, што указује на *стагнацију инвестиција* те строже услове за одобрење нових кредита“ (Иbid).

Дакле, у БиХ постоји *проблем недовољног инвестирања* и поред значајне штедње, која биљеки стални раст. БиХ је очигледан примјер који потврђује Кејнзово гледиште да се одређивање обима инвестиција не може оставити у приватним рукама: „...Закључујем да се дужност одређивања текућег обима инвестиција не може безбједно оставити у приватним рукама“ (Keynes, 1936:200) те с тим у вези потребе за интервенцијом и инвестицијама државе. Овај проблем је у другим земљама превазилажен државним штедно-кредитним институцијама и развојним банкама.

Дакле, ограниченост у кориштењу инструмената макроекономске политике (монетарно-кредитне политике, политику девизног курса и спољнотрговинске

политике) у Босни и Херцеговини води до немогућности остварења главних макроекономских циљева: високог нивоа производње и високог нивоа запослености.

Како смо видјели, бројни аутори сматрају да је слободна трговина могућа само између привреда једнаке развијености (List, Myrdal, Stiglitz, Robinson, Chang). У супротном, слободна трговина са развијенијим привредама доводи до одлива ресурса: сировина, капитала и становиштва, као највриједнијег ресурса сваке земље, што је и најозбиљнија посљедица. Ово је очито на примјеру БиХ где долази до смањења и одлива становништва.

Иако службени подаци о демографским промјенама статистичких агенција не укључују спољне него само унутрашње миграције, према Годишњем извјештају Централне банке БиХ за 2015. годину: “Јасно је да спори економски опоравак, нижи стандард становништва те висока незапосленост, нарочито младих људи, приносе *rapidnom тренду одсељавања становништва, што доприноси смањењу популације у БиХ*” (Централна банка БиХ, 2016:25).

Људски фактор је носилац знања, иновација, управљачких, организационих и других капацитета и способности. Значај људског потенцијала у функционисању и развоју економије су наглашавали бројни економисти, како класични тако и савремени. Тако нпр. за Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill, 1806-1873) *раст становништва* је једна од три пресудне варијабле у економском расту, поред технологије и акумулирања капитала (Ekelund & Hébert, 1997). Према Маршалу (Alfred Marshall, 1842-1924) производња богатства је *само средство* одржања човјека, подмирења његових потреба и развоја његових физичких, менталних и моралних активности, а основни корак према прогресу, по њему, је *улагање у људски капитал* (Caldari, 2002). Шведски нобеловац Мирдал такође увиђа значај људског потенцијала за функционисање и развој привреде, али и цијelog друштва. Проблеми са опадањем броја становника у Шведској 30-тих година XX вијека утицали су на осмишљавање реформи прерасподјеле дохотка усмјерених на *добробит породица са дејцом* у циљу заустављања опадања броја становника, што је био и основни повод за социјалдемократске реформе у Шведској (Myrdal, 1973). Стиглиц, такође, сматра људски фактор основним чиниоцем развоја и каже: „Људи чине срж развоја“ (Stiglitz, 2009:71).

И резултати емпиријског истраживања субјективних мишљења и ставова показују да проблем „недостатка радне снаге“ предузетници и МСП у БиХ препознају и оцењују као важан ограничавајући фактор развоја.

Смањење становништва доводи до смањења радног контингента становништва, што има посљедице на саму производњу, али и на остале макроекономске варијабле: потрошњу, штедњу, инвестиције. Повећана неравнотежа између пензионисане и економски активне популације врши притисак на буџетску потрошњу.

Проблем драматичне депопулације у Републици Српској и БиХ, како нерађањем, тако и исељавањем младог, радно способног становништва је, прије свега, потребно препознати као приоритетни проблем, а затим предузети хитне и конкретне мјере активне пронatalитетне политике, уз значајно издвајање буџетских средстава. У супротном, стално смањење броја становника, како нерађањем тако и исељавањем, ће имати озбиљне негативне посљедице по укупно друштво, не само са економског, него и са политичког и културног аспекта.

7.2. Административно окружење за оснивање нових пословних субјеката

Емпиријско истраживање мишљења и ставова МСП и предузетника у БиХ о административном окружењу за оснивање нових пословних субјеката је показало да испитаници сматрају да је подршка јавног сектора оснивању нових пословних субјеката у БиХ врло слаба, а нарочито финансијска подршка која је оцијењена просјечном оцјеном 1,6 која се налази између оцјене 1 („уопште не постоји“) и оцјене 2 („слаба“ подршка). Такође, подршка јавног сектора оснивању нових пословних субјеката у виду пореских олакшица (просјечна оцјена 1,8), као и у виду пружања информација и савјетодавних услуга (просјечна оцјена 1,8) се такође перципирају као врло слабе.

Процедуру оснивања предузећа и регистраовања предузетничке дјелатности испитаници сматрају *средње сложеном*, вријеме потребно за оснивање предузећа и предузетничке дјелатности *средње дугим*, а трошак оснивања предузећа и самосталне дјелатности *средње високим*. Такође, анкетирани пословни субјекти сматрају да је *процедура оснивања* предузећа и самосталне дјелатности у посљедње вријеме у БиХ *побољшана*, да је *вријеме* потребно за оснивање предузећа и самосталне дјелатности у посљедње вријеме у БиХ *скраћено*, као и да је *трошак* оснивања предузећа и самосталне дјелатности у посљедње вријеме у БиХ *смањен*.

Субјективне оцјене пословних субјеката упоредићемо са извјештајем Свјетске банке „Doing Business“ који даје квантитативне показатеље лакоће пословања у одређеној земљи и врши поређење истих за 190 земаља у свијету, а чији је циљ је да се пронађу извори препрека несметаном пословању те да се помогне у креирању неопходних реформи и законске регулативе.

Према извјештају „Doing Business“ за 2017. годину, БиХ је рангирана на 86. мјесту по лакоћи пословања (engl. Ease of Doing Business) од укупно 190 посматраних земаља, док је за отпчињање посла (engl. Starting a Business) БиХ рангирана на 175. мјесту. У поређењу са земљама у окружењу БиХ је најлошије рангирана, јер су боље од ње рангиране БЛР Македонија (11. мјесто по лакоћи пословања, а 22. за отпчињање пословања), Словенија (37. и 46. мјесто), Црна Гора (42. и 60. мјесто), Србија (43. и 32. мјесто) и Хрватска (51. и 87. мјесто).

Занимљиво је истаћи да су све ове земље, осим БиХ рангиране испред Кине, која је заузела 78. мјесто по лакоћи пословања и 93. мјесто за отпчињање пословања.

Табела 7.1. Рангирање одабраних земаља према извјештају Свјетске банке „Doing Business“ за 2017. године

Држава	Ранг	
	Лакоћа пословања	Отпчињање пословања
Нови Зеланд	1	1
САД	6	49
Уједињено Краљевство	7	14
Македонија	11	22
Њемачка	20	113
Аустрија	22	118
Француска	31	25
Јапан	34	106
Руска Федерација	35	28
Словенија	37	46
Црна Гора	42	60
Србија	43	32
Хрватска	51	87
Албанија	65	45
Кина	78	93
Босна и Херцеговина	86	175

Извор: <http://www.doingbusiness.org/rankings>, приступ 7.3.2018.

Табела 7.2. Кретање броја процедуре, потребног времена и трошка за оснивање пословног субјекта у БиХ у периоду 2004-2018. године према извјештају „Doing Business“

Година	Број процедуре	Вријеме (у данима)	Трошак (% БДП по становнику)
2004	12	68	47.3
2005	12	63	45.3
2006	13	93	41.2
2007	13	93	37.4
2008	13	93	30.9
2009	13	99	31.6
2010	13	99	16.3
2011	13	94	18.3
2012	13	70	17.6
2013	12	67	15.4
2014	12	67	15.4
2015	12	67	15.2
2016	12	67	14.1
2017	12	65	13.5
2018	12	65	7.7

Извор: www.doingbusiness.org/HistoricalData, приступ 4.3.2018.

Табела 7.3. Поређење показатеља за отпочињање пословања из извјештаја „Doing Business“ за 2018. годину

	БиХ	Европа и Централна Азија	OECD земље	Најбољи
Број процедуре	12	5.2	4.9	1.00 (Нови Зеланд)
Вријеме (у данима)	65	10.1	8.5	0.50 (Нови Зеланд)
Трошак (% БДП по становнику)	7.7	4.4	3.1	0.00 (Уједињено Краљевство)

Извор: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/bosnia-and-herzegovina>, приступ 4.3.2018.

У периоду 2004-2018 број процедуре за оснивање пословног субјекта у БиХ се кретао између 12 и 13, вријеме од 63 до 99 дана, а највеће побољшање је примјетно код трошка оснивања, који је смањиван из године у годину, са 47,3% БДП по становнику 2004. године до 7,7% БДП по становнику 2018. године.

У извјештају „Doing Business“ за отпочињање пословања узимају се показатељи за пословни субјект који дјелује у највећем пословном граду сваке земље па се показатељи за БиХ односе на Сарајево. Како је у Федерацији БиХ процедура оснивања предузећа сложенија него у Републици Српској, то су из тог разлога број процедуре, потребно вријеме и трошак у Извјештају знатно већи од оног у Републици Српској.

Наиме, у намјери да створи повољан пословни амбијент, Влада Републике Српске је низом реформи значајно поједноставила и појефтинила процес оснивања предузећа. Основани су посебни привредни судови и уведен једношалтерски систем регистрације пословања у децембру 2013. године, којим управља Агенција за посредничке, информатичке и финансијске услуге Републике Српске (АПИФ).

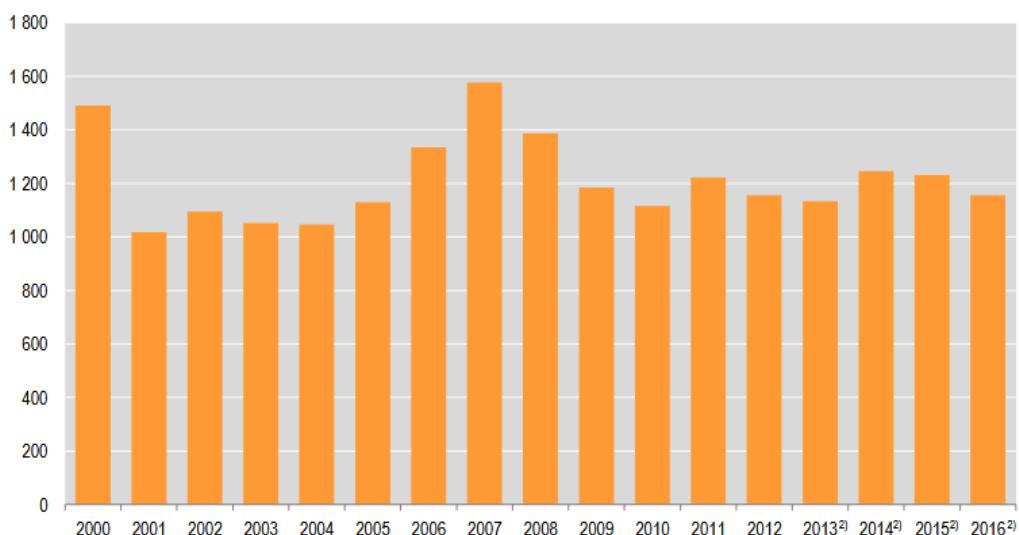
Усвајањем сета закона и подзаконских аката, вријеме за регистрацију пословног субјекта скраћено је са 23 на свега 3 дана, број процедуре сведен је са 11 на 5, а значајно су смањени и трошкови почетка пословања пословног субјекта⁷⁶.

Дакле, успостављањем једношалтерског система регистрације пословних субјеката у Републици Српској у значајној мјери је смањен број процедуре у процесу регистрације, број потребних дана, као и трошак регистрације. Како је поједностављење регистрације утицало на број новооснованих пословних субјеката у Републици Српској?

На графикону 7.1. приказан је број основаних субјеката у Републици Српској у периоду од 2000. до 2016. године, из ког се види да је у 2014. години (тј. након успостављања једношалтерског система регистрације у децембру 2013. године) дошло до благог повећања броја новорегистрованих пословних субјеката у односу на претходне две године, док је у 2016. години дошло до пада и враћања на просјек из периода 2009-2013. године. У посматраном периоду од 2000-2016. године највећи број пословних субјеката је регистрован у 2007. години, када је достигнут број од скоро 1600 субјеката.

⁷⁶ Републичка агенција за мала и средња предузећа:<http://www.rars-msp.org/sr/registracija-poslovnih-subjekata/c86>, приступ 5.3.2018.

Графикон 7.1. Број основаних пословних субјеката у Републици Српској у периоду 2000-2016. године

Извор: Статистички годишњак Републике Српске 2017.

Дакле, иако је процес регистрације пословних субјеката у Републици Српској сада умногоме поједностављен, бржи и јефтинији, то није значајније утицало на повећање броја новооснованих предузећа. Разлог треба тражити у чињеници што су за пословање предузећа од пресудног значаја макроекономске политике и макроекономски услови у којима предузећа послују, како је показало претходно теоријско истраживање. Од три основна инструмента макроекономске политике: монетарне политике, односно контролисања понуде новца, пореске политике и политике девизног курса (Samuelson & Nordhaus, 2015:408), власти у Републици Српској и БиХ имају утицај само на један инструмент тј. пореску политику. Ограниченошт у кориштењу инструмената макроекономске политике води до ограниченошти у постизању главних макроекономских циљева: високог нивоа производње и високог нивоа запослености.

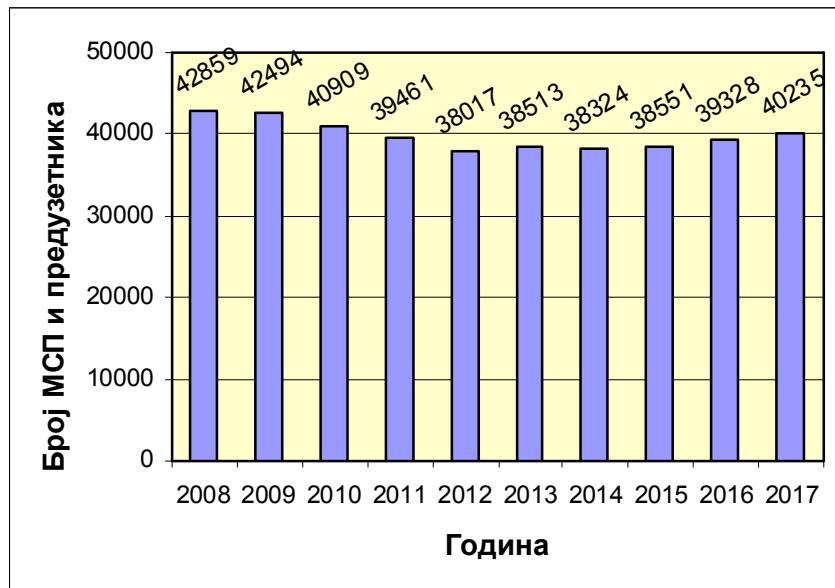
Графикон 7.2. Кретање броја активних МСП у БиХ у периоду 2011-2016. године

Извор: БиХ у бројевима 2017. год., Агенција за статистику БиХ

Из горњег графика је видљиво да од 2011. до 2016. године стагнира број активних малих и средњих предузећа у БиХ, и он се креће у просјеку око 33 000 МСП.

Графикон 7.3. Кретање броја МСП и предузетника у Републици Српској у периоду 2008-2017. године

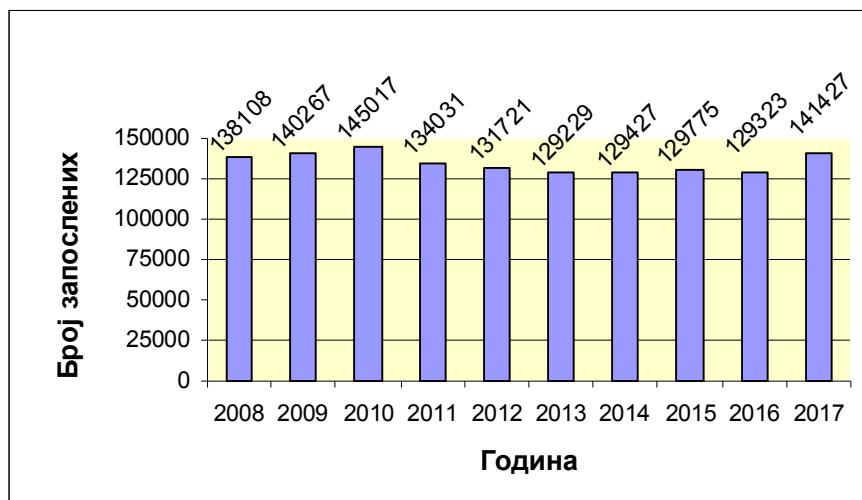

Извор: Ауторова обрада података из Годишњих извјештаја за област МСП и занатско-предузетничке дјелатности у Републици Српској за године 2008-2017

Посматрајући укупан број МСП и предузетника у Републици Српској у периоду од 2008. до 2017. године, видимо да је у периоду 2008-2012 опадао број МСП и предузетника, са 42 859 у 2008. години на 38 017 у 2012. години, док је у наредном периоду од 2013-2015. године број МСП и предузетника стагнирао, у просјеку на око 38450. У 2016. и 2017. години дошло је до благог повећања броја МСП и предузетника (од 2% у односу на претходну годину), који још увијек није достигао ниво из периода 2008-2011. Упоређујући 2017. са 2008. годином видимо да је у 2017. години било за 6% мање МСП и предузетника у Републици Српској у односу на 2008. годину.

Дакле, видљиво је да, и поред реформе регистрације МСП и предузетника у Републици Српској из децембра 2013. године, у 2014. и 2015. години није дошло до раста укупног броја МСП и предузетника. Тек 2016. и 2017. године је дошло до врло благог повећања од 2% годишње.

Графикон 7.4. Кретање броја запослених МСП и предузетника у Републици Српској у периоду 2008-2017. године

Извор: Ауторова обрада података из Годишњих извјештаја за област МСП и занатско- предузетничке дјелатности у Републици Српској за године 2008-2017.

Такође, на графику 7.4. видимо да је број запослених у сектору МСП и предузетника благо растао у периоду 2008-2010. године, затим падао у периоду 2011-2013. године те стагнирао у периоду 2013-2016, на око 129 500 запослених. Тек у 2017. години је дошло до раста броја запослених на 141 427, или за 9,4%, што је други резултат посматраног периода. Највећи број запослених у сектору МСП и предузетника у посматраном периоду од 2008. до 2017. године је био у 2010. год. када је износио 145 017 запослених.

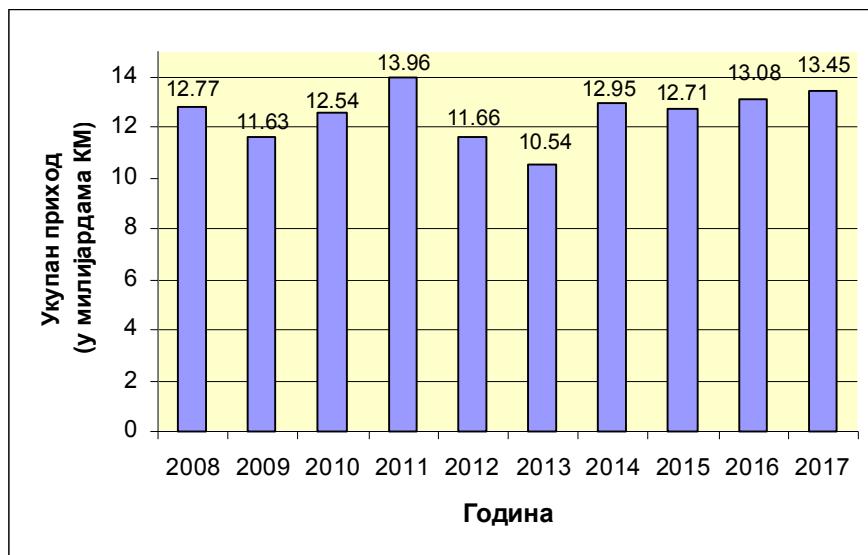
Стратегија развоја малих и средњих предузећа и предузетништва у Републици Српској за период 2011-2013. година поставила је сљедеће циљеве:

1. укупан број радњи треба да порасте до краја 2015. године за око 15%, до укупног броја од око 31.000 радњи, а укупан број предузећа за око 20%, до укупног броја од око 17.000 предузећа, што даје укупно 48 000 радњи и МСП
2. укупан број запослених у радњама треба да порасте до краја 2015. године за око 15%, до укупног броја од око 47.000 запослених у радњама, а укупан број запослених у предузећима за око 40%, близу укупног броја запослених у предузећима од око 140.000, што даје укупно 187 000 запослених у радњама и МСП.

Из графика 7.3. и 7.4. видљиво је да нису остварени циљеви из наведене Стратегије, јер уместо жељених 48 000 МСП и радњи у 2015. години било је 38 551 МСП и радњи у Републици Српској, или за 20% мање, а уместо 187 000 запослених у радњама и МСП у 2015. години је било запослено 129 775 запослених, или за 30% мање.

Дакле, не само да није дошло до раста броја МСП и радњи, и броја запослених у њима, него је у периоду 2010-2012 дошло до пада, а затим у периоду од 2012. до 2015. године до стагнације како броја МСП и радњи, тако и броја запослених у њима.

Графикон 7.5. Кретање укупног прихода МСП и предузетника у Републици Српској у периоду 2008-2017. године

Извор: Ауторова обрада података из Годишњих извјештаја за област МСП и занатско-предузетничке дјелатности у Републици Српској за године 2008-2017

Укупан приход који су остварили МСП и предузетници је осцилирао у посматраном периоду (2008-2015. године) и кретао се од 10,54 милијарде КМ у 2013. до 13,96 милијарди КМ у 2011. години, што је највиша вриједност посматраног периода. У 2017. години остварен је укупан приход у вриједности од 13,45 милијарди КМ, што је други резултат посматраног периода.

7.3. Политике финансијске подршке јавног сектора малим и средњим предузећима и предузетништву

У циљу провјере хипотезе Н3 која гласи „Ефикасна политика финансијске подршке јавног сектора позитивно утиче на развијеност малих и средњих предузећа мјерену кроз повећање њиховог укупног прихода, добити и броја запослених“ обављено је емпириско истраживање утицаја кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске на одабране пословне показатеље МСП корисника кредита: укупан приход, нето добит и број запослених .

На узорку од 178 малих и средњих предузећа емпириски смо тестирали сљедеће хипотезе :

H 3.1: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст укупног прихода МСП корисника кредита.

H 3.2: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст нето добити МСП корисника кредита.

H 3.3: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст броја запослених МСП корисника кредита.

Статистичке методе које смо користили у анализи података су: анализа временских серија помоћу базних индекса и линеарног тренда те графички прикази. Такође, помоћу корелационе и регресионе анализе смо истражили да ли постоји статистички значајна повезаност између кориштења кредита ИРБРС и показатеља успјешности пословања предузећа (укупног прихода, нето добити и броја запослених), како бисмо испитали утицај кредита ИРБРС на цијелу популацију малих и средњих предузећа у Републици Српској. За извођење корелационе и регресионе анализе кориштен је статистички програм SPSS (engl. *Statistical Package for the Social Sciences*).

Главни резултати истраживања су сљедећи:

1. Истраживање је потврдило хипотезу Н 3.1.

Резултати анализе временских серија помоћу базних индекса су показали да су кредити ИРБРС имали позитиван утицај на раст укупног прихода корисника кредита, чији је просјечан годишњи укупан приход *повећан* за 54% у 5-годишњем периоду након кориштења кредита ИРБРС у односу на 5-годишњи период прије кориштења кредита, док је код контролне групе (некорисника кредита ИРБРС) у истом периоду просјечан годишњи укупан приход *смањен* за 21%.

Такође, резултати непараметарске корелационе анализе су показали да постоји **статистички значајна позитивна корелација средње јачине** између кориштења кредита ИРБРС и *укупног прихода* у 5-годишњем периоду након кориштења ИРБРС кредита:

(кофицијент корелације Kendall's tau_b $\tau_b=0,410$, Sig.= 0,000 => Sig. <0,01,
кофицијент корелације Spearman's rho $\rho=0,501$, Sig.= 0,000, => Sig. <0,01);

2. Истраживање је потврдило хипотезу Н 3.2.

Резултати анализе временских серија помоћу базних индекса су показали да су кредити ИРБРС имали позитиван утицај на раст нето добити корисника ИРБРС кредита, чија је просјечна годишња нето добит *повећана* за 31% у 5-годишњем периоду након кориштења ИРБРС кредита у односу на 5-годишњи период прије кориштења кредита, док је код контролне групе у истом периоду просјечна годишња нето добит *смањена* за 52%.

Такође, резултати непараметарске корелационе анализе су показали да постоји **статистички значајна позитивна корелација средње јачине** између кориштења кредита ИРБРС и *нето добити* у 5-годишњем периоду након кориштења кредита ИРБРС:

(кофицијент корелације Kendall's tau_b $\tau_b=0,350$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01,
кофицијент корелације Spearman's rho $\rho=0,421$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01);

3. Истраживање је потврдило хипотезу Н 3.3.

Резултати анализе временских серија помоћу базних индекса су показали да су кредити ИРБРС имали позитиван утицај на раст броја запослених код корисника ИРБРС кредита, чији је просјечан број запослених *повећан* за 38% у 5-годишњем периоду

након кориштења ИРБРС кредита у односу на 5-годишњи период прије кориштења кредита, док је код контролне групе у истом периоду просјечан број запослених *смањен* за 44%.

Такође, резултати непараметарске корелационе анализе су показали да постоји **статистички значајна позитивна корелација средње јачине** између кориштења кредита ИРБРС и *броја запослених* у 5-годишњем периоду након кориштења кредита ИРБРС:

(кофицијент корелације Kendall's tau_b $\tau_b=0,403$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01, кофицијент корелације Spearman's rho $\rho=0,491$, Sig.= 0,000 => Sig.<0,01).

На основу резултата регресионе анализе на узорку од 170 предузећа може се закључити следеће:

- Модели су статистички значајни;
- Износ кредита ИРБРС, као независна варијабла, може објаснити **30,5%** промјене (варијансе) просјечног укупног прихода послије ИРБ кредита, у периоду 2009-2013. године ($R^2 = 0,305$), **22,6%** промјене броја запослених ($R^2 = 0,226$) и **8,4%** промјене нето добити послије ИРБ кредита ($R^2 = 0,084$);
- Коефицијенти корелације су статистички значајни ($p=0,000 \Rightarrow p<0,05$) за све три варијабле, а корелација је позитивна и изражена за варијаблу укупан приход ($R = 0,552$), позитивна и средње јачине за варијаблу број запослених ($R = 0,476$) те позитивна и мале јачине за варијаблу нето добит ($R = 0,289$), што значи да износ ИРБ кредита позитивно и значајно утиче на укупан приход и број запослених те да има малог утицаја на нето добит;
- При јединичном повећању износа ИРБ кредита, долази до раста просјечног укупног прихода од 1,674 КМ, просјечног броја запослених за 2,185 запослених и раста просјечне нето добити за 0,081 КМ.

Резултати засновани на репрезентативном узорку од 178 малих и средњих предузећа у Републици Српској показују позитиван утицај кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске на укупан приход, нето добит и број запослених малих и средњих предузећа корисника кредита, потврђујући тако позитиван утицај државних развојних банака на пословање и раст малих и средњих предузећа, тиме и привреде у цјелини.

Са друге стране, емпиријско истраживање субјективних мишљења и ставова малих и средњи предузећа и предузетника у БиХ о политикама финансијске подршке јавног

сектора је показало да испитаници сматрају да је *процедура одобрења* јавне финансијске подршке *врло сложена и захтјевна* (просјечна оцјена износи 2,4 на скали од 1 –изузетно сложена процедура до 5 – изузетно једноставна процедура), *процес одобрења средстава дуг* (просјечна оцјена 2,3 на скали од 1 – изузетно дуг процес одобрења средстава до 5-изузетно брз процес), а *професионалност службеника* при добијању финансијске подршке *осредња* (просјечна оцјена 3,3). Такође, испитаници сматрају да су у *знатној мјери присутни политички притисци* да се финансирају лоши пројекти (просјечна оцјена 2,6 на скали од 1 – присутни у великој мјери до 5 – нису уопште присутни), а такође сматрају да су *присутне злоупотребе* финансијских средстава јавног сектора намијењене подршци предузетништву и малим и средњим предузећима (просјечна оцјена 2,4 на скали од 1 – злоупотребе присутне у великој мјери до 5 - не постоје уопште). Испитаници сматрају да су услови за добијање кредита из јавних извора *неповољни* (просјечна оцјена 2,3 на скали од 1-изузетно неповољни услови до 5-изузетно повољни) те сматрају да су *осредње* упознати са институцијама и програмима јавне финансијске подршке предузетништву и малим и средњим предузећима (просјечна оцјена 3,0 на скали од 1-изузетно лоша упознатост до 5-одлична упознатост).

Дакле, иако су резултати квантитативног емпиријског истраживања показали позитиван утицај државних развојних банака на пословање и раст малих и средњих предузећа, квалитативно емиријско истраживање субјективних ставова и мишљења предузетника и МСП је указало на потребу бројних побољшања у процесу одобрења кредита и других инструмената финансијске подршке из јавних извора, у смислу поједностављења процедуре одобрења средстава, скраћења времена одобрења те побољшања професионалности службеника, затим на потребу побољшања услова кредита из јавних извора, смањења политичких притисака и злоупотреба финансијских средстава јавног сектора намијењених подршци предузетништву и МСП те на потребу унапређење комуникације са корисницима средстава у циљу побољшања њихове упознатости са институцијама и програмима јавне финансијске подршке, као и у циљу јачања повјерења у јавни сектор.

Резултати квалитативног емпиријског истраживања ставова и мишљења предузетника и МСП у БиХ су потврдили налазе теоријског истраживања да су за успјех државних развојних банака кључни јасан мандат и процедуре, стручно особље и компетентна управа, као и независност ових институција, односно њихова заштићеност од политичких утицаја.

ПОГЛАВЉЕ 8: Закључак

8.1. Главни закључци истраживања

Предмет истраживања у дисертацији била је теоријско-емпириска анализа утицаја политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и МСП. Кроз теоријско и два емпириска истраживања, квантитативно и квалитативно, испитане су постављене хипотезе. У наставку су дати закључци истраживања:

1) Потврђена је (доказана) основна хипотеза H1 која гласи: „Ефикасне политике подршке јавног сектора позитивно утичу на развој предузетништва и малих и средњих предузећа“.

И теоријско и емпириско истраживање је указало на значајну улогу државе, односно ефикасних политика јавног сектора на економски развој, тиме и на развој предузетништва и малих и средњих предузећа. Значајну улогу државе у економском развоју је препознала већина праваца економске мисли: меркантилизам, њемачка историјска школа, институционализам, кејнзијанизам те савремени аутори који излазе изван оквира неолибералне развојне парадигме, насупрот британској класичној школи и неолиберализму. Такође, истраживање економских политика успешних земаља у интензивним периодима развоја у прошлости је потврдило значај ефикасних и квалитетних државних интервенција у тржишној привреди, које у велико могу допринијети економском развоју. Међутим, за успјех државних интервенција је важно да се оне спроводе на дисциплинован начин, са јасним критеријима и мјерилима, при чему пресудну улогу има квалитет државне администрације, односно ниво знања, способности, непристрасности и поштења државних службеника.

Истраживање је указало на значај а) монетарно-кредитне политike, односно понуде новца и стимулисања домаћих инвестиција и б) економске заштите, односно спољнотрговинске политike усмерене на заштиту домаће производње, тиме и домаће запослености у периоду развоја одабраних стратешких индустрија/производњи, као јавних политика које пресудно утичу на стварање макроекономских услова повољних за економски развој, тиме и на развој малих и средњих предузећа.

При томе треба имати у виду да економска заштита треба да траје само док домаће индустрије/производње не постану способне да се надмеђу са иностраном кункуренцијом, након чега је могуће, и потребно, постепено отварати тржишта и

умањивати државну регулативу, али темпом који је у складу са способношћу привреде да се носи с тим. Претјерана заштита може постати контрапродуктивна јер „...нација која је достигла надмоћ у производњи, може задржати своје произвођаче и трговце од неактивности, назадовања и немара, само уз конкуренцију стране индустрије“ (List, 1856:276).

Истраживање је, такође, указало на значај људског потенцијала за развој. Човјек, са својим знањима, способностима и вјештинама је основни чинилац развоја. Јавне политike у области стварања људског потенцијала, тј. у области подршке породици те политike усмјерене на унапређење здравља и образовања становништва, спадају у основне развојне политike.

2) *Дјелимично је потврђена (доказана) помоћна хипотеза H2* која гласи: „Ефикасна политика усмјерена на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката позитивно утиче на поједностављење и убрзање процеса регистрације (H2.1.), што доприноси повећању броја новооснованих привредних субјеката (H2.2.)“.

Наиме, емпиријско истраживање је показало да је политика усмјерена на побољшање административног окружења за оснивање пословних субјеката позитивно утицала на поједностављење и убрзање процедуре оснивања пословних субјеката те смањења трошкова оснивања, чиме је доказана хипотеза H2.1. Међутим, насупрот претпоставкама, односно насупрот постављеној хипотези H2.2., побољшано административно окружења за оснивање пословних субјеката, није имало утицаја на раст броја новооснованих субјеката, односно на раст броја МСП и предузетника у Републици Српској.

Објашњење за ту чињеницу нам даје теоретско истраживање које је указало на пресудан значај макроекономских политика на развој привреде, тиме и на развој сектора малих и средњих предузећа: монетарне политike, спољно-трговинске политike и пореске политike. Ограниченошт утицаја на ове политike оставља државу без главних инструмената којим може утицати на макроекономско окружење у којем послују МСП и предузетници. То је управо случај у БиХ, где механизам ортодоксног валутног одбора онемогућава утицај на монетарну политiku (обавезне резерве као једини инструмент монетарне политike у БиХ немају утицај, јер банке држе значајан вишак средстава изнад обавезне резерве код Централне банке БиХ), фиксна везаност КМ за EUR онемогућава примјену политike девизног курса, а потпуно либерализована

спољна трговина онемогућава заштиту домаће производње. Ограниченост могућности кориштења главних инструмената макроекономске политике води до ограничености у постизању основних макроекономских циљева: високог нивоа производње и високог нивоа запослености.

3) *Потврђена је (доказана) помоћна хипотеза H3* која гласи: „Ефикасна политика финансијске подршке јавног сектора позитивно утиче на развијеност малих и средњих предузећа, мјерену кроз повећање њиховог укупног прихода, добити и броја запослених“.

Истраживање је показало да су кредити Инвестиционо-развојне банке Републике Српске имали директан и позитиван утицај на раст укупног прихода (H3.1.), раст нето добити (H3.2.) и раст броја запослених (H3.3.) малих и средњих предузећа корисника кредита, потврђујући тако позитиван утицај државних развојних банака на пословање и раст малих и средњих предузећа, тиме и привреде у цјелини.

Квалитативно емиријско истраживање субјективних ставова и мишљења предузетника и МСП је, међутим, указало на потребу бројних побољшања у процесу одобрења кредита и других инструмената финансијске подршке из јавних извора, у смислу поједностављења процедуре одобрења средстава, скраћења времена одобрења те побољшања професионалности службеника, на потребу побољшања услова кредита из јавних извора, смањења политичких притисака и злоупотреба финансијских средстава јавног сектора намијењених подршци предузетништву и МСП те на потребу унапређења комуникације са корисницима средстава у циљу побољшања њихове упознатости са институцијама и програмима јавне финансијске подршке, као и у циљу јачања повјерења у јавни сектор.

Дакле, резултати квалитативног емпиријског истраживања ставова и мишљења предузетника и МСП у БиХ су потврдили налазе теоретског истраживања да су за успех државних развојних банака кључни јасан мандат и процедуре, стручно особље и компетентна управа те независност ових институција, односно њихова заштићеност од политичких утицаја.

4) *Потврђена је (доказана) помоћна хипотеза H4* која гласи: „Успјешни примјери политика развоја у свијету могу послужити као примјери добре праксе за привреде у транзицији“.

Истраживања успешних политика развоја у свијету је показало значајну улогу државе у економском развоју. Истраживање је показало да су на раном степену развоја, односно у периодима индустријализације, све успешне земље користиле неку мјешавину економске заштите, субвенција и регулације, како би развиле своје привреде. То смо видјели на примјеру Велике Британије, која је користила протекционистичке политике још од XV вијека, а нарочито високе царинске баријере од 1721 до 1860. године; на примјеру САД које су високим царинама штитиле своју производњу готово цијели један вијек (од 1820. до 1913. године) и истовремено биле и најбрже растућа економија; на примјеру Њемачке у XIX вијеку када су идеје Фридриха Листа, да су Њемачкој за индустријски развој потребни јединствено царинско подручје и заштитне царине према иностранству, нашле примјену у политици њемачког канцелара Ота вон Бизмарка (Otto von Bismarck), затим на примјеру европских држава након Другог светског рата (Италија, Француска, Аустрија, Финска, Норвешка) које су спроводиле интервенционистичке кејнзијанске политике и имале снажан државни сектор привреде, на студији случаја (Case study) Италије након Другог светског рата те на примјеру земаља источне Азије које су имале изузетан раст у периоду од 1960-тих до 1990-тих година.

Успјешни примјери економског развоја указују, такође, на значај *равнотеже између регулације државе и механизма тржишта*. Однос између државе и тржишта се може посматрати као однос између општег (заједничког) и личног (појединачног), односно као *однос између интереса заједнице и интереса појединца*. Кад год је нарушен тај однос, долази до економских и друштвених криза и неравнотежа, као што је била Велика економска криза 1930-тих година, која је превладана кејнзијанизмом, односно државним интервенционизмом те криза почетком XXI вијека.

Успјешни примјери политика развоја у свијету указују на значај *људског потенцијала* за функционисање привреде и њен развој, на значај *домаће штедње и домаћих инвестиција* те значај *монетарно-кредитне политике* у циљу стимулисања инвестиција, тј. стимулисања домаће производње, а тиме и домаће запослености.

8.2. Научни допринос истраживања и примјена резултата истраживања

Научни допринос истраживања може бити сагледан у оригиналности предложеног истраживачког модела утицаја одабраних политика јавног сектора на развој предузетништва и МСП, чије је емпиријско тестирање, како квантитативно, тако и квалитативно, резултирало научним спознајама о ефикасности политика јавног сектора и њиховом како објективном, тако и перципираном утицају на развој предузетништва и малих и средњих предузећа.

На основу стечених теоријских и емпиријских спознаја, конкретне препоруке и смјернице за ефикасније политике јавног сектора које стварају повољан макроекономски оквир за развој предузетништва и малих и средњих предузећа биле би:

- 1) политике активне пронаталитетне политике уз издавање знатних буџетских средстава, као инвестиција у људске ресурсе, у циљу заустављања опадања броја становника као најврједнијег ресурса сваке земље, 2) кретање у правцу веће самосталности монетарно-кредитне политике, 3) политике мобилизације домаће штедње и подстицаја домаћих инвестиција, 4) политике привремене економске заштите у циљу повећања домаће производње и домаће запослености те 5) јачање свијести о значају властитих стратегија развоја.

Такође, истраживање је указало на значај опреза код прихватања економских теорија и политика иза којих могу да се крију идеологије које се подударају са одређеним интересима, а не економска наука (Stiglitz, 2004b:57). Интелектуалне и политичке елите сваког народа су одговорне како за препознавање теорија и политика које су одговарајуће за степен развоја властите земље, тако и за препознавање теорија, идеологија и политика које, у датом тренутку, нису одговарајуће те за изналажењем начина заштите. У супротном, некритичко прихватање неодговарајућих идеологија, теорија и политика, како је још прије више од 170 година упозоравао идеолог њемачког економског успјеха Фридрих Лист (List, 1856:61), може довести до губљења независности и политичке егзистенције нације.

ЛИТЕРАТУРА

1. Acs, Z. J. and Audretsch, D. B. (1987). Innovation, market structure, and firm size. *Review of Economics and Statistics*, 69: 567–574.
2. Acs, Z. J. and Audretsch, D. B. (1988). Innovation in large and small firms: An empirical analysis. *American Economic Review*, 78(4), 678–690.
3. Amatori, F. (2013). *Il Contributo italiano alla storia del Pensiero Tecnica*. [http://www.treccani.it/encyclopedia/l-iri-dagli-anni-trenta-agli-anni-settanta_\(Il-Contributo-italiano-all-a-storia-del-Pensiero\)](http://www.treccani.it/encyclopedia/l-iri-dagli-anni-trenta-agli-anni-settanta_(Il-Contributo-italiano-all-a-storia-del-Pensiero)), приступ 4.7.2017.
4. Amsden, H. A. (1989). *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. New York: Oxford University Press.
5. Ateljević, J. (2002). *Small Tourism Firms: Owners, Environment and Management Practices in the Centre Stage of New Zealand*. Victoria University of Wellington - докторска дисертација
6. Ateljević, J., O'Rourke, T. and Zolak Poljašević B. (2013). Local Economic Development in Bosnia and Herzegovina: Role of Local Development Agencies. In *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, v.15, n.3, pp. 280-305.
7. Ayyagari, M., Demirguc-Kunt, A. and Maksimovic, V. (2007). *Firm innovation in emerging markets: the roles of governance and finance*. The World Bank
8. Ayyagari, M., Demirguc-Kunt, A. and Maksimovic, V. (2011). *Small vs. Young Firms across the World: contribution to Employment, Job creation, and Growth*. The World Bank
9. Batemen M. (2015). *Imposing local neoliberalism in South East Europe: How to destroy an economic space without really trying*. London School of Economics. www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/LSEE/Events/2015-2016/Visiting-Speaker-Programme/VSP_Milford_Batemen_2015-16.aspx
10. Batemen, M. (2015a). comments to the article “Three reasons why the economy of Bosnia and Herzegovina is off balance”. <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2015/11/05/three-reasons-why-the-economy-of-bosnia-and-herzegovina-is-off- balance/comment-2345448157>
11. Beck, T. and De la Torre, A. (2006). *The basic analytics of access to financial services*. The World Bank. Washington DC

12. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. and Soledad Martínez Pería, M. (2008). *Bank Financing for SMEs around the World: Drivers, Obstacles, Business Models, and Lending Practices*. The World Bank, Washington DC.
13. Белак, С. (2005). *Увод у знаност*. Висока школа за туристички менаџмент. Шибеник
14. Benavente, J. M., Gustavo, C. and Alessandro, M. (2007). *Public Support to Firm-Level Innovation: An Evaluation of the FONTEC Program*. Inter-American Development Bank, Washington DC.
15. Бенић, Ђ. (2016). Економска мисао у античкој Грчкој: Ксенофонт и Платон. *Економска мисао и пракса*. Дубровник, год XXV (2016.) бр.1. (3-22)
16. Bennett, R.J, Wicks, P. and McCoshan, A. (1994). *Local Empowerment and Business Services: Britain's Experiment with Training and enterprise Councils*. London: UCL Press
17. Bennett, R. and Robson, P. (2001). *Changing use of external business advice and government supports by SMEs in the 1990s*. Centre for Business Research, University of Cambridge
18. Bennett, R.J. and Robson, P.J.A. (2000). *Government advice networks for SMEs: An assessment of the influence of local context on Business Link use, impact and satisfaction*. Centre for Business Research, University of Cambridge.
19. Birch, D. (1979). *The Job Generation Process*. Massachusetts: MIT Program on Neighborhood and Regional Change
20. Bohle, D. and Greskovits, B. (2007). The State, Internationalization, and Capitalist Diversity in Eastern Europe. *Competition and Change*, Vol. 11, No. 2
21. Bordens, K. S. and Abbott, B. B. (1991). *Research Design and Methods: a Process Approach*. Mayfield Publishing Company
22. Burrell, G. and Gareth, M. (1979). *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*. Heinemann Educational Books
23. Brazinsky, G. (2005). From Pupil to Model: South Korea and American Development Policy during the Early Park Chung Hee Era in *Diplomatic History*, Vol. 29, No.1, (2005), 83-115, 97.
24. Bruck, N. (1998). The Role of Development Banks in the Twenty-First Century. *Journal of Emerging Markets* 3:39–67.
25. Caldari, K. (2002). Alfred Marshall's Idea of Progress and Sustainable Development, paper presented at the History of Economics Society, 29th Annual Meeting, July 5-8

- 2002, University of California, <https://www.lib.hit-u.ac.jp/service/tenji/amjas/Caldari.pdf>
26. Carnazza, G. (2011). *The role and the main developments of SME's in the European Economy*. UEAPME Study Unit, Bruxelles
 27. Carree, M.A. and Thurik, R.A. (2010). The impact of entrepreneurship on economic growth, in Handbook of Entrepreneurship Research, D.B. Audretsch and Z.J. Acs (eds), (Springer Verlag, Berlin, Heidelberg), 557-594
 28. Carter, S. and Jones-Evans, D. (2000). *Enterprise and Small Business: Principles, Practice and Policy*. Pearson Education Limited
 29. Chang, H.J. (2002). Kicking Away the Ladder: How the Economic and Intellectual Histories of Capitalism Have Been Re-Written to Justify Neo-Liberal Capitalism. *Post-Autistic Economics Review*. 4 September 2002: Issue 15, Article 3.
 30. Chang, H.J. (2003). Kicking Away the Ladder: The “Real” History of Free Trade. Foreign Policy in Focus. Silver City, NM, Interhemispheric Resource Center. <http://www.fpif.org/papers/03trade/index.html>
 31. Chang, H.J. (2005). *Why Developing Countries Need Tariffs? How WTO NAMA Negotiations Could Deny Developing Countries' Right to a Future*. Oxfam, Oxford and South Centre, Geneva
(<http://www.uneca.org/atpc/documents/WhyDevCountriesNeedTarrifsNew.pdf>)
 32. Chang, H.J. (2007). *Bad Samaritans – The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*. Bloomsbury Press.
 33. Choi, J.Y. (2009). Rethinking Economic Development and the Financial Crisis in South Korea and the State in an Era of Globalization. *Journal of Third World Studies*, Vol. XXVI, No. 2, 203-226
 34. Dalberg Global Development Advisors (2011). *Report on Support to SMEs in Developing Countries Through Financial Intermediaries*. European Investment Bank
 35. De Ferranti, D. and Ody, J.A. (2007). *Beyond Microfinance: Getting Capital to Small and Medium Enterprises to Fuel Faster Development*. The Brookings Institution
 36. De la Torre, A., Erik, F. and Alain, I. (2011). *Financial Development: Structure and Dynamics*. The World Bank
 37. De Luna-Martínez, J. and Carlos, L.V. (2012). *Global Survey of Development Banks*. World Bank Policy Research Working Paper no. 5969. The World Bank, Washington DC.

38. De Negri, J.A., Alessandro, M., Cesar, M.R. and Gonzalo, V. (2011). *The Impact of Public Credit Programs on Brazilian Firms*. Inter-American Development Bank, Washington DC.
39. Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (1994). *Handbook of Qualitative Research*. Sage Production, Inc. USA.
40. Denzin, N. K. (2009). *The Research Act – A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. New Jersey
41. De Olloqui, F. (2013). *Public Development Banks: toward a new paradigm?* Inter-American Development Bank, Washington DC.
42. Ekelund, B.R. and Hébert, F.R. (1997). *Повијесмт економске теорије и методе*. Mate, Загреб
43. Eslava, M., Maffioli, A. and Meléndez Arjona, M. (2012). *Second-tier Government Banks and Access to Credit: Micro-evidence from Colombia*. Inter-American Development Bank.
44. European Commission (2017). *Annual Report on European SMEs 2016/2017*
45. Francks, P. (2000). *Japan and an East-Asian Model of Agriculture's Role in Industrialization*. Japan Forum. Vol. 12, Issue 1, 43-52
46. Galbraith, J.K. (1975). *Новац – Одакле је дошао, камо је отишао*. Стварност, Загреб
47. Giles, C., Atkins, R. and Guha, K. (2015). The undeniable shift to Keynes. *Financial Times*. 29 December 2008, <http://www.ft.com/cms/s/0/8a3d8122-d5da-11dd-a9cc-000077b07658.html#axzz3qcFtntHT>, преузето 10. септембар 2015.
48. Griffith-Jones, S., Ocampo, J.A. and Stiglitz, J. (2010). *Time for a Visible Hand: Lessons from the 2008 World Financial Crisis*. Oxford University Press
49. Griffith-Jones, S., Tyson, J. and Calice, P. (2011). *The European Investment Bank and SMEs: key lessons for Latin America and the Caribbean*. United Nations
50. Gutierrez, E., Rudolph, H.P., Homa, T. and Beneitl, E.B. (2011). *Development Banks: Role and Mechanisms to Increase their Efficiency*. Policy Research Working Paper 5729. The World Bank, Washington DC.
51. Haggard, S. (2004). Institutions and Growth in East Asia in Studies in *Comparative International Development*. Vol. 38, No. 4, pp. 53-81.
52. Hallberg, K. (1999). *Small and Medium Scale Enterprises: A Framework for Intervention*. The World Bank

53. Hallberg, K. (2000). *A Market-Oriented Strategy for Small and Medium Scale Enterprises*. The World Bank
54. Hart, M. and Roper, S. (2003). *Modelling the Effects of Public Support to Small Firms in the UK - Paradise Gained?* Small Business Research Centre. Kingston Business School, Kingston University
55. Hausman, D. M. (2013). Philosophy of Economics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2013 Edition). Edward N. Zalta (ed.).
URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/economics/>>.
56. International Encyclopedia of the Social Sciences (2008). *About Gunnar Myrdal*. http://www.encyclopedia.com/topic/Gunnar_Myrdal.aspx, преузето 15. септембар 2015.
57. International Finance Corporation (2010). *Why Support SMEs?* World Bank Group
58. International Finance Corporation (2010). *Scaling-Up SME Access to Financial Services in the Developing World*. World Bank Group, G 20 Seoul Summit
59. International Monetary Fund (2012). *IMF Country Report No. 12/282*. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2012/cr12282.pdf>
60. International Monetary Fund (2006). *Credit Flows, Fiscal Policy, and the External Deficit of Bosnia and Herzegovina*. Working Paper 06/276
61. Jensen, M.C. (1993). The Modern Industrial Revolution, Exit, and the Failure of Internal Control Systems. *Journal of Finance*, 68: 831–880.
62. Jovanovic, B. (1993). The Diversification of Production. Brookings Papers: *Microeconomics*, 197–235.
63. Калин, Б. (1990). *Повијест филозофије с одабраним текстовима филозофа*. Школска књига. Загреб
64. Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money* <http://etext.library.adelaide.edu.au/k/k44g/k44g.html>
<http://etext.library.adelaide.edu.au/k/k44g/k44g.html>
65. Kersting, C. and Kreizer, N. (2012). *Estonija - gospodarsko čudo koje narušaju stanovnici*. <http://www.dw.de/estonija-gospodarsko-%C4%8Dudo-koje-naru%C5%A1tu-stanovnici/a-16311051>, 17.10.2012.
66. King, G., Keohane, R.O. and Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton University Press
67. Ковачевић, Д. (2013). Мјере за јачање валутног одбора у Босни и Херцеговини. *Зборник радова Економског факултета у Источном Сарајеву*, бр.7, стр. 405-420

68. Козарић, К. (2007). *Модели монетарне политике са освртом на валутни одбор Босне и Херцеговине*. Централна банка Босне и Херцеговине, Сарајево
69. List, F. (1856). *National System of Political Economy*. Philadelphia. J.B. Lippincott & Co.,<https://ia800303.us.archive.org/34/items/nationalsystemof0list/nationalsystemof0list.pdf>
70. Mason, J. (2002). *Qualitative Researching*. SAGE Publications Ltd., 2nd edition
71. Милаковић, Н. (2013). Финансијско-економска криза захтијева темељно преиспитивање економије и као науке и као праксе. *Financing* 01/2013
72. Mishel L., Bernstein J., and Schmitt J. (2001). *The State of Working America 2000-2001*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
<http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1027&context=book>
73. Mole K., Hart M., Roper S. and Saal D. (2008). *Assessing the Effectiveness of Business Support Services in England: Evidence from a Theory Based Evaluation*. University of Warwick. Enterprise Group. Warwick Business School, Coventry
74. Morgan, G. and Smircich, L. (1980). The Case of Qualitative Research. in *Academy of Management Review*. Volume 5, Issue 4, 491-500
75. Myrdal, G. (1973). *Against the Stream - Critical Essays on Economics*. Palgrave Macmillan
76. Mukoyama, H. (1999). *Promotion of Small Business Development in South Korea*. Sakura Institute of Research. RIM No.44
77. Naím, M. (2000). Washington Consensus or Washington Confusion? *Foreign Policy*. Spring 2000, 86-104
78. OECD (1998). *Small Businesses, Job Creation and Growth: Facts, Obstacles and Best Practices*
79. OECD (2000). *Small and Medium-sized Enterprises: Local Strength, Global Reach*
80. OECD (2010). *SMEs, Entrepreneurship and Innovation*
81. Öztürk, H., Gultekin-Karakas, D. and Hisarcıklılar, M. (2010). The Role of Development Banking in Promoting Industrialization in Turkey. *Région et Développement* n° 32-2010, 153-178
82. Park, J. (2002). The East Asian Model of Economic Development and Developing Countries. *Journal of Developing Societies*. Vol. 18, No. 4, 330-353
83. Palley, T. (2004). *From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics*. <http://www.thomaspalley.com/docs/articles/selected/Neo-liberalism%20-%20chapter.pdf>

84. Palley, T. (2017). A theory of economic policy lock-in and lock-out via hysteresis: rethinking economists' approach to economic policy. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, 11 (2017-18): 1–18. <http://dx.doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2017-18>
85. Panico, C. and Rizza, M.O. (2009). Myrdal, growth processes and equilibrium theories in *Geography, structural change and economic development: theory and empirics*. Cheltenham, Elgar, 183-202.
86. Park, J. (2002). The East Asian Model of Economic Development and Developing Countries. *Journal of Developing Societies*. Vol. 18, No. 4, 330-353
87. Пауновић, Б. (2017). *Предузетништво и управљање малим предузећем*. Економски факултет Универзитета у Београду, Центар за издавачку делатност
88. Петковић, С. и Берберовић, Љ. (2013). *Економика и управљање малим и средњим предузећима. Принципи и политике*. Економски факултет Универзитета у Бањој Луци
89. Petković, S. and Tešić, J. (2013b). SMEs and Entrepreneurship Development and Institutional Support in Republic of Srpska (Bosnia and Herzegovina). In *Ramadani, V. and Schneider, R.C. (Eds.): Entrepreneurship in the Balkans. Diversity, Support and Prospects*. New York, USA: Springer Link, Ch. 14.
90. Phillips, B. D. (1985). The effect of industry deregulation on the small business sector. *Business Economics*, 20: 28–37.
91. Pizano, D. (2015). *Razgovori s velikim ekonomistima: Friedrich A. Hayek, John Hicks, Nicholas Kaldor, Leonid V. Kantorovich, Joan Robinson, Paul A. Samuelson, Jan Tinbergen*. Mate, Zagreb
92. Платон (1996). *Федар или о Лепоти*. Народна књига. Алфа, Београд
93. Prusa, T. J. and Schmitz, J. A. Jr. (1991). Are new firms an important source of innovation? Evidence from the software industry. *Economics Letters*, 35: 339–342.
94. Qimiao, F. (2003). *Role of the Public Sector in Supporting SME Development: Best Practices*. The World Bank
95. Rocha, R., Farazi, S., Khouri, R. and Pearce, D. (2011). Bank Financing for SMEs in the Middle East and North Africa Region: Evidence from a Joint Survey of the World Bank and the Union of Arab Banks. World Bank Policy Research Working Paper No. 5607. The World Bank, Washington DC.

96. Rudolph, H. P. (2009). State Financial Institutions: Mandates, Governance and Beyond. World Bank Policy Research Working Paper No. 5141. The World Bank, Washington DC.
97. Samuelson, P. A. and Nordhaus D. W. (2015). Економија. Мате, Београд ,18. издање.
98. Sautet, F. (2005). The Role of Institutions in Entrepreneurship: Implications for Development Policy. George Mason University
99. Schmit, M. (2011). Findings of the EAPB Study on Public Financial Institutions in Europe. European Association of Public Banks (EAPB), Brussels.
100. Smallbone, D. and Welter, F. (2001). The Role of Government in SME Development in Transition Economies. International Small Business Journal, 19(4), pp. 63-77.
101. Smallbone, D. and Welter, F. (2010), Entrepreneurship and the Role of Government in Post-socialist Economies: some institutional challenges. Historical Social Research, 35(2), pp. 320-333
102. Smirnov, S. (2015). Economic Fluctuations in Russia (from the late 1920s to 2015). *Russian Journal of Economics*. Volume 1, Issue 2, June 2015, Pages 130-153 (https://ac.els-cdn.com/S2405473915000197/1-s2.0-S2405473915000197-main.pdf?_tid=27e8b2a6-b750-11e7-938e0000aacb35e&acdnat=1508694235_cf2c27786b650fb3908fde5d1ba1ef4b)
103. Stiglitz, J. (1994). *The Role of the State in Financial Markets*. Proceedings of the World Bank Annual Conference on Economic Development 1993. Washington, DC.
104. Stiglitz, J. (1996). Some Lessons from the East Asian Miracle. *The World Bank Research Observer*. vol. 11, no. 2, pp. 77-151
105. Stiglitz, J. (1998). *Towards a new paradigm for development: Strategies, policies and processes*. The Prebisch Lecture at UNCTAD
106. Stiglitz, J. (2001). Redefining the Role of the State. in *World Economics*. Vol. 2, No.3, pp. 45-86
107. Stiglitz, J. and Ellerman, D. (2000). New Bridges Across the Chasm: Macro-and Micro-Strategies for Russia and other Transitional Economies. in *Zagreb International Review of Economics and Business*, 3(1), pp. 41-72.
108. Stiglitz, J. (2004). Globalization and growth in emerging markets. *Journal of Policy Modeling* 26, 465-484
109. Stiglitz, J. (2004a). *The Post Washington Consensus Consensus*. Revision of a paper presented at a conference sponsored by Foundation CIDOB and the Initiative for

- Policy Dialogue held in Barcelona in September 2004, “From the Washington Consensus towards a new Global Governance”
110. Stiglitz, J. (2004b). Capital-market Liberalization, Globalization, and the IMF. *Oxford Review of Economic Policy*. Vol. 20, No 1
 111. Stiglitz, J. (2005). Development Policies in a World of globalization, in *Putting Development First: The Importance of Policy Space in the WTO and International Financial Institutions*. Kevin P. Gallagher (ed.), New York, pp. 15-32
 112. Stiglitz, J. (2009). *Успех глобализације – Нови кораци до праведнога света*. Алгоритам, Загреб
 113. Stiglitz, J. (2013). Creating the Institutional Foundations for a Market Economy. in *Law and Economic Development with Chinese Characteristics: Institutions for the 21st Century*. J.E. Stiglitz and D. Kennedy (eds.), Oxford University Press, New York, pp. 71-111.
 114. Stiglitz, J. (2016). *The new era of monopoly is here*. The Guardian, 13 May 2016 <https://www.theguardian.com/business/2016/may/13/-new-era-monopoly-joseph-stiglitz>.
 115. Storey, D.J. (2008). *Entrepreneurship and SME Policy*. Warwick Business School. World Entrepreneurship Forum
 116. Storey, D.J. and Johnson, S.G. (1987). *Job Generation and Labour Market Change*. Basingstoke: Macmillan
 117. Storey, D.J. (1998). *Six Steps to Heaven: Evaluating the Impact of Public Policies to Support Small Businesses in Developed Economies*. Centre for Small and Medium Sized Enterprises University of Warwick
 118. Storey, D.J. and Westhead, P. (1996). Management training and small firm performance: why is the link so weak? *International Small Business Journal*. 14 (4), 13-24
 119. Сузић, Н. (2007). *Примијењена педагошка методологија*. ХБС. Бања Лука
 120. Swanson, R.A. and Holton, E.F. (2005). *Research in Organizations*. Berrett-Koehler Publishers. San Francisco
 121. Шошкић, Б. (1986). *Развој и основе савремене економске мисли*. Савремена администрација и Институт за економска истраживања, Београд
 122. Thorbecke, E. and Wan, H. (2004). *Revisiting East (and South East) Asia's Development Model*. Paper prepared for the Cornell Conference on “Seventy Five Years of Development”. Ithaca, NY

123. Thurik, A.R. (2009). Entreprenomics: Entrepreneurship, economic growth and policy. In Z. J. Acs, D. B. Audretsch and R. Strom (Eds.), *Entrepreneurship, Growth, and Public Policy*: 219–249. Cambridge: Cambridge University Press
124. USITC - United States International Trade Commission (2010). *Small and Medium-Sized Enterprises: Overview of Participation in U.S. Exports*. Investigation No. 332-508, USITC Publication 4125
125. Van Praag, M. and Versloot H. P. (2007). *What Is the Value of Entrepreneurship? A Review of Recent Research*. Institute for the Study of Labor, Bonn
126. Владушић, Љ. (2013). Предности и недостаци фиксног курса (валутног одбора) у условима економије БиХ. *Зборник радова Економског факултета у Источном Сарајеву*. бр.7, стр. 91-100
127. Wan, H. (2004). *East Asian Growth in View of West European Experience*. Paper prepared for the DEGIT IX Conference, 11-12 June 2004, Reykjavik, Iceland
128. Weintraub, R. (2007). *Neoclassical Economics*. in The Concise Encyclopedia of Economics, <http://www.econlib.org/library/Enc1/NeoclassicalEconomics.html>
129. Weisbrot, M., Baker, D., Kraev, E. and Chen, J. (2002). *The Scorecard on Globalization 1980-2000: Twenty Years of Diminished Progress*. Briefing paper. Center for Economic and Policy Research, Washington. http://cepr.net/documents/publications/globalization_2001_07_11.pdf
130. Wennekers, A.R.M. and Thurik, R.A. (1999). Linking entrepreneurship and economic growth. *Small Business Economics*. 13(1), 27–55.
131. Wennekers, A.R.M. (2006). *Entrepreneurship at Country Level - Economic and Non-Economic Determinants*. Erasmus Research Institute of Management (ERIM), Rotterdam
132. Wickham, P.A. (2004). *Strategic Entrepreneurship*. Pearson Education Limited
133. Williamson, J. (1990). What Washington means by policy reform. In: *Latin American Adjustment: How Much has Happened?* Institute for International Economics, Washington DC
134. Williamson, J. (2004). *The Washington consensus as Policy Prescription for Development*. Institute for International Economics. Washington DC
135. World Bank (1989). *World Development Report 1989*. Oxford University Press, New York
136. World Bank (1993). *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*. Oxford University Press, New York

137. World Bank (1997). *World Development Report, 1997: The State in a Changing World*. New York: Oxford University Press, The World Bank.
138. World Bank (2000). World Bank Group's Small and Medium Enterprises Strategy, *SME-facts*. Vol 1, No 1, World Bank Group SME Department, Washington
139. World Bank (2001). *World Bank Group Review of Small Business Activities*. World Bank Group SME Department, Washington
140. World Bank (2004). *Bosnia and Herzegovina Post-Conflict Reconstruction and the Transition to a Market Economy*, An OED Evaluation of World Bank Support
141. World Bank (2008). *The Growth Report - Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development*, Commission on Growth and Development. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6507/449860PUB0Box3101>, преузето 15. септембар 2015.
142. World Bank (2013). *Doing Business 2013*. Washington DC
143. Wymenga Spanikova V., Derbyshire, J. and Barker, A. (2011). *Are EU SMEs recovering from the crisis? - Annual Report on EU Small and Medium sized Enterprises 2010/2011*. European Commission
144. Xheneti, M. and Smallbone, D. (2008). The role of public policy in entrepreneurship development in post-socialist countries: a comparison of Albania and Estonia. *EBS Review*, 1(24), pp. 24-37.
145. Yeyati, E.L., Micco, A. and Panizza, U. (2004). *Should the Government be in the Banking Business? The Role of State-Owned and Development Banks*. Inter-American Development Bank. Washington, DC.
146. Zupčević, M. and Čaušević, F. (2009). *Case Study: Bosnia and Herzegovina*. Centre for Developing Area Studies – McGill University and the World Bank. Sarajevo
147. Жижић, М., Ловрић, М. и Павличић, Д. (1999). *Методи статистичке анализе*. Економски факултет Београд.

Домаћи документи, извјештаји и стратегије:

148. Агенција за банкарство Републике Српске (2017). *Извјештај о стању у банкарском систему Републике Српске 01.01.2017.-30.06.2017. године.* Бања Лука
149. Агенција за банкарство Федерације БиХ (2017). *Информација о банкарском систему Федерације БиХ на дан 30.06.2017. године.* Сарајево
150. Влада Републике Српске (2011). *Стратегија развоја малих и средњих предузећа и предузетништва у Републици Српској за период 2011-2013. година.* Бања Лука, март 2011. год.
151. Влада Републике Српске (2009). *Стратегија за развој породиџе у Републици Српској за период од 2009. до 2014. године*
152. Градска развојна агенција Бања Лука и Удружење економиста SWOT (2010). *Стратегија развоја сектора малих и средњих предузећа и предузетништва на територији града Бања Лука у периоду 2010-2015.* Бања Лука
153. Економски Факултет Бања Лука (2009). *Стратегија подстицања извоза Републике Српске за период 2009-2012*
154. Извозно вијеће БиХ (2011). *Нацрт стратегије раста извоза БиХ 2012-2015*
155. Министарство финансија и трезора БиХ (2016). *Информација о стању јавне задужености БиХ на дан 30.06.2016. године*
156. Министарство индустрије, енергетике и рударства Републике Српске (2009). *Акциони план подршке успостављању и развоју пословних зона у РС 2009-2013*
157. Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа (2007). *Стратегија развоја малих и средњих предузећа у Републици Српској за период 2006-2010.* Бања Лука
158. Влада Републике Српске. *Годишњи извјештаји за област малих и средњих предузећа и занатско-предузетничке дјелатности у Републици Српској за године 2008-2017.* Бања Лука
159. Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа (2009). *Стратегија развоја малих и средњих предузећа у Републици Српској 2009-2011.* Бања Лука
160. Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа (2016). *Стратегија развоја малих и средњих предузећа Републике Српске за период 2016-2020. године*
161. Републички завод за статистику (2017). *Статистички годишњак Републике Српске 2016*

162. Центар за политике и управљање (2010). *Извјештај о политикама подстицања МСП у БиХ*
163. Централна банка БиХ (2016). *Годишњи извјештај за 2015. годину.* Сарајево
164. Централна банка БиХ (2017). *Годишњи извјештај за 2016. годину.* Сарајево

ПРИЛОЗИ

Прилог бр. 1: Образац анкетног упитника

Утицај политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа у БиХ

Анкетни упитник

Повјерљиво

Циљ овог истраживања је прикупљање ставова и мишљења малих и средњих предузећа и предузетника о политикама јавног сектора⁷⁷ усмјереним на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката, политикама финансијске подршке те о политикама подршке извозној оријентацији малих и средњих предузећа. Молимо Вас да одговорите на доле наведена питања. Упитник је дизајниран тако да се може попунити за 15-20 минута. Анкетни упитник је дио истраживачког пројекта у оквиру докторске дисертације кандидата mr Јадранке Петровић на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци. Ваши одговори ће бити обрађени и приказани збирно, тј. за групе пословних субјеката који су учествовали у анкети. Приватност ваших појединачних података неће доћи у питање нити ће подаци бити доступни трећим лицима. Обрађени збирни подаци ће бити објављени у докторској дисертацији и научним радовима. Уколико имате било каквих питања, молимо вас да контактирате:

mr Јадранку Петровић тел. 051/215-545

E-mail: jpetrovic.bl@gmail.com

или проф. др Јову Атељевића тел. 051/430-031

E-mail: jovo.ateljevic@efbl.org

⁷⁷ Под јавним сектором подразумијева се државни сектор било којег нивоа власти. У БиХ то је: ниво заједничких органа, ентитета, кантона, Дистрикта Брчко, градова и општина.

А. ОПШТИ ПОДАЦИ О ПРЕДУЗЕЋУ

1. Назив предузећа:

2. Сједиште:

3. Година оснивања предузећа:

4. Правни облик организовања:

(ушишите знак „X“ у поље поред одговарајуће опције)

Акционарско друштво (а.д.)	
Друштво са ограниченом одговорношћу (д.о.о.)	
Ортачко друштво	
Командитно друштво	
Самостални предузетник (с.п.)	
Остало (наведите облик)	

5. Власничка структура:

(ушишите проценат)

Домаће власништво (у %)		Инострено власништво (у %)	

6.Основна дјелатност:

Пољопривреда		Грађевинарство	
Прехрамбена индустрија		Производња гуме и пластике	
Металопрерада		Информационо-комуникационе технологије	
Дрвопрерада		Трговина	
Текстилна индустрија		Туризам и угоститељство	
Производња коже и обуће		Остало (молим наведите дјелатност)	

(ушишите знак „X“ у поље поред одговарајуће опције)

7. Показатељи пословања вашег предузећа. Молимо упишите остварене вриједности у КМ:

(у КМ)

Година	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Укупан приход								
Нето добит								
Број запослених								

Б. АДМИНИСТРАТИВНО ОКРУЖЕЊЕ ЗА ОСНИВАЊЕ НОВИХ ПОСЛОВНИХ СУБЈЕКАТА

8. Како бисте на скали од 1 до 5 оцијенили сложеност процедуре оснивања предузећа и занатско-предузетничке дјелатности те потребно вријеме и трошак оснивања?

(означите знаком X посебно за предузећа, а посебно за занатско-предузетничку дјелатност):

		1	2	3	4	5
a) Сложеност процедуре оснивања (од 1-изузетно компликована, до 5-изузетно једноставна)	Предузеће					
	Занатско-предузетничка дјелатност					
б) Вријеме потребно за оснивање (од 1-изузетно дуго, до 5-врсома кратко)	Предузеће					
	Занатско-предузетничка дјелатност					
в) Трошак оснивања (од 1-изузетно висок, до 5-занемарљив)	Предузеће					
	Занатско-предузетничка дјелатност					

9. Да ли сматрате да је процедура оснивања пословних субјеката побољшана у посљедње вријеме, а потребно вријеме и трошак смањени? Оцијените побољшање на скали од 1 до 5:

(од 1-уопште није побољшано/смањено до 5-значајно побољшано/смањено)

		1	2	3	4	5
а) Процедура оснивања	Предузеће					
	Занатско-предузетничка дјелатност					
б) Вријеме потребно за оснивање	Предузеће					
	Занатско-предузетничка дјелатност					
в) Трошак оснивања	Предузеће					
	Занатско-предузетничка дјелатност					

10. Како бисте на скали од 1 до 5 оцијенили подршку јавног сектора оснивању нових пословних субјеката?

(од 1-уопште не постоји до 5-одлична/врло снажна)

Оцјена	1	2	3	4	5
Финансијска подршка					
Пореске олакшице					
Информације и савјетодавне услуге					
Остало (наведите шта):					

**В. ПОЛИТИКЕ ФИНАНСИЈСКЕ ПОДРШКЕ ЈАВНОГ СЕКТОРА⁷⁸ МАЛИМ И СРЕДЊИМ
ПРЕДУЗЕЋИМА И ПРЕДУЗЕТНИШТВУ**

11. Да ли сте користили неки вид финансијске подршке јавног сектора? (подебљајте или подвучите тачан одговор тј. користите опцију Bold или Underline)

ДА

НЕ

12. Ако је одговор НЕ, означите зашто нисте користили финансијску подршку јавног сектора: (ушиште знак X у поље поред одговарајуће опције)

Захтјев је био одбијен	
Нисам имао/ла потребу	
Користио/ла сам средства комерцијалних банака	
Неповољни услови	
Сувише сложена процедура	
Нисам упознат/а са институцијама и програмима	
Нешто друго (наведите шта)	

13. Ако је у питању под бројем 11 одговор ДА, означите који вид финансијске подршке јавног сектора сте користили, и које године:

	Вид подршке (означите знаком X)	Година (ушиште годину)
Кредит или неки други инструмент Извозно кредитне агенције БиХ (IGA)		
Кредит Инвестиционо развојне банке Републике Српске		
Субвенцију Владе Републике Српске		
Гарантни фонд Републике Српске		
Средства градске/општинске развојне агенције или градских/општинских фондова	Кредит	
	Гаранција	
	Субвенција	
Неки други вид (молимо наведите инструмент и институцију)		

⁷⁸ Под финансијском подршком јавног сектора овде подразумијевамо сваки вид финансијске подршке (кредит, донација, субвенција, гаранција итд.) државне институције било којег нивоа власти у БиХ (ниво заједничких органа, ентитета, кантона, Дистрикта Брчко те градова и општина).

14. Како бисте на скали од 1 до 5 оцијенили сљедеће:
 (означите знаком X)

Оцјена	1	2	3	4	5
a) Сложеност и захтјевност процедуре при добијању финансијске подршке из питања под бројем 13 (од 1-изузетно сложена до 5-изузетно једноставна)					
б) Брзина процеса одобрења средстава (од 1-изузетно дуг до 5-изузетно брз процес)					
в) Професионалност службеника при добијању финансијске подршке (од 1-изузетна непрофесионалност до 5-изузетна професионалност)					
г) Присутност политичких притисака да се финансирају лоши пројекти (од 1-присутни у великој мјери до 5-нису уопште присутни)					
д) Присутност злоупотребе финансијских средстава (од 1-постоји у великој мјери до 5-не постоји уопште)					
ђ) Повољност услова за добијање кредита из јавних извора (од 1-изузетно неповољни до 5-изузетно повољни)					
е) Вашу упознатост са институцијама и програмима финансијске подршке (од 1-изузетно лоша до 5-одлична)					

15. Колико су повећани укупан приход, нето добит и број радника вашег предузећа/занатско-предузетничке дјелатности као директан резултат финансијске подршке јавног сектора?
 (означите знаком X)

Повећање:	Без повећања	0-10%	11-20%	21-30%	31-40%	41-50%	Више од 50%
а) Укупан приход							
б) Нето добит							
в) Број радника							

16. Како унаприједити финансијску подршку јавног сектора малим и средњим предузећима и предузетништву. Уколико имате приједлоге, молимо наведите:

17. Како бисте оцијенили значај доле наведених фактора као ограничења за развој малих и средњих предузећа, и предузетништва.
 (означите знаком X)

	1 (Небитно)	2 (Мало важно)	3 (Важно)	4 (Веома важно)	5 (Приоритет)
а) Непостојање довољног броја великих предузећа за која би мањи привредни субјекти радили дијелове и компоненте					
б) Недостатак новца у БиХ (рестриктивна монетарна политика)					
в) Слаба заштита домаћег тржишта					
г) Недостатак радне снаге – демографски проблем					
д) Недовољно изграђена култура рада					
ђ) Неразвијена мрежа домаћих извозних трговачких компанија					

Г. ПОЛИТИКЕ ПОДРШКЕ ЈАВНОГ СЕКТОРА ИЗВОЗУ

18. Да ли сте извозник?

(Подебљајте или подвучите тачан одговор тј. означите користећи опцију Bold или Underline)

ДА

НЕ

19. На која тржишта извозите (наведите земље)?

20. Да ли сте користили неки вид финансијске подршке јавног сектора ЗА ИЗВОЗ, и које године?

Финансијска подршка извозу	Вид подршке (означите знаком X)	Година (ушишите годину)
Кредит или неки други инструмент Извозно кредитне агенције БиХ (IGA)		
Кредит Инвестиционо развојне банке Републике Српске		
Субвенцију Владе Републике Српске		
Гарантни фонд Републике Српске		
Средства градске/општинске развојне агенције или градских/општинских фондова	Кредит	
	Гаранција	
	Субвенција	

Неки други вид (молимо наведите инструмент и институцију)		

21. Да ли сте користили неки други вид јавне подршке извозу:
(означите знаком X)

	ДА	НЕ
Бесцарински увоз за извознике		
Пореске олакшице		
Информације о страним тржиштима и извозним могућностима		
Савјети о извозним процедурама		
Сајмови и изложбе		
Правна, пореска и царинска помоћ		
Развој дистрибуционих канала		
Едукације за извознике		
Нешто друго (наведите шта):		

22. Како се кретао извоз вашег предузећа/радње по годинама? Упишите у табеле испод остварене вриједности извоза у КМ.
(у КМ)

Година	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
Извоз							

(у КМ)

Година	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Извоз						

23. Колико је повећан извоз вашег предузећа/радње као директан резултат подршке јавног сектора?

	Није повећан	0-10%	11-20%	21-30%	31-40%	41-50%	Више од 50%
Повећање извоза							

24. Да ли се приликом извоза сусрећете са баријерама?

(ставите знак X поред баријера са којима се сусрећете)

Царине	
Сложене царинске процедуре	
Квоте	
Увозно/извозне дозволе	
Здравствени и санитарни прописи	
Стандарди квалитета	
Нешто друго (молимо наведите шта):	

25. Како бисте на скали од 1 до 5 оцијенили подршку јавног сектора извозу пословних субјеката из БиХ:

	1 (Не постоји)	2 (Слабо)	3 (Добро)	4 (Врло добро)	5 (Одлично)
Субвенционисани кредити за извознике					
Бесцарински увоз за извознике					
Пореске олакшице					
Информације о страним тржиштима и извозним могућностима					
Савјети о извозним процедурама и праксама					
Сајмови и изложбе					
Правна, пореска и царинска помоћ					
Развој дистрибуционих канала					
Нешто друго (наведите шта):					

26. У којој мјери сматрате да сте упознати са институцијама и програмима финансијске и нефинансијске подршке јавног сектора извозу у БиХ:

	1 (Уопште нисам упознат/а)	2 (Слабо)	3 (Добро)	4 (Врло добро)	5 (Одлично)
Институције које пружају подршку извозу					
Програми финансијске подршке (кредитне линије, субвенције, гаранције и сл.)					
Програми не-финансијске подршке (информације, савјети, едукације и сл.)					

27. Како јавни сектор може побољшати подршку извозу пословних субјеката из БиХ? Уколико имате приједлоге, молимо наведите:

Упитник попунио/ла: _____

Позиција у предузећу: _____

Датум: _____

Молимо да попуњен упитник вратите на e-mail: jpetrovic.bl@gmail.com

ХВАЛА НА ВАШЕМ ВРЕМЕНУ И ТРУДУ!

Прилог бр. 2. Списак пословних субјеката који су учествовали у Анкетном испитивању

Назив пословног субјекта	Правни облик	Општина
Адвокатска канцеларија Вицановић Миодраг	с.п.	Бања Лука
Адвокатска канцеларија Плавшић	с.п.	Бања Лука
Аделина - Ф	д.о.о.	Травник
Алпро	а.д.	Власеница
Белт	д.о.о.	Бања Лука
Бентонит	а.д.	Шипово
Бентопродукт	д.о.о.	Шипово
Биљака с.т.р.	с.п.	Травник
Верано моторс	д.о.о.	Бања Лука
Вет центар	д.о.о.	Бања Лука
Врбас петрол	д.о.о.	Бања Лука
Гавро и синови	д.о.о.	Бања Лука
ГЕА компани	д.о.о.	Бања Лука
Геопут	д.о.о.	Бања Лука
Голуб	д.о.о.	Котор Варош
ГП Јединство	а.д.	Градишка
ГС-ТМТ	а.д.	Нови Травник
Дермал	д.о.о.	Котор Варош
Димс, с.п. Јаглица Синиша	с.п.	Бања Лука
ДИС с.п. Невенка Гајић	с.п.	Кнегјево
ДИС&А	д.о.о.	Лакташи
Дрво емдекс	д.о.о.	Шипово
Дрињача	д.о.о.	Шековићи
Дујаковић компани	д.о.о.	Прњавор
Економик	а.д.	Зворник
Ексклузив линџери (Exclusive lingerie)	д.о.о.	Бања Лука
Енергетски ефикасни системи	д.о.о.	Зворник
Енергопромет	д.о.о.	Лакташи
Ентеа	д.о.о.	Сарајево
Здравствена установа Стоматолошка амбуланта А дент	с.п.	Бања Лука
Ибис инжењеринг	д.о.о.	Бања Лука
Ивић доо	д.о.о.	Шипово
Игра мечка с.п. Драган Вукелић	с.п.	Бања Лука
Издавачко друштво Еуроблиц прес	д.о.о.	Бања Лука
ИМД с.п. Дробац Јелена	с.п.	Бања Лука
Индустријске плантаже	а.д.	Бања Лука
Институт за заштиту и екологију Републике Српске	Јавна установа	Бања Лука
Интер-96	д.о.о.	Вitez
Интернет клуб	с.п.	Нови Травник
Јапра	а.д.	Нови Град
Јасен	д.о.о.	Челинац
Јерић компани	д.о.о.	Градишка
ЈКП Виленица - чистоћа	д.о.о.	Нови Травник
ЈМ Трговина	с.п.	Бања Лука
Каменолом Добрња	д.о.о.	Бања Лука
Кафе бар Цирих, с.п. Марко Боговац	с.п.	Бања Лука
Кићо превоз	д.о.о.	Челинац
КМК	д.о.о.	Бања Лука

Ковачић с.п.	с.п.	Шипово
Лада ауто	д.о.о.	Бања Лука
М. Жељо	д.о.о.	Шипово
Магрел	д.о.о.	Бања Лука
Марковић траде	д.о.о.	Бања Лука
Милтекс	д.о.о.	Бања Лука
М-Либертас	д.о.о.	Травник
Неса системи	д.о.о.	Травник
Нихо моторс	д.о.о.	Коњиц
Нова ДИПО	д.о.о.	Грађашка
Нотар Маринко Плавшић	с.п.	Бања Лука
Ондина с.п.	с.п.	Шипово
Орион с.п., Весна Гаврић	с.п.	Котор Варош
Пидо	с.п.	Бања Лука
Плакаловић промет	д.о.о.	Источни Стари Град
Приманота	д.о.о.	Бања Лука
Примера	с.п.	Бања Лука
Радомекс	д.о.о.	Шипово
Ревизија Дерви	д.о.о.	Јајце
Регенерација	д.о.о.	Велика Кладуша
Рефлекс	д.о.о.	Грађашка
Рика БВМ	д.о.о.	Петрово
РС Силикон	д.о.о.	Мркоњић Град
Рударски институт	д.о.о.	Бања Лука
Рударско технолошки завод	д.о.о.	Приједор
Рудник кречњака Carmeuse	а.д.	Добој
Свеучилиште Витеz	д.о.о.	Витеz
Стампа, вл. Миро Ружичић	с.п.	Бања Лука
Студио љепоте Ко те шиша, Боговац Тамара с.п.	с.п.	Бања Лука
СУР Кокос	с.п.	Нови Травник
Тауз	д.о.о.	Бања Лука
Таша	с.п.	Бања Лука
Терекс-коп	д.о.о.	Угљевик
Термаг	д.о.о.	Рогатица
Терминаци	а.д.	Добој
Томо турс	д.о.о.	Челинац
Туристичка агенција FLY TRAVEL	с.п.	Бања Лука
Фабрика креча Carmeuse	а.д.	Добој
Херинг	а.д.	Широки Бrijег
Шумил	д.о.о.	Козарска Дубица
Шумоопрема	д.о.о.	Бања Лука
B&T CURVATI	д.о.о.	Шипово
Barbus toys	д.о.о.	Витеz
Burberry, Милојевић Маринко с.п.	с.п.	Бања Лука
CAP Engineering & Services	д.о.о.	Бања Лука
Condy BL	д.о.о.	Лакташи
Cubano, Јанков Саша с.п.	с.п.	Бања Лука
Elda Lux	д.о.о.	Бања Лука
EXE	д.о.о.	Бања Лука
MAX	с.п.	Бања Лука
Mushroom	д.о.о.	Челинац
Speedgraf	с.п.	Челинац
Winter	д.о.о.	Травник

Прилог бр. 3: Подаци (варијабле) кориштени у корелационој и регресионој анализи помоћу статистичког програма SPSS

Редни број предузећа	Просјечан укупан приход прије ИРБ кредита (2003-2007. год.)	Просјечан укупан приход послије ИРБ кредита (2009-2013. год.)	Просјечан број запослених прије ИРБ кредита (2003-2007.год.)	Просјечан број запослених послије ИРБ кредита (2009-2013. год.)	Просјечан нето добитак прије ИРБ кредита (2003-2007.год.)	Просјечан нето добитак послије ИРБ кредита (2009-2013.год.)	Dummy Varijabla (Корисник ИРБ кредита – 1, Некорисник ИРБ кредита – 0)
1	374,848	1,444,815	15.7	37.7	49,823	10,033	1
2	2,886,368	1,867,563	39.3	32.0	117,619	39,787	1
3	1,340,355	2,564,958	13.3	51.0	191,809	141,453	1
4	5,788,686	6,462,485	14.8	19.8	150,041	71,301	1
5	2,206,218	2,227,517	18.5	17.8	81,244	10,486	1
6	5,021,244	6,115,010	62.7	79.0	76,209	376,396	1
7	4,684,571	7,758,150	80.2	113.7	738,351	354,745	1
8	10,219	6,408	0.7	0.4	275	86	1
9	207,544	252,141	16.0	16.0	8,617	4,601	1
10	1,567,581	1,925,991	23.2	35.0	39,781	4,069	1
11	2,167,734	2,949,933	44.6	52.0	576,193	168,015	1
12	2,568,627	4,584,965	70.8	90.8	72,945	149,512	1
13	123,587	370,979	6.0	10.8	5,480	2,209	1
14	1,462,336	2,186,383	37.0	50.8	51,689	139,968	1
15	2,053,380	519,915	57.8	23.4	381,831	0	1
16	1,604,740	4,233,469	21.7	39.8	188,839	426,466	1
17	713,814	938,464	10.7	16.2	94,587	61,929	1
18	1,426,874	1,725,149	32.8	37.0	106,058	127,117	1
19	2,501,658	551,358	56.7	20.6	71,280	7,149	1
20	537,773	3,159,461	9.8	22.4	181,198	815,041	1
21	720,552	676,015	19.8	7.2	20,828	5,377	1
22	5,852,701	6,818,346	97.0	138.2	615,517	172,492	1
23	190,731	84,565	6.7	3.0	8,384	1,821	1
24	478,793	581,221	9.0	8.8	5,629	5,629	1
25	0	269,456	0.0	4.2	0	4,405	1
26	8,660,378	11,753,384	221.9	274.0	849,998	830,079	1
27	698,384	2,536,313	19.9	66.4	93,377	180,188	1
28	770,496	947,526	12.8	14.4	81,265	29,222	1
29	852,008	1,816,649	53.8	57.0	126,395	397,940	1
30	492,896	2,845,601	16.5	50.6	20,258	160,500	1
31	2,531,559	2,849,249	50.0	72.8	218,913	48,280	1
32	685,302	1,204,786	14.3	10.2	14,346	38,583	1
33	136,292	1,940,305	4.2	65.0	2,015	166,613	1
34	1,326,162	892,459	69.0	42.8	27,678	9,029	1
35	70,127	1,094,510	1.5	12.0	7,372	33,039	1
36	641,988	903,079	15.2	17.2	44,152	62,617	1
37	318,647	692,431	6.5	8.3	56,503	362,154	1
38	1,320,450	7,743,670	26.8	120.5	49,821	699,319	1
39	673,839	1,026,011	7.5	12.0	21,215	18,264	1
40	1,501,769	1,341,239	32.6	34.0	39,535	18,232	1
41	172,454	572,467	0.6	3.8	9,537	6,514	1
42	1,135,911	6,803,375	22.6	83.3	499,949	2,725,347	1
43	51,794	42,953	3.5	3.2	3,334	803	1
44	764,546	2,281,922	7.5	15.6	22,828	196,130	1
45	166,412	775,265	2.3	19.5	13,544	8,857	1
46	10,062,952	25,467,302	122.5	227.7	796,434	1,082,565	1
47	2,015,796	1,213,600	15.8	20.6	159,445	0	1
48	1,441,315	865,971	42.2	12.5	104,041	6,318	1
49	4,095,102	9,597,414	91.7	198.0	367,942	523,284	1
50	3,403,743	4,269,892	69.4	77.0	101,279	8,236	1
51	0	0	0.0	0.0	0	0	1
52	1,022,244	1,019,638	10.8	11.1	5,752	2,707	1
53	845,668	1,514,882	8.2	12.2	117,645	88,809	1
54	183	4,604	0.0	1.0	0	0	1
55	573,017	1,129,946	28.0	50.2	27,048	125,487	1

56	865,229	796,373	9.8	11.2	78,487	14,051	1
57	1,208,406	3,252,535	8.3	11.6	47,230	251,260	1
58	517,743	8,920,665	28.9	231.5	0	387,375	1
59	131,066	226,822	5.3	3.6	0	0	1
60	776,747	802,242	7.3	13.4	110,546	27,091	1
61	5,128,733	9,971,722	129.7	216.0	564,976	515,621	1
62	90,732	151,263	1.9	2.9	15,518	10,182	1
63	363,720	1,049,684	19.0	35.6	5,914	35,025	1
64	402,191	976,068	1.6	6.0	27,646	66,975	1
65	582,317	1,202,795	7.5	15.4	61,728	256,277	1
66	1,257,625	1,765,916	6.3	9.8	51,129	21,424	1
67	269,571	135,361	2.4	2.2	6,098	2,393	1
68	80,071	228,993	15.0	15.0	0	0	1
69	575,939	217,426	9.3	10.0	6,275	4,267	1
70	178,434	329,772	3.5	5.8	17,882	37,144	1
71	345,613	785,199	4.4	10.8	15,898	29,915	1
72	400,251	316,008	4.8	2.8	11,269	506	1
73	238,968	509,608	2.7	6.4	29,334	18,457	1
74	2,675,941	1,381,596	41.2	25.2	17,974	188	1
75	4,371,177	5,877,996	65.4	90.4	463,806	258,774	1
76	1,161,385	1,419,337	26.7	36.4	25,355	20,173	1
77	1,042,691	1,196,690	13.5	14.3	19,017	81,045	1
78	6,764,566	9,355,493	57.5	60.2	1,222,135	1,647,437	1
79	1,725,535	2,729,781	20.0	42.9	89,533	168,410	1
80	6,395,418	9,572,910	27.2	35.4	316,562	278,431	1
81	963,053	1,164,203	21.9	29.5	76,648	23,072	1
82	161,676	365,996	2.5	8.1	20,098	11,394	1
83	647,591	776,076	17.4	24.7	37,024	31,200	1
84	0	8	0.2	0.4	0	0	1
85	48,085	35,292	3.7	2.9	7,323	3,739	1
86	1,580,118	1,306,200	27.1	25.7	76,746	13,179	1
87	5,289,935	8,297,761	16.8	39.4	228,745	164,207	1
88	720,680	2,195,578	8.0	20.8	42,283	240,895	1
89	45,948	539,774	2.3	13.6	0	34,080	1
90	98,244	1,105,900	0.0	1.4	7	68,521	1
91	310,287	169,669	6.2	7.2	14,233	10,371	1
92	10,392	219,957	0.1	2.0	247	3,048	1
93	0	56,806	0.2	1.4	0	1,385	1
94	1,113,751	1,041,509	33.1	23.2	64,707	20,299	1
95	45,845	3,449,859	2.7	28.6	4,447	203,743	1
96	227,386	455,304	3.0	5.8	42,045	59,898	1
97	42,827	194,037	1.7	3.3	2,004	5,056	1
98	0	142,408	0.0	1.4	0	242	1
99	675,061	1,519,618	8.3	21.0	57,828	81,563	1
100	311,973	292,808	24.3	10.6	0	0	1
101	2,015,110	2,666,833	76.8	73.0	1,941	817	1
102	3,307,273	3,413,083	79.5	92.4	90,748	18,288	1
103	83,566	559,150	9.7	34.8	431	598	1
104	779,498	1,425,229	42.7	51.0	2,936	11,139	1
105	8,369,668	12,674,916	210.3	167.0	77,158	25,286	1
106	608,614	532,405	20.7	15.4	59,974	159	1
107	1,073,003	988,524	21.8	20.8	71,044	0	1
108	261,989	3,389,045	7.7	19.0	1,304	27,061	1
109	141,474	1,022,042	2.0	13.0	3,987	59,439	1
110	547,899	414,558	28.3	17.8	1,298	0	1
111	1,787,983	3,030,896	43.5	74.8	27,494	44,670	1
112	15,940,468	5,192,278	89.8	62.6	121,958	0	1
113	4,567,110	1,662,369	90.3	44.0	11,875	0	1
114	253,708	423,839	1.5	2.0	11,973	16,341	0
115	0	258,266	0.2	4.6	0	16,131	0
116	654,096	0	4.0	0.0	14,879	0	0
117	93,563	285,673	3.3	7.4	33,881	9,400	0
118	3,837,204	689,661	120.1	73.2	180,560	4,911	0
119	24,352	8,191	1.3	0.6	1,881	117	0
120	758,448	382,744	7.0	3.2	7,561	719	0
121	1,855,623	126,456	15.5	2.0	28,201	0	0
122	876,968	18,813	20.8	2.7	8,310	0	0

123	746,962	1,027,516	10.0	10.1	64,779	119,116	0
124	238,705	465,142	0.5	1.0	7,524	17,032	0
125	2,755	0	0.7	0.0	0	0	0
126	81,285	3,147	2.7	0.4	6,364	0	0
127	345,607	567,059	17.8	22.2	29,858	34,349	0
128	826,883	70,900	20.7	2.1	39,571	3,350	0
129	99,531	6,501	2.3	0.6	2,564	0	0
130	87,732	0	0.6	0.0	2,350	0	0
131	1,103,981	1,287,335	25.0	20.2	33,206	79,421	0
132	947,873	698,701	9.3	4.8	7,201	10,609	0
133	88,368	43,675	2.1	1.8	4,911	4,695	0
134	62,026	108,563	2.3	5.0	402	4,356	0
135	689,165	302,875	9.2	7.2	18,191	6,227	0
136	152,898	67,514	10.6	3.2	2,147	349	0
137	0	823,713	0.0	20.6	0	0	0
138	205,037	22,758	2.1	1.0	19,901	0	0
139	313,679	113	12.8	0.4	19,733	0	0
140	21,047,016	8,853,244	419.7	207.3	1,277,405	0	0
141	235	0	0.0	0.0	144	0	0
142	459,692	148,522	14.6	8.0	6,198	2,760	0
143	177,399	23,105	3.8	2.3	4,709	0	0
144	0	89,195	0.0	1.0	0	17,393	0
145	1,839,620	144,990	20.6	4.2	67,723	0	0
146	374,252	828,621	7.5	8.0	11,461	48,664	0
147	322,114	96,457	7.5	3.0	11,030	699	0
148	0	368,564	0.0	1.0	0	19,496	0
149	69,562	47,451	2.5	1.8	1,664	888	0
150	117,849	54,001	5.7	2.6	3,958	8,150	0
151	0	1,557,646	0.0	12.4	0	251,950	0
152	424,431	400,487	12.2	12.0	8,648	2,770	0
153	491,237	83,004	14.2	4.6	14,693	0	0
154	1,068,000	3,125,647	8.0	12.4	87,022	692,166	0
155	68,723	151,449	1.2	3.4	4,391	4,299	0
156	976,313	1,486,049	8.1	14.5	32,862	39,328	0
157	916,154	3,289,700	19.7	54.0	132,120	16,595	0
158	2,315,616	20,947	32.2	1.0	653,918	90	0
159	729,945	81,124	47.5	9.0	83,995	0	0
160	32,573	0	0.5	0.0	0	0	0
161	76,106	87,811	1.0	3.4	1,251	53	0
162	15,530	88,027	0.8	4.6	443	1,427	0
163	1,438,660	260,818	83.5	18.0	566	0	0
164	3,661,585	5,184,639	12.3	12.4	32,134	1,354	0
165	81,812	42,276	57.3	1.6	258	1,410	0
166	1,243,232	879,484	48.2	40.0	156,042	7,069	0
167	418,654	36,052	17.8	1.0	1,941	0	0
168	609,906	379,827	26.7	14.2	2,313	2,153	0
169	1,032,007	5,442	72.5	1.2	7,537	54	0
170	126,198	42,281	17.2	0.0	0	0	0

ПОПИС ТАБЕЛА

- Табела 3.1. Просјечне царинске стопе на индустриске производе одређених развијених земаља у њиховим раним фазама развоја
- Табела 3.2. Број запослених у ИРИ-у
- Табела 4.1. Учешће малих, средњих и великих предузећа у ЕУ-28 у 2016. години (без финансијског сектора)
- Табела 5.1. Мрежа основних претпоставки које карактеришу субјективистички наспрот објективистичком приступу друштвеним наукама
- Табела 5.2. Главни макроекономски показатељи БиХ у периоду 2004-2016.
- Табела 5.3. Одабрани макроекономски показатељи БиХ у периоду 2009-2015. године
- Табела 5.4. Стање јавног дуга (вањског и унутрашњег) БиХ на дан 30.06.2016.
- Табела 5.5. Спољна задуженост БиХ у периоду 2007-30.06.2016.
- Табела 5.6. Број становника у БиХ
- Табела 5.7. Живорођени у БиХ
- Табела 5.8. Просјечна старост становништва у БиХ, по пописима
- Табела 5.9. Главни макроекономски показатељи у Републици Српској у периоду 2008-2016
- Табела 5.10. Запосленост и незапосленост у Републици Српској у периоду 2006-2015.
- Табела 5.11. Преглед засијаних површина у Републици Српској у периоду 2006-2015. године
- Табела 5.12. Преглед засијаних површина у Републици Српској под кукурузом и пшеницом у периоду 1996- 2015. године
- Табела 5.13. Производња говеда и свиња у Републици Српској у периоду 2006-2015. године
- Табела 5.14. Производња млијека у Републици Српској у периоду 2006-2015. године
- Табела 5.15. Природни прираштај у Републици Српској у периоду од 1996. до 2016. године
- Табела 5.16. Структура привредних субјеката у Републици Српској у периоду 2011-2015.
- Табела 5.17. Структура МСП и предузетника према величини (броју запослених) у Републици Српској
- Табела 5.18. Број запослених у сектору МСП и предузетника у периоду 2011-2015.
- Табела 5.19. Учешће сектора МСП у БДП Републике Српске за период 2011-2014.
- Табела 5.20. Основни показатељи пословања МСП према подацима из годишњих финансијских извјештаја за период 2011-2015. година
- Табела 5.21. Основни показатељи пословања МСП и предузетника према подацима из годишњих пореских пријава за период 2011-2015
- Табела 5.22. Узорак према основној дјелатности (анкетно истраживање)
- Табела 5.23. Дистрибуција пословних субјеката према укупном приходу (анкетно истраживање)
- Табела 5.24. Узорак предузећа према врсти дјелатности (истраживање утицаја ИРБРС)
- Табела 5.25. Узорак предузећа према географској рас прострањености (истраживање утицаја кредитита ИРБРС)
- Табела 5.26. Узорак предузећа према организационом облику (истраживање утицаја кредитита ИРБРС)
- Табела 6.1. Оцјена сложености процедуре оснивања предузећа и регистраовања предузетничке дјелатности (N=101)

- Табела 6.2. Оцјена дужине времена потребног за оснивање предузећа и регистровање самосталног предузетника (N=101)
- Табела 6.3. Оцјена трошка потребног за оснивање предузећа и регистровање предузетничке дјелатности (N=101)
- Табела 6.4. Да ли сматрате да је процедура оснивања пословних субјеката побољшана у посљедње вријеме?
- Табела 6.5. Да ли сматрате да је вријеме потребно за оснивање пословних субјеката смањено у посљедње вријеме?
- Табела 6.6. Да ли сматрате да је трошак оснивања пословних субјеката смањен у посљедње вријеме?
- Табела 6.7. Како бисте на скали од 1 до 5 оцијенили подршку јавног сектора оснивању нових пословних субјеката?
- Табела 6.8. Да ли сте користили неки вид финансијске подршке јавног сектора?
- Табела 6.9. Разлог некориштења финансијске подршке јавног сектора
- Табела 6.10. Који вид финансијске подршке јавног сектора сте користили?
- Табела 6.11. Оцјена услова и процедуре одобрења јавне финансијске помоћи
- Табела 6.12. Колико су повећани укупан приход, нето добит и број радника као директан резултат финансијске подршке јавног сектора?
- Табела 6.13. Оцјена значаја фактора ограничења развоја малих и средњих предузећа и предузетништва.
- Табела 6.14. Учешће извозника у узорку
- Табела 6.15. Извозна тржишта предузећа из узорка
- Табела 6.16. Да ли сте користили неки вид финансијске подршке јавног сектора за извоз?
- Табела 6.17. Да ли сте користили неки други вид јавне подршке извозу?
- Табела 6.18. Повећање извоза као директан резултат подршке јавног сектора
- Табела 6.19. Оцјена подршке јавног сектора извозу пословних субјеката из БиХ
- Табела 6.20. Оцјена упознатости са институцијама и програмима финансијске и нефинансијске подршке јавног сектора извозу
- Табела 6.21. Колмогоров – Смирнов (Kolmogorov-Smirnov) тест на једном, неподијељеном узорку
- Табела 6.22. Колмогоров-Смирнов (Kolmogorov-Smirnov) и Шапиро Вилк (Shapiro-Wilk) тест нормалности дистрибуције за два независна узорка
- Табела 6.23. Мен Витни У тест (Mann-Whitney U Test) - табела рангова
- Табела 6.24. Статистика Мен Витни U теста
- Табела 6.25. Коефицијенти корелације кориштења кредита ИРБРС и показатеља пословања у петогодишњем периоду након кредита ИРБРС
- Табела 6.26. Коефицијенти корелације износа кредита ИРБРС и показатеља пословања у петогодишњем периоду након кредита ИРБРС
- Табела 6.27. Вишеструка регресија - утицај кредита ИРБРС и укупног прихода прије кориштења кредита ИРБРС на укупан приход након кориштења кредита
- Табела 6.28. Коефицијенти вишеструке регресије
- Табела 6.29. Једнострука линеарна регресија - утицај кредита ИРБРС на укупан приход
- Табела 6.30. Коефицијенти једноструке линеарне регресије (утицај кредита ИРБРС на укупан приход)
- Табела 6.31. Вишеструка регресија - утицај кредита ИРБРС и броја запослених прије кориштења кредита ИРБРС на број запослених након кориштења кредита
- Табела 6.32. Коефицијенти вишеструке регресије
- Табела 6.33. Једнострука линеарна регресија - утицај кредита ИРБРС на број запослених
- Табела 6.34. Коефицијенти једноструке линеарне регресије (утицај кредита ИРБРС на

број запослених)

Табела 6.35. Вишеструка регресија- утицај кредита ИРБРС и нето добити прије кориштења кредита ИРБРС на нето добит након кориштења кредита

Табела 6.36. Коефицијенти вишеструке регресије

Табела 6.37. Једнострука линеарна регресија - утицај кредита ИРБРС на нето добит

Табела 6.38. Коефицијенти једноструке линеарне регресије (утицај кредита ИРБРС на нето добит)

Табела 7.1. Рангирање одабраних земаља према извјештају Свјетске банке „Doing Business“ за 2017. године

Табела 7.2. Кретање броја процедура, потребног времена и трошка за оснивање пословног субјекта у БиХ у периоду 2004-2018. године према извјештају „Doing Business“

Табела 7.3. Поређење показатеља за отпочињање пословања из извјештaja „Doing Business“ за 2018. годину

ПОПИС ГРАФИКОНА

Графикон 3.1. Историјски преглед царина у САД

Графикон 3.2. Функционални приступ расту у високоперформанским земљама источне Азије

Графикон 5.1. Узорак пословних субјеката према старости (N=101)

Графикон 5.2. Узорак пословних субјеката према правном облику (N=101)

Графикон 5.3. Учешће микро, малих и средњих предузећа у узорку (N=101)

Графикон 5.4. Дистрибуција броја запослених у узорку (N=101)

Графикон 5.5. Власништво (приватно/државно), N=101

Графикон 5.6. Власништво према домуцилности (домаће/иностррано), N=101

Графикон 5.7. Узорак према основној дјелатности, N=101

Графикон 5.8. Дистрибуција пословних субјеката према оствареном укупном приходу, (N=71)

Графикон 6.1. Оцјена сложености процедуре оснивања, времена и трошка оснивања предузећа и самосталне дјелатности, (N=101)

Графикон 6.2. Оцјена побољшања процедуре оснивања предузећа и самосталне дјелатности, потребног времена и трошка оснивања (N=101)

Графикон 6.3. Оцјена подршке јавног сектора оснивању нових пословних субјеката

Графикон 6.4. Приказ разлога некориштења финансијске подршке јавног сектора (N=95)

Графикон 6.5. Оцјена услова и процедуре одобрења финансијске подршке јавног сектора

Графикон 6.6. Оцјена повећања укупног прихода, нето добити и броја радника као директан резултат финансијске подршке јавног сектора

Графикон 6.7. Оцјена значаја фактора ограничења развоја МСП и предузетништва

Графикон 6.8. Извозна тржишта предузећа из узорка

Графикон 6.9. Кориштење осталих видова подршке извозу

Графикон 6.10. Оцјена процента повећања извоза као директног резултата подршке јавног сектора

Графикон 6.11. Извозне баријере (N=40)

Графикон 6.12. Оцјена подршке јавног сектора извозу

Графикон 6.13. Оцјена упознатости са институцијама и програмима подршке извозу

Графикон 6.14. Кретање индекса укупног прихода у периоду 2003-2013. године, са пројекцијом линеарног тренда до 2018. године

Графикон 6.15. Кретање индекса нето добити у периоду 2003-2013. године, са пројекцијом линеарног тренда до 2018. године

Графикон 6.16. Кретање индекса броја запослених у периоду 2003-2013. године, са пројекцијом линеарног тренда до 2018. године

Графикон 7.1. Број основаних пословних субјеката у Републици Српској у периоду 2000-2016. године

Графикон 7.2. Кретање броја активних МСП у БиХ у периоду 2011-2016. године

Графикон 7.3. Кретање броја МСП и предузетника у Републици Српској у периоду 2008-2017. године

Графикон 7.4. Кретање броја запослених МСП и предузетника у Републици Српској у периоду 2008-2017. године

Графикон 7.5. Кретање укупног прихода МСП и предузетника у Републици Српској у периоду 2008-2017. године

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

ФАКУЛТЕТ:

ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

Наставно-научно вијеће

6. 12. 2018.

151 3027 18

ИЗВЈЕШТАЈ

*о оцјени урађене докторске дисертације кандидата
 mr Јадранке Петровић*

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

На основу члана 149. Закона о високом образовању („Службени гласник Републике Српске“, бр. 73/10, 104/11, 84/12 и 108/13), члана 54. Статута Универзитета у Бањој Луци и члана 20. Статута Економског факултета, Наставно-научно вијеће Економског факултета Универзитета у Бањој Луци, на IX сједници, одржаној 11.07.2018. године, донијело је Одлуку број: 13/3.1919-IX-4/18 о именовању Комисије за оцјену урађене докторске дисертације кандидаткиње мр Јадранке Петровић под насловом: „Утицај политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа“ у саставу:

- проф. др Јово Атељевић, редовни професор, ужа научна област: Менаџмент, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, предсједник,
- проф. др Саша Петровић, ванредни професор, ужа научна област: Предузетничка економија и Теоријска економија, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, члан,
- проф. др Маја Ивановић Ђукић, ванредни професор, ужа научна област: Пословно управљање, Економски факултет Универзитета у Нишу, члан.

Комисија је у предвиђеном року прегледала и оцјенила докторску дисертацију кандидаткиње мр Јадранке Петровић под насловом „Утицај политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа“, те о томе, у пуној међусобној сагласности, подноси Наставно-научном вијећу Економског факултета и Сенату Универзитета у Бањој Луци сљедећи извјештај.

Кандидаткиња мр Јадранка Петровић је аутор осам научних радова, од којих, у смислу Одлуке о додатним условима за одбрану докторске дисертације на Универзитету у Бањој Луци број 01/04-3.138-40/17 од 26.01.2017. године, издавајмо сљедеће радове:

1. Петровић, Јадранка (2014). Стиглиц-ова теорија развоја и улоге државе у развојним процесима. Зборник радова Економског факултета у Источном Сарајеву, год. 2014, бр. 8, стр. 55-65
2. Petrović Jadranka (2018). The Effects of State Development Banks on the Performance of Small and Medium Enterprises. Economic Themes, Economic Faculty of Niš, 56(3): 389-411
3. Petrović Jadranka. Economic Thought of Friedrich List, Gunnar Myrdal and John Maynard Keynes, and its Applicability in Transition Economies. Facta

Universitatis, Series Economics and Organization. University of Niš, Vol. 16, No 1, 2019 (рад је прихваћен након двије позитивне рецензије и биће објављен у броју 1 из 2019. године, о чему је аутор доставио увјерење).

Часопис под 1) је, према Министарству науке и технологије Републике Српске, категорисан у прву категорију, док су часописи под 2) и 3) категорисани као врхунски научни часописи националног значаја (M51) од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

- 1) Навести датум и орган који је именовао комисију;
- 2) Навести састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, научно-наставног звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање и назива универзитета/факултета/института на којем је члан комисије запослен.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Јадранка (Ранко) Петровић рођена је 31.03.1973. године у Травнику, БиХ. Дипломирала је на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци 1996. године, а постдипломске студије завршила на Економском факултету Универзитета у Београду 2010. године одбравивши магистарску тезу под називом „Утицај Свјетске банке у развоју малих и средњих предузећа у Републици Српској“, чиме је стекла научно звање магистра економских наука.

Кандидаткиња mr Јадранка Петровић је поднијела захтјев за пријаву докторске дисертације Економском факултету Универзитета у Бањој Луци 03.07.2012. године. Након учешћа на радионицама за пријаву докторских дисертација 09.11.2012. године и 10.05.2013. године, кандидаткиња је 22.11.2013. године поднијела пријаву докторске дисертације под називом „Утицај политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа“ Економском факултету Универзитета у Бањој Луци.

- 1) Име, име једног родитеља, презиме;
- 2) Датум рођења, општина, држава;
- 3) Назив универзитета и факултета и назив студијског програма академских студија II циклуса, односно послиједипломских магистарских студија и стечено стручно/научно звање;
- 4) Факултет, назив магистарске тезе, научна област и датум одбране магистарског рада;
- 5) Научна област из које је стечено научно звање магистра наука/академско звање мастера;
- 6) Година уписа на докторске студије и назив студијског програма.

III УВОДНИ ДИО ОЦЛЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Наслов докторске дисертације је: „Утицај политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа“.

Наставно-научно вијеће Економског факултета Универзитета у Бањој Луци је Одлуком број 13/3.846-VI-9/14 од 13.05.2014. године прихватило тему и одобрило израду докторске дисертације кандидаткиње mr Јадранке Петровић.

Сенат Универзитета у Бањој Луци је Одлуком број 02/04-3.1445-40/14 од 02.06.2014. године дао сагласност на Извјештај о оцјени подобности теме и кандидата mr Јадранке Петровић за израду докторске дисертације.

Докторска дисертација кандидата mr Јадранке Петровић написана је ћириличним писмом, фонтом Times New Roman, величине 12 и прореда 1.5. Дисертација је написана на укупно 282 странице текста, од чега је 236 страница чистог текста, 12 страница литературе, 25 страница прилога, 4 странице пописа табела и графика, а преосталих 5 страница односи се на наслов, сажетак и садржај. Дисертација је илустрована са 70 табела и 27 графика. Укупан фонд литературе се састоји од 167 јединица.

Докторска дисертација садржи осам поглавља:

- 1) Увод у тезу (стр. 11-26),

- 2) Улога државе у економском развоју – кратки историјат економске мисли (стр. 27-54),
 - 3) Модели развојних политика (стр. 55-86),
 - 4) Политике подршке јавног сектора развоју предузетништва и малих и средњих предузећа (стр. 87-100),
 - 5) Методологија истраживања (стр. 101-158),
 - 6) Резултати истраживања (стр. 159-223),
 - 7) Дискусија (стр. 224-249),
 - 8) Закључци (стр. 250-254),
- Прилози (стр. 255-269) и
Литература (стр. 270-282).

У уводном поглављу истакнути су разлози због којих је истраживање предузето, указано је на контекст истраживачког проблема, при чему је дат кратак преглед различитих схватања о: значају предузетништва и малих и средњих предузећа (МСП), разлозима јачања сектора МСП и оживљавања предузетништва, посљедицама раста сектора МСП на економски развој те о улози државне подршке сектору МСП. У уводном поглављу је, такође, дат приказ предмета и циљева истраживања те дефинисана истраживачка питања.

Преглед литературе приказан је у другом, трећем и четвртом поглављу. У другом поглављу дисертације је теоретски истраживана улога државе у економском развоју кроз разне правце у економској науци, почевши од схватања меркантилиста и физиократа, преко британске класичне економске школе, Фридриха Листа (Friedrich List) и њемачке историјске школе, главних представника институционализма међу којима је шведски нобеловац Карл Гунар Мирдал (Karl Gunnar Myrdal), до Џона Мејнарда Кејнса (John Maynard Keynes) и кејнзијанизма, монетаризма те неокласичне економске школе или неолиберализма, као и савремених критичара неолибералне развојне парадигме, као што је нобеловац Џозеф Стиглиц (Joseph Stiglitz).

У трећем поглављу су теоретски разматрани различити модели развојних политика: протекционистичке политike у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама у периодима индустријализације, интервенционистичке (кејнзијанске) економске политike у западним земљама након Другог свјетског рата, са студијом случаја (Case Study) улоге државе у привредном развоју Италије. Такође, истраживана је улога јавних политика у развоју земаља источне Азије, као и политike неолиберализма и Вашингтонског консензуса.

У четвртом поглављу је истраживана улога јавног сектора у развоју предузетништва и малих и средњих предузећа, са нагласком на финансијску подршку јавног сектора, односно на државне развојне банке.

У петом поглављу је разматрана методологија. У првом дијелу овог поглавља је разматрана генеза научне методологије, у оквиру којих су истраживане филозофске, односно епистемолошке и онтолошке претпоставке које су утицале на научну методологију уопште, али, исто тако, и на различите правце у економској науци и, у оквиру њих, на различите погледе на утицај државе и јавних политика у економском развоју, што је предмет истраживања дисертације. Такође, истраживана је методологија у економској науци кроз историју. У другом дијелу петог поглавља је приказана методологија истраживања у дисертацији, као и емпиријски контекст Републике Српске и БиХ, који је послужио за два емпиријска истраживања, квантитативно и квалитативно. Представљене су основна и помоћне хипотезе те приказан дизајн емпиријских истраживања и истраживачки узорци.

У шестом поглављу су приказани резултати истраживања. У првом дијелу овог поглавља су приказани резултати квалитативног емпиријског истраживања, односно анкетног истраживања ставова и мишљења предузетника и малих и средњих

предузећа о политикама јавног сектора усмјереним на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката, о политикама финансијске подршке и подршке извозу. У другом дијелу шестог поглавља приказани су резултати квантитативног емпиријског истраживања, односно истраживања утицаја кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске на развој малих и средњих предузећа.

У седмом поглављу рада су дискутовани добијени резултати у контексту постављених хипотеза и истраживачких питања.

Закључак, као завршни дио дисертације, приказан је у осмом поглављу, и он представља синтезу спознаја, научних теорија и емпиријских истраживања елаборираних у претходним поглављима, а којима су доказане/оповргнуте постављене хипотезе те пружени одговори на постављени истраживачки проблем. У овом дијелу рада понуђене су и препоруке како би резултати истраживања могли наћи своју примјену у теорији и пракси, заједно са препорукама за креирање јавних политика.

- 1) Наслов докторске дисертације;
- 2) Вријеме и орган који је прихватио тему докторске дисертације
- 3) Садржај докторске дисертације са страничењем;
- 4) Истаћи основне податке о докторској дисертацији: обим, број табела, слика, шема, графика, број цитиране литературе и навести поглавља.

IV УВОД И ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Неолибералне политике приватизације, либерализације трговине и тржишта капитала, дерегулације и минимализовања улоге државе довеле су у земљама у транзицији до пропasti великих привредних система, великог броја стечаја и ликвидација предузећа и, посљедично, до деиндустријализације, што је додатно довело до високе стопе незапослености и пада животног стандарда становништва. Минимализована улога државе водила је смањењу социјалне заштите становништва, а приватизација до концентрисања богатства у рукама малог броја људи, често иностраних инвеститора.

Преживјела предузећа и нејаки приватни сектор који се развија треба да се носи са снажним сектором малих, средњих али и великих предузећа из развијених земаља, као и са великим мултинационалним компанијама.

Иако од 1980-тих година расте значај малих и средњих предузећа у већини привреда, доминантне привредне структуре и даље су углавном олигополске (Stiglitz, 2016). У САД нпр. „неколико стотина највећих корпорација доминира економијом“ (Samuelson & Nordhaus, 2015:119). У ЕУ, такође, велика предузећа и даље имају значајан удио у стварању додатне вриједности и у запослености. Тако су нпр. у 2016. години велика предузећа учествовала са 43,2% у додатној вриједности и са 33,4% у укупној запослености (European Commission, 2017).

Земље у транзицији, као што је Република Српска и БиХ, где готово цијелу структуру привреде чине мала и средња предузећа, уколико желе да развијају властиту привреду, заправо и немају другог избора него да раде на промоцији и активној подршци предузетништву и МСП. Како, у таквим условима, држава може да помогне МСП да опстану и да јачају једно од централних питања дисертације. Поред овога, кандидаткиња је у дисертацији дала одговор и на слједећа питања: Које су то јавне политике које највише утичу на развој? Како да јавна подршка буде ефикасна и да се са уложеним средствима добије максималан резултат?

До 1970-тих година привредама су доминирале велике корпорације које су користиле предности економије обима у производњи, дистрибуцији, менаџменту те истраживању и развоју (OECD, 2010). На тржишту се успостављају олигополске и монополске структуре које још 30-тих година XX вијека у својим радовима обрађују

Пигу (Arthur Cecil Pigou), Срафа (Piero Sraffa), Чемберлен (Edward Chamberlin), Робинсон (Joan Robinson) и други (Шошкић, 1986). Од 1980-тих година, међутим, долази до јачања сектора малих и средњих предузећа и оживљавања предузетништва у западним економијама, што се објашњава са више разлога.

Неки аутори сматрају да је макроекономска криза током 1970-тих година те дерегулација и приватизација која је услиједила 1980-тих година у западним економијама (реганомика у САД, тачеризам у Великој Британији, серија приватизација у Француској, Италији и другим земљама ЕУ) разлог јачања сектора МСП. Тако Филипс (Phillips, 1985) наводи да су мале фирме биле доминантне у стварању нових предузећа и нових радних мјеста у дерегулисаним индустријским секторима, као што су транспорт и финансијске услуге, у САД почетком 1980-тих година. Венекерс (Wennekers, 2006) говори о широкој тенденцији ка дерегулацији тржишта као једном од фактора помака у нагласку од корпоративног управљања према предузетничким формацијама. Турик (Thurik, 2009) наводи дерегулацију, као један од фактора, поред технолошких промјена, глобализације, промјене у понуди радне снаге, разноврсности у потражњи и ,из тога проистеклог, вишег нивоа несигурности, који је довео до помјерања индустријске структуре од веће према мањој концентрацији те од централизације према децентралацији, тј. од великих према мањим предузећима.

Други аутори виде посљедњу четвртину ХХ вијека као период развоја нових индустрија те информационих и комуникационих технологија, као што су софтвери и биотехнологија, сматрајући да мала предузећа играју важну улогу у овим новим индустријама. Јенсен (Jensen, 1993) говори о "Трећој индустријској револуцији".

Екс и Одреч (Acs and Audretsch, 1987) пружају емпиријски доказ да мале фирме имају релативну иновативну предност над великим предузећима у тако високо иновативним индустријама. Такође, Пруса и Шмиц (Prusa and Schmitz, 1991) дају доказ за компаративну предност малих фирм у проналаску радикално нових производа. Повећање прихода и богатства довело је до повећања потражње за разноликошћу производа и услуга. Мале фирме често су добављачи нових и специјализованих производа. Смањење диверзификације код великих фирм сугерише да велике фирме нису биле у стању да уђу у такве тржишне нише (Јовановић, 1993).

Такође, контекст глобалног економског и социјалног реструктурисања узрокованог интернационализацијом финансијског сектора, уклањањем трговинских баријера, дислокацијом, односно измјештањем традиционалних радно-интензивних индустрија из западних економија у земље са јефтинијом радном снагом, чиме је дошло до опадања производног сектора у развијеним економијама, створило је простор за развој услужних дјелатности као што су туризам, маркетинг, дистрибуција, медији, комуникације и сл., који обезбеђују плодно тло за стварање малих фирм (Атељевић, 2002).

Дакле, упоредо са оживљавањем сектора малих и средњих предузећа у посљедње четири деценије, много истраживачке пажње придобија питање значаја предузетништва и МСП, као и посљедице раста сектора МСП на економски развој. Студије аутора као што су Бирч (Birch, 1979), Стори и Џонсон (Storey & Johnson, 1987), Екс и Одрич (Acs & Audretsch, 1988), Венекерс и Турик (Wennekers & Thurik, 1999) су нагласиле значај МСП у стварању нових радних мјеста и богатства те привредном опоравку. Бројна истраживања новијег датума такође показују да сектор МСП има потенцијал да игра важну улогу у подстицању одрживог економског раста и смањењу сиромаштва, као Ван Праг и Верслот (Van Praag & Versloot, 2007), Ајагари и други (Ayyagari et al, 2007), Кари и Турик (Carree and Thurik, 2010). Док су МСП главни извор запошљавања и прихода за све земље, она су посебно значајна за земље у развоју где МСП имају највећи удио у запослености и БДП. Према

истраживањима IFC-а, МСП представљају више од 90 одсто свих фирм, учествују са више од 60 одсто у укупном броју запослених и више од 60 одсто у БДП-а у привредама у развоју (IFC, 2010).

Као одговор на растући значај малих и средњих предузећа расла је улога државне подршке сектору МСП. Истраживање OECD-а (1998) показује да већина OECD земаља има програме који подржавају МСП. Једна четвртина свих програма јавне подршке која је пријављена OECD-у првенствено има за циљ мала и средња предузећа. Њемачка, Исланд, Јапан и Нови Зеланд посвећују више од 50 одсто својих цјелокупних државних програма подршке малим и средњим предузећима.

Бројна истраживања показују да је приступ финансијским средствима једна од најважнијих препрека за раст и развој МСП (Ferranti and Ody, 2007; Storey, 2008; Beck et al., 2008; IFC, 2010), из чега произилази да је политика финансијске подршке једна од главних политика усмјерених на подршку сектора МСП.

Упоредо са развојем политика и инструмената државне подршке малим и средњим предузећима и предузетништву, врше се истраживања о ефикасности разних типова подршке МСП и разних организација, као што су Бенет и Меккошен (Bennett & McCoshan, 1994), Стори и Вестхед (Storey & Westhead 1996), Бенавенте и други (Benavente et al. 2007). Сматрало се да ако се јавни новац троши на подршку МСП, онда је веома важно да се спроведе процјена утицаја ових иницијатива. Тражене су одговарајуће методологије процјене које тачно идентификују стварне ефекте одређене политике подршке МСП.

Проблематика подршке јавног сектора предузетништву и МСП је доста истраживана у развијеним привредама. Већина истраживања се креће у оквиру неолибералне развојне парадигме, која је ступила на сцену 1980-тих година XX вијека и замијенила тада владајућу кејнзијанску парадигму развоја. У циљу постизања веће објективности у истраживању, и настојећи да се избегне притиску владајућих идеологија, интереса и предрасуда (Myrdal, 1973), истраживање је, поред неолибералне, усмјерено и на друге развојне парадигме из ближе и даље прошлости, као што су историјализам, институционализам и кејнзијанизам, са посебним освртом на улогу државе и јавних политика. Такође, истраживано је какве су резултате у пракси имале економске политике засноване на тим развојним парадигмама.

У контексту горе наведеног, претходна истраживања у земљама у развоју и земљама у транзицији су још увијек недовољна. То се посебно односи на питање ефеката политика јавног сектора које су усмјерене на подршку предузетништву и МСП, што је кандидаткињу мотивисало за израду ове дисертације. У том погледу, главни научни проблем и питања дефинисана у овом истраживању су:

„Да ли, и са каквим ефектима, политике подршке јавног сектора утичу на развој предузетништва и малих и средњих предузећа?“

„Које су то политике јавног сектора које највише утичу на развој предузетништва малих и средњих предузећа?“

Предмет истраживања у овој дисертацији је теоријско-емпиријска анализа утицаја политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и МСП. Пажња је усмјерена на, са једне стране, историјско-теоријско истраживање развојних политика и улоге државе у развојним процесима те на улогу и значај предузетништва и малих и средњих предузећа у развојним процесима, са друге стране. Такође, истраживање су успјешне политике развоја у свијету (САД и Велике Британије у периоду индустрјализације, кејнзијанске интервенционистичке политике у западним економијама након Другог свјетског рата, са студијом случаја Италије, те развојне политике земаља источне Азије), са нагласком на политике усмјерене на развој предузетништва и МСП. Истраживање је фокусирано на двије политике подршке

јавног сектора развоју предузетништва и МСП: 1) политику усмјерене на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката и 2) политику финансијске подршке малим и средњим предузећима и предузетништву. Такође, предмет истраживања је ефикасност политика, односно истражене су методологије оцјене ефикасности политика јавног сектора усмјерених на развој предузетништва и МСП.

Циљеви истраживања се односе на проучавање и анализу релевантних теоријских и емпиријских налаза везано за развојне политике и, у оквиру њих, политику јавног сектора усмјерене на подршку предузетништву и малим и средњим предузећима, затим на обликовање истраживачког модела утицаја изабраних политика јавног сектора на развој предузетништва и МСП, тестирање модела спровођењем емпиријског истраживања те утврђивање и објашњење повезаности између политика усмјерених на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката и развоја предузетништва и МСП, као и смјера и јачине везе између политика финансијске подршке јавног сектора и показатеља успешности пословања МСП

На основу дефинисаног проблема, предмета те циљева истраживања, постављена је *главна истраживачка хипотеза*, која гласи:

H1: Ефикасне политике подршке јавног сектора позитивно утичу на развој предузетништва и малих и средњих предузећа.

Постављене су, такође, следеће помоћне хипотезе:

H2: Ефикасна политика усмјерена на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката позитивно утиче на поједностављење и убрзање процеса регистрације са циљем повећања броја новооснованих привредних субјеката.

H3: Ефикасна политика финансијске подршке јавног сектора позитивно утиче на развијеност малих и средњих предузећа мјерену кроз повећање њиховог укупног прихода, добити и броја запослених:

Н 3.1: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст укупног прихода МСП корисника кредита.

Н 3.2: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст нето добити МСП корисника кредита.

Н 3.3: Кредити ИРБРС су имали позитиван утицај на раст броја запослених МСП корисника кредита.

H4: Успјешни примјери политика развоја у свијету могу послужити као примјери дobre праксе за привреде у транзицији.

Научну подлогу за ово истраживање чине досадашњи научни доприноси у области развојних политика и предузетништва истакнутих домаћих и светских аутора. Изучавана су дјела аутора који су се бавили теоријом и политикама развоја (као што су List, Keynes, Myrdal, Stiglitz, Chang), истраживањем сектора предузетништва и малих и средњих предузећа те утицаја политика јавног сектора на предузетништво и МСП (Ateljević, Bennett, Birch, Carree, Hallberg, Hart, McCoshan, Mole, Paunović, Petković, Robson, Roper, Smallbone, Storey, Thurik, Welter, Wennekers, Wicks и други), као и утицаја државних развојних банака на развој предузетништва и МСП (Beck, Bruck, De la Torre, De Luna-Martínez, Demirgürç-Kunt, De Olloqui, Gutierrez, Griffith-Jones, Ozturk, Roche, Rudolph, Schmit, Yeyati и други).

Списак важнијих референци коришћених у дисертацији:

1. Acs, Z. J., & Audretsch, D. B. (1987). Innovation, market structure, and firm size. *Review of Economics and Statistics*, 69: 567–574.
2. Amsden, H. A. (1989). *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. New York: Oxford University Press.
3. Ateljević, J. (2002). *Small Tourism Firms: Owners, Environment and Management Practices in the Centre Stage of New Zealand*, Victoria University of Wellington - докторска дисертација

4. Ateljević, J., O'Rourke, T., Zolak Poljašević B. (2013). Local Economic Development in Bosnia and Herzegovina: Role of Local Development Agencies. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, v.15, n.3, pp. 280-305.
5. Ayyagari, M., Demirguc-Kunt, A. and Maksimovic, V. (2007). Firm innovation in emerging markets: the roles of governance and finance. *The World Bank*
6. Ayyagari, M., Demirguc-Kunt, A. and Maksimovic, V. (2011). Small vs. Young Firms across the World: contribution to Employment, Job creation, and Growth. *The World Bank*
7. Beck, T. and De la Torre, A. (2006). The basic analytics of access to financial services. *The World Bank*. Washington DC
8. Beck, T., A. and Soledad Martínez Pería, M. (2008). Bank Financing for SMEs around the World: Drivers, Obstacles, Business Models, and Lending Practices. *The World Bank*, Washington DC.
9. Benavente, J. M., Gustavo, C. and Alessandro, M. (2007). Public Support to Firm-Level Innovation: An Evaluation of the FONTEC Program. *Inter-American Development Bank*, Washington DC.
10. Bennett, R.J., Wicks, P. and McCoshan, A. (1994). Local Empowerment and Business Services: Britain's Experiment with Training and enterprise Councils. London: UCL Press
11. Bennett, R. and Robson, P. (2000). Government advice networks for SMEs: An assessment of the influence of local context on Business Link use, impact and satisfaction. *Centre for Business Research, University of Cambridge*.
12. Bennett, R. and Robson, P. (2001). Changing use of external business advice and government supports by SMEs in the 1990s. *Centre for Business Research, University of Cambridge*
13. Birch, D. (1979). The Job Generation Process, Massachusetts: MIT Program on Neighborhood and Regional Change
14. Bohle, D. and Greskovits, B. (2007). The State, Internationalization, and Capitalist Diversity in Eastern Europe. *Competition and Change*, Vol. 11, No. 2
15. Brazinsky, G. (2005). From Pupil to Model: South Korea and American Development Policy during the Early Park Chung Hee Era in Diplomatic History, Vol. 29, No.1, (2005), 83-115, 97.
16. Bruck, N. (1998). The Role of Development Banks in the Twenty-First Century. *Journal of Emerging Markets* 3:39–67.
17. Caldari, K. (2002). Alfred Marshall's Idea of Progress and Sustainable Development, paper presented at the History of Economics Society, 29th Annual Meeting, July 5-8 2002, University of California, <https://www.lib.hit-u.ac.jp/service/tenji/amjas/Caldari.pdf>
18. Carnazza, G. (2011), The role and the main developments of SME's in the European Economy, UEAPME Study Unit, Bruxelles
19. Carree, M.A. and Thurik, R.A. (2010). The impact of entrepreneurship on economic growth, in *Handbook of Entrepreneurship Research*, D.B. Audretsch and Z.J. Acs (eds), (Springer Verlag, Berlin, Heidelberg), 557-594
20. Carter, S. and Jones-Evans, D. (2000). *Enterprise and Small Business: Principles, Practice and Policy*. Pearson Education Limited
21. Chang, H.J. (2002). Kicking Away the Ladder: How the Economic and Intellectual Histories of Capitalism Have Been Re-Written to Justify Neo-Liberal Capitalism. *Post-Autistic Economics Review*. 4 September 2002: Issue 15, Article 3.
22. Chang, H.J. (2003). Kicking Away the Ladder: The "Real" History of Free Trade. Foreign Policy in Focus. Silver City, NM, Interhemispheric Resource Center, <http://www.fpif.org/papers/03trade/index.html>
23. Chang, H.J. (2005). Why Developing Countries Need Tariffs? How WTO NAMA Negotiations Could Deny Developing Countries' Right to a Future. Oxfam, Oxford and South Centre, Geneva (<http://www.uneca.org/atpc/documents/WhyDevCountriesNeedTarrifsNew.pdf>)
24. Chang, H.J. (2007). *Bad Samaritans – The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*, Bloomsbury Press.
25. Choi, J.Y. (2009), Rethinking Economic Development and the Financial Crisis in South Korea and the State in an Era of Globalization, *Journal of Third World Studies*, Vol. XXVI, No. 2, 203-226
26. Dalberg Global Development Advisors (2011), Report on Support to SMEs in Developing Countries Through Financial Intermediaries, European Investment Bank
27. De Ferranti, D. and Ody, J.A. (2007). Beyond Microfinance: Getting Capital to Small and Medium Enterprises to Fuel Faster Development. *The Brookings Institution*
28. De la Torre, A., Erik, F. and Alain, I. (2011). *Financial Development: Structure and Dynamics*. The World Bank
29. De Luna-Martínez, J. and Carlos, L.V. (2012). Global Survey of Development Banks. *World Bank Policy Research Working Paper no. 5969*. The World Bank, Washington DC.
30. De Negri, J.A., Alessandro, M., Cesar, M.R. and Gonzalo, V. (2011). The Impact of Public Credit Programs on Brazilian Firms. *Inter-American Development Bank*, Washington DC.
31. Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (1994). *Handbook of Qualitative Research*: Sage Production, Inc.

- USA.
32. De Olloqui, F. (2013). Public Development Banks: toward a new paradigm? Inter-American Development Bank, Washington DC.
 33. Ekelund, B.R. and Hébert, F.R. (1997). Повијест економске теорије и методе, Мате, Загреб
 34. Eslava, M., Maffioli, A. and Meléndez Arjona, M. (2012). Second-tier Government Banks and Access to Credit: Micro-evidence from Colombia. Inter-American Development Bank.
 35. European Commission (2017). Annual Report on European SMEs 2016/2017
 36. Francks, P. (2000). Japan and an East-Asian Model of Agriculture's Role in Industrialization. Japan Forum. Vol. 12, Issue 1, 43-52
 37. Galbraith, J.K. (1975). Новац – Одакле је дошао, камо је отишао. Стварност, Загреб
 38. Griffith-Jones, S., Ocampo, J.A. and Stiglitz, J. (2010). Time for a Visible Hand: Lessons from the 2008 World Financial Crisis. Oxford University Press
 39. Griffith-Jones, S., Tyson, J. and Calice, P. (2011). The European Investment Bank and SMEs: key lessons for Latin America and the Caribbean. United Nations
 40. Gutierrez, E., Rudolph, H.P., Homa, T. and Beneitl, E.B. (2011). Development Banks: Role and Mechanisms to Increase their Efficiency. Policy Research Working Paper 5729. The World Bank, Washington DC.
 41. Haggard, S. (2004). Institutions and Growth in East Asia in Studies in Comparative International Development. Vol. 38, No. 4, pp. 53-81.
 42. Hallberg, K. (1999). Small and Medium Scale Enterprises: A Framework for Intervention. The World Bank
 43. Hallberg, K. (2000). A Market-Oriented Strategy for Small and Medium Scale Enterprises, The World Bank
 44. Hart, M. and Roper, S. (2003). Modelling the Effects of Public Support to Small Firms in the UK - Paradise Gained? Small Business Research Centre. Kingston Business School, Kingston University
 45. International Finance Corporation (2010). Why Support SMEs? World Bank Group
 46. International Finance Corporation (2010). Scaling-Up SME Access to Financial Services in the Developing World. World Bank Group, G 20 Seoul Summit
 47. International Monetary Fund (2012). IMF Country Report No. 12/282. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2012/cr12282.pdf>
 48. International Monetary Fund (2006). Credit Flows, Fiscal Policy, and the External Deficit of Bosnia and Herzegovina. Working Paper 06/276
 49. Jensen, M.C. (1993). The Modern Industrial Revolution, Exit, and the Failure of Internal Control Systems. Journal of Finance, 68: 831–880.
 50. Jovanovic, B. (1993). The Diversification of Production. Brookings Papers: Microeconomics, 197–235.
 51. Keynes, J.M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money <http://etext.library.adelaide.edu.au/k/k44g/k44g.html> <http://etext.library.adelaide.edu.au/k/k44g/k44g.html>
 52. King, G., Keohane, R.O. and Verba, S. (1994). Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research. Princeton University Press
 53. Козарић, К. (2007). Модели монетарне политике са освртом на валутни одбор Босне и Херцеговине, Централна банка Босне и Херцеговине, Сарајево
 54. List, F. (1856). National System of Political Economy. Philadelphia. J.B. Lippincott & Co. <https://ia800303.us.archive.org/34/items/nationalsystemof00list/nationalsystemof00list.pdf>
 55. Mason, J. (2002). Qualitative Researching. SAGE Publications Ltd., 2nd edition
 56. Милаковић, Н. (2013). Финансијско-економска криза захтијева темељно преиспитивање економије и као науке и као праксе. Financing 01/2013
 57. Mishel L., Bernstein J., and Schmitt J. (2001). The State of Working America 2000-2001. Ithaca, NY: Cornell University Press, <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1027&context=books>
 58. Mole K., Hart M., Roper S. and Saal D. (2008). Assessing the Effectiveness of Business Support Services in England: Evidence from a Theory Based Evaluation. University of Warwick. Enterprise Group. Warwick Business School, Coventry
 59. Morgan, G. and Smircich, L. (1980). The Case of Qualitative Research. in Academy of Management Review. Volume 5, Issue 4, 491-500
 60. Myrdal, G. (1973). Against the Stream - Critical Essays on Economics. Palgrave Macmillan
 61. Mukoyama, H. (1999). Promotion of Small Business Development in South Korea. Sakura Institute of Research. RIM No.44
 62. Naim, M. (2000). Washington Consensus or Washington Confusion? Foreign Policy. Spring 2000, 86-104
 63. OECD (1998). Small Businesses, Job Creation and Growth: Facts, Obstacles and Best Practices

64. OECD (2000). Small and Medium-sized Enterprises: Local Strength, Global Reach
65. OECD (2010). SMEs, Entrepreneurship and Innovation
66. Öztürk, H., Gultekin-Karakas, D. and Hisarcıklilar, M. (2010). The Role of Development Banking in Promoting Industrialization in Turkey. *Région et Développement* n° 32-2010, 153-178
67. Palley, T. (2004). From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics. <http://www.thomaspalley.com/docs/articles/selected/Neo-liberalism%20-%20chapter.pdf>
68. Palley, T. (2017). A theory of economic policy lock-in and lock-out via hysteresis: rethinking economists' approach to economic policy. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, 11 (2017-18): 1-18. <http://dx.doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2017-18>
69. Panico, C. and Rizza, M.O. (2009). Myrdal, growth processes and equilibrium theories in Geography, structural change and economic development: theory and empirics. Cheltenham, Elgar, 183-202.
70. Park, J. (2002). The East Asian Model of Economic Development and Developing Countries. *Journal of Developing Societies*. Vol. 18, No. 4, 330-353
71. Пауновић, Б. (2017). Предузетништво и управљање малим предузећем. Економски факултет Универзитета у Београду, Центар за издавачку делатност
72. Петковић, С. и Берберовић, Љ. (2013). Економика и управљање малим и средњим предузећима. Принципи и политике. Економски факултет Универзитета у Бањој Луци
73. Petković, S. and Tešić, J. (2013b). SMEs and Entrepreneurship Development and Institutional Support in Republic of Srpska (Bosnia and Herzegovina). In Ramadani, V. and Schneider, R.C. (Eds.): *Entrepreneurship in the Balkans. Diversity, Support and Prospects*. New York, USA: Springer Link, Ch. 14.
74. Phillips, B. D. (1985). The effect of industry deregulation on the small business sector. *Business Economics*, 20: 28–37.
75. Pizano, D. (2015). Razgovori s velikim ekonomistima: Friedrich A. Hayek, John Hicks, Nicholas Kaldor, Leonid V. Kantorovich, Joan Robinson, Paul A. Samuelson, Jan Tinbergen. Mate, Zagreb
76. Prusa, T. J. and Schmitz, J. A. Jr. (1991). Are new firms an important source of innovation? Evidence from the software industry. *Economics Letters*, 35: 339–342.
77. Rocha, R., Farazi, S., Khouri, R. and Pearce, D. (2011). Bank Financing for SMEs in the Middle East and North Africa Region: Evidence from a Joint Survey of the World Bank and the Union of Arab Banks. *World Bank Policy Research Working Paper No. 5607*. The World Bank, Washington DC.
78. Rudolph, H. P. (2009). State Financial Institutions: Mandates, Governance and Beyond. *World Bank Policy Research Working Paper No. 5141*. The World Bank, Washington DC.
79. Samuelson, P. A. and Nordhaus D. W. (2015). Економија. Mate, Београд ,18. издање.
80. Sautet, F. (2005). The Role of Institutions in Entrepreneurship: Implications for Development Policy. George Mason University
81. Schmit, M. (2011). Findings of the EAPB Study on Public Financial Institutions in Europe. European Association of Public Banks (EAPB), Brussels.
82. Smallbone, D. and Welter, F. (2001). The Role of Government in SME Development in Transition Economies. *International Small Business Journal*, 19(4), pp. 63-77.
83. Smallbone, D. and Welter, F. (2010). Entrepreneurship and the Role of Government in Post-socialist Economies: some institutional challenges. *Historical Social Research*, 35(2), pp. 320-333
84. Smallbone, D., Welter, F., Voytovich, A. and Egorov, I. (2010). Government and entrepreneurship in transition economies: the case of small firms in business services in Ukraine. *The Service Industries Journal*, 30(5), pp. 655-670.
85. Smallbone, D. and Welter, F. (2012). Entrepreneurship and institutional change in transition economies: the Commonwealth of Independent States, Central and Eastern Europe and China compared. *Entrepreneurship & Regional Development*, 24(3-4), pp. 215-233.
86. Smirnov, S. (2015). Economic Fluctuations in Russia (from the late 1920s to 2015), Russian Journal of Economics, Volume 1, Issue 2, June 2015, Pages 130-153 (https://ac.els-cdn.com/S2405473915000197/1-s2.0-S2405473915000197-main.pdf?_tid=27e8b2a6-b750-11e7-938e 00000aacb35e&acdnat=1508694235_cf2c27786b650fb3908fde5d1ba1ef4b)
87. Stiglitz, J. (1994). The Role of the State in Financial Markets. *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Economic Development 1993*. Washington, DC.
88. Stiglitz, J. (1996). Some Lessons from the East Asian Miracle. *The World Bank Research Observer*. vol. 11, no. 2, pp. 77-151
89. Stiglitz, J. (1998). Towards a new paradigm for development: Strategies, policies and processes. The Prebisch Lecture at UNCTAD
90. Stiglitz, J. (2001). Redefining the Role of the State. in *World Economics*. Vol. 2, No.3, pp. 45-86
91. Stiglitz, J. and Ellerman, D. (2000). New Bridges Across the Chasm: Macro- and Micro-Strategies for Russia and other Transitional Economies. in *Zagreb International Review of Economics and*

- Business, 3(1), pp. 41-72.
92. Stiglitz, J. (2004). Globalization and growth in emerging markets. *Journal of Policy Modeling* 26, 465-484
 93. Stiglitz, J. (2004a). The Post Washington Consensus Consensus. Revision of a paper presented at a conference sponsored by Foundation CIDOB and the Initiative for Policy Dialogue held in Barcelona in September 2004, "From the Washington Consensus towards a new Global Governance"
 94. Stiglitz, J. (2004b). Capital-market Liberalization, Globalization, and the IMF. *Oxford Review of Economic Policy*. Vol. 20, No 1
 95. Stiglitz, J. (2005). Development Policies in a World of globalization, in Putting Development First: The Importance of Policy Space in the WTO and International Financial Institutions. Kevin P. Gallagher (ed.), New York, pp. 15-32
 96. Stiglitz, J. (2009). Успех глобализации – Нови кораци до праведнога свијета. Алгоритам, Заређ
 97. Stiglitz, J. (2013). Creating the Institutional Foundations for a Market Economy._in Law and Economic Development with Chinese Characteristics: Institutions for the 21st Century. J.E. Stiglitz and D. Kennedy (eds.), Oxford University Press, New York, pp. 71-111.
 98. Stiglitz, J. (2016). The new era of monopoly is here. *The Guardian*, 13 May 2016 <https://www.theguardian.com/business/2016/may/13/new-era-monopoly-joseph-stiglitz>.
 99. Storey, D.J. (2008). Entrepreneurship and SME Policy. Warwick Business School. World Entrepreneurship Forum
 100. Storey, D.J. and Johnson, S.G. (1987). Job Generation and Labour Market Change. Basingstoke: Macmillan
 101. Storey, D.J. (1998). Six Steps to Heaven: Evaluating the Impact of Public Policies to Support Small Businesses in Developed Economies. Centre for Small and Medium Sized Enterprises University of Warwick
 102. Storey, D.J. and Westhead, P. (1996). Management training and small firm performance: why is the link so weak? *International Small Business Journal*. 14 (4), 13-24
 103. Swanson, R.A. and Holton, E.F. (2005). Research in Organizations. Berrett-Koehler Publishers. San Francisco
 104. Шошкић, Б. (1986). Развој и основе савремене економске мисли. Савремена администрација и Институт за економска истраживања, Београд
 105. Thorbecke, E. and Wan, H. (2004). Revisiting East (and South East) Asia's Development Model. Paper prepared for the Cornell Conference on "Seventy Five Years of Development". Ithaca, NY
 106. Thurik, A.R. (2009). Entrenomics: Entrepreneurship, economic growth and policy. In Z. J. Acs, D. B. Audretsch and R. Strom (Eds.), Entrepreneurship, Growth, and Public Policy: 219–249. Cambridge: Cambridge University Press
 107. USITC - United States International Trade Commission (2010). Small and Medium-Sized Enterprises: Overview of Participation in U.S. Exports. Investigation No. 332-508, USITC Publication 4125
 108. Van Praag, M. and Versloot H. P. (2007). What Is the Value of Entrepreneurship? A Review of Recent Research. Institute for the Study of Labor, Bonn
 109. Владушић, Љ. (2013). Предности и недостаци фиксног курса (валутног одбора) у условима економије БиХ. Зборник радова Економског факултета у Источном Сарајеву. бр.7, стр. 91-100
 110. Weintraub, R. (2007). Neoclassical Economics. in The Concise Encyclopedia of Economics, <http://www.econlib.org/library/Enc1/NeoclassicalEconomics.html>
 111. Weisbrot, M., Baker, D., Kraev, E. and Chen, J. (2002). The Scorecard on Globalization 1980-2000: Twenty Years of Diminished Progress. Briefing paper. Center for Economic and Policy Research, Washington. http://cepr.net/documents/publications/globalization_2001_07_11.pdf
 112. Wennekers, A.R.M. and Thurik, R.A. (1999). Linking entrepreneurship and economic growth. *Small Business Economics*. 13(1), 27–55.
 113. Wennekers, A.R.M. (2006). Entrepreneurship at Country Level - Economic and Non-Economic Determinants. Erasmus Research Institute of Management (ERIM), Rotterdam
 114. Wickham, P.A. (2004). Strategic Entrepreneurship. Pearson Education Limited
 115. Williamson, J. (1990). What Washington means by policy reform. In: Latin American Adjustment: How Much has Happened? Institute for International Economics, Washington DC
 116. Williamson, J. (2004). The Washington consensus as Policy Prescription for Development. Institute for International Economics. Washington DC
 117. World Bank (1989). World Development Report 1989. Oxford University Press, New York
 118. World Bank (1993). The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy. Oxford University Press, New York
 119. World Bank (1997). World Development Report, 1997: The State in a Changing World. New York;

- Oxford University Press, The World Bank.
120. World Bank (2000). World Bank Group's Small and Medium Enterprises Strategy, SME-facts. Vol 1, No 1, World Bank Group SME Department, Washington
 121. World Bank (2001). World Bank Group Review of Small Business Activities. World Bank Group SME Department, Washington
 122. World Bank (2004). Bosnia and Herzegovina Post-Conflict Reconstruction and the Transition to a Market Economy, An OED Evaluation of World Bank Support
 123. World Bank (2008). The Growth Report - Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development, Commission on Growth and Development, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6507/449860PUB0Box3101>, преузето 15. септембар 2015.
 124. World Bank (2013). Doing Business 2013. Washington DC
 125. Wymenga Spanikova V., Derbyshire, J. and Barker, A. (2011). Are EU SMEs recovering from the crisis? - Annual Report on EU Small and Medium sized Enterprises 2010/2011. European Commission
 126. Xheneti, M. and Smallbone, D. (2008). The role of public policy in entrepreneurship development in post-socialist countries: a comparison of Albania and Estonia. EBS Review, 1(24), pp. 24-37.
 127. Yeyati, E.L., Micco, A. and Panizza, U. (2004). Should the Government be in the Banking Business? The Role of State-Owned and Development Banks. Inter-American Development Bank. Washington, DC.

Научни допринос истраживања може бити сагледан у оригиналности предложеног истраживачког модела утицаја одабраних политика јавног сектора на развој предузетништва и МСП, чије је емпиријско тестирање, како квантитативно, тако и квалитативно, резултирало научним спознајама о ефикасности одабраних политика јавног сектора и њиховом како објективном, тако и перципираном утицају на развој предузетништва и малих и средњих предузећа. Проведено научно истраживање омогућило је боље разумијевање важности оцењивања ефикасности политика јавног сектора и њиховог утицаја на развој предузетништва и МСП. На основу стечених теоријских и емпиријских спознаја могуће је пружити конкретне препоруке и смјернице за ефикасније политике и инструменте подршке јавног сектора предузетништву и МСП.

- 1) Укратко истаћи разлог због којих су истраживања предузета и представити проблем, предмет, циљеве и хипотезе;
- 2) На основу прегледа литературе сажето приказати резултате претходних истраживања у вези проблема који је истраживан (водити рачуна да обухвата најновија и најзначајнија сазнања из те области код нас и у свијету);
- 3) Навести допринос тезе у рјешавању изучаваног предмета истраживања;
- 4) Навести очекivanе научне и прагматичне доприносе дисертације.

V МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД РАДА

Кандидаткиња је у својој дисертацији посебну пажњу посветила методологији истраживања полазећи од саме теорије знања и методологије у друштвеним наукама. У дисертацији је кориштен методолошки приступ познат као *триангулација* (engl. Triangulation) који се односи на различите методе како би се генерирали разноврсни подаци који мјере посматрани друштвени феномен који се истражује. Кориштена је и квантитативна и квалитативна емпиријска метода, чиме су слабости сваког појединачног метода компензоване јаким странама другог метода.

При анализи примарних и секундарних података примијењено је више општих научних метода, као што су: *аналитично-синтетичка метода*, при чему је анализа кориштена у интерпретацији података и тестирању хипотеза, док је синтеза примијењивана у извођењу и уопштавању закључака, *историјска метода* за приказ научних коријена, историјског развоја и тренутног стања научне мисли релевантне за развојне теорије и политику развоја, *метода дескрипције* као поступак описивања чињеница и процеса, њихових законитости, узрочних веза и односа, *компаративна метода*, односно поређење појмова, појава и чињеница ради утврђивање сличности

и разлика међу њима те *студије случаја* (*Case-studies*) за приказ стварних примјера политика, стратегија и инструмената.

У циљу тестирања хипотеза рада обављена су два емпиријска истраживања:

- 1) анкетно истраживање субјективних утисака, односно ставова и мишљења малих и средњих предузећа и предузетника о политикама и инструментима јавне подршке предузетништву и МСП, које је обухватило 101 пословни субјекат - микро, мала и средња предузећа те самосталне предузетнике (N=101) из 28 општина и градова Босне и Херцеговине, што представља квалитативну димензију истраживања, и
- 2) истраживање утицаја јавне финансијске подршке, односно кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске (ИРБРС) на успјешност пословања малих и средњих предузећа, на узорку од 178 МСП из Републике Српске (N=178), при чему су прикупљени и обрађени стварни тј. објективни подаци о кретању одабраних показатеља успјешности пословања предузећа: укупног прихода, добити и запослености, што чини квантитативну димензију емпиријског истраживања.

Анкетни упитник, као истраживачки инструмент квалитативног емпиријског истраживања, се састојао од четири цјелине и садржавао је 27 питања, од чега 7 питања о општима подацима о пословном субјекту те 20 питања којима су обухваћени ставови и мишљења МСП и предузетника о:

- политикама усмјеренима на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката,
- политикама финансијске подршке јавног сектора МСП и предузетништву,
- политикама подршке извозу МСП.

Подаци о ставовома испитаника засновани су на Ликертовој мјерној скали (од оцјене 1 као најлошије оцјене, до оцјене 5 као најбоље оцјене). За обраду података кориштена је описна статистика, средње оцјене тј. средње вриједности (Mean) те графички и табеларни прегледи.

У оквиру истраживања утицаја финансијске подршке јавног сектора, односно кредита Инвестиционо-развојне банке Републике Српске (ИРБРС) прикупљени су и анализирани емпиријски подаци из финансијских извјештаја о укупном приходу, нето добити и броју запослених у периоду 2003-2013. године за предузећа која су користила кредите ИРБРС, као и за предузећа из контролне групе (не-корисници кредита ИРБРС). Истраживање је засновано на поређењу пословних показатеља у петогодишњем периоду прије кориштења кредита ИРБРС (2003-2007) са подацима из петогодишњег периода након кориштења кредита ИРБРС (2009-2013). Такође, поредили смо кретање одабраних показатеља пословања корисника кредита ИРБРС са показатељима контролне групе.

За обраду прикупљених података кориштено је више статистичких метода: анализа временских серија помоћу базних индекса и линеарног тренда, графички прикази, Колмогоров-Смирнов (Kolmogorov-Smirnov) тест, Шапиро Вилк (Shapiro-Wilk) тест, Мен-Витни У тест (Man-Whitney U test), те корелациона и регресиона анализа, помоћу којих смо истражили да ли постоји статистички значајна повезаност између јавне финансијске подршке у виду кориштења кредита ИРБРС и показатеља успјешности пословања МСП у периоду након кориштења кредита ИРБРС: укупног прихода, добити и броја запослених те јачину и смјер повезаности између варијабли. За извођење горе наведених статистичких тестова те корелационе и регресионе анализе кориштен је статистички програм SPSS (engl. *Statistical Package for the Social Sciences*), Version 22.

Анализирајући обрађени материјал, методе и методологију истраживања, Комисија констатује да су примијењене методе адекватне, довољно тачне и савремене те да

није дошло до промјене у односу на план истраживања који је дат приликом пријаве докторске тезе. Комисија такође констатује да испитивани параметри дају довољно елемената за поуздано истраживање те да је статистичка обрада података адекватна.

- 1) Објаснити материјал који је обрађиван, критеријуме који су узети у обзир за избор материјала;
- 2) Дати кратак увид у примијењени метод истраживања при чему је важно оцијенити сљедеће:
 1. Да ли су примијењене методе истраживања адекватне, довољно тачне и савремене, имајући у виду достигнућа на том пољу у свјетским нивоима;
 2. Да ли је дошло до промјене у односу на план истраживања који је дат приликом пријаве докторске тезе, ако јесте зашто;
 3. Да ли испитивани параметри дају довољно елемената или је требало испитивати још неке, за поуздано истраживање;
 4. Да ли је статистичка обрада података адекватна.

VI РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање у оквиру ове докторске дисертације резултирало је значајним спознајама на тему утицаја политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа.

Основни резултати истраживања су сљедећи:

- 1) Потврђена је (доказана) основна хипотеза H1 која гласи: „Ефикасне политике подршке јавног сектора позитивно утичу на развој предузетништва и малих и средњих предузећа“.

И теоријско и емпиријско истраживање је указало на *значајну улогу државе*, односно ефикасних политика јавног сектора на економски развој, тиме и на развој предузетништва и малих и средњих предузећа. Значајну улогу државе у економском развоју је препознала већина праваца економске мисли: меркантилизам, њемачка историјска школа, институционализам, кејнзијанизам те савремени аутори који излазе изван оквира неолибералне развојне парадигме, наспрот британској класичној школи и неолиберализму. Такође, истраживање економских политика успешних земаља (Велике Британије, Сједињених Америчких Држава, Италије, земаља источне Азије) у интензивним периодима развоја у прошлости је потврдило значај ефикасних и квалитетних државних интервенција у тржишној привреди, које увек могу допринијети економском развоју. Међутим, за успјех државних интервенција важно је да се оне спроводе на дисциплинован начин, са јасним критеријима и мјерилима, при чему пресудну улогу има квалитет државне администрације, односно ниво знања, способности, непристрасности и поштења државних службеника.

Истраживање је указало на значај а) монетарно-кредитне политике, односно понуде новца и стимулисања домаћих инвестиција и б) економске заштите, односно спољнотрговинске политике усмерене на заштиту домаће производње, тиме и домаће запослености, у периоду развоја одабраних стратешких индустрија/производњи, као јавних политика које пресудно утичу на стварање макроекономских услова повољних за економски развој, тиме и на развој малих и средњих предузећа. При томе треба имати у виду да економска заштита треба да траје само док домаће индустрије/производње не постану способне да се надмећу са иностраном кункуренцијом, након чега је могуће, и потребно, постепено отварати тржишта и умањивати државну регулативу, али темпом који је у складу са способношћу привреде да се носи с тим.

Истраживање је, такође, указало на значај људског потенцијала за развој. Човјек, са својим знањима, способностима и вјештинама, је основни чинилац развоја. Јавне политике у области стварања људског потенцијала, тј. у области подршке породици те политике усмерене на унапређење здравља и образовања становништва спадају у основне развојне политике.

2) *Дјелимично је потврђена (доказана) помоћна хипотеза H2 која гласи: „Ефикасна политика усмјерена на стварање повољнијег административног окружења за оснивање нових пословних субјеката позитивно утиче на поједностављење и убрзање процеса регистрације (H2.1.), што доприноси повећању броја новооснованих привредних субјеката (H2.2.)“.*

Наиме, емпиријско истраживање је показало да је политика усмјерена на побољшање административног окружења за оснивање пословних субјеката позитивно утицала на поједностављење и убрзање процедуре оснивања пословних субјеката, те смањење трошкова оснивања, чиме је доказана хипотеза H2.1. Међутим, насупрот претпоставкама, односно насупрот постављеној хипотези H2.2., побољшано административно окружење за оснивање пословних субјеката, није имало утицаја на раст броја новооснованих субјеката, односно на раст броја МСП и предузетника у Републици Српској.

Објашњење за ту чињеницу нам даје теоретско истраживање које је указало на пресудан значај макроекономских политика на развој привреде, тиме и на развој сектора малих и средњих предузећа: монетарне политике, спољно-трговинске политике и пореске политике. Ограниченост утицаја на ове политике оставља државу без главних инструмената којим може утицати на макроекономско окружење у којем послују МСП и предузетници.

3) *Потврђена је (доказана) помоћна хипотеза H3 која гласи: „Ефикасна политика финансијске подршке јавног сектора позитивно утиче на развијеност малих и средњих предузећа, мјерену кроз повећање њиховог укупног прихода, добити и броја запослених“.*

Квантитативно емпиријско истраживање је показало да су кредити Инвестиционо-развојне банке Републике Српске имали директан и позитиван утицај на раст укупног прихода (H3.1.), раст нето добити (H3.2.) и раст броја запослених (H3.3.) малих и средњих предузећа корисника кредита, потврђујући тако позитиван утицај државних развојних банака на пословање и раст малих и средњих предузећа, тиме и привреде у целини.

Квалитативно емиријско истраживање субјективних ставова и мишљења предузетника и МСП је, међутим, указало на потребу бројних побољшања у процесу одобрења кредита и других инструмената финансијске подршке из јавних извора, у смислу поједностављења процедуре одобрења средстава, скраћења времена одобрења те побољшања професионалности службеника, на потребу побољшања услова кредита из јавних извора, смањења политичких притисака и злоупотреба финансијских средстава јавног сектора намијењених подршци предузетништву и МСП те на потребу унапређења комуникације са корисницима средстава у циљу побољшања њихове упознатости са институцијама и програмима јавне финансијске подршке, и у циљу јачања повјерења у јавни сектор.

4) *Потврђена је (доказана) помоћна хипотеза H4 која гласи: „Успјешни примјери политика развоја у свијету могу послужити као примјери добре праксе за привреде у транзицији“.*

Истраживање успешних политика развоја у свијету је указало на значајну улогу државе у економском развоју. Истраживање је показало да су на раном степену развоја, односно у периодима индустрјализације, све успешне земље користиле неку мјешавину економске заштите, субвенција и регулације како би развили своје привреде. То смо видјели на примјеру Велике Британије, која је користила протекционистичке политике још од XV вијека, а нарочито високе царинске баријере од 1721 до 1860. године; на примјеру САД које су високим царинама штитиле своју производњу готово цијели један вијек (од 1820. до 1913. године) и истовремено биле и најбрже растућа економија; на примјеру Њемачке у XIX вијеку када су идеје Фридриха Листа, да су Њемачкој за индустрјски развој потребни

јединствено царинско подручје и заштитне царине према иностранству, нашле примјену у политици њемачког канцелара Ота вон Бизмарка (Otto von Bismarck), затим на примјеру европских држава након Другог свјетског рата (Италија, Француска, Аустрија, Финска, Норвешка) које су спроводиле интервенционистичке кејнзијанске политике и имале снажан државни сектор привреде, на студији случаја Италије након Другог свјетског рата те на примјеру земаља источне Азије које су имале изузетан раст у периоду од 1960-тих до 1990-тих година. Успјешни примјери економског развоја указују, такође, на значај *равнотеже између регулације државе и механизма тржишта*. Однос између државе и тржишта се може посматрати као однос између општег (заједничког) и личног (појединачног), односно као *однос између интереса заједнице и интереса појединца*. Кад год је нарушен тај однос, долази до економских и друштвених криза и неравнотежа, као што је била Велика економска криза 1930-тих година, која је превладана кејнзијанизмом, односно државним интервенционизмом те криза почетком XXI вијека. Успјешни примјери политика развоја у свијету указују на значај људског потенцијала за функционисање привреде и њен развој, на значај *домаће штедње и домаћих инвестиција*, те значај *монетарно-кредитне политике* у циљу стимулисања домаће производње, а тиме и домаће запослености.

На основу стечених теоријских и емпиријских спознаја, конкретне препоруке и смјернице за ефикасније политику јавног сектора које стварају повољан макроекономски оквир за развој предузетништва и малих и средњих предузећа биле би: 1) политику активне пронаталитетне политике уз издвајање знатних буџетских средстава, као инвестиција у људске ресурсе, у циљу заустављања опадања броја становника као најврједнијег ресурса сваке земље, 2) кретање у правцу веће самосталности монетарно-кредитне политици, 3) политику мобилизације домаће штедње и подстицаја домаћих инвестиција, 4) политику привремене економске заштите у циљу повећања домаће производње и домаће запослености те 5) јачање свијести о значају властитих стратегија развоја.

На основу представљених резултата истраживања Комисија констатује да су добијени резултати јасно приказани те правилно, логично и јасно тумачени, кандидаткиња их је правилно упоређивала са резултатима других аутора и при томе испољила доволно критичности.

- 1) Укратко навести резултате до којих је кандидат дошао;
- 2) Оцијенити да ли су добијени резултати јасно приказани, правилно, логично и јасно тумачени, упоређујући са резултатима других аутора и да ли је кандидат при томе испољавао доволно критичности;
- 3) Посебно је важно истаћи до којих нових сазнања се дошло у истраживању, који је њихов теоријски и практични допринос, као и који нови истраживачки задаци се на основу њих могу утврдити или назирати.

VII ЗАКЉУЧАК И ПРИЈЕДЛОГ

Докторска дисертација кандидаткиње mr Јадранке Петровић представља цјеловиту и садржајну анализу утицаја политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа.

Посебна вриједност ове дисертације огледа се у комбиновању квалитативног и квантитативног емпиријског истраживања која су, заједно са теоријским истраживањем најновијих кретања и достигнућа, али и историјском анализом развојних теорија и политика те улоге државе у развојним процесима, омогућила проширење перспективе и стицање дубоког увида у предмет истраживања. Наведеним методолошким приступом омогућен је искорак из владајућих идеологија те постигнута већа објективност истраживања.

Комисија констатује да докторска дисертација кандидаткиње мр Јадранке Петровић представља оригиналан допринос економској науци са јасно представљеним научним и прагматичним резултатима истраживања.

У складу са наведеним извјештајем Комисија даје позитивну оцјену докторској дисертацији и сматра да иста у потпуности испуњава критерије врло успјешне докторске дисертације, те из тог разлога

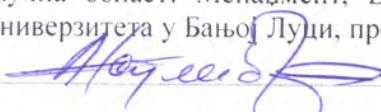
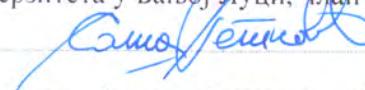
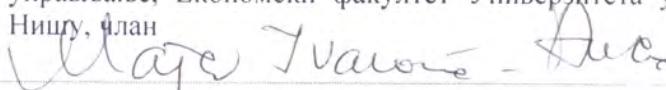
предлаже

Научно-наставном вијећу Економског факултета у Бањој Луци да прихвати позитивну оцјену докторске дисертације кандидаткиње мр Јадранке Петровић, дипл. економисте, под насловом: „Утицај политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа“ те да одобри њену јавну одбрану и одреди Комисију.

- 1) Навести најзначајније чињенице што тези даје научну вриједност, ако исте постоје дати позитивну вриједност самој тези;
- 2) На основу укупне оцјене дисертације комисија предлаже:
 - да се докторска дисертација прихвати, а кандидату одобри одбрана,
 - да се докторска дисертација враћа кандидату на дораду (да се допуни или измијени) или
 - да се докторска дисертација одбија.

ПОТПИС ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

Бања Лука, 03.09.2018. године

1. Проф. др Јово Атељевић, редовни професор, ужа научна област: Менаџмент, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, предсједник

2. Проф. др Саша Петковић, ванредни професор, ужа научна област: Предузетничка економија и Теоријска економија, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, члан

3. Проф. др Маја Ивановић Ђукић, ванредни професор, ужа научна област: Пословно управљање, Економски факултет Универзитета у Нишу, члан

ИЗДВОЈЕНО МИШЉЕЊЕ: Члан комисије који не жели да потпише извјештај јер се не слаже са мишљењем већине чланова комисије, дужан је да унесе у извјештај образложење, односно разлог због којих не жели да потпише извјештај.

Прилог 2.

**УНИВЕРЗИТЕТУ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ПОДАЦИ О АУТОРУ ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Име и презиме аутора дисертације

Јадранка Петровић

Датум, мјесто и држава рођења аутора

31.03.1973. године, Травник, СФР Југославија

Назив завршеног факултета/Академије аутора и година дипломирања

Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, 1996. године

Датум одбране мастер / магистарског рада аутора

13.07.2010. године на Економском факултету Универзитета у Београду

Наслов мастер / магистарског рада аутора

Утицај Свјетске банке у развоју малих и средњих предузећа у Републици Српској

Академска титула коју је аутор стекао одбраном мастер/магистарског рада

Магистар економских наука

Академска титула коју је аутор стекао одбраном докторске дисертације

Доктор економских наука

Назив факултета/Академије на коме је докторска дисертација одбранјена

Економски факултет Универзитета у Бањој Луци

Назив докторске дисертације и датум одбране

"Утицај политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа"

Научна област дисертације према CERIF шифрарнику

S180

Имена ментора и чланова комисије за одбрану докторске дисертације

проф. др Јово Атељевић, ментор;

проф. др Саша Петковић, члан;

проф. др Маја Ивановић Ђукић, члан.

У Бањој Луци, дана 27.12.2018. године

Декан
проф. др Станко Станић

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "Stanko Stanić".

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

**Изјављујем
да је докторска дисертација**

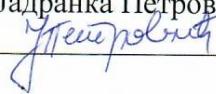
Наслов рада :УТИЦАЈ ПОЛИТИКА ПОДРШКЕ ЈАВНОГ СЕКТОРА НА РАЗВОЈ ПРЕДУЗЕТНИШТВА И МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА

Наслов рада на енглеском језику :THE IMPACT OF PUBLIC SECTOR SUPPORT POLICIES ON THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP AND SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да докторска дисертација, у целини или у дијеловима, није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци, дана 27.12.2018. године

Потпис докторанта
Јадранка Петровић

Изјава 2

Изјава којом се овлашћује Универзитет у Бањој Луци да докторску дисертацију учини јавно доступном

Овлашћујем Универзитет у Бањој Луци да моју докторску дисертацију под насловом
"Утицај политика подршке јавног сектора на развој предузетништва
и малих и средњих предузећа"

која је моје ауторско дјело, учини јавно доступном.

Докторску дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату
погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у дигитални репозиторијум Универзитета у
Бањој Луци могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце
Креативне заједнице (*Creative Commons*) за коју сам се одлучио/ла.

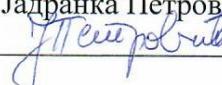
- Ауторство
- Ауторство – некомерцијално
- Ауторство – некомерцијално – без прераде
- Ауторство – некомерцијално – дијелити под истим условима
- Ауторство – без прераде
- Ауторство – дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци
дат је на полеђини листа).

У Бањој Луци, дана 27.12.2018. године

Потпис докторанта

Јадранка Петровић

Изјава 3

Изјава о идентичности штампане и електронске верзије докторске дисертације

Име и презиме аутора: Јадранка Петровић

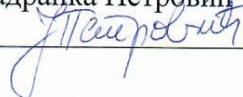
Наслов рада: Утицај политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа

Ментор: Проф. др Јово Атељевић

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци, дана 27.12.2018. године

Потпис докторанта
Јадранка Петровић

Биографија

Јадранка Петровић је рођена 1973. године у Травнику где је завршила Основну школу и Средњу економску школу. Дипломирала је на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци 1996. године, а постдипломске студије завршила на Економском факултету Универзитета у Београду 2010. године одбравивши магистарску тезу под називом „Утицај Свјетске банке у развоју малих и средњих предузећа у Републици Српској“.

Докторску дисертацију под називом „Улога политика подршке јавног сектора на развој предузетништва и малих и средњих предузећа“ радила је под менторством проф. др Јове Атељевића на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци.

Аутор је осам научних радова.

Радно искуство је стицала у Привредној комори регије Бања Лука, UNIDO Регионалном центру за пословни развој Бања Лука, Фонду за развој и запошљавање Републике Српске и Холандској организацији за развој.

Стручно и научно се усавршавала у земљи и иностранству кроз више обука и програма међународне сарадње на пољу финансирања, спољне трговине те подршке предузетништву и малим и средњим предузећима у Бечу (Аустрија), Прагу (Чешка), Штутгарту и Франкфурту (Њемачка), Риму, Милану и Палерму (Италија) те Њујорку (САД).

Активно се служи енглеским и италијанским језиком.

Удата је и мајка троје дјеце.

Бања Лука, децембар 2018. године